

ՅՈՒԺԱՄԱՏԵԱՆ

ՃԻՊԵՑԼԻ

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՊՐԻՎԵԹԻ

1920 - 1925

ԱՆՈՒԱՆԱՑԱԿԻ

ՃԻՊԵՑԼԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՑԻ

U U T B F O H

1920 - 1925

(ՅԱՀԵԼՈՒԱԾ «ՅՈՒԺԱՄԱՏԵԱՆ»Ի)

ՊԵՏՐՈՒԹՅՈՒՆ - 1969

«ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ ՃԻՊԵՑԼԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՑԻ» հատորի պատրաստութեան գուցահեռ, Կեդրոնական Մարմինս նիգ չխնայեց տալու համար նաեւ ամբողջական ցանկը այն բոլոր որբերուն, որոնք 1920-1925 տարիներուն գտնուած են Ճիպէջի Ամերիկեան Որբանցը:

Մարմինս առաջին օրեն իր տրամադրութեան տակ ունեցաւ ցանկ մը բաղկացած 550 անուններէ, պատրաստուած որբանցի տնօրէնութեան կողմէ 1921 Նոյեմբերին: Այդ ցանկը, սակայն, ամբողջական չէր եւ հարկ էր լրացնել, որովհետեւ յետազային որբերութիւր բարձրացաւ մինչեւ 1500ի: Երկարատեւ պրպտումներ կատարուեցան, մինչեւ որ կարելի եղաւ պատրաստել ներկայ անուանացանկը, առնելով Լիբանանի պետական մարդահամարի տոմարներէն, որ կը համարենք լրիւ եւ որը իբրեւ յաւելուած կը կցենք ներկայ հատորին:

Հարկ է նշդել նաեւ, թէ պետական տոմարներուն մէջ մեծ քիւով անուններ սխալ կամ աղաւաղուած ձեւով արձանագրուած ըլլալով՝ անհրաժեշտ եղաւ մանրակրկիտ ֆնութեան եւ ստուգման ենթարկել բոլոր անուանացանկը եւ կարելի սրբագրութիւնները կատարել:

Հակառակ քափուած նիգերուն, եթէ տակաւին որոշ քիւով անուններ աղաւաղուած ձեւով ներկայանան կամ ներկայ ցանկէն դուրս մնան, մեր կամքէն անկախ են եւ մեր ուժերէն վեր:

«ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ»Ի ԿԵԴՐ. ՄԱՐՄԻՆ

Ա.	Ա.	Ա.	Գրիգոր
Արդարեան	Ալպեր	Ալաճաճեան	Գրիգոր
»	Համբարձում	»	Սերոբ
»	Ճորճ	Ալեքսանեան	Արքահամ
Արքահամեան	Դաւիթ	»	Յարութիւն
»	Կարապետ	Ալմաճեան	Յարութիւն
»	Հայկաղուն	»	Վահան
»	Ճորճ	Ախրազեան	Գէորգ
»	Յարութիւն	»	Եղիա
»	Պետրոս	Ախրազեան	Մարգիս
»	Մարգիս	Ակինեան	Արամ
»	Վարդան	»	Գրիգոր
Աղաբալեան	Կարապետ	»	Խորէն
Աղնաճեան	Համբարձում	»	Հայկաղուն
»	Մանուկ	»	Հրանդ
Աղուրեան	Հայկ	»	Վահագն
Աղամեան	Արտաշէս	Ակիչեան	Մարգիս
»	Աւետիս	Ակնէսեան	Հայկաղուն
»	Գէորգ	Ահարոնեան	Գեղամ
»	Ենովք	»	Մանսէ
»	Հրանդ	»	Մկրտիչ
»	Յակոբ	Աղապարեան	Թորոս
»	Նուպար	Աղաճեան	Արամ
Աղարեան	Լեւոն	»	Յակոբ
»	Հաճի	Աղիկեան	Վահան
»	Յակոբ	Աղապալեան	Փայլակ
Աղիկեան	Մովսէս	Աձէմեան	Արամ
»	Սիրական	»	Երջանիկ
Աղնաւուրեան	Խորէն	»	Խաչատուր
»	Վահամ	»	Սահակ
»	Վարդան	Ամիրեան	Մարգիս
Աթանասեան	Գրիգոր	Ամիրեան	Մարգիս
Աթթարեան	Հայկաղուն	Այլուրեան	Ալեքսան
Աթմաճեան	Վարդան	»	Նազար
Ալթունեան	Գեղամ	Այնէլեան	Սերոբ
»	Մարգիս	Այնէկիւլեան	Արամ
Այնթարեան	Նազարէթ	Այնթաղլեան	Նազարէթ
		»	Վարդիվառ

Անդրանիկեան	Գառնիկ	Աստուրեան	Հաճի
»	Իսահակ	»	Նավոլէոն
»	Կարապետ	»	Սարգիս
»	Միսաք	»	Վրթանէս
Անդրէասեան	Գրիգոր	»	Տիգրան
»	Նուպար	Ասլանեան	Երուանդ
Անթէրէձեան	Գրիգոր	»	Յակոբ
Անթիքանեան	Արմենակ	»	Վեդրակ
»	Բարդէն	Ասմանեան	Աւետիս
»	Յակոբ	»	Վարդան
»	Պետրոս	Ատանալեան	Յովհաննէս
»	Վարդան	Ատընձեան	Հրանդ
Աննիկեան	Յակոբ	Ատուրեան	Կարապետ
Անտոնեան	Արամ	»	Հաճի
»	Համբարձում	»	Համբարձում
»	Մելքոն	Արամեան	Կարապետ
»	Միսաք	Արապեան	Դաւիթ
»	Մուշեղ	»	Մատթէոս
»	Յարութիւն	»	Միքայէլ
»	Յովհաննէս	»	Յարութիւն
Անթոյեան	Մուշեղ	»	Յովհաննէս
»	Սուրէն	»	Վարդպէտ
Անփիէձեան	Աւետիս	»	Փանոս
»	Պօղոս	Արապանիկ	Յակոբ
Աշրէան	Արամ	Արևեան	Անդրանիկ
»	Կարապետ	»	Թորոս
Աշրպաշեան	Կարապետ	Արգաթեան	Հաճի Պետրոս
Աշրզողլանեան	Աստուր	Արդումանեան	Արամ
Աշճեան	Արթին	»	Աւետիս
»	Յակոբ	»	Գառնիկ
»	Սարգիս	»	Իսահակ
Ապաճեան	Կարպիս	»	Լուսրով
»	Յակոբ	»	Կարապետ
Առաքելեան	Կարո	»	Ղեւոնդ
»	Յարութիւն	»	Պետրոս
»	Նազար	Արթինեան	Մկրտիչ
Աստուրեան	Աստիկ	»	Յովակիս
»	Կարապետ		

Արթինեան Վարդան
 » Վարդիվառ
 Արխտակէսեան Գրիգոր
 Արքանեան Հաճի
 » Յակոբ
 » Մեղրակ
 Արծրունեան Տօնիկ
 Արմենակեան Զոհրապ
 Արմէնեան Գլուռնի
 » Ֆոււտ
 Արուկեան Մինաս
 » Պօղոս
 Արուշեան Աստուր
 Աւագեան Անդրէս
 » Թորոս
 » Խաչեր
 » Հրանդ
 » Յովհաննէս
 Աւետեան Ալպէր
 » Յակոբ
 » Յովհաննէս
 Աւետիսեան Անդրանիկ
 » Գէորգ
 » Գրիգոր
 » Խսահակ
 » Մերուն
 » Համբարձում
 » Սարգիս
 Աւճեան Սարգիս
 Աւտարեան Յակոբ
 Աքսանեան Արթին
 Աֆարեան Արտմ
 » Յակոբ

Բ.

Բարէլեան Աղապապ
 » Պետրոս

Բաղրատեան Լեւոն
 Բալոյեան Յակոբ
 » Յարութիւն
 Բալուլեան Մկրտիչ
 Բանեան Արտաչէս
 » Գառնիկ
 Բաչէճեան Զարեհ
 Բաղուճեան Արրահամ
 Բարսեղեան Արթին
 » Բարսեղ
 » Գեղամ
 Բարսըղեան Վահրամ
 Բրինձեան Երուանդ

Գ.

Գարբիէլեան Եղիա
 » Լեւոն
 » Յակոբ
 Գաղանճեան Անդրանիկ
 » Համբարձում
 » Յակոբ
 » Սահակ
 Գաղէղեան Յակոբ
 » Յարութիւն
 » Յովհաննէս
 » Ներսէս
 » Շապուհ
 » Սարգիս
 Գալեան Կարապետ
 Գալայճեան Աստուր
 » Արտաչէս
 » Գեղամ
 » Գէորգ
 » Գրիգոր
 » Երուանդ
 » Լեւոն
 » Լութքիկ

Գալոյնեան	Կարապետ	Գայնաքեան	Գէորգ
»	Հայկազուն	»	Ելիաս
»	Մանուկ	»	Լեւոն
»	Միհրան	»	Յարութիւն
»	Մկրտիչ	Գանձապետեան	Արրահամ
»	Մովսէս	»	Ալոեր
»	Յակոբ	Գաղալեան	Արրահամ
»	Յարութիւն	»	Վարդիվառ
»	Յովհաննէս	Գաղաքեան	Արմենակ
»	Յովսէփ	»	Կարապետ
»	Պետրոս	Գառնիկեան	Արամ
»	Մարգիս	»	Արխատակէս
»	Մեղրակ	»	Օհան
»	Մերոբ	Գասապեան	Գրիգոր
»	Միմոն	»	Կարապետ
Գալքագեան	Գրիգոր	»	Միհրան
»	Եսայի	»	Յակոբ
Գալզեան	Մարգար	»	Վահան
Գալզպճեան	Պետրոս	»	Վարդիվառ
Գալուստեան	Արշակ	Գասարճեան	Հայկազուն
»	Սոլոմոն	»	Յակոբ
»	Փանոս	»	Մարգիս
Գալֆայեան	Անդրանիկ	Գասըլքեան	Յակոբ
»	Մկրտիչ	»	Յակոբ
Գահըլճեան	Մանուկ	Գասպարեան	Լութֆիկ
»	Եսայի	»	Կարապետ
Գամաճեան	Բիւղանդ	»	Նշան
»	Պարզեւ	»	Մմրատ
Գամայեան	Ասատուր	»	Վահան
Գամպուրեան	Յակոբ	Գատըլեան	Յովալու
»	Պօղոս	»	Օովալու
Գայուպալեան	Լեւոն	Գարագաչեան	Դանիէլ
Գայուսլըլեան	Գասպար	»	Յովսէփ
»	Յովհաննէս	»	Պօղոս
Գայթաճեան	Երուանդ	Գարակէօղեան	Արամ
Գայթմագամեան	Լեւոն	»	Լեւոն
»	Ֆերտինանտ	»	Խորէն
Գայնաքեան	Գառնիկ	»	Մկրտիչ
»	Գարուիլ	»	Յակոբ

Գարակէօղեան	Յովհաննէս	Գինոյեան	Ներսէս
»	Ստեփան	Գիւլաբոյեան	Գրիգոր
»	Վարդան	Գիւլչեան	Մարգիս
Գարաճեան	Գառնիկ	Գիւլիբեան	Մարգիս
»	Մանասէ	Գովհաննէս	Վարդիվառ
»	Յովհաննէս	Գուլուքսանեան	Վարդիվառ
»	Վահան	Գոնեալըեան	Գրիգոր
Գարամանեան	Լարապետ	»	Լեւոն
»	Յակոբ	Գոնտրաճեան	Արքահամ
»	Մարգիս	»	Գէորգ
»	Վարդիվառ	»	Հրանդ
Գարամանուկեան	Արմենակ	Գոչունեան	Նիկողոս
»	Գրիգոր	Գուզուքեան	Յակոբ
Գարապալեան	Աղաս	»	Պարոյր
»	Ալֆոնս	Գութուճեան	Խաչեր
»	Գէորգ	Գուլայեան	Երուանդ
Գարապաղեան	Լեւոն	Գուլաքեան	Աւետիս
Գարապաճաղեան	Խաչատուր	»	Մուրատ
»	Մանուկ	»	Յակոբ
»	Մկրտիչ	»	Գարոյր
»	Ստեփան	Գույցումճեան	Արմենակ
Գարավարդանեան	Գէորգ	»	Գարեգին
Գարատիլեան	Իսահակ	»	Գէորգ
Գարաօղլանեան	Յակոբ	»	Գրիգոր
»	Նահապետ	»	(Ոսկեան)
»	Ռոկան	»	Դաքար
Գէորգեան	Մանուկ	»	Լեւոն
»	Սամուէլ	»	Լութֆիկ
»	Ամբատ	»	Կարապետ
»	Սուրէն	»	Մանուկ
Գլլըճեան	Արքահամ	»	Յակոբ
»	Բենիամին	»	Պետրոս
»	Գրիգոր	»	Մարգիս
»	Մկրտիչ	»	Մեղքակ
»	Յակոբ	»	Միմոն
»	Մարգիս	»	Փառէն
»	Վարդիվառ	Գունտրաքճեան	Արքահամ
Գրմղեան	Մարգիս	»	Գառնիկ

Գունտաքճեան	Յակոր	Եազիկեան	Համբարձում
»	Վարդան	Եաղլըճեան	Գէորդ
Գրիգորեան	Ահարոն	Եաստըքճեան	Հայկազուն
»	Արամ	Եարալեան	Վահան
»	Արտաշէս	Եարտըմեան	Արքահամ
»	Աւետիս	»	Գասպար
»	Գեղամ	»	Եղուարդ
»	Եղիա	»	Լուտեր
»	Հաճի	»	Խաչիկ
»	Համբարձում	Եափուճեան	Արքահամ
»	Հրանդ	»	Հայկ
»	Միհրան	»	Հայկազուն
»	Մկրտիչ	»	Միսք
»	Յակոր	Եղիայեան	Սարդիս
»	Յովհաննէս	Ենովքեան	Համբարձում
»	Նաղար	»	Սարդիս
»	Պետրոս	»	Վահրամ
»	Վարդղէս	Եորմասեան	Ծերուն
	Դ	Եուտուրեան	Դանիէլ
Դանիէլեան	Արսէն	Երկանեան	Մկրտիչ
»	Բենիամին	»	Գառնիկ
»	Գառնիկ	Եփրեմեան	Յավոնիկ
»	Երուանդ	»	Յովսէփ
»	Յարութիւն	Զանազանեան	Գառնիկ
Դապուլեան	Ղազար	»	Գէորդ
»	Յարութիւն	»	Գօղոս
Դարրինեան	Գրիգոր	Զատիկեան	Խաչատուր
Դաւիթեան	Թորոս	»	Տէրպատ
»	Սամսոն	Զարդարեան	Վահան
	Ե	Զարիֆեան	Սարդիս
Եաղուալեան	Անդրանիկ	Զաքարեան	Արթին
»	Լեւոն	»	Հմայեակ
»	Սերոր	»	Մկրտիչ
Եազըճեան	Թորոս	»	Յովհաննէս
»	Սուրէն	»	Վարդան
		»	Ֆելիք

ԶԵՐԹՈՒՆԿԵԱՆ	ԵՐՈՒԱՆԴ	Թ
»	Հրանդ	
»	Միսաք	
»	Սարգիս	Թաղէլեան Կայծակ
»	Տիգրան	» Կարապետ
ԶԺՐՈՒՏԿԵԱՆ	ՍԼՐՈՐ	» Միսաք
ԶՈՒՐՆԱՃԵԱՆ	ՍԵՂՋՐԱԿ	» Յովհաննէս
ԶՈՒՓԱՊՈՒՐՈՒՆԵԱՆ	ՀՃԱՅԵԿԱԿ	» Պետրոս
Է		Թաղւորեան Բիւզանդ
ԷՐԻՔԱՃՆԵԱՆ	ՆՀԱՆ	» Ժանօ
ԷՎՀԵՄՔՎԵԱՆ	ՓԱՆՈՍ	» Կարապետ
ԷՐՄԱՃԵԱՆ	ԹՈՈՐՈՍ	» Շաւարչ
ԷԼՔԵԱՃՆԵԱՆ	ՄԿՐՄԻՑ	Թաղէսսեան Թէսս
ԷՆՓԻՔՃԵԱՆ	ՆԵՐՍԷՍ	Թաթարեան Լեւոն
»	Պօղոս	Թանթանեան Յակոբ
ԷՎԼԱՔԵՐԵԱՆ	ՍԱՐԳԻՍ	Թաշմամ
ԷՄՏՔԵԿԵԱՆ	ՄՈՎԱՔՄ	» Աւետիս
ԷՐԻՄԻՃԵԱՆ	ՍԻԽԱԿ	» Գարբիէլ
ԷՔՀՆԵԱՆ	ՍԱՀԱԿ	» Գեղամ
ԷՔՄՔԵԱՆ	ՄԱՆՈՒԿ	» Գրիգոր
ԷՔՄՔՔՃԵԱՆ	ՄԼԵՄԻՍ	» Երուանդ
»	Գէորգ	» Կարապետ
»	Կարապետ	» Հրանդ
»	Յակոբ	» Մանուկ
»	Յարութիւն	» Միհրան
»	Ներսէս	» Յակոբ
»	Պօղոս	» Յարութիւն
»	Սարգիս	» Սահակ
ԷՅՐՄՔՔԵԱՆ	Աւետիս	» Սարգիս
ԷՅՐՄՔՃԵԱՆ	ԹՈՈՐՈՍ	» Սիրական
Ը		» Օննիկ
ԷՐՄԹԻԱՐԵԱՆ	ԲԻՒԶԱՆԴ	Թափէճեան Հայկ
ԹԱՓԹԱԿԵԱՆ	ԱՆՂՋՐԱՆԻԿ	Թափթակեան Արսէն
ԹէՆՔՔՃԵԱՆ	ԱՐՍԷՆ	» Բիւզանդ
		» Լեւոն
		» Միքայէլ
		» Պարսում

Թէնքէրեան Յովհաննէս
 » Պետրոս
 Թէվրիզեան Սրապ
 Թէրզեան Անդրանիկ
 » Յակոբ
 » Յարութիւն
 » Յովսէփ
 » Սարգիս
 Թէրմանեան Գէորգ
 » Յովհաննէս
 » Յովհաննէս
 Թիլքեան Կարապէտ
 » Յովհաննէս
 Թիւթիւնեան Արքահամ
 » Արթին
 » Գէորգ
 » Լեւոն
 » Կարապէտ
 » Յակոբ
 Թիւֆէնքեան Արմենակ
 » Լեւոն
 » Յովսէփ
 » Պարոյր
 Թնկրեան Յակոբ
 Թողմաղեան Կարապէտ
 » Ներսէս
 » Տիգրան
 Թովեան Յովսէփ
 Թոմպալեան Թորոս
 Թովմասեան Թաղէոս
 » Սարգիս
 Թորոսեան Արմենակ
 » Բենիմինին
 » Գէնիամին
 » Դեղամ
 » Լեւոն
 » Խաչատուր
 » Խորէն
 » Համբարձում

Թորոսեան Հայրապէտ
 » Մովսէս
 » Նիկոլոս
 » Ոսկան
 » Սարգիս
 » Տիգրան
 Թումանեան Երուանդ
 Թումանեան Խաչատուր
 Թումայեան Յարութիւն
 Թուրիկեան Արմենակ
 Թրաշեան Միհրան
 Թօսունեան Սարգիս
 Թօվալեան Արտաշէս
 » Աւետիս
 » Հայկ
 » Հրաչ
 » Յարութիւն
 » Նազար
 » Ստեփան
 Թօվալթորոսեան Կարապէտ
 Թօքատլեան Արքահամ
 » Խաչատուր
 » Յակոբ
 » Յարութիւն
 » Սարգիս

Ժ
 Ժամկոչեան Գալուստ
 » Ղազար
 » Ղեւոնդ
 » Յակոբ
 » Նշան
 » Պողոս

Իգնատիոսեան Յակոբ
 Իմիզեան Աստիկ

Ինկիլիպեան	Աւետիս	Խոչշատութեան	Աստառուր
»	Գէորգ	»	Գասպար
»	Նշան	»	Գրիգոր
»	Մերոր	»	Հաճի
Ինձէ Արագեան Եղիա		»	Հմայիեակ
Իշխանեան Մանուկ		»	Յարութիւն
Իսկէնտէքեան Անդրանիկ		»	Սարդիս
»	Միքայէլ	»	Փանոս
»	Յովհաննէս	Խոչերեան	Գրիգոր
Իտիրեան Յակոբ		»	Լեւոն
		»	Համբարձում
		»	Հայրապետ
		»	Յովհաննէս
		»	Պօղոս
Լալեան Ենովք		Խոչերեսեան	Գէորգ
Լալէեան Յովսէփ		»	Գրիգոր
Լամպաճեան Հրանդ		»	Պետրոս
Լէ Հիմճեան Նաղար		Խորտակեան	Յակոբ
»	Ներսէս	»	Նաղար
Լինուան Յարութիւն		Խերիկեան	Մկրտիչ
»	Պօղոս	Խթիկեան	Յովհաննէս
Լուսատունեան Լուտեր		Խխաճանեան Սամուէլ	
Լուսպարոնեան Խաչեր		Խոզեան Խորէն	
»	Հայկաղ	Խոզակեան Ժողկափ	
»	Նորայր	Խողողեան Վահան	
Լօրտեան (Զորդեան) Յակոբ		Խոտանեան Յովհաննէս	
Լօրտիկեան Լւոն		Խորողեան Թորոս	
		»	Յակոբ
		»	Սարդիս
		Խորեան Յովհաննէս	
		Խրայեան Յարութիւն	
Խոյալեան Մինաս			Ծ
»	Սարդիս	Ծառուկեան Անդրանիկ	
Խանդիթեան Թորոս		»	Գեղամ
»	Միքան	»	Գրիգոր
Խանճեան Անդրանիկ		»	Պաղտասար
»	Աւետիս	»	Օհան
»	Մինաս		
Խաշմանեան Նշան			

Մատուրեան Իսահակ
Մերունեան Երուանդ
» Վահան

Կ

Կանիմեան Արրահամ
» Երուանդ
» Սարգիս
Կարապետեան Արրահամ
» Անդրանիկ
» Արմենակ
» Աւետիս
» Գառնիկ
» Գրիգոր
» Իղնատիոս
» Կարապետ
» Միսաք
» Սամուէլ
» Վաղարշակ

Կէյլզեան Միսաք
Կէրկէրեան Գրիգոր
» Վարդղէս
Կէօղիւղէօյիւքեան Յովհաննէս
Կէօյլաշեան Եսայի
Կէօչէքեան Կարապետ
Կընկըրեան Յակոբ
Կըրկըրեան Արամ
» Գարրիէլ
Կիվիրիկեան Գրիգոր
» Յակոբ
» Յարութիւն
Կիրակոսեան Եղիկէ
» Կարապետ
» Կիւլպէնկ
» Յակոբ
Կիւլթեան Մարգար

Կիւլիւղեան Արամ
» Արմենակ
» Սամուէլ
» Սարգիս
» Վարդան
» Օհան

Կիւճէնեան Վարդիվառ
Կիւրեղեան Մկրտիչ
Կիւրծեան Վարդղէս
Կոտոշեան Սողոմոն
Կորկոտեան Գրիգոր
Կօշկակարեան Անդրանիկ
» Գրիգոր

Հ

Հալաճեան Արրահամեան
» Խոսրով
» Կարապետ
» Կարուճ
» Մկրտիչ
» Յարութիւն
» Նազար
» Պարոյր
» Պետրոս
» Ստեփան

Հալէպւեան Երուանդ
Հաճըմանեան Պարոյր
Հաճընեան Մարտիրոս
» Յակոբ
» Յովսէփ
» Սարգիս
Հաճի Մանուկեան Արթին
» Մանուկ
Հաճի Յակոբեան Իսկէնտէր
Համբիկեան Վահան
Հայկապեան Եղուարդ

Հայոցիան Գեղամ
 » Լեւոն
 Հայտստեան Աստուր
 Հաննէսեան Արքահամ
 » Յարութիւն
 Հանսսեան Գէորգ
 Հանտալեան Երուանդ
 » Հրաչեայ
 » Մեսրոպ
 » Միհրան
 » Տիրան
 Հասէսեան Թորոս
 Հարապաղեան Ազատ
 Հարզուարթեան Խաչեր
 » Սարգիս
 Հերտիմեան Պարգեւ
 » Ռոկան
 Հէքիմեան Արտէն
 » Գրիգոր
 » Յովսէփ
 Հէօյլիկեան Յակոբ
 Հովհեան Վահան
 Հորիմեան Արշակ
Ղ
 Հազարեան Անդրանիկ
 » Խորէն
 Կարապետ
 » Հրանդ
 Մանուէլ
 » Միհրան
 » Յարութիւն
 » Յովհաննէս
 » Փանոս
 Հալովլանեան Լեւոն
 Հաչանեան Վահան
 Հասղասեան Գրիգոր

Հարխողեան Գէորգ
 » Կարապետ
 » Մանուէլ
 » Յարութիւն
 Հէթմէսեան Արքահամ
 Հուկասեան Հրանդ
 » Ռուբէն
 » Ստեփան
Ճ
 Ճալճեան Յովհաննէս
 Ճամուղեան Սարդիս
 » Սիմոն
 Ճապուրեան Արքահամ
 » Հմայեակ
 » Ներսէս
 Ճենանեան Արմէն
 » Աւետիս
 » Միսաք
 Ճեւահիրեան Խաչեր
 Ճէմճէմեան Գրիգոր
 » Յակոբ
 Ճէրէճեան Նազարէթ
 » Սամուէլ
 » Սարգիս
 Ճըլճըլեան Գրիգոր
 Ճըղըլեան Արշաւիր
 » Գէորգ
 » Սարգիս
 Ճըճըլեան (Փայլեան) Սահակ
 » » Տիրան
 Ճըրճըլեան Յովսէփ
 Ճիղմէճեան Գեղամ
 » Յակոբ
 Ճիկչեան Եղիա
 Ճինեան Մանուէլ
 » Վարդիվառ

Ճինկէօղեան	Աւետիս	Մանուէլեան	Պօղոս
Ճինպաշեան	Ստեփան	»	Սամուէլ
Ճիրթեան	Արամ	Մանուկեան	Արշաւիր
Ճուլսանեան	Գրիգոր	»	Գրիգոր
Ճուլֆայեան	Գեղամ	»	Ժիրայր
»	Մհերոպ	»	Կարապետ
»	Յակոբ	»	Մանուկ
»	Արքան	»	Մկրտիչ
»	Եղիշե	»	Յարութիւն
»	Շահնշահ	»	Յովհաննէս
»	Արքան	»	Սիմոն
Մ			
Մազմանեան	Մինաս	Մանուշեան	Խորէն
Մալէզեան	Յակոբ	Մատէնլեան	Կարապետ
Մալիքեան	Կարապետ	»	Պատրիկ
»	Մինաս	Մարդարեան	Ալեքսան
Մալոյեան	Հայկ	»	Արմենակ
Մախթումեան	Ներսէս	»	Զարեհ
Մակարեան	Թաղէս	»	Կարապետ
»	Խաչատուր	»	Միքայէլ
»	Մակար	»	Նիկողոս
Մահսէրէճեան	Գրիգոր	Մարկոսեան	Եսաւիկ
»	Լեւոն	»	Եփրեմ
»	Մանուկ	»	Կարապետ
»	Վահան	»	Համբարձում
Մահտեսեան	Արքահամ	»	Յակոբ
»	Յակոբ	Մարունեան	Թորոս
Մաճարեան	Կարապետ	»	Յակոր
»	Հայկ	Մարտիկեան	Արսէն
»	Մանուէլ	»	Մարտիկ
Մանիսաճեան	Անդրանիկ	Մարտիրոսեան	Կարապետ
»	Դերենիկ	Մարտիրոս	Յավհաննէս
»	Խաչիկ	»	Յավհաննէս
»	Մարգիս	Մարտոյեան	Յովհաննէս
»	Վըրէժ	»	Առղոմոն
Մանուէլեան	Կարապետ	Մելիտոնեան	Գեղամ
»	Մինաս	»	Լեւոն
»	Մկրտիչ	»	Հրանդ
»	Պատրիկ	»	Սամուէլ
Մելքոնեան	Գէորգ	Մելքոնեան	Գէորգ
»	Մինաս	»	Միհրան
»	Մկրտիչ	»	Մինաս

Մելքոնեան	Յարութիւն	Մելքոնեան	Դրիգոր
»	Նշան	»	Եղուարդ
»	Սահմակ	»	Յակոբ
Մեծպէորդեան	Յովսէս	Մովհաննէս	
Մեծոյեան	Լօրիս	Մկրտիչեան	Արքահամ
»	Յարութիւն	»	Ահարոն
Մէրոպեան	Դաւիթ	»	Արտաշէս
»	Յարութիւն	»	Երուանդ
Մէլքեան	Թորոս	»	Թորոս
»	Միհրան	»	Ժողէփ
Մէնէնկիչեան	Կիրակոս	»	Խորէն
Մէնէչեան	Բենիամին	»	Մանասէ
»	Մկրտիչ	»	Յակոբ
Մէջփէճեան	Յովսէփ	»	Սարգիս
Մէրձանեան	Հայկազուն	»	Սողոմոն
Մըթրըպեան	Աւետիս	Մուղամեան	Միհրան
Մընտիկեան	Արսէն	Մումձեան	Արտմ
»	Կիւլպէնկ	»	Եղիտ
Միհրանեան	Ասատուր	»	Միսաք
»	Աւետիս	»	Յովսէփ
»	Գարեղին	»	Սարգիս
»	Հայկ	Մուսուլեան	Յովհաննէս
»	Մուրատ	»	Վահան
»	Յովհաննէս	Մորքանեան	Յակոբ
»	Նազար	»	Յովհաննէս
»	Շաւարչ	»	Յակոբ
»	Պարգև	»	Մերոր
Մինասեան	Մանուկ		Յ Յանձնաբառ
»	Յակոբ		
»	Վարդելիստ		
Միսիրլեան	Ժիրայր	Յակորեան	Արմէն
»	Յովսէփ	»	Բենիամին
»	Սարգիս	»	Գառնիկ
Միրէնեան	Թորոս	»	Իսկէնտէր
Միւճէրէտեան	Նշան	»	Լեւոն
Միքայէլեան	Արքահամ	»	Կարապետ
»	Արթին	»	Համբարձում
»	Ասուր	»	Հայկաղ
»	Գէորգ	»	Յարութիւն

Յակոբեան	Յովհաննէս	Նալինեան	Յովհաննէս
»	Յովսէփ	»	Մեսիա
»	Պետրոս	»	Յակոբ
»	Սահակ	»	Յովսէփ
»	Սարգիս	Նալպանտեան	Եղիա
»	Ստեփան	»	Թովմաս
Յարութիւնեան	Գարըրիէլ	»	Նշան
»	Յովակիմ	Նաճարեան	Անդրանիկ
»	Յովհաննէս	»	Գառնիկ
»	Սուրէն	»	Ղազար
»	Վահան	»	Պաղտասար
»	Տիգրան	»	Ստեփան
Յարունեան	Գարգել	»	Վարդան
Յովակիմեան	Անդրանիկ	Նարինջեան	Հաճի
»	Գէորգ	Ներսէսեան	Անդրանիկ
Յովհաննէսեան	Արթին	»	Ասատուր
»	Խաչեր	»	Գառնիկ
»	Յակոբ	»	Մելքոն
»	Յովհաննէս	»	Ներոն
»	Սահակ	»	Պենոն
Յովնանեան	Լութֆիկ	»	Սարգիս
Յովսէփեան	Կարապետ	»	Վահան
»	Միհրան	»	Վահաբ
»	Նշան	»	Ստեփան
»	Սարգիս	Նէնէճեան	Արրահամ
Յուստանեան	Երեմիա	»	Գէորգ
Ն			
Նաղաշեան	Անդրանիկ	Նէնօեան	Պօղոս
»	Հայկ	Նիկողոսեան	Հրայր
»	Յակոբ	»	Փանոս
Նաղարեան	Կարապետ	Նուրտիկեան	Լեւոն
»	Համբարձում	Շ	
»	Յակոբ	Շալիմարճեան	Յակոբ
»	Յարութիւն	»	Յովհաննէս
»	Պետրոս	»	Յովսէփ
Նաղբանեան	Գէորգ	»	Պօղոս
Նաթանեան	Աւետիս		

Շահինեան Արուբէն
 » Վահան
 » Փառէն
Շահմաղեան Յարութիւն
Շահնաղարեան Լեւոն
Շահպաղեան Սարգիս
 » Վահան
Շամթիկեան Կարապետ
Շամլըեան Յովհաննէս
 » Պետրոս
Շամմասեան Պօղոս
 » Սեղբակ
Շարլեան Նազար
Շըլաղեան Աւետիս
Շիշմանեան Արթին
 » Սիմոն
Շիպիլեան Կարապետ
Շիրինեան Լեւոն
Շոթիկեան Արամ
 » Յարութիւն
Շողգամեան Նշան
Շուքեան Սիմոն

Ո

Ռոկեան Հմայեակ
 Ռւղունեան Սեղբակ
 Ռւղուրլեան Սիմոն
 Ռւճուղեան Պարոյր
 Ռւնանեան Հրանդ
 Ռւնձեան Աւետիս
 » Սիրական
 Ռւշաղեան Կարապետ
 Ռւրիշեան Գառնիկ
 Ռւրֆալեան Հմայեակ

Չ

Չաղրեան Արդար
 » Արքահամ
 » Գրիգոր

Չաղրեան Հայրապետ
 » Պօղոս
Չաղմէնեան Արթին
Չալեան Մանուկ
Չալըղեան Մովսէս
 » Ժիրայր
 » Չաւէն
Չամսարեան Արթին
 » Դանիէլ
Չոլլաղեան Չաւէն
 » Յակոբ
Չատրձեան Արքահամ
 » Մարտիրոս
Չարդաքեան Սարգիս
Չարըղեան Խորէն
 » Յովհէփ
 » Սարգիս
 » Ստեփան
Չարչեան Վարդան
Չարփանաձեան Արքահամ
 » Սիմոն
Չափարեան Յարութիւն
 » Սուրէն
 » Պարզեւ
Չափութեան Լեւոն
 » Հմայեակ
 » Նշան
Չափրասեան Գրիգոր
Չաքեան Գրիգոր
Չաքմաղեան Բենիամին
Չաքմաքձեան Գէորգ
 » Յովհաննէս
 » Պետրոս
 » Պօղոս
Չիլեաղարեան Յակոբ
Չիլինկիրեան Սուրէն
Չինկըրեան Պօղոս
Չիմիղարեան Յարութիւն
 » Սերոբ

Զէլփէշիկեան Դերենիկ
Զէմէնձեան Անդրանիկ
Զէչնեան Կարապետ
 » Պետրոս
Զէչպեան Կարապետ
Զէպիշեան Եղիս
 » Սամուէլ
Զէրչեան Յովսէփ
 » Նազար
 » Մերոբ
Զէրքէղեան Թորոս
 » Մնակ
 » Գենոն
Զէքիրտէքեան Միքայէլ
Գիլուշաղեան Գառնիկ
Գիլչայլեան Գրիգոր
Գիլօղլանեան Խաչեր
Գիվալըղեան Լութֆիկ
Գիւրիւքեան Նեւսոն
 » Վարդպէս
Գիֆթճեան Մարտիրոս
 » Միսաք
 » Յարութիւն
Գորպաճեան Ախմոն
Գուղագլեան Աւետիս
Գուղուրեան Արքահամ
Գուշաքեան Մելքոն
 » Յովհաննէս
 » Վահրամ
 » Գրիգոր
Գուլճճեան Բիւղանդ
Գուլուրեան Գրիգոր
 » Խոսրով
 » Ակութիւն
 » Յովհաննէս
 » Վահրամ
 » Արութիւն
 » Յովհաննէս
 » (Մեղրունի) Յովհաննէս
 » Նիզակ
 » Վարդպէս
Գալաղաճեան Մկրտիչ
Գալրդճեան Արքահամ
 » Արմենակ
 » Գէորգ
 » Խոսրով
Գալիկեան Արմենակ
 » Նորհատ
 » Վահրամ
Գուլաղճեան Գերիմ
Գուխաճեան Գրիգոր
 » Մելքոն

Գուվալճեան Պօղոս
Գովուրեան Յարութիւն
 » Ներսէս
Գոքքարեան Յակոբ
Գովաքեան Գրիգոր
 » Անդրեան Յանձնական
Պաղալեան Արմենակ
 » Զաքար
 » Միքայէլ
 » Յակոբ
 » Սարգիս
Պաղէճեան Վարդեվառ
Պալեան Գասպար
 » Գարեգին
 » Կարապետ
 » Հրանդ
 » Յակոբ
 » Յարութիւն
 » Յովհաննէս
 » (Մեղրունի) Յովհաննէս
 » Նիզակ
 » Վարդպէս
Պալաղաճեան Մկրտիչ
Պալրդճեան Արքահամ
 » Արմենակ
 » Գէորգ
 » Խոսրով
Պալիկեան Արմենակ
 » Նորհատ
 » Վահրամ
Պալճճեան Գերիմ
Պահատուրեան Պօղոս
 » Վահրամ
Պահիկեան Գէորգ
Պաղտասարեան Երուանդ
 » Լեւոն

Պաղտասարեան	Երուանդ	Պէրպէրեան	Յակոբ
»	Ներսէս	»	Յովսէփ
»	Պօղոս	»	Սարգիս
»	Անդր	»	Վահան
Պաղտիկեան	Արրահամ	Պէքեան	Թորոս
»	Գրիգոր	»	Գէքէրեան
»	Սարգիս	»	Աւետիս
Պաղտոյեան	Ներսէս	»	Գրիգոր
Պանտայեան	Լեւոն	»	Երուանդ
»	Յակոբ	»	Յակոբ
Պապակեան	Գրիգոր	»	Յովսէփ
Պապայեան	Բաղրատ	Պէքմէղեան	Յակոբ
Պապիկեան	Մկրտիչ	Պիլալեան	Սարգիս
Պասմաճեան	Հայկ	Պիլէմճեան	Յարութիւն
»	Յովհաննէս	»	Յովհաննէս
»	Ներսէս	Պողեան	Տիգրան
»	Պարզեւ	Պողութիւն	
»	Պետրոս	Պողութիւն	
Պաստաճեան	Երուանդ	Պողեան	
Պաստըճեան	Հայկազուն	Պոլոյեան	Խաչատուր
Պարսումեան	Գարեգին	Պոտոսեան	Յակոբ
»	Մուրատ	»	Պորանեան
»	Յակոբ	»	Պոյաճեան
Պարոնեան	Խաչեր	»	Աւետիս
Պարտաքճեան	Զատիկ	»	Գէորգ
»	Հայկ	»	Զատիկ
»	Մարտիրոս	»	Զաւէն
»	Յակոբ	»	Լեւոն
»	Նաղարէթ	»	Հայկազ
Պարտիզպանեան	Զաւէն	»	Յակոբ
Պելենեան	Յակոբ	»	Արքական
Պետրոսեան	Աւետիս	»	Սուրէն
»	Գրիգոր	Պօղոսեան	Աստատուր
»	Յակոբ	»	Բարզէն
»	Յովհաննէս	»	Գրիգոր
»	Բուրէն	»	Լեւոն
»	Սարգիս	»	Խաչատուր
Պէրպէրեան	Անդրանիկ	»	Մանուկ

Պոսթանեան Բարունակ
Պոսնոյեան Գէորդ
» Պետրոս
Պէշկօթիւրեան Գառնիկ
» Սիսակ
Պիւլպիւլեան Լեւոնիկ
Պուլուղեան Գեղամ
Պուլզուրեան Գէորդ
Պուլտուքեան Աւետիս
» Գէորդ
Պուչաքեան Գրիգոր
Պորդաքեան Մինաս

Զ

Զաղացպանեան Յովսէփ
» Սարգիս

Ռ

Ռաֆայէլեան Բագրատ
Ռոստոմեան Աւետիս

Ս

Սարսըլեան Վահրամ
Սաղալեան Մանուէլ
Սաղոյեան Սուքիաս
Սալիկեան Ճորճ
Սալորեան Բիւղանդ
Սալպոյեան Վահան
Սահակեան Արամ
» Ալպէր
» Գրիգոր
» Ղաղարոս
» Մինաս
» Սեղրակ
» Վարդան

Սաղթեան Արթին
» Բենիամին
» Սարգիս
Սամեան Պարոյր
» Պետրոս
» Տիգրան
Սամանեան Փանոս
Սամուէլեան Թովմաս
» Մարգար
Սանթուրեան Մինաս
Սանոսեան Յովհաննէս
» Պօղոս
Սապունձեան Յարութիւն
Սարամեան Միհրան
Սարաֆեան Անդրանիկ
» Համբարձում
» Մարտիրոս
» Սարգիդ
Սարգիսեան Աւետիս
» Գէորդ
» Գրիգոր
» Իսկէնտէր
» Կիրակոս
» Համբարձում
» Մարտիրոս
» Յարութիւն
» Ուուրէն
» Սուրէն
» Տիգրան
Սարբմանուկեան Յովհաննէս
Սարբնաղարեան Անդրան
Սարբաշեան Յակոբ
Սարբանտիկեան Գէորդ
Սեղրակեան Արմենակ
Սերայտարեան Գրիգոր
Սերորեան Հայկ
Սէմէրձեան Մատուր
» Մանուկ

Աչմէրձեան Մինաս
» Սամուէլ
» Տիգրան

Աթամպուլեան Վարդեվտու

Արթամեան Պօղոս

Ախմիթեան Մանասէ

Ախմոնեան Արիս

» Գեղամ

» Եսայի

» Կարապետ

» Յարութիւն

Ախնանեան Յովհաննէս

» Պետրոս

» Պօղոս

Առթձեան Արամ

Առլաքեան Յովհաննէս

Առզոյեան Երուանդ

» Պարոյր

Առւրուճեան Գառնիկ

Առւքիսեան Գառնիկ

» Առքիսա

Ատեփանեան Աւետիս

» Վարդեվտու

Արապեան Դաւիթ

Ա

Վաճիպեան Սարգիս

Վասիլեան Յովհաննէս

Վարդանեան Աստուբ

» Գրիգոր

» Կարապետ

» Յակոբ

» Յովհէփ

» Ատեփան

» Փիլիպոս

Վարդապետեան Կարապետ

» Յակոբ

» Յովհաննէս

Վարժապետեան Արմենակ

» Հրաչ

» Սիսակ

Տիգրան

Վեքիլեան Տիգրան

Վրոյրեան Կարապետ

§

Տաղլեան Լեւոն

» Լութֆիկ

Տատուրեան Զատիկ

» Կարապետ

» Մարտիրոս

» Մեսրոպ

» Յարութիւն

» Պօղոս

Տարաղճեան Արրահամ

» Գուրգէն

» Զաքար

» Խաչմատուր

» Միհրան

» Տիգրան

Տաքսեան Լեւոն

» Ռոկն

Տէլիղաղարեան Մկրտիչ

Տէկիրմէնճեան Գէորգ

Տէմիրզարուեան Գրիգոր

Տէմիրճեան Արթին

» Արսէն

» Գրիգոր

» Լեւոն

» Կարապետ

» Հայկ

» Մինաս

» Յովհաննէս

» Սամուէլ

» Սարգիս

» Սեղրակ

<i>Տէրիքմէնձեան</i>	<i>Արբահամ</i>	<i>Տէր Սարդիսեան Սուքիսս</i>
»	<i>Առաքել</i>	» » <i>Տիրան</i>
»	<i>Արշակ</i>	<i>Տէր Վահանեան Գրիգոր</i>
»	<i>Աւետիս</i>	<i>Տէր Վարդանեան Յակոբ</i>
»	<i>Եղիս</i>	<i>Տէրտէրեան Անդրանիկ</i>
»	<i>Մելքոն</i>	» <i>Գալուստ</i>
»	<i>Ներսէս</i>	» <i>Գէորգ</i>
»	<i>Սարգիս</i>	» <i>Գուրգէն</i>
»	<i>Վաղինակ</i>	» <i>Գրիգոր</i>
»	<i>Օննիկ</i>	» <i>Կարապետ</i>
<i>Տէտէեան Աշոտ</i>		» <i>Համբարձում</i>
»	<i>Եղիս</i>	» <i>Մարտիրոս</i>
»	<i>Թագւոր</i>	» <i>Յակոբ</i>
»	<i>Պօղոս</i>	» <i>Շահէն</i>
<i>Տէր Արէլեան Տիգրան</i>		» <i>Սիմոնիկ</i>
<i>Տէր Արբահամեան Արբահամ</i>		» <i>Վահան</i>
<i>Տէր Բարսեղեան Վաղիկն</i>		<i>Տէօքմէնձեան Գէորգ</i>
<i>Տէր Գէորգեան Մատթէոս</i>		» <i>Գրիգոր</i>
<i>Տէր Կարապետեան Սուրէն</i>		» <i>Լեւոն</i>
<i>Տէր Ղազարեան Կարապետ</i>		<i>Տիլանեան Եղուարդ</i>
» » <i>Մկրտիչ</i>		» » <i>Յակոբ</i>
» » <i>Տիգրան</i>		<i>Տիլսիղեան Յակոբ</i>
<i>Տէր Մանուէլեան Հայկակ</i>		<i>Տիշտիչեան Մանասէ</i>
<i>Տէր Մեսրոպեան Գեղամ</i>		<i>Տիւտիւքմէնձեան Գրիգոր</i>
<i>Տէր Յակոբեան Գառնիկ</i>		» <i>Լեւոն</i>
» » <i>Համբարձում</i>		» <i>Միհրան</i>
<i>Տէր Յարութիւնեան Բիւղանդ</i>		<i>Տիւրկէրեան Յակոբ</i>
» » <i>Յովհաննէս</i>		<i>Տուլապճեան Նշան</i>
<i>Տէր Յովհաննէսեան Յովհաննէս</i>		<i>Տուլապարպէտ Գրիգոր</i>
<i>Տէր Պարսումեան Յակոբ</i>		<i>Տողրամաճեան Առաքել</i>
» » <i>Յովհաննէս</i>		<i>Տոնաճղեան Կարապետ</i>
<i>Տէր Պետրոսեան Վահան</i>		<i>Տոնէլեան Յակոբ</i>
<i>Տէր Պօղոսեան Ներսէս</i>		<i>Տուղճեան Թուրոս</i>
<i>Տէր Սահակեան Միսաք</i>		<i>Տունկեան Յովհակի</i>
<i>Տէր Սարգիսեան Արսէն</i>		» <i>Պօղոս</i>
» » <i>Լեւոն</i>		<i>Տուչեան Անդրանիկ</i>
» » <i>Յակոբ</i>		<i>Տօնապետեան Վահան</i>

<i>Տօնիկեան</i>	<i>Խորէն</i>	<i>Փարլաքեան</i>	<i>Նաղարէթ</i>
»	<i>Միսաք</i>	»	<i>Սարդիս</i>
»	<i>Յովսէփ</i>	»	<i>Վարդիվառ</i>
»	<i>Պողոս</i>	<i>Փավագեան</i>	<i>Աւետիս</i>
			» <i>Դաւիթ</i>
			» <i>Երուանդ</i>
			» <i>Խաչիկ</i>
			» <i>Կարապետ</i>
			» <i>Հայկ</i>
			» <i>Յովհաննէս</i>
		<i>Փիլիկեան</i>	<i>Սարդիս</i>
		»	<i>Օննիկ</i>
		<i>Փիրէնեան</i>	<i>Թորոս</i>
		<i>Փիրինճեան</i>	<i>Սեղբակ</i>
		<i>Փոլեան</i>	<i>Յակոբ</i>
		<i>Փոլտեան</i>	<i>Արտաչես</i>
		»	<i>Խաչատուր</i>
			» <i>Կարապետ</i>
			» <i>Մկրտիչ</i>
			» <i>Յակոբ</i>
		<i>Գոլիսեան</i>	<i>Յարութիւն</i>
		<i>Գոստալեան</i>	<i>Յակոբ</i>
			<i>Ք</i>
<i>Փանոյեան</i>	<i>Յակոբ</i>	<i>Քալէմքէրեան</i>	<i>Յովհաննէս</i>
<i>Փանոսեան</i>	<i>Կարապետ</i>	<i>Քաչոյեան</i>	<i>Եղուարդ</i>
»	<i>Միհրդատ</i>	<i>Քաջեան</i>	<i>Աղատ</i>
»	<i>Միսաք</i>	»	<i>Երուանդ</i>
»	<i>Մովսէս</i>	<i>Քարկոտորեան</i>	<i>Գառնիկ</i>
»	<i>Նուպար</i>	<i>Քէլէշեան</i>	<i>Իսահակ</i>
»	<i>Սարդիս</i>	»	<i>Կիրակոս</i>
»	<i>Յովհաննէս</i>		<i>Մարդար</i>
<i>Փանոյեան</i>	<i>Յակոբ</i>		<i>Միհրէն</i>
<i>Փանոսեան</i>	<i>Կարապետ</i>		<i>Յովհաննէս</i>
»	<i>Միհրդատ</i>		<i>Բիւղանդ</i>
»	<i>Միսաք</i>	<i>Քէլէշեան</i>	<i>Անդրանիկ</i>
»	<i>Մովսէս</i>	»	<i>Աւետիս</i>
»	<i>Նուպար</i>	»	<i>Գարեգին</i>
»	<i>Սարդիս</i>		
»	<i>Փանոս</i>		
<i>Փաշայեան</i>	<i>Կարապետ</i>		
<i>Փաշտճեան</i>	<i>Երուանդ</i>		
<i>Փաստըմեան</i>	<i>Սուրէն</i>		
<i>Փարթամեան</i>	<i>Ժողէֆ</i>		
<i>Փարլաքեան</i>	<i>Գուրդէն</i>		
»	<i>Լեւոն</i>		
»	<i>Կորիւն</i>		

»	Գէորդ	Քիւրքճեան	Լեւոն
»	Եփրեմ	»	Յարութիւն
»	Մանուկ	»	Պօղոս
»	Մարտիրոս	»	Սարգիս
»	Յակոբ	Քիւփէլեան	Արրահամ
»	Ստեփան	»	Գրիգոր
Քէչճեան	Յովհաննէս	»	Յակոբ
»	Պօղոս	Քուզաքճեան	Կարապետ
Քէպապճեան	Յովհաննէս	Քսաճըճեան	Յակոբ
Քէրէճեան	Նազար		O
Քէօյլէսէրեան	Երուանդ	Օհանեան	Անդրանիկ
Քէօշկէրեան	Անդրանիկ	»	Աւետիս
»	Գրիգոր	»	Գէորդ
»	Երուանդ	»	Եղիա
»	Իսկէնտէր	»	Յակոբ
»	Լեւոն	»	Ներսէս
»	Կարապետ	»	Սահակ
»	Փանոս	»	Տրդատ
Քէօսէեան	Աստուր	Օհաննէսեան	Յարութիւն
»	Արթին	»	Հայկաղ
Քէօրքիւնեան	Գրիգոր	Օհինեան	Միհրան
Քիզաքճեան	Հմայեակ	Օտապաշեան	Մկրտիչ
Քիզիրեան	Արմենակ	Օտունճեան	Անդրանիկ
»	Գէորդ	Օրջանեան	Կարապետ
»	Գրիգոր	»	Կորիւն
»	Թորոս	»	Տիգրան
»	Մանուկ		B
»	Յակոբ	Ֆէլէկեան	Կարապետ
»	Յովհաննէս	Ֆէրմանեան	Արսէն
Քիզարեան	Պօղոս	»	Գասպար
»	Վարդղէս	»	Սարգիս
Քիրալեան	Ղազարոս	Ֆրստրքճեան	Սովոմոն
Քիրէմիտեան	Միհրան	Ֆիլեան	Յակոբ
Քիւնճեան	Նազար		

ՀԱՄԱՐԱՌԻ
ՀԱՄԱՉԳԱՅԻՆ

10, Rue Hussein Beyhoum
Beyrouth--LIBAN

ՅՈՒՆԱՄԱՍՏԵԱՆ
ՃԻՎԵՑԼԻ
ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՅԻ
1920 - 1925

ՀՐԱՄԱՆԱԿԱՐՔԻ ԽՈԽՈՒԹ ՍԱՆԴՈՒ

1969 — ՊԵՑԲՈՒԹ

ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆԻ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԵՐ

Պէջրութ — Լիբանան

Արենեան Թ., ԲԱՆԵԱՆ Գ., ԳԱՐԱՕՂԱՆԵԱՆ Յ.,
ԵԱՓՈՒՃԵԱՆ Հ., ԹԻԼՔԵԱՆ Յ., ԽԱՉԵՐԵՍԵԱՆ Գ.,
ՇԱՀԻՆԵԱՆ Յ., ՏէՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Ս., ՏէՐՏէՐԵԱՆ Հ.,
ՅՈՒԱԳԵԱՆ Մ.

Մ. ՆԱՀԱՆԳԻՆԵՐ

ԱՖԱՐԵԱՆ Ա., ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ Պ.,
ԽԹԻԿԵԱՆ Ա., ՄԱԿԱՐԵԱՆ Խ., ՔէՐԵԱՆ Հ.

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ

ԲԱՆԵԱՆ Գ., ԳԱՐԱՕՂԱՆԵԱՆ Յ., ՇԱՀԻՆԵԱՆ Յ.

ԻՆՉՈՌԻ ԱՅՍ ՑՈՒՇԱՄԱՏԱՆՑ

Համաշխարհային Առաջին Պատերազմը հայութեան համար պիտի վերջանար անհաշուելի աղէտներով։ Պիտի ամայանային Արեւմտեան Հայաստանն ու Փոքր Ասիան իրենց հայ բնակիչներէն։ Երկու ու կէս միլիոն հայութիւն՝ տեղահան եղած իր օնախներէն՝ պիտի բռնէր մահուան նամբան՝ դէպի Սուրբոյ եւ Միջագետքի անապատները։ Տարագրութիւնը պիտի ըլլար աներեւակայելիօրէն դաժան։ մէկ ու կէս միլիոն հայութիւն զոհ պիտի երթար քուրքի սրածութեան, սովին եւ համանարակ հիւանդութիւններուն։ Մահէն իրաշենվ ազատուողները ապաստան պիտի գտնէին Մերձաւոր Արեւելքի հիւրընկալ երկիրներուն մէջ, մասնաւորաբար Սուրբիա եւ Լիքանան եւ ապա՝ Սփիւռս աշխարհի։

Պատերազմի վախճանին բանակ մը պիտի կազմէին մահէն մազապուրծ այն որբերը, որոնի իրենց հարազատները կորսնցուցած՝ պիտի տարութերէին կեանքի եւ մահուան միջեւ։

Այդ սեւ օրերուն նախախնամական դեր մը կատարելու պիտի կոչուէր Ամերիկեան Նիր Խոր Ծիլիֆը — Near East Relief — իր լայնօրէն մարդասիրական — որքա-

հաւաքման եւ խնամատարական անգնահատելի աշխատանքներով, սոոյզ փնացումէ փրկելով հարիւր հազարէ աւելի որբեր — եօթանասուն հազարը Հայատանի, մընացեալը՝ Յունաստանի, Լիբանանի, Սուրիոյ եւ այլ երկիրներու մէջ:

Լիբանանի մէջ ձիպէյլ, Նահր-Իպրահիմ, Մաամբլը-քէյն, Ղազիր, ձիւնի, Անթիլիաս եւ Սայտա պիտի դառնային այն օնախները, ուր մօտ տասը հազար հայ որբեր խնամք եւ հոգատարութիւն պիտի գտնէին մարդասիրական այդ կազմակերպութեան շունչին տակ:

Հայութեան մնացորդացն էր, որ հազար ու մէկ սարսափներէ, հազար ու մէկ վտանգներէ անցնելէ ետք, ամիսներով թափառական, սովահար, կիսամերկ կեանքի մը դառնութիւնները ցմրուր ժամելէ վերջ, բարեբախտ օր մը ինքնինքը պիտի գտնէր Նիր Խոր Շիլիֆի նորաբաց որբանոցներուն մէջ:

Որբանոցներու այդ ցանցին մէջ բացառիկ տեղ մը պիտի գրաւէր ձիպէյլի որբանոցը, բոլորովին իւրայտուկ կառոյցով ու հայաշունչ իր մթնոլորտով:

Այդ կառոյցը բոլորովին տարբեր պիտի ըլլար որբանոցային սովորական հասկացողութենէն. անունով որբանոց, ուր սակայն տեղ պիտի չունենար որբանոցային հոգերանութիւնը իր նեղ եւ սահմանափակ առումին մէջ: Ո'չ ծնողազուրկ, բախտէն հարուածուած որբերու ապատանարան մը պիտի ըլլար ան, ո'չ ալ ցուրտ, տխրաբոյր հաստատութիւն մը՝ մարդկային գութ ու կարեկցութիւն հրաւիրող իր վրայ:

Այդ բոլորէն վեր էր ձիպէյլի որբանոցը:

Որբեր էին այնտեղ գտնուողները, ծնող ու հարազատներ կորսնցուցած դժոխային տարագրութեան մը նամբաներուն վրայ, իրենց աչքերով տեսած՝ իրենց հարազատներուն տարապայման մահը, լացած՝ անոնց անքաղ դիակներուն վրայ, յետոյ, ներզօր ուժով մը զինուած՝ օրերով թափառած, անծայրածիր անապատներ կտրած, մերկ ու սոված՝ ժաղաք-ժաղաք շրջած, բաց երկնքի տակ գիշերած, եւ սակայն իրենց տակաւին անչափահաս տարիքին մէջ, ապրելու անդառնալի որոշումը տալով՝ շարունակած էին ապրիլ մինչեւ որ որբահաւաք

մարմիններ հոսկէ-հոնկէ մէկտեղելով զիրենի՛ յանձներ էին ոյքանոցի մը խնամքին:

Որբեր էին. արեւախանա դէմքերով, կարծրացած հոգիներով, սակայն ամրակուռ կամքով եւ տկարութիւն չնանչցող հաւատքով:

Որբեր՝ որոնի՛ պիտի զիտնային արհամարհել մահը, կոխել ու անցնիլ վտանգները. պիտի զիտնային մատաղ տարի ֆէն ատել բուրքը, ատելութիւններուն գերազոյն կատաղութեամբը:

Եւ որբերու յատուկ այս հոգեբանութիւնն էր, որ մքնոլորտի պիտի վերածուէր ձիպէյլի Ամերիկեան որբանցին մէջ՝ խումբ մը անձնութաց ուսուցիչներու շունչին տակ: Հայաշունչ եւ հայադրոշմ մքնոլորտ մը, որ բոլորովին իւրայատուկ բովանդակութիւն մը պիտի տար որպանցին:

Իր որբութեան մէջ հպարտ եւ բմբոստ, զգաստ եւ զիտակից, աշխատունակ եւ նախաձեռնող սերունդ մը, որ ոչինչէն, քար քարի վրայ դնելով, պիտի կառուցէր իր տունը, իր դպրոցն ու արհեստանոցը, իր մատենադարանն ու երաժշտանոցը, իր մարզադաշտն ու խաղավայրերը, պիտի անեցնէր իր ծառն ու ծաղիկը տալով իր ընդհանուր ձեռակերտին գրաւիչ տեսք մը՝ հիացում պատճառելով հայ թէ օտար բոլոր այցելուններուն:

Այնուհետեւ այդ մքնոլորտին մէջ էր, որ պիտի փըր-քէր որբերուն հոգին, կենսայորդ ծաղկումով մը՝ դէպի մայրենի լեցուն, զիրն ու գրականութիւնը, դէպի պատմութիւնը հայոց, դէպի աշխարհն Հայաստան եւ այն բոլոր բաները տակաւին, որոնի՛ ստեղծագործ հայ հոգիին եւ մտքին արգասիքն են:

Այդ մքնոլորտին մէջ պիտի գտնէին անոնի՛ իրենց իրաւ հայութիւնը իր հազարածալի՛ բարեմասնութիւններով. պիտի հպարտանային անոնցմով եւ պիտի ինքնավաստանութեամբ լեցուէին իրենց հայ ըլլալուն անկողոս-տելի իրաւունքով գօտեպնդուած:

Հայութիւն եւ Հայաստան ներշնչման անսպառ աղքիւր դառնալով՝ պիտի խթանէին իրենց ազգայնատենչ հոգին, պիտի բոցավառէին իրենց տղու երեւակայութիւնը, բուղը ու մատիտ պիտի դնէին իրենց ձեռքին մէջ,

իրենց տղու շրթունքներով իսկ գովքը բնիլու հայ արժէքներուն՝ անցեալի խորերէն սկսած մինչեւ նորագոյն ժամանակները:

Նոյն այդ մթնոլորտին մէջ իրենց հոգիներուն քորովանքները արձագանգ պիտի գտնիկն այն ամսագրին մէջ, որ «Տուն» անունը պիտի կրէր. այն ամսագրին, որ իրենց հոգին տունը պիտի ըլլար, իրենց գրչէն դուրս եկած գրութիւններով, իրենց ձեռքով խմբագրուած, բազմատպուած, նկարագարդուած, կազմուած եւ վերջնական ձեւ ստացած վիճակով:

«Տուն»ը, — միակը որբանոցներու տարեգրութեանց մէջ իր երեք տարուան կեանիքով, — պիտի ըլլար հարազատ հայելին որբերու հոգեկան աշխարհին, անոնց մտքի քընիչներուն, այրող կարօտին՝ դէպի իրենց անդարձ կորսուած ծնողները, դէպի բոնագրաւուած հայրենի տուննու հայրենիքը, պիտի ըլլար հնոցը բոցաբորք վրէժխընդրութեան, ատելավառ զգացումներուն դէպի հայութեան յաւիտենական թշնամին:

Որբանոցի մօս հինգ տարիներու ամբողջ երկայնին լայնօրէն պիտի տիրապետէին մշակութային ձեռնարկները, — դասախոսութիւն, ատենամարզանիք, քատերական ներկայացում, ազգային տօնակատարութիւններ, — որոնիք՝ բացառիկ առիթներ՝ որբերու հոգին հայ արժէքներու քաղցրութիւննով լեցնելու, այդ արժէքներով խանդավառելու եւ հայ արժէքներով գօտեպնդելու պիտի ծառայէին:

Այնուհետեւ, դպրոցական դասերու եւ արհեստներու առընթեր մարզախաղերը՝ նաւասարդեան տօներու խանդավառութեամբ՝ սկառատիզմ, մարզահանդէսներ, փութպոլ, լուղորդութիւն, պիտի կազմէին ամբողջութիւնը մարզական մթնոլորտի մը, որ առաջ պիտի բերէր սերունդ մը առողջ, կենսախայտ, առնական, մարզիկի արժանիքներով եւ պաշտամունքով լեցուն դէպի բոլոր մարզախաղերը:

Սերունդ մը՝ անհաւատալիօրէն տոկուն, չարքաշ, խիզախ ու ինքնավստահ, այլեւ խոնար ու վստահելի, բարի ու այլասէր — հայ հոգին իբրև հարազատ արտայայտութիւնը:

Սերունդ մը անցած ընդ հուր եւ ընդ սուր, յար եւ նման իր պապերուն, եւ սակայն մնացած հա՛յ: Արիւնը արիւնէն, ոսկորը ոսկորէն՝ հաղորդուած իր պապերու գաղափարական աւանդէն, դառնալով գաղափարական ուխտի զինուորեալ, ինչ ալ, դեռ մանուկ հասակէն:

Այդ սերունդին պատմութիւնն է ներկայ «Յուշամատեան»ը իր իրաւ եւ հայադրոշմ նկարագրին մէջ:

Փափաքելի պիտի ըլլար, որ այս «Յուշամատեան»ը միակ բացառութիւնը չկազմէր որբանոցներու տարեգրութեանց մէջ Հայաստանէն մինչեւ Լիբանան եւ Սուրբ:

Փափաքելի պիտի ըլլար, որ ուրիշ որբանոցներու այրող սերունդներն ալ մտածէին քուղթին յանձնել եւ կորուստէ փրկել որբանոցային այն կեանքը, որ իրենցը եղաւ եւ որուն այնիքն պէտք պիտի ունենայ ապագայ հայ պատմաբանը՝ պատմագրելու ատեն Հայոց Պատմութեան այն մուր ու դժոխային շրջանը, որ կը կոչուի *Ապրիլեան Եղեռն*:

* * *

Այս «Յուշամատեան»ը հրատարակողները յաւակնութիւնը չունին ձիպէյլի որբանոցին լիակատար պատմութիւնը տալու: Ընդհակառակը, դժգոհ են՝ աւելի ամբողջական գործ մը տալու կարելիութիւնը չունենալնուն համար: Շատ բան դուրս մնաց այս հատորէն, որուն այնիքն անհրաժեշտութիւնը կար: Պակսեցան փաստաթուղթեր, թիւեր, վիճակագրութիւններ, տեղեկագիրներ, որոնք, անկասկած, մեծապէս պիտի հարստացնէին հատորին բովանդակութիւնը:

Հակառակ ատոր «Յուշամատեան»ի խմբագրութիւնը ամէն կերպ աշխատեցաւ յիշողութենէ եւ երեւակայութենէ աւելի՝ հիմնուիլ իրողութիւններու վրայ: Իր նիզերը եթէ ամբողջական յաջողութիւն չգտան՝ մեղքը իրը չէ: Տարիներ տրամադրուեցան աղբիւրներ եւ փաստաթուղթեր ձեռք բերելու համար: Յատկապէս՝ ձիպէյլի որբանոցին արխիւնները ձեռք բերելու համար երկարատեւ քրդակցութիւններու հարկ եղաւ, մինչեւ որ, օրին մէկը,

յայտնի դարձաւ, որ վերոյիշեալ արխիմեքը փնացուած էին որբանոցի փակումին յաջորդող ամիսներուն:

Այնուհետեւ ներկայ «Յուշամատեան»ին նիւթ ծառայած են բազմաթիւ աղքիւրներ, փաստաբուղքեր, վրկայութիւններ, նկարներ, որոնք մօտէն թէ հեռուէն առնչութիւն ունին Ճիպէյլի որբանոցին հետ:

«Յուշամատեան»ին առաջին մասը կը կազմեն այն գրութիւնները, որոնք կը ներկայացնեն Ճիպէյլի որբանոցին պատմութեան զանազան երեսները, հիմնադրութենէն մինչեւ անոր ողբերգական փակումը:

ԵՐԿՐՈՐԴ բաժինը կը բռնին այն գրութիւնները, որոնք նուիրուած են որբանոցի տնօրէնին, ուսուցչական կազմին եւ մասնաւորապէս այն ուսուցիչներու կեանքին ու գործունէութեան, որոնք ամէնէն աւելի կարեւոր դեր ունեցած են որբերու դաստիարակութեան եւ նկարագրի կերտումին մէջ:

ԵՐՐՈՐԴ մասը ծաղկաբաղ մըն է «Տուն» թերթէն փրցուած էջերէ, բոլորն ալ որբերու գրչէն դուրս եկած: Այդ էջերը՝ հեռու որեւէ գրական յաւակնութենէ, կը կազմեն վկայութիւն մը որբերու այդ օրերու ապրումներուն եւ մտածումներուն:

ՉՈՐՐՈՐԴ մասը կը կազմեն վկայութիւններ ու գնահատանքի խօսքեր ուղղուած որբերուն եւ անոնց հրատարակած «Տուն» թերթին, որ եզակի երեւյթ մըն էր այդ օրերու որբանոցներու կեանքին մէջ:

ՀԻՆգԵՐՈՐԴ բաժնին մէջ կը ներկայացուի Ճիպէյլի որբերուն արտա-որբանոցային կեանքը: Այն որբերուն՝ որոնք կեանքի դաժան հարկադրանքին տակ ցրուեցան սփիւռս աշխարհի, նաշակեցին մեր աստանդական ժողովուրդին վիճակուած դառնութեան բաժակէն, պայֆարեցան կեանքի դժուարութիւններուն դէմ եւ մասնակցութեան իրենց բաժնինը բերին օտարութեան մէջ կազմակերպուող հայ կեանքին:

ՎԵՐԱԲԵՐԴԻ բաժինը սպատմուածքներ եւ յուշեր են որբանոցային կեանիքն, բոլորն ալ զրի առնուած նախկին սաներու կողմէ: Հսկայ դէզ մը կը կազմեն այդ յուշերը, մէկը միւսէն յուզիչ, մէկը միւսէն իրաւ, որոնց բոլորին տեղ տալ կարելի չեղաւ այս հատորին մէջ:

Առանձին գլուխի մը տակ կը տրուին հայ մամուլէն բաղուած յօդուածներ, որոնց մէջ յօդուածագիրները բուռն կերպով կը ծառանան որբանոցին փակումը փութացքնող անհատներուն եւ անոնց աններելի արարքներուն դէմ:

Ինքնին հասկնալի է թէ՝ հատորը կ'ունենայ հարուստ նկարագարդում եւ նկարները կը կազմեն պերճախօս եւ կենդանի վկայութիւնը որբերու այդ օրերու կեանիքն:

«Յուշամատեան»ի հրատարակութեան ամբողջական ծախքը հոգացուած է Լիբանան եւ Մ. Նահանգներ բնակող նախկին սաներու սրտաբուխ նուիրատուութիւններով:

Հատորին սպառումէն գոյանալիք ամբողջական հասոյթը պիտի յատկացուի Ճիպէյլի Դանիական «Թուչնոց թոյն»ին. այն հաստատութեան, որ իրենց տունը եղաւ 1920–1925 տարիներուն եւ ապա՝ բոյնը իրենց անշափահաս քոյր-եղբայրներուն՝ Դանիական Մարդասիրական կազմակերպութեան հոգածու շունչին տակ:

ԽՄԲ. «ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ»Ի

ՈՂԶՈՅՆԻ ԽՕՍՔ

ՃԻՊԷՅԼԻ ՈՐԲԱՆՈՑԻ ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Աւելի քան գտուատուն տարիներ անցած են
այն օրեն, երբ ճիպէյլի որբանոցը իր շրջա-
փակին մէջ կը պատսպարէր հազար հինգ հա-
րիւր որբեր:

Մանկական տարիքէն սկսած մինչեւ պա-
տանեկան հասակը, հոգածու աշխերու տակ
մեր ժողովուրդի ապագայ արժանաւոր սե-
րունդը կը մեծնար ու կը պատրաստուէր:

Որբանոցներու եւ որբերու պատմութիւնը
հայապահպանումի կարեւոր գլուխներէն մէկը
պէտք է ըլլար, իբրեւ կենդանի վկաները մեր
ժողովուրդի ողբերգութեան, եւ իբրեւ միակ
յոյսը մեր վերածնունդի, իբրեւ փորձառու-
թեան դաս եւ ներշնչումի աղբիւր ապագայ
սերունդներուն համար: Եղած են, անշուշտ,
մասնակի եւ սահմանափակ փորձեր, բայց ոչ
ամբողջական, լրիւ եւ սպառիչ կերպով: Չու-
նինք մեր ձեռքին տակ հատոր մը, որ մեզի
տայ կատարեալ պատկերը որբանոցներու՝ վի-
ճակագրական տուեալներով, ուսումնական

նիզերու, չունինք եւ մասնաւորաբար հայեցի դաստիարակութիւնը մատնանշող չափանիշը:

Ահա թէ ինչո՞ւ այսքան երկար ժամանակ սպասելէ յետոյ, ձիպէյլի որբանոցի որբերը՝ որոնք, այսօր արդէն իրենց պատուաւոր տեղը գրաւած են հայ իրականութեան մէջ, նախաձեռնարկ կ'ըլլան, եթէ ոչ ամբողջ որբանոցներու պատմութիւնը, զէք իրենց՝ ձիպէյլինը տալու Յուշամատեանի ձեւով:

Գաղափարը նոր չէ անշուշտ: Այս ծրագիրը քանի՛ տարիէ ի վեր կը զրադեցնէր ձիպէյլի տղոց զէք մէկ մասին միտքը. եւ ահա, մի քանի հասարակական մարդու խմոր ունեցող տղաք գործնական քայլեր կ'առնեն. կը կազմեն Կեդրոնական Մարմին մը, կը սկսին հաւաքել նիւթեր, լուսանկարներ, փաստաբուղքեր:

Մեր համեստ կարծիքով, իրրեւ մօտէն կապուած մէկը ձիպէյլի որբանոցի ամենատենդու եւ վճռական մէկ շրջանին, կրնանք ըսել, որ ձիպէյլ առանձնայատուկ տեղ մը կը զրաւէր բոլոր որբանոցներուն մէջ, իր աշխարհագրական դիրքով, իր ներքին վիճակով, ձգտումներով, վարչական եւ կրթական կազմակերպութեամբ:

Ձիպէյլի որբանոցի պատմութեան հրատարակումը ոչ միայն կորուստէ կը փրկէ մեր որբանոցներէն մէկուն՝ հաւանաբար հազուագիւտներէն մէկուն պատմութիւնը, այլ երեւան կը թերէ այն բացառիկ դերը, որ ան կատարեց իր անմիջական շրջապատին մէջ:

Ձիպէյլի որբանոցէն ելլող որբ երիտասարդութիւնը իր դրոշմը դրաւ Փէյրութի ազգային կեանքին բոլոր երեսներուն վրայ եւ անոր տուաւ նոր դիմագիծ, թէ վերջը ի՞նչ փուլերէ անցաւ այդ հայաշատ կեդրոնը, մեր նիւթէն դուրս է քննութեան առարկայ դարձնելը, բայց փաստը այն է, որ սկզբնական շրջանին,

անոնք՝ որբերը, զգալի ըրին իրենց ներկայութիւնը ամէնուրեք:

Ճիպէջիլի որբանոցը բախտաւոր էր անով, որ ազգային ոգիով տողորուած ուսուցչական կազմ մը ունէր: Որբերու հոգատարութեան համար նշանակուած պաշտօնէութիւնը, մասնաւանդ մեր «մայրիկ»ները գուրգուրանինվ եւ նուիրումով կը խնամէին եւ հոգ կը տանէին բոլորին:

Հայ լեզուի ուսուցման համար ցոյց տրրւած նախանձախնդրութիւնը արժանի էր ամէն զնահատանիքի: Առհասարակ կրթական մակարդակը, այդ դժուարին պայմաններուն մէջ կարելի էր համարել միանգամայն գոհացիչ: Հայ երգը, երաժշտութիւնը, ամէնօրեայ վայելիքի առիթներ էին. մեր եկեղեցական շարականները, մեղեդինները, Ս. Պատարագէն առնուած գոհար մասերը, մեր պատանիններու շրթունքներէն դուրս կու գային այնպէս, ինչպէս կարծես երկինքէն կ'երգուէին: Հայրենասիրութեան վարակիչ շունչը կը տիրապետէր ամէն տեղ՝ պոռթկալու աստիճանի:

Զափահասները՝ բարձրագոյն դասարանի աշակերտները, զինուորական մարզանիններով կը մշակէին, կը զարգացնէին մարտական ոգին եւ կը պատրաստուէին կատարելու իրենց պարտականութիւնը՝ պատույ դաշտին վրայ, ի խնդիր մեր բազմաչարչար եւ ֆանիցս անիրաւուած ժողովուրդին:

Արդար զայրոյթի եւ վրէժի ձայնը կ'արձագանգէր Լիբանանի լեռներուն մէջ, արշաւներու ընթացքին: Վրէժխնդրութեան զգացումը բացասական գծով չէր, այլ խթան մը եւ հզօր ազդակ մը եղաւ կերտելու մեր որբերուն բնութագիրը, յեղափոխական խորքով եւ հոգեկան սփանչելի կառուցուածնով մը, որ ամէն բանէ առաջ եւ վեր կը բնորոշէր իրաւատէր հայը:

Հոյակապ սերունդ մը կու գար նետուելու
հայ կեանիքի թոհութոհին մէջ եւ ասպարէզ կը
փնտուէր իր անսահման եռանդին եւ խանդա-
վառութեան, կուտակուած և խտացուած զգա-
ցումներուն համար արտայայտութեան միջոց-
ներ եւ ձեւեր կը փնտուէր:

Բայց ինչ որ զլխաւորն է, մեր որբերու
ներկայութիւնն է պատճեշին վրայ, հասուն,
զիտակից եւ անվախ, ըսելու համար մեր ցե-
ղին դահին թուրքին, թէ ձախողած է արմա-
տախիլ ընելու մեր աննման ժողովուրդը, որ
զազանային բարբարոսութեամբ թէեւ կացի-
նահարեց բազմաթիւ հսկայ կաղնիներ հայոց
անտառին մէջ, բայց ծիլերը մեծցան, հասակ
նետեցին եւ իրենց պապերուն պէս մէյ-մէկ
կաղնիներ դարձան եւ այսօր իրենց հայրերու
եւ եղբայրներու սպաննիշներէն հաշիւ պահան-
ջողներու առաջին շարքին վրայ են:

Կ'ողջուննենք Ճիպէյլի որբանոցին պատ-
մութիւնը: Եւ եթէ չենք կրնար բոլոր որբա-
նոցներու պատմութիւնը տալ, բայց՝ Ճիպէյ-
լով եւ իրեն նման որբանոցներու անունով կու
զանիք աշխարհին ըսելու, որ հայ ժողովուրդը
անմահ է եւ զիտէ յարութիւն առնել աւերակ-
ներէն եւ մոխիրներէն:

ԱՏ. ՏԱՐՏՈՒԻՆԻ

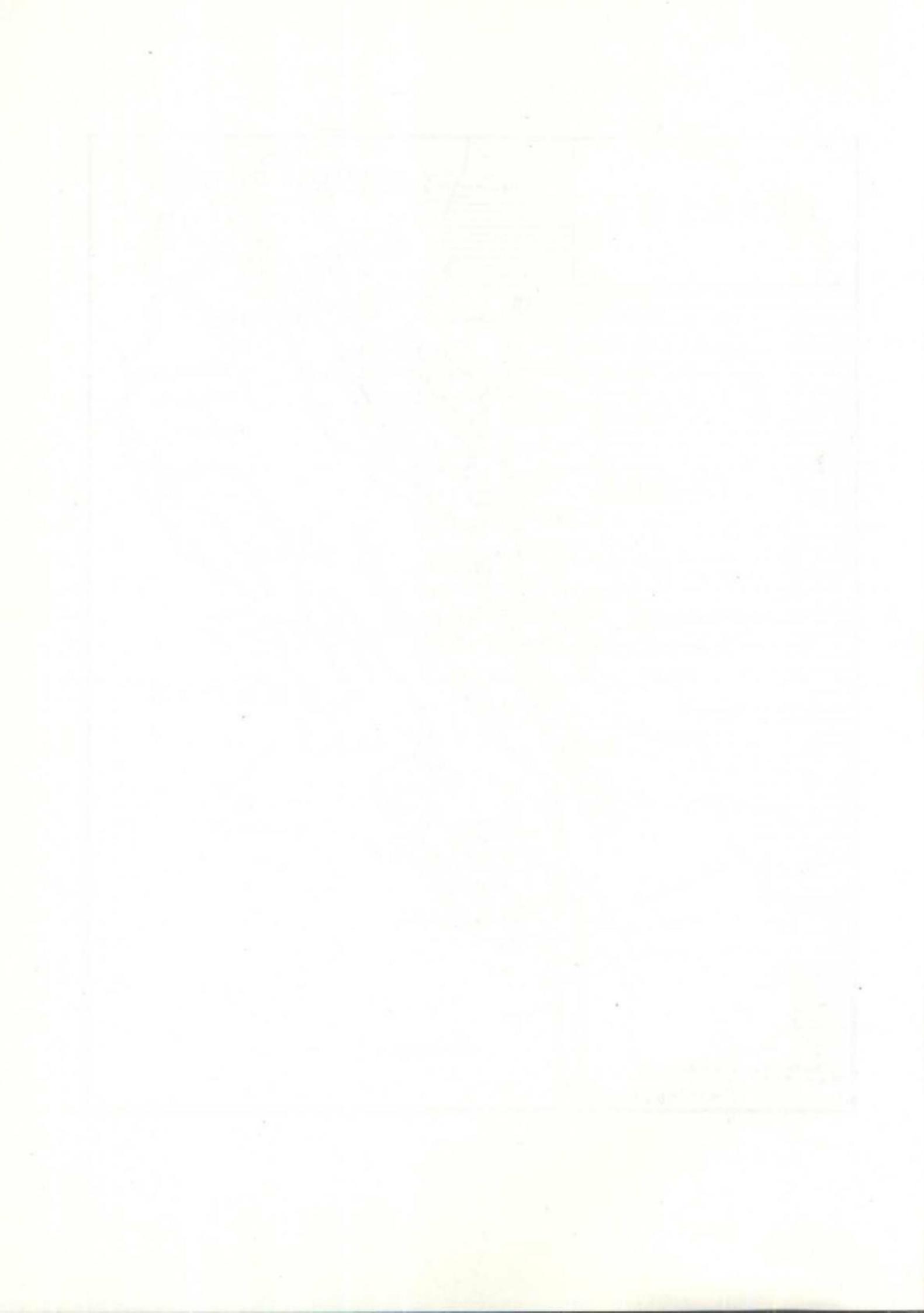

ՀԻԲԱՆԱՆ

ԲՐԻՓՈԼԻՒ Ը

ՍՈՒՐԵՒԱ

Պամասկոս

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

W. H. G. H. W. B. P.

ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՃԻՊԷՅԼԻ ԿԱՄ
ՊԻՊԼՈՍԻ ՎՐԱՅ

Ճիպէյլ աւան մըն է այսօր Միջերկրականի արեւելեան ափին վրայ եւ կը գտնուի Պէյրութի հիւսիսը մօտաւորապէս 40 քիլոմեթր հեռաւորութեան մը վրայ։ Աշխարհի վրայ շատ քիչ տեղեր կան, որ կրցած են իրենց հնութիւններով այնքան դիւթել եւ թոփչք տալ հնախօսներու երեւակայութեան, որքան ճիպէյլը։ Իր ծոցին մէջ պահած գանձերը համարժէք են հարիւրեակ մը մեծ քաղաքներու ունեցած գանձին։ Դասական ժամանակաշրջաններուն ճիպէյլը կրօնական եւ առեւտրական մեծ եւ կարեւոր կեղրոն մը եղած է, շուքի մէջ ձգելով Փիւնիկեան միւս երկու քաղաքները՝ Սիդոնը եւ Սուրը։

Եօթը հազար տարուան պատմութիւն ունեցող քաղաք մըն է ճիպէյլը։ Մի գուցէ շարունակաբար բնակուած աշխարհի ամէնէն հին քաղաքներէն մէկը եղած ըլլայ, ինչպէս կը հաւասառեն հեղինակաւոր հնախօսները։ Քսաներորդ դարու այս փոքրիկ ծովեղերեայ աւանը իր փառքի օրերը ունեցած է հազարաւոր տարիներ առաջ։ Ճիպէյլ սեմական բառ մըն է եւ կը նշանակէ «Փոքր լեռ»։ Այս անունը գործածած են իր բնակիչները եօթը հազար տարուան ընթացքին, ինչպէս մինչեւ այսօր ալ։

«Պիպլոս» յունա-հռովմէական անունն է ծիպէյլի, օտարամուտ եւ որոշ շրջանի մը համար գործածութեան մէջ դրուած եւ հետաղային ընդհանրացած, որ այսօր ալ փոխաղարձաբար կը գործածուի դիրքերու մէջ եւ եւրոպացիներու կողմէ: Խաչակիրները «ծիպելէ» կը կոչէին այս քաղաքը, իրենց իշխանութիւնը միջին դարուն հոն հաստատելէ յետոյ: Կ'ըսուի, թէ հին հելլէն նաւազները, երբ սկսան առեւտրական կապեր հաստատել ծիպէյլի հետ եւ հոն առաջին անդամ տեսան եղիպտական «Պապիրոս» թուղթը, զարմանքով հարցուցին, թէ ի՞նչ կը կոչուի այդ նիւթը եւ ի՞նչ բանի կը ծառայէ: Բնիկները «Պապիրոս» է ըսին հետաքրքիր նաւազներուն: Այս վերջինները ժամանակի ընթացքին բառը աղաւաղելով նախ «Պիպլոս» կոչեցին զայն եւ օր մըն ալ քաղաքը «Պիպլոս» կոչուեցաւ իր հայթայթած սոյն ապրանքին համար:

Պապիրոսը համանուն տունկէն նախնական միջոցներով պատրաստուած հին եղիպտացիներու գործածած թուղթն էր: Մեծն Աղեքսանողրէն յետոյ, յոյներն ալ սկսան գործածել պապիրոսը եւ իրենց գլխաւոր հայթայթիչները եղան Պիպլոսէն՝ փիւնիկեցի վաճառականները: Պապիրոսի վրայ գրուած գիրքերուն «Պիպլիա» անունը կու տային: «Պայպլը» կամ «Պիպլը», որ Սուրբ Դիրք կը նշանակէ, անգլերէնի եւ ֆրանսերէնի մէջ իր ծագումը առած է «Պիպլիա» բառէն:

Պիպլոս միայն իր պապիրոսովը չէ, որ նշանաւոր եղած է: Անիկա հոյակապ կառուցումներ եւ տաճարներ ալ ունի, ինչպէս Փեթրա, Փալմիր եւ Պատապէք ունին, եւ կը վկայեն փառաւոր անցեալի մը պատմութիւնը, իրենց ակնապարար եւ շշմեցնող մնացորդներովը: Այսուամենայնիւ, հնախոյզները եւ պատմագէտները մեծ յափշտակութեամբ կը խօսին Պիպլոսի մասին, ծիշդ անոր համար, որ նախապատմական շրջաններէ սկսեալ Պիպլոս ընակուած քաղաք մը եղած է շարունակաբար եւ հոն կարելի է տեսնել մարդկային քաղաքակրթութեան զանազան շրջանները, խաւը խաւի վրայ, Քարէ Դարէն սկսեալ մինչեւ Խաչակիրներու եւ արաբներու տիրապետութիւնը: Պիպլոսը նշանաւոր է նամանաւանդ անոր համար, որ գիրերու դիւտը հոն տեղի ունեցաւ հազարաւոր տարիներ առաջ: Եւ

այս յոյժ կարեւոր դէպքը գլխաւոր ազդակը եղաւ մարդկանցին բոլոր տեսակին յառաջդիմութեանց :

Աւանդութիւնը կ'ըսէ, թէ ստեղծագործութեան հնագոյն ժամանակաշրջաններէն սկսեալ, ձիպէյլի մէջ իր ընակութիւնը հաստատած էր իլ չաստուածը, որ կը համապատասխանէ հելլէններու Քրոնոս չաստուծոյն։ Եւ սակայն հնախոյզներու դասած չօշափելի ամէնէն հին փաստերը ձիպէյլ քաղաքի հնութեան եւ եգիպտացիններու հետ անոր ունեցած կանխագոյն յարաքերութեանց մասին դլանաձեւ կնիք մըն է (3000 Ն. Ք.), բայց դանուած է նաեւ Քարէ Դարէն մնացած ձկնորսներու դիւղակ մը եւ անոնց դերեզմանները, որ աւելի ետ կը տանի ձիպէյլի հնութիւնը, մինչեւ Ն. Ք. 5000 թուականը։ Այս դերեզմաններուն մէջ դանուած ուտեստեղէնի եւ զարդարանքի առարկաները ցոյց կու տան, որ ձիպէյլցինները Ն. Ք. 5000 թուականին արդէն անդենտական կեանքի մը հաւատացող ժողովուրդ մը եղած ըլլալու են։

Ձիպէյլի գեղածիծաղ ծովը եւ կանաչաղարտ բլուրները կը դիւթեն ամէն ճամբորդ։ Իսկ Պիպլոսի պատմութիւնը գիտցող զրօսաշրջիկներուն եւ նշանաւոր ճանապարհորդներուն երեւակայութիւնը թոփչք կ'առնէ, երբ մայիսեան գեղեցիկ առաւօտ մը, Վենիսիսի եւ Ատոնիսի սիրոյ պատմութիւններովը տարուած՝ կ'անցնին Նահը իլ Քէլալ եւ Նահը Խպրահիմ գետերը եւ կանդ կ'առնեն Պիպլոս՝ բարձրանալու համար Խաչակիրներու շրջանէն մնացած բերդին տանիքը, որ կը տիրապետէ ամբողջ Պիպլոսի եւ մանաւանդ վարը՝ իր անմիջական շուրջը տարածուող պեղումներուն։

Սակայն ձիպէյլի բերդը բարձրանալէ առաջ, հոս տեղին է երկու խօսք ըսել վերի երկու գետերու մասին։ Պէյրութէն հաղիւ 12 քլմ. հեռու եւ Պիպլոսի ճամբուն վրբայ, Նահը իլ Քէլալը կը համարուի աշխարհի ամէնէն նշանաւոր բացօթեայ թանգարանը, ուր հնագոյն ժամանակներէն մինչեւ մեր օրերը անկից անցնող բոլոր յաղթական բանակները իրենց արձանագրութիւնները ձգած են ուազմազիտական կարեւորութիւն ներկայացնող այս կիրճին աջ կողմի ժայռերուն վրայ։ Ընդամէնը տասնեւի-

նը արձանագրութիւններ կան հոն, ութ տարրեր լեզուներով։ Ռամսէս Բ. թ. Ք. 1300 թուականին Հիթիթներու դէմ կատարած արշաւանքի ատեն անցած է այս կիրճէն եւ երկու արձանագրութիւններ ձգած է այնտեղ։ Այնուհետեւ կու գան Նարուգողոնոսորի, Թելլաթ-Փելեզերի, Սհնեքերիմի, Էզարհատոնի, Մարկոս Աւրելիոսի, Քարաքալլայի, Նափոլէոնի, Ալենալիի եւ այլ յաղթական բանակներու արձանագրութիւնները։ Վերջին արձանագրութեան տախտակը արարերէն է եւ զետեղուած 1946 թուականին, յիշատակելու համար օտար բանակներու հեռացումը, Լիրանանի անկախութեան հռչակումէն ետք։

Նահր Իպրահիմ կամ Ատոնիս զետը Պիպլոսին աւելի մօտ է, մօտաւորապէս 10 քլմ. հեռաւորութեան մը վրայ։ Անոր ակը Աֆքա՝ փիւնիկեցիներու օրով եւ ինչպէս հետագայ ժամանակներու ընթացքին սրբավայր մը նկատուած է։ Կ'ըսուի թէ Աֆքան նկարագրուած է որպէս «աշխարհի ամէնէն գեղեցիկ տեղերէն մէկը»։ Ամրող փիւնիկեան աշխարհի համար պաշտամունքի կեղրոն մըն էր Աֆքան։ Անոնց չաստուածներէն էին Աշղարդէ եւ Ատոնիս։ Աշղարդէ Պիպլոսի պաշտպան չաստուածն էր, իսկ Ատոնիսի համար Աֆքան կը նկատուէր պաշտամունքի նուիրական վայր։ Աւանդութիւնը կ'ըսէ, թէ Աշղարդէ կը սիրէր երիտասարդ և առնական Ատոնիսը։ Այս վերջինը հակառակ իր սիրուհիի զգուշացումներուն եւ խնդրանքին՝ կ'ելլէ որսորդութեան կ'երթայ եւ վարագի մը կողմէ յարձակման ենթարկուելով կը սպաննուի։ Աշղարդէ չաստուածուհին երկար ատեն ողբալէ եւ սպալէ յետոյ իր սիրականը, օր մը վերջապէս կը յաջողի աղատագրել զայն տարտարոսէն։

Այս աւանդութիւնը մեծ ծէսերով կը տօնէին պիպլոսիները եւ շրջաններէն եկած ուխտաւորները՝ Աֆքայի մէջ, ամէն տարի ամառուայ սկիզբները։ Աշղարդէի եւ Ատոնիսի ամուսնութիւնը խորհրդանշող այս ծէսերը չատանգամ չափազանցուած այլանդակութիւններու կը հասնէին։ Կ'ըսուի, թէ զիցարանական այս հաւատամքը և ծէսերը կը խորհրդանշէին ստեղծագործութեան եւ պաղարերութեան կախարդանքը, որուն ծագումը հաւանաբար պիպլոսիներուն հառած ըլլայ Քարէ Դարէն։ Ատոնիսը հողին տակ մեռնող ամառուայ հունտն է, որ հրաշքով գը-

լուխը նորէն կը բարձրացնէ լոյսին՝ գարնան գեղեցիկ առաւօտ մը:

Աֆքայի մէջ այսօր կարելի է տեսնել վլատակները վենիւսի անուանն նուիրուած այն տաճարին, զոր հռոմէացիները շինեցին, շարունակելու համար Ատոնիսի աւանդութեան պաշտամունքը:

Հիմա Պիպլոսի բերդին տանիքն ենք եւ կրնանք վայելել մեր շուրջի ընդհանուր տեսարանը եւ ականատես ըլլալ այն հսկայածաւալ պեղումներուն, որ սկսած են 1920-ին, մեծ թափով մը, Լիրանանի հնախօսութեանց գրասենեակի կողմէ և հովանաւորութեանը տակ գիտնական հնախոյզ Մորիս Տիւնանտի: Պեղումները կը շարունակուին մինչեւ այսօր ու պիտի շարունակուին տակաւին երկար տարիներ. այդ տեւողութիւնը ոչ ոք կրնայ նախատեսել:

Պիպլոսի առաջին հնախոյզը սակայն եղած է իրնեսթ Ռընան 1860-1861 թուականին, Նավոլէոն Գ. ի հովանաւորութեան տակ, երբ այս վերջինը ցամաքահանում մը ըրած էր Լիրանան, քաղաքացիական պատերազմի մը առաջքն առնելու եւ քրիստոնեաներու կոտորածին վերջ դնելու համար: Ֆրանսացի այս մեծ գիտնականը իր խուզարկութեանց արդիւնքը եղող շատ կարեւոր եւ հսկայ աշխատասիրութիւն մը հրատարակեց Փարիզ 1864ին մակազրուած «Առաքելութիւն մը ի Փիւնիկէ», որ հնախոյզներու համար կարեւոր աղբիւր մը կը նկատուի այսօր:

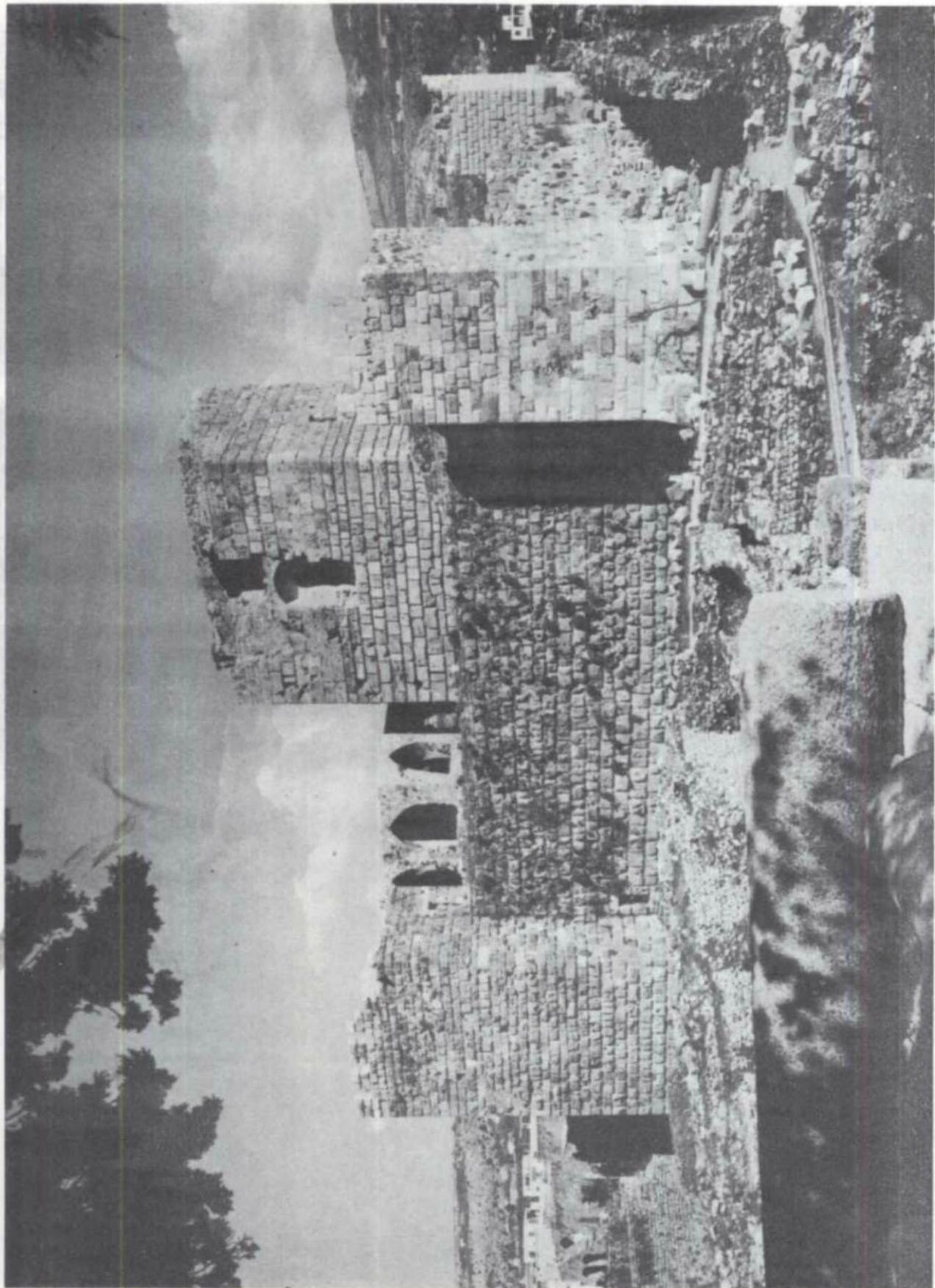
Ահա՛, քարտէսի մը պէս բաց են մեր առջև 7000 տարիներու քաղաքակրթութեան մը մնացորդները որոնք կը տանին մեզ մինչև մարդկային ցեղի առաջին նուաճումներուն, իմա քաղաքակրթութեան արշալոյսին: Մեծատարած են մեր աչքին պարզուած այս պեղումները, որ լեզու առած կը վկայեն թէ այստեղ ապրեցան և շինեցին Քարէ և Պղնձէ դարու մարդիկը: Հո՛ն, արեւմտեան կողմը, ծովահայեաց րլրակի մը վրայ գտնուած են անոնց շինած նախնական խցիկներու յատակամասը եւ կայծքարէ շինուած զանազան դործիքները: Գտնուած են նաև օպսիտիոն կոչուած հըրարիսային քարէն շինուած շեղբեր, որ ցոյց կու տան թէ այս մարդիկը յարաբերութեան մէջ էին հեռաւոր Հայաստանի եւ Անատոլիոյ հետ, ուր կը շինուէին օպսիտիոն քա-

թէ այս չեղբերը։ Նոյն այս մարդիկը սկսան հետագային մետաղէ առարկաներ գործածել եւ կաւէ նախնական ամաններ շինելու արուեստն ալ ի գործ զնել։ Կիոլրոս եւ կովկաս դլխաւոր կեղրոններն էին պղինձի արտադրութեան եւ տարագաղործուած այն բոլոր մետաղէ առարկաները, զորս Պիոլոսցիք կը գործածէին այդ ժամանակաշրջանին եւ նոյնիսկ կ'արտածէին դէսլի Եղիպառոս՝ դարձեալ կու դային կիոլրոսէն եւ հեռաւոր Հայաստանէն։

Քաղաքակրթութեան արշալոյսին ապրող այս մարդիկը իրենց մեռելները տան մէջ կամ մօտ տեղ մը հսկայ կուժերու մէջ կը թաղէին, անոնց կողքին զետեղելով ուտելիք եւ առօրեայ գործածութեան կարգ մը առարկաներ։ Մեռելին ձեռքերը եւ ոտքերը ծալլուած՝ կը տեղաւորէին կուժին մէջ, մարդուս սաղմնային վիճակը յիշեցնող դիրքի մը մէջ։ Տան մէջ կամ մերձակայքը թաղելու այս սովորութիւնը ցոյց կու տայ, որ ապրողները տակաւին կը ջանային մեռեալի հոգին իրենց յարկին տակ պահել, որպէսզի յետ մահու դարձեալ հոգիով կարենայ մասնակցիլ վերապրողներու կեանքին։

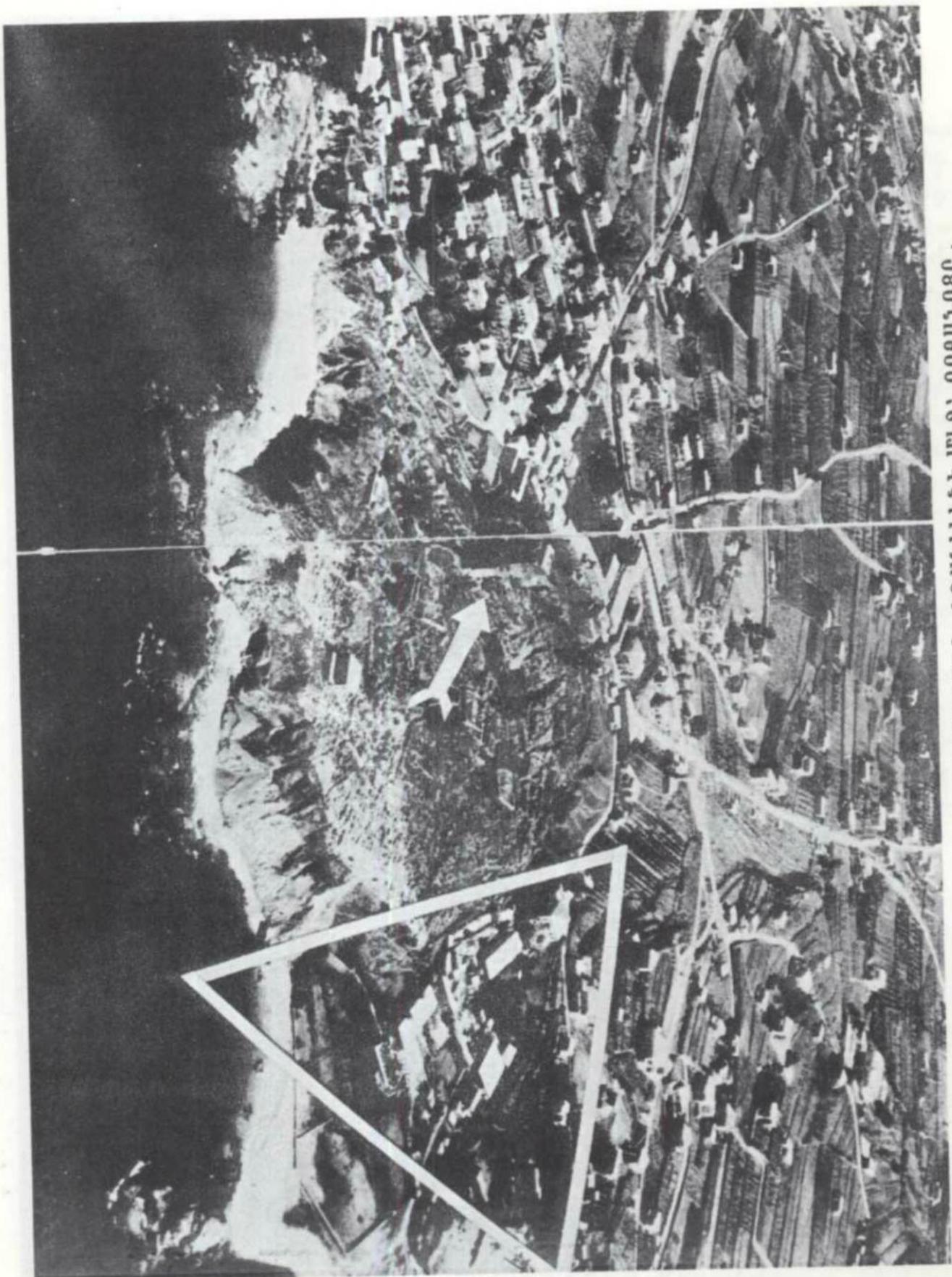
Քարէ եւ Պղնձէ դարու մարդոցմէ յետոյ կու դայ թագաւորներու շրջանը։ Ասոնց կը յաջորդեն Ամորիդները, Հիքոսները, Եղիպտացիները, Ասորեստանցիները, Պարսիկները, Հելլէնները, Հոռվմէացիները, Բիւզանդացիները, Օմայեան Արաբները, Խաչակիրները, Մեմլուք-Արաբները, և հուսկ՝ թուրքերը։ Այս բոլոր եկող դացող ժողովուրդները և ազգերը իրենց հետքերը ձգած են մեծ կամ փոքր կառուցուածքներով, բացի թուրքէն, որ նուանեց Փիւնիկեան աշխարհը 1516ին և տիրապետութիւն հատատեց հոն մինչեւ 1918 թուականը, յիշատակութեան արժանի միայն զուլում ու կողոպուտ ձգելով իր ետին։

Բերդին հարաւ արեւմտեան կողմը կը դտնուի Պիոլոսի ամենահին տաճարը, որ կը կոչուի Պատլաթ ձիոլալ և նուիրուած է «Պիոլոսի Տիրուհի»ին։ Վայրը սուբր տեղուանք համարուելով, յաջորդ 3000 տարիներու ընթացքին եւ մինչեւ Հոռմէացիներու շրջանը, բոլոր տաճարները հոն կը շինուէին։ Աւելի անդին կը դտնուին արքայական պալատի մը ներքնամասերը։ Դէսլի հարաւը կը նշմարուին

Ճիղիչների բնություն

Ճիշտութեան վարչութեան գործադրութեան մասին : Առաջարկութեան մասին :

շարք մը նրբաքանդակ հելենական սիւներ, եղեւիններու կանանչներուն մէջ, ուրկէ անդին կը ցոլցլայ Միջերկրականի կապոյտը: Իսկ աւելի վարը, փոքր ծոցի մը մէջ, կը գտնուի Պիտլոսի նաւահանդիսարը, ուր թերեւս 5000 տարի առաջ առաջին անգամ ըլլալով եղիպտական տափանաւերը խարիսխ նետեցին, երկարատեւ և փոթորկալից ճամբորդութենէ մը յետոյ, Եղիպտոս փոխաղբելու համար Լիրանանի մայրիներու ընտիր փայտարը, որպէս շինութեան առաղձ փարաւոններու պալատներուն:

Բերդին հարաւը, հելենական սիւներուն եւ բացօթեայ հոռմէական փոքր ամփիթատրոնին մէջտեղերը, 1923ին գտնուեցաւ վիմափոր արքայական գերեզմաննոցը Փիւնիկեան թագաւորներու: Տասնեակ մը քարէ հսկայ դադաղներ երեւան բերին հնախոյզները: Այս քարէ հսկայ դադաղները գետեղուած էին գետնին խորերը վիմափոր մեծ սենեակներու մէջ, որոնց մուտքին կար հետեւեալ արձանագրութիւնը. «Զգո՞յշ, հոս վարը մտնողին մահը կը սպասէ»... Բայց քաններորդ դարու չար մարդիկը կարեւորութիւն չտուին այս սպառնալիքներուն, չարաճճի ժպիտով մը իջան վար եւ լոյս աշխարհ բերին արքաներու ոսկըրոտիքը և դանձերը: Այս դամբարանները շինուած են առաւելաբար այն թուականներուն, երբ Պիտլոս մեծ չափով ինքնավար եւ բարգաւաճ շրջան մը կը բոլորէր եղիպտացիներու թեւարկութեան տակ: Էն հինը կը կարծուի, որ 4000 տարուան հնութիւն ունի:

Ահիրամ թագաւորին դադաղը կարեւորագոյնն է ասոնց մէջ, ճիշդ անոր համար, որ կը կրէ արձանագրութիւն մը շատ նախնական գիրերով գրուած եւ կը նկատուի նախահայրը ներկայ քաղաքակրթեալ ազգերու արփարէտիքին, խմա՝ ա, բ, գ. ին: Հետաքրքրական է թարգմանութիւնը այս արձանագրութեան, որ փորագրուած է կափարիչին վրայ: Ահա թէ ինչ կ'ըսէ ան. «Պիտլոսի թագաւորը, Ահիրամի որդին, իդուպատալ, շինել տուած է այս քարէ դադաղը իր հօրը յաւիտենական բնակութեանը համար: Ուեւէ թագաւոր կամ զօրավար, որ կը յարձակի Պիտլոսի վրայ եւ գրաւելով քաղաքը կը յանդգնի բանալ այս դադաղը, թող անիծեալ ըլլայ, իր իշխանական մականը փրըըուի, դահը տապալի, խաղաղութիւնը հեռանայ իր իշ-

խած քաղաքէն եւ սրիկայ մը յաւիտենապէս սրբէ անոր անունը աշխարհի երեսէն»:

Արքայական այս դամբարաններուն մէջ շատ թանկարժէք առարկաներ դանուեցան։ Ահիրամ թագաւորի դամբարանին մէջ եղիպտական ալապասթրէ երկու սրբուակներ գտնուեցան, ինչպէս նաև միզինէական սիրուն կուժեր, փղոսկրէ զարդեղէններ եւ արծաթեայ ամաններ դրեթէ յար եւ նման մեր արդի թէյամաններուն, որ հաւանական է զինիի համար կը գործածուէին։ Այս բոլոր առարկանները, ինչպէս նաև Ահիրամ արքայի շքեղ հսկայ քարէ զագաղը կարելի է այսօր Պէյրութի թանգարանին մէջ տեսնել։

Ահիրամ թագաւորի գերեզմանին այս մէկ քանի տողնոց արձանագրութեանը համար քսան երկու տարրեր զիրեր գործածուած են։ Հնախօսութեանց մասնագէտները շատ գժուարութիւն չունեցան կարդալու եւ իմաստաւրելու համար այս արձանագրութիւնը, հիմ ունենալով զարերու ընթացքին այրութենի կրած փոփոխութիւններու տախտակը, ուր կարելի էր որոշապէս տեսնել այս զիրերու նմանութիւնները։

Երեք հազար տարիներու խորերէն մեզի խօսող այս մէկ քանի տող արձանագրութիւնը իսկապէս զարմանահրաշ իրողութիւն մըն է։ Մարդիկ ընդհանրապէս անտարրեր վերաբերմունք մը ունին զիրերու զիւտին հանդէպ, ընդունելով զայն որպէս շատ սովորական զէպք մը։ Իրականութեան մէջ սակայն մարդուս կատարած զիւտերուն մեծագոյնն է, եւ մեր ներկայ քաղաքակրթութիւնը կը պարտինք զիրերու զիւտին, որ տեղի ունեցաւ Պիպլոսի մէջ հազարաւոր տարիներ առաջ։

Պիպլոսցիները ամէն բանէ առաջ առեւտրականներէին եւ գործառնութիւններ ունէին ծովերէն անդին հեռաւոր երկիրներու հետ։ Անոնց առեւտրական ձեռնարկները աւելի անհատական բնոյթ ունէին (ինչպէս այսօր ալ) եւ իրենց հաշիւները պահելու, հրահանդներ զրկելու եւ ստանալու համար, նշանագրերու պարզագոյն ձեւ մը գտնելու ստիպողութեան մը առջեւ կը գտնուէին։ Այդպէս չէր պարագան սակայն հին եղիպտացիներու մօտ։ Տրուած ըլլալով, որ անոնց առեւտուրը իշխանութեանց կողմէ հակա-

կշուռած էր (ինչպէս այսօր ալ) եւ հաշուապահ դպիրներն ալ նոյն իշխանութեանց կողմէ մարզուած եւ նշանակուած՝ բնաւ պէտքը չէին զգար իրենց թերի եւ անուսանելի աստիճան խրթին ու բազմաթիւ նշանագրերու բարեփոխութեանը եւ պարզաբանութեանը։ Պիպլոսցիներու ձեռներէցութիւնը եւ անհատական ազատ առեւտուրը մղեց զիրենք նորանոր երկունքներու մինչեւ որ լուսաւոր օր մը կրցան վերջապէս ալփարէտիքի նախատիալը տալ աշխարհին։ Մարդկութիւնը որքա՞ն երախտապարտ է պիպլոսցիներուն։

Երկու խօսք ալ Պիպլոսի բերդի մասին։ Խաչակիրները սովորութիւն ունէին աւերակ եւ լքուած քաղաքի մը մօտերը շինել իրենց բերդերը օգտագործելու համար աւերակեալ քաղաքը որպէս քարահանք։ Պիպլոսի բերդին, ինչպէս եւ նաւահանգիստի շինութեան համար առատօրէն օգտագործած են աւերակ տաճարներուն քարերը եւ կրանիթեայ սիւները։ Թէպէտեւ Պիպլոսի ներկայ բերդը առաւելաբար Խաչակիրներու գործ է եւ շինուած ԺԲ. եւ ԺԳ. դարուն, սակայն կան մասեր, որոնք շինուած են Խաչակիրներէն առաջ, ինչպէս և այլ մասեր ալ՝ հետազյին Արարներու կողմէն աւելցուած են որոշապէս։ Ամբողջ Լիրանանի, Սուրիոյ եւ Պաղեստինի մէջ Խաչակիրներու շինուած էն հին բերդերէն մէկն է Պիպլոսը, որ տակաւին կանգուն կը մնայ։

Ահա այս հաղարամեայ քաղաքի առասպելական բերդի շուքին տակն էր, որ հասակ նետեց հուրի և սուրի մէջէն անցած սերունդի մը մնացորդացը՝ Ամերիկեան Մարդասիրական Մեծ Կաղմակերպութեան մը խնամքին յանձնըւած։

ՄԵՐՁԱԿՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՆՊԱՍՏԱՄԱՏՈՅՑԻ

ԴԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

(NEAR EAST RELIEF)

(1915 — 1930)

(ՀԱՄԱՌՈՅ ԱԿՆԱՐԿ)

Առաջին աշխարհամարտին, 1915ի գարնան, երր
րարրարոս թուրքը, հայ ցեղին ոչնչացումով Հայկական
Հարցը լուծելու իր հրէշային ծրագիրը ի դորձ կը դնէր,
արագօրէն կ'ամայացնէր հայկական նահանգները անօրի-
նակ եւ գաղանային թափով մը, անխնայ կը յօշոտէր խա-
ղաղ եւ շինարար ժողովուրդ մը, համատարած ջարդ ու
աքսորով, եւ երր արզարութեան սուրը, ի տես անգթու-
թեանց այս վայրագ եղեռնահանդէսին, չէր փութար իր
ամբողջական զայրոյթով պատուհասելու չարագործը,
ահա՛, այն սեւ օրերուն, անյուսութեան եւ լքումի անսահ-
ման խաւարին մէջէն, գթառատ ձեռքեր կ'երկարէին փըր-
կելու համար մահուան կարաւաններէն ճողովրած անօդ-
նական խլեակները բազմահազար որբերու եւ որբեւայրի-
ներու:

Ամերիկեան Մարդասիրական Կազմակերպութեանց
օդնութեան ձեռքն էր, որ 1915էն 1930 երկարող տասնը-
հինգ տարիներու ընթացքին նախախնամական դեր կտ-
տարեց եւ յետ-պատերազմեան հայութեան վերանորոգ-
ման հրաշքին մէջ իր անգնահատելի բաժինը ունեցաւ:

Մեր գոյամարտին եղերական ու բախտորոշ մէկ
շրջանին կատարուած մեծակշիռ այս ճիգին ուրուազիծն է
որ կը փորձուի տալ հոս սեղմ երեսներով:

1915 թուականի Սեպտեմբեր ամսուան սկիզբը, Պոլ-սոյ Ամերիկան դեսպան Հենրի Մորկընթառ, ի տես եւ ի լուր թրքական վայրագութիւններէն յառաջացող ան-պատմելի թշուառութեանց, իր առաջին ահազանգ-հեռա-գիրը կը փութացնէ Ռւաշինկթըն, Արտաքին Նախարարու-թեան, չեշտելով ստիպողական կազմութիւնը յանձնա-խումբի մը, որ անհրաժեշտ գումարներ գոյացնէ եւ անմի-ջական միջոցներ հայթայթէ վրկելու համար նահատակ-ուող հայութեան մէկ մասը: Իր գութեան հեռագրին մէջ Հենրի Մորկընթառ կ'աւելցնէր. «Հայ ցեղին փնացումը Թուրքիոյ մէջ կը յառաջանայ արագօրէն»: Երկրորդ հե-ռագրով մը ան կը գութէր. «Ականատեսի խոցող տեղեկա-գիրները կը ցուցնեն քէ ցեղասպանութեան արշաւ մը կը յառաջանայ»:

Արդէն, 1915ի գարնան եւ ամրան, հակառակ խիստ գրաքննութեան, Ամերիկա հասած կարգ մը նամակներ կը պարունակէին տեղեկութիւններ թրքական եղեռնագործու-թեանց մտահոգիչ ծաւալի մասին:

Դեսպան Մորկընթառի ստիպողական պատգամը կը փոխանցուի Տոքթ. Ճէյմս Պարթընի, քարտուղար Ամե-րիկան Արտաքին Միախոնարութեան Խորհուրդին, որ ա-ռանց ժամանակ կորսնցնելու, գործակցարար մեծ մար-դասէր Գլիվլենտ Տաճի, խորհրդակցութեան կը հրաւիրէ այս վերջինին Նիւ Եորքի գրասենեակին մէջ, 16 Սեպտեմ-բեր 1915ին, մասնաւորաբար Թուրքիոյ մէջ գործող Ամե-րիկան մարդասիրական, կրթական եւ միախոնարական կազմակերպութեանց ներկայացուցիչները, ինչպէս նաև սկետական եւ միջազգային սպասարկութեանց հետ սերտօ-րէն կապուած հեղինակաւոր անձնաւորութիւններ:

Այս ժողովին կը կազմուի «Ամերիկան Հայկական Նպաստից Յանձնախումբը», որուն նպատակը կ'ըլլայ 100 հազար տոլարի հանգանակութիւնը եւ առաքումը Պոլիս, դեսպան Մորկընթառի: Եռանդագին կը ձեռնարկուի հան-գանակութեան եւ Հոկտեմբերին, ժողովէն հազիւ ամիս մը անցած, 100.000 տոլարը հեռագրով կը դրուի դեսպա-նին տրամադրութեան տակ:

Սակայն գործը այս ձեւով չի վերջանար: Յետապային ստացուած սահմոկեցուցիչ տեղեկութիւնները, պետական եւ այլ սլաշտօնական խոզովակներէ, ցոյց կու տային աղէտին աներեւակայելի ահաւորութիւնը և կարիքին անսահման տարողութիւնը: Զեռնարկը ստիպողաբար կը ծաւալի ժամանակի եւ տարածութեան մէջ, կ'ընդգրկէ տասնըհինգ տարիներու անընդմէջ շրջան մը Միացեալ Նահանգներու ամբողջ հողամասին վրայ եւ կ'իրագործուի պատմութեան մէջ ցարդ չարձանագրուած մարդասիրական անշահախնդիր մեծագործութիւն մը:

Սկզբնական «Հայկական Նպաստից Յանձնախումբ» կը դառնայ «Հայկական եւ Սուրբիական Նպաստից Յանձնախումբ» եւ ի վերջոյ, իր մէջ կեղրոնացնելով ու ձուլելով Ամերիկեան միւս բոլոր նմանօրինակ օգնութեան մանր յանձնախումբերը, կը ստանայ «Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյց» — Near East Relief — վերջնական անունը, որ հետագային, 1919ին, նուիրագործուեցաւ Միացեալ Նահանգներու Գոնկրէսին յատուկ որոշումով:

Այսպէս, Թուրքիոյ աղէտահար հայերուն 100.000 տոլարով օգնութեան փութալու որոշումով կազմուած ժամանակաւոր յանձնախումբը, իրագարձութեանց հրամայական մղումով, կը վերածուի Ամերիկեան աղգային ծաւալուն ձեռնարկի մը եւ կը հանդանակէ, 1915—1930, հըսկայական դումարներ, որոնք կը ծախսուին պատերազմի հետեւանքով բնաւեր ու սովասանջ բազմութիւններու փրկութեան գործին, տասնէ աւելի երկիրներու մէջ.— Թուրքիա, Հայաստան, Յունաստան, Սուրբիա, Լիբանան, Վրաստան, Պաղեստին, Պարսկաստան, Իրաք, Պուլկարիա եւ այլուր: Կ'օգտուին հայեր, յոյներ, արաբներ, պարսիկներ եւայլն, սակայն ձեռնարկին ծանրութեան կեղրոնը կ'ըլլայ հայ բեկորներու օգնութեան գործը, նըկատի առնելով հայութեան ենթարկուած աղէտին անհամեմատ մեծութիւնը:

Մերձաւոր Արեւելքի նպաստամատոյցի նուիրեալներու հոյլին մէջ բացառիկ կերպով կը փայլին հիմնաղիրներէն՝ Տոքթ. Ճէյմս Պարթըն եւ Գլիվլէնտ Հ. Տաճ: Առաջինը եղաւ անխոնջ նախադահը կազմակերպութեան ամբողջ տեւողութեան ընթացքին եւ իր ամուր ձեռքերուն

մէջ պահեց անոր ճակատագիրը, իր անսահման հաւատքով, յստակատեսութեամբ եւ քաջութեամբ յաղթահարեց բոլոր խոչընդուաները եւ իր գործակիցներուն ճիգերը արդիւնաւորեց ապշեցուցիչ նուաճումներով. երկրորդը՝ իր մեծ սիրտը, նիւթական կարողութիւնն ու անձին հեղինակաւոր հմայքը ի սպաս դրաւ ձեռնարկին յաջողութեան համար:

Ապահովուեցաւ գործօն մասնակցութիւնը, խնամակալական մարմնին մէջ, համամերիկեան վարկ ունեցող ականաւոր անձերու, ինչպէս Ֆրանկլին Տ. Ռուզվելթի, կարտինալ Ճէյմս Կիպրոսի, Ռապալի Մթեֆան Վայզի, Եպիսկոպոս Տէյվիտ Կրէյրի եւ բազմաթիւ ուրիշներու, որոնց կարգին հայազգի Միհրան Գարակէօղեանի:

Խնամակալ մարմինը վայելեց անվերապահ համակրանքն ու օժանդակութիւնը Ամերիկեան կառավարութեան եւ անոր նախագահներուն՝ Ռեփլիանի, Հարտինկի, Դուլիմի եւ Հումլիսի: Պատերազմի դժնղակ տարիներուն յատկապէս, նախագահ Ռեփլիանի քաջալերանքն ու աջակցութիւնը մեծապէս նպաստեցին ձեռնարկին յաջողութեան:

Նիւ Եորքի մէջ կազմուած յանձնախումբը հետզհեթէ այնքան ընդարձակեց իր գործունէութիւնը, որ Միացեալ Նահանգներու ամբողջ տարածքին վրայ յառաջացուց նահանգային եւ քաղաքային բազմաթիւ ենթայանձնախումբեր, որոնց աշխատանքներուն գործօն մասնակցութիւն բերին նահանգային կառավարիչներ, հոգեւոր պետեր, քարոզիչներ, յայտնի առեւտրականներ, համալսարանի նախագահներ, փրոֆեսէօրներ, մտաւորականներ, հրապարակագիրներ, մէկ խօսքով ամերիկեան ամբողջ ժողովուրդը շարժման մէջ դրուեցաւ իր բեմով ու մամուլով:

Հսկայական այս ծառայութեան արժէքն ու գնահատանքը կը բազմապատկուին, երբ նկատի առնենք զուտ մարդասիրական շարժառիթները, որոնք հիմք հանդիսացան անոր: Գործին ձեռնարկողները, ո'չ սկիզբը եւ ո'չ ալ հետազային, չհետապնդեցին քաղաքական, շահագիտական կամ հատուածական որեւէ նպատակ: Մղուած միայն մարդասիրական ապրումներէ եւ քրիստոնէական այլասի-

ըութեան ու խղճի թելադրանքներէ, անոնք հաւատքի քա-
ջութեամբ եւ անշահախնդիր սիրով դլուխ հանեցին բարե-
գործութիւն մը, որ անխառն հիացումի և երախտագիտու-
թեան արժանի է մասնաւորաբար հայ ժողովուրդին կող-
մէ:

*
**

Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցի դործու-
նէութիւնը կը բաժնուի երկու յատկորոշ շրջանի.—
Ա. — Պատերազմեան շրջան, 1915—1918
Բ. — Յետ-պատերազմեան շրջան, 1919—1930

Ա. ՊԱՏԵՐԱԶՄԵԱՆ ՇՐՋԱՆ, 1915 — 1918

Առաջին շրջանը ընդհանուր նպաստի դործունէու-
թիւնն է, որ կ'ընդգրկէ պատերազմի դժուարին տարինե-
րը եւ կը սահմանափակուի անտուն, հիւանդ եւ սովահար
բազմութիւններու փրկութեան աշխատանքով թուրքիոյ,
Սուրիոյ, Կովկասի եւ Պարսկաստանի մէջ: Փրկութեան
այս դործը կը կայանայ անմիջական միջոցներու ստեղծու-
մէն՝ պայքարելու համար համատարած անօթութեան, հի-
ւանդութեան եւ թշուառութեան դէմ:

Գործին առաջնորդները շուառով ըմբռնեցին աղէտին
ողբերգական տարողութիւնը եւ օգնութեան փութալու
ճակատագրական անհրաժեշտութիւնը, հակառակ պատե-
րազմի բազմապիսի դժուարութիւններուն: Օգնութեան ա-
ղաղակները կը տեղային ամէն կողմէ: Թուրքիոյ բոլոր
շրջաններուն մէջ ջարդէն ու աքսորէն հրաշքով խոյս տը-
ւած թափառական խլեակներ, Սուրիոյ քաղաքներուն եւ
անապատներուն մէջ մահուան կարաւաններէն վերապրող
ուժասպառ զանգուածներ, Պարսկաստանէն եւ թուրքիա-
յէն Հայաստան հասնող զաղթականներու խուճապահար
բազմութիւններ, դէպի Պոլիս խուժող ամենազգի հալա-
ծականներ անմիջական օգնութեան կը կարօտէին: Զարա-

ՄԵՐԶ . ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՆՊԱՏԱՐԱՏՈՅՑԻ ԱՐԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵՐՈՐՈՆԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆԸ :
Զարէն աջ՝ (նստած) — Դիսպան Հենրի Մորկեմքառ , Գիլկիւնտ Տաֆ , Ճկյան Պարքըն , Սամուկլ Տբրըն :
Ոռքի — Ալեքսանդր Հէմփիլ , Հերթատ Հէլ , Մրենի Հուայք , Ռիկիլ Փիք , Էտուին Պրլիք , Զարս Սիլվըրի :

Նիմ ԿՍԹ ՌԿԼԻՖԻ ՄԵՐԶ. ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՄԷՀԶ ԳՈՐԾՈՂ ԱՄ ԵՐԻԿԵԱՆ
ԿԵՐՐՈՒՆԻ ԱՆՋՆԱՋՄԱՆ, ՈՒԽՆ ՄԷՀԶ ՆԱՅԻ ԵՐԿՈՒ ՀԱՅՈՐ՝
ՏՈՔՔ. Ա. ՊԵԶՃԱՆ ԵՒ Ց. ՍԱՆՍԵԱՆ:

գուշակ այդ օրերուն, Հալէպի Ամերիկեան ղեսպանը կը հեռազրէր, որ միայն Հալէպի, Դամասկոսի եւ Տէր Զօրի նահանգներուն մէջ 500.000ի հասնող սովատանջ գաղթականներու շուտափոյթ օգնութեան կարիքը կար զանոնք սառյգ մահուընէ փրկելու համար:

Այս ահաւոր կացութիւնը ղիմազրաւելու համար նպաստամատոյցը, տարուէ տարի բազմապատկելով իր ճիգերը կրցաւ 1915ի Սեպտեմբերէն մինչեւ 1918ի վերջը հանգանակել մօտաւորապէս 13.000.000 տոլար եւ բաշխել նպաստի գործին մէջ:

Ամերիկայի մէջ հանգանակուած գումարներուն մատակարարման եւ բաշխման աշխատանքները կատարուեցան Մերձաւոր Արեւելքի մէջ գործող Ամերիկեան հաստատութեանց խողովակով:

Ամերիկեան կրթական, կրօնական եւ բարեսիրական կազմակերպութիւններ տարիներէ ի վեր կը գործեն Թուրքիոյ, Սուրբոյ, Արարիոյ, Պարսկաստանի եւ Հայաստանի մէջ: Յիսունէ աւելի կեղրոններու ցանց մը տարածուած էր գլաւորաբար Պոլիս, Իզմիր, Մարզուան, Սվագ, Կեսարիա, Գոնիա, Պրուսա, Մարաչ, Ատանա, Տարսոն, Մերսին, Այնթապ, Տիգրանակերտ, Մերտին, Ուրֆա, Խարբերդ, Էրզրում, Տրապիզոն, Պիթլիս, Վան, Թաւրիզ, Թեհրան, Հալէպ, Պէյրութ եւ Դամասկոս:

Պատերազմի հետեւանքով փակուած էին վերոյիշեալ ամերիկեան կրթական հաստատութիւնները, ընդհատուած էին կրօնական եւ բարեսիրական կազմակերպութեանց աշխատանքները: Այդ հաստատութեանց պատկանող դպրոցական շէնքերը, հիւանդանոցները, միսիոնարական կայանները վերածուեցան պատսպարաններու եւ որբանոցներու ուր հաւաքուեցան, պաշտպանուեցան եւ խնամուեցան տասնեակ հազարաւոր որբեր, անտէր կիներ եւ հիւանդներ, Նպաստամատոյցի հասցուցած օժանդակութեամբ: Սնունդի բաշխման կայաններու քովն ի վեր, կարգ մը վայրերու մէջ, հաստատուեցան աշխատանոցներ ուր շատեր իրենց ապրուստին մէկ մասը կը վաստկէին իրենց քրտինքով:

Պատերազմի շրջանին Մերձաւոր Արեւելք գտնուող ամերիկան դիւանագիտական մարմնի, կրթական, առող-

ջապահական եւ բարեսիրական առաքելութեանց անդամներն էին, որ առանց Նպաստամատոյցի վրայ նիւթական բեռ ըլլալու, այսինքն առանց վարձատրութեան, սիրայօժար կերպով կազմակերպեցին եւ գլուխ հանեցին օգնութեան մատակարարման դժուարին գործը։ Անոնց մէջ կարեւոր թիւ մը կը ներկայացնէին միսիոնարուհիները, որոնցմէ շատեր ամէն խոչընդոտ յաղթահարեցին, իրենց կեանքը վտանգի տակ դրին եւ մինչեւ պատերազմի վերջաւորութեան մնացին պատնէշին վրայ, իրենց խնամքին եւ հովանաւորութեան տակ առնուած որբ-որբուհիներու պաշտպանութիւնը ապահովելու համար։ Օրինակ, Միս Մէրի Կրէֆամ՝ Սվազի եւ Միս Էմմա Քիւշման՝ Գոնիայի մէջ հերոսական կեցուածքը ունեցան, հակառակ թուրք պաշտօնեաներու ազդարարութեանց և սպառնալիքներուն։ Անոնք մերժեցին լքել ու հեռանալ իրենց քով ապաստան գտած մանուկներն ու որբեւայրիները, որովհետեւ վստահ էին թէ իրենց հեռացումով զազանարար պիտի խողխողուէին ոյդ խեղճերը։

Անսահման կարիքին հետ համեմատած՝ Նպաստամատոյցի հայթայթած նիւթական միջոցները կը մնային անբաւարար։ Նպաստի գործին հիմնական նպաստակը եղաւ այդ միջոցներով առաւելազոյն չափով կեանքեր վերպել։ Կը հայթայթուէին գլխաւորաբար. — սնունդ՝ այն քանակով ու որակով որ կարելի էր տոկալ եւ ապրիլ, հագուստեղէն, դեղօրայք, բժշկական խնամք, պատսպարան, աշխատանքի միջոցներ, նոյնիսկ կարգ մը որբանոցներու մէջ տարրական ուսում, թէեւ պատերազմի նեղ շրջանին ճարուած խեղճ ու կրակ միջոցներով։

Այս ձեւի աշխատանքներուն ծաւալի մասին մօտաւոր զաղափար մը տալու համար միայն կը մէջրերենք կարգ մը տեղեկութիւններ Տոքթ. Պարթընի «Պատմութիւն Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցի» պատմագրքէն.

«Պոլսոյ յանախումբին զանապահ Տոքթ. Փիրկը գրեր. — Մեր նպաստի գործը կը ստանայ այնպիսի համեմատութիւններ, զորս չէինք կրնար ըմբռնել քանի մը ամիս առաջ։ Սուրիոյ կացութենէն զատ, մենք ունինք նաեւ

նպաստընկալ բնակչութիւն մը բաղկացած հայ, յոյն եւ քուրք ցեղերու պատկանող ախտրական եւ գաղքական ժողովուրդներէ: Լաւագոյն զնահատանիքով, որ կրնամ ընել, ներկայիս ունինք մեր նպաստի ցանկերուն վրայ 300.000է աւելի հայեր, ու տակաւին օգնութեան կը սպասն յոյն եւ քուրք համայնքներէ, մօտաւորապէս 200.000 հոգի, ընդամենը 500.000է աւելի անձեր, գլխաւորաբար կիներ եւ մանուկներ»:

— «Պոլիսը ինքնին լեցուն է ամենազգի գաղքականներով եւ չբաւոր ժողովուրդով: 1917ին Նպաստի Յանձնախումբը բաղաքին մէջ կը պահէր երեք որրանց, հիւանդանոց մը եւ տասնըմէկ ապուրի խոհանոց, որուն տարուան վերջին կէսին բաշխած էին 1.400.250 սննդաբաժին: 1918ի Յունիս ամսուան մէջ, 161.000 անձեր կերակրուած էին»:

— «Ճեյմս Նիգը, Լիբանանի նպաստի կացութեան մասին 1918ին կը տեղեկագրէր.— Աղէտը երեւակայական չէ ամեննեւին: Սայտայի նահանգին մէջ կան 5.000 լիեալ մանուկներ, որոնցմէ շատեր պիտի մեռնին այս ձմեռ երեք մեր կողմէ չխնամուին: Ասիկա կը ներկայացնէ մօտաւորապէս մէկ հիմներորդը աշխատանիքի այն մարզին, որ կը ջանանի մեր հոգատարութեան տակ առնել: Կը ծրագրենի որրանցներ հիմնել Սայտայի, Պէյրութի, Պրումմանայի եւ Թրիփոլիի մէջ, քերեւս նաև լեռնային այլ շրջաններու մէջ: Միեւնոյն ատեն կը հոգանք Անքուրայի հայկական որրանցը, ուր մնացած են միայն 650 մանուկներ այն 2.000էն, որ քուրքերը փորձեցին քրքացնել»:

— «Վաճէն ոռւսական բանակի առաջին նահանջին հետեւեցաւ քրքական այս հողամասին մէջ զտնուող քրիստոնեայ ամբողջ բնակչութիւնը, անկանոն գաղքով մը: Էջմիածնէն հեռագիր մը, 12 Օգոստոս 1915 թ. կը տեղեկագրէր.— Իգտիրէն Էջմիածին տանող նամքան խնողուած է հիւանդ և քշուառ գաղքականներու խումբերով... հեղեղը (գաղքականներու) կը հոսի անդադար եւ կարելի չէ նշգրտօրէն հաշուել անոնց թիւը: Գաղքականներու

ներկայացուցիչներուն հետ համաձայնաբար հաստատեցին մօտաւորապէս հետեւեալ թիւերը.— Վաճի նահանգէն՝ 200.000, ուրիշ նահանգներէ 60.000, առանց հաշուելու անոնք, որ հոս հասած են աւելի կանուխ թուականի մը։ Օրական մահացութեան միջինը կը բարձրանայ 15ի՝ իգտիրի մէջ եւ 40ի՝ էջմիածին... Գաղթականները պէտք ունին սնունդի, բժշկական օգնութեան եւ հազուստեղէնի։ Մեծամասնութիւնը կիներ և մանուկներ են, բռպիկ, սպառած եւ անօթի։

«Երկրորդ հեռագիր մը, 21 Օգոստոս 1915 թուակիր։— Գաղթականներու հեղեղը կը հոսի տակաւին, բայց աւելի դանդաղ հոսանքով... Կացութիւնը ծայրայեղօրէն սահմուկեցուցիչ է... Կայ հացի պակաս... Գաղթականներուն մեծամասնութիւնը հիւանդ է... էջմիածնի դպրոցին մէջ, ծնողքնին կորսնցուցած 3.500 մանուկներ խոնրւած են իրարու վրայ... Երէկ իրիկուն այցելեցի շէնի մը. մեծ սրահին մէջ համրեցի 110 մանուկներ՝ մերկ պառկած տախտակամածին վրայ։

«Թիֆլիսի Ամերիկեան հիւպատոսը, Վ. Սմիթ, կը տեղեկագրէր, որ ոռւսական կառավարութիւնը հերոսական նիգեր կը թափէր դիմագրաւելու համար յուսահատական կացութիւնը, բաշխելով անմիջական պաշար բանակին կողմէ եւ նշանակելով բժիշկներ հիւանդները խնամելու եւ համանարակներու դէմ պայքարելու համար։ Ան գումարներ կը պահանջէր Ամերիկայէն, ի խնդիր 300.000 հայ գաղթականներու սնունդին, հազուստեղէնի եւ պատրսպարման, ոռւսերու կողմէ տրուած օժանդակութիւնը ամբողջացնելու համար։

«Գաղթականներու ահաւոր թշուառութեան մասին այս հեռագիրները փոխանցուեցան Նպաստամատոյցի Յանձնախումբին, անոր կազմութենէն անմիջապէս յետոյ։ Առաջին 40.000 տոլարը կովկաս դրկուեցաւ 1915 Հոկտեմբերին, յանձնախումբի կազմութենէն ամիս մը ետք։

«Թումաս Հիլտ (English Society of Friends-էն) եւ Քենտսի (Lord Mayor's Fund of London-էն) իրենց նիգերը միացուցին ամերիկացիներուն՝ աշխատանքի հասարակաց ծրագրի մը մէջ։

«1917 Մարտ 28ի ատենագրութիւնը կը պարունա-

կէր տեղեկագիր մը Երեւանէն և Աղեքսանդրապոլէն, ուր գործադրութեան դրուած էր աշխատանիք հայքայքելու ծրագիրը, որպէս նպաստի միջոց: 2·500է աւելի կիներ աշխատած էին բամպակ եւ բուրդ մանելով, հիւսած էին 25·000 զոյգ գուլպայ՝ բաշխումի համար եւ պատրաստած 6·000 ծածկոց բոլորովին չքաւորներու համար: Ճախարակներն ու ջուլիակի կազմածները շինուած էին գաղքական ատաղձագործներու կողմէ, գործ հայքայքելով 200 մարդոց: Երկու տարի ամբողջ հագուստեղէնն ու անկողինի պիտոյքները, որոնիք մեծ քանակով տրուեցան գաղքականներուն, պատրաստուած էին ուրիշ գաղքական կիներու կողմէ, նարտարարուեստական աշխատանոցներու մէջ:

«Գիւղական շրջաններու մէջ գաղքական ընտանիքները աւելի արագօրէն ինքնարաւ դարձած էին: Յորեն ու գարի գնուած էին եւ տրուած ժողովուրդին իր առաջին հունաճքը ցանելու համար: Գաղքականներու տեղաւորման ծրագրին իրագործման համար, մինչեւ Յունուար 1917 Յանձնախումբը հայքայքած էր 3·000 զոմէշ, եզ եւ ուրիշ կենդանիներ:

«Մինչեւ 1917 Դեկտեմբեր, 15·000է աւելի որբեր տեղաւորուած էին 450 տարրեր գիւղերու մէջ եւ կը ստանային ամսական նպաստներ»:

Բ. ՅԵՏ-ՊԱՏԵՐԱԶՄԵԱՆ ՇՐՋԱՆ 1919-1930

Նպաստամատոյցի գործունէութեան երկրորդ շրջանը կ'ընդգրկէ յետ-պատերազմեան տարիները, 1919-1930:

Այս շրջանին, շարունակելով հանդերձ ընդհանուր նպաստի գործը, սնունդի եւ հագուստեղէնի բաշխում, հիւսնդանոցներու, դարմանատուններու եւ աշխատանոցներու հաստատում, Նպաստամատոյցը իր ուժերուն եւ նիւթական միջոցներուն մեծ մասը կը կեղրոնացնէ պատերազմի արհաւիրքներէն վերապրող որբերու խնամատարական մարզին մէջ:

Զինադադարէն անմիջապէս յետոյ, 4 Յունուար 1919ին Յանձնախումբի վարիչներէն խումբ մը, գլխաւորութեամբ ծէյմս Պարթընի, ձեռնարկեց քննական շրջապտոյտի մը դէպի Մերձաւոր Արեւելք։ Խումբին անդամները այցելեցին Պաղեստին, Թուրքիա եւ Կովկաս ու անձամբ հաստատեցին աղէտին ահաւոր ծաւալը ի տես հարիւր հազարաւոր որբերու, հիւանդներու եւ սովահարբազմութիւններու։ Վերադարձան Ամերիկա փրկութեան դործը շարունակելու վճռակամութեամբ, աւելի կազմակերպեալ ձեւով եւ Հիմնաւոր Նպաստակներով։ Անոնք Ամերիկայի խնամակալ խորհուրդին ներկայացուցին ընդարձակ տեղեկագիր մը, որուն մէջ, թուելէ ետք մինչ այդ կատարուած աշխատանքին իրագործումները, յառաջիկայդործունէութեան ծրագրին շուրջ ըրած էին հետեւեալ յանձնարարութիւնները.—

— «Խնամք որբերու եւ մասնակի որբերու, թէ' օգնութեան նամրով տեղական, ազգային և անհատական որբանցներու եւ թէ' ալ ամբողջութեամբ Նպաստամատոյցի կողմէ դեկավարուած որբանցներու միջոցաւ։ Սա կը նըշանակէ հայքայքել ապաստան, սնունդ, հագուստ, բժրշկական խնամք, ուսում եւ նարտարարուեստական, բարոյական եւ կրօնական դաստիարակութիւն»։

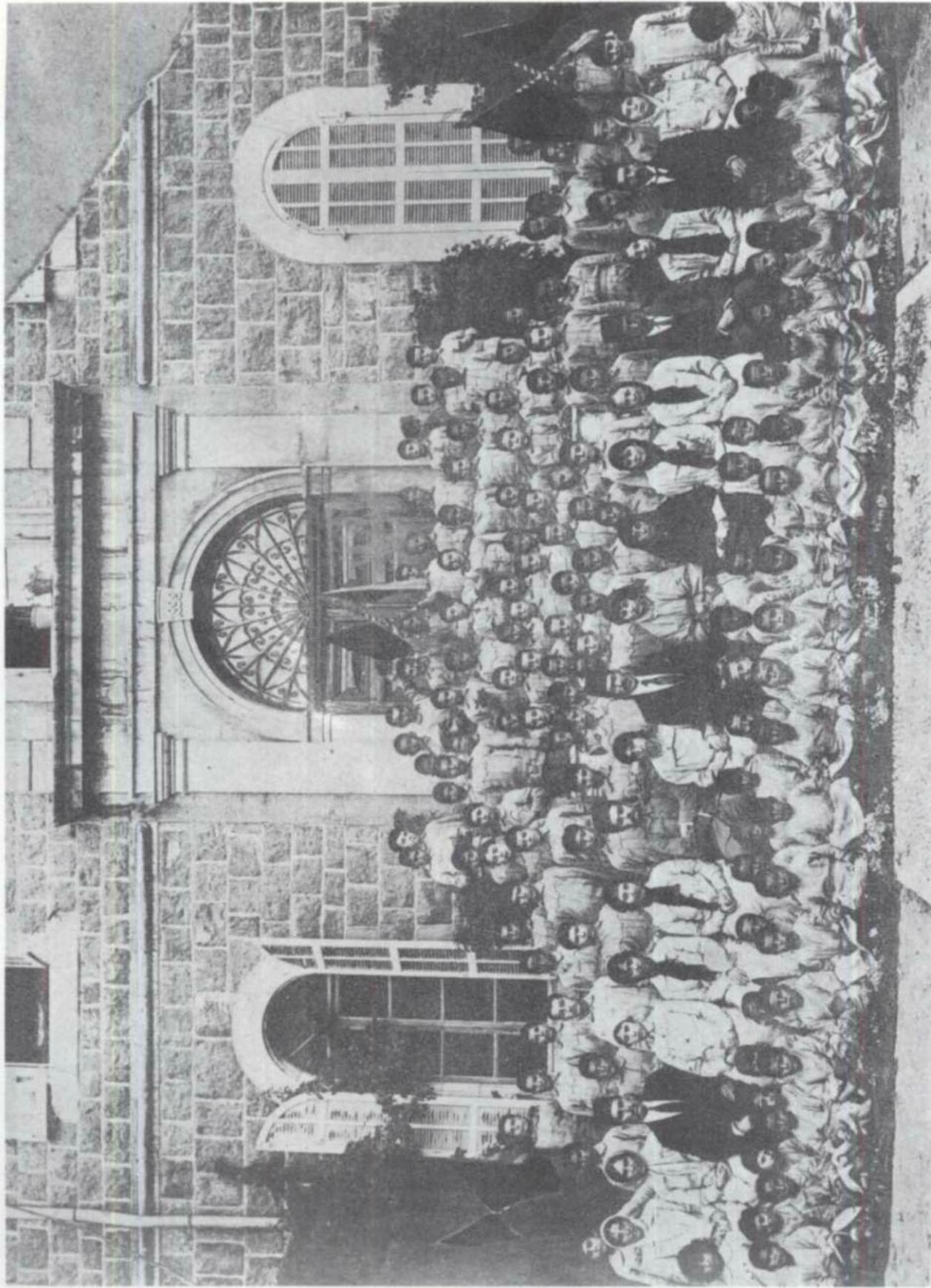
— «Հիմնում փրկութեան տուններու, իսլամական հարէմներէ խոյս տուած կամ արձակուած կիներու եւ աղջիկներու իրենց մանկիկներով, տալով անոնց որբերու յատկացուած միեւնոյն խնամքը»։

— «Կազմակերպում ճարտարարուեստական ձեռնարկներու, որբերու եւ ազատազրուած կիներու արհեստներ սորվեցնելու ինչպէս նաեւ օժանդակելու համար անոնց ապրուստին»։

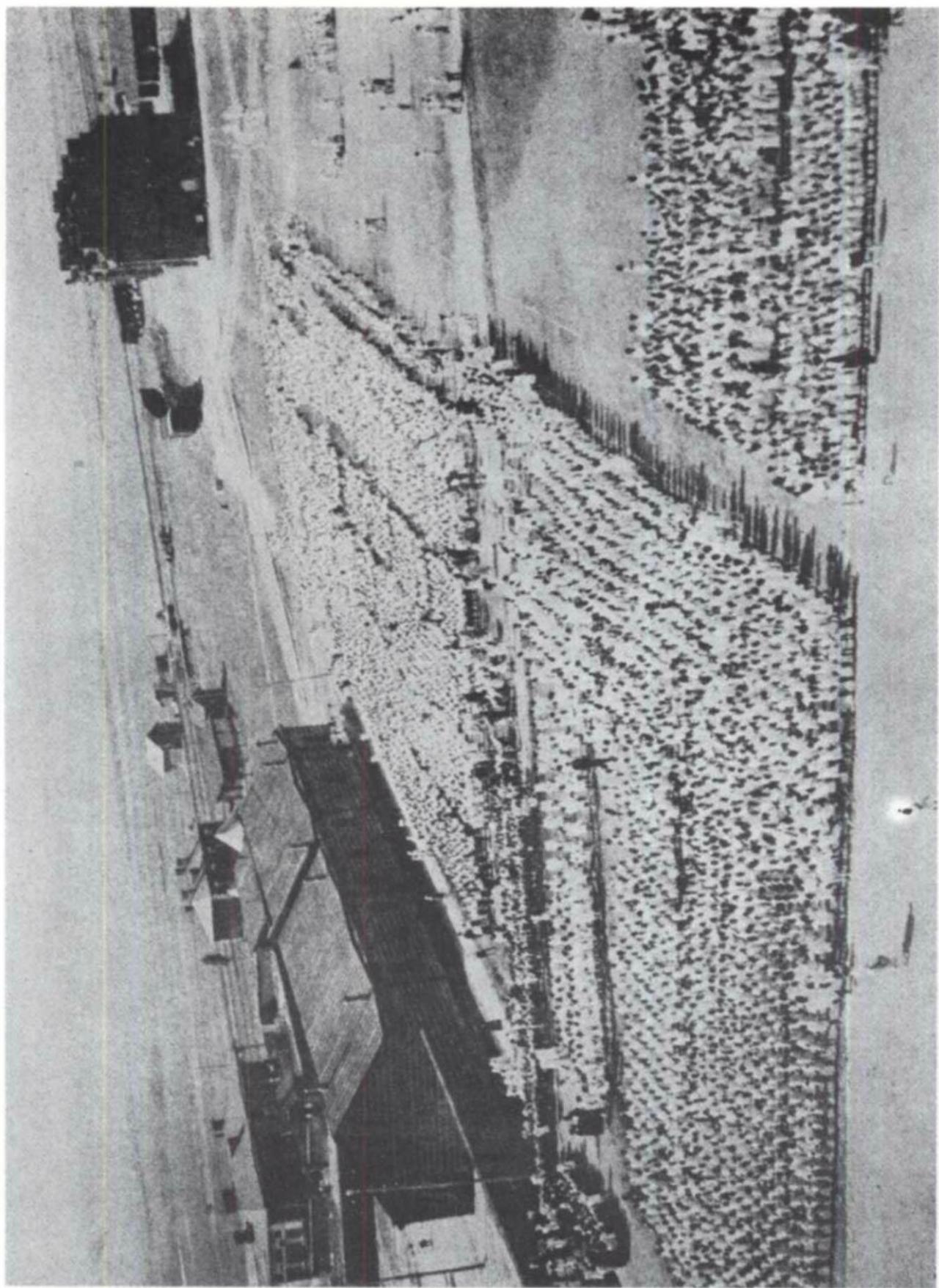
— «Հայթայթում բժշկական եւ առողջապահական նպաստի, ոչ միայն որբ մանուկներու, այլ որբան կարելի է, նաեւ երկրին ժողովուրդին»։

— «Խնամք եւ պաշտպանութիւն աքսորեալ գաղթականներու, անոնց վերահաստատումը իրենց նախկին տուններուն մէջ, տրամադրելի գումարներու սահմաններուն մէջ»։

Նկատի առնելով այս մեծածախս եւ երկար ժամա-

ԳԱՂՓԻ ՈՒ ԶԱՐԴԻ ԱՐԱԿԱՆԱԳՐԻՆ ՃՈՂՊՐԱՆ ՀԱՅ ՍՐՎԵՐՈՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԽՄԲԱՆԿԱՐ ԱՆԹՈՒՐԱՅԻ Կայիրէ կտիլ էտիլ Համբը :
Կեղծոն՝ թօնական սոքունոցին Մէջ 1916-1917. կեղծոն՝ քորդ գրագիտուի կայիրէ կտիլ Համբը :

ՈՐՔԱԳԱՀԱՔ ԱԼԵՎԻ ՍԱՆԴՐԱՊՈՂԻ 30,000 ՈՐՔԵՐԸ ՄԱՐԶԱԿԱԾՏԻՆ ՎՐԱՅ:

նակի կարօտ առաջադրանքներու իրագործումը, յանձնախումբը իր տեղեկադրի եզրակացութեան մէջ կ'առաջարկէր նախապատութիւնը տալ որբերու խնամքին, չեւտելով այսպէս.-

«— Հայ աղգին ապագայի յոյսը մեծ մասամբ կապուած է որրև և որրուհիներու հարցին, զոր մենք ներկայիս կը փորձենք լուծել: Անցնող հինգ տարիներու սարսափելի փորձութենին վերապրող տղաքը վաղաժամօրէն հասունցած են եւ կը ցուցաբերեն զարմանալի վերանորոգ կարողութիւն: Հազարաւոր տկար տղաք ոչնչացած են. մենիք զործ ունինիք մենինիք, մեր մասնակի կամ ամբողջական խնամքին տակ, 50·000—60·000, մինչ բազմաթիւ ուրիշներ կը սպասեն մեր կողմէ ընդունուելու համար: Քաղուած ամենին վստահելի տեղեկութիւնը ցոյց կու տայ, որ կան շատ շատեր, որոնց մենիք տակաւին չենիք կրցած հասնիլ եւ որոնց համար պէտք է նախապատրաստութիւն ունենանիք:

«Այն շենքերը, որ ներկայիս կը գրաւենիք, մեծ մասամբ ժամանակաւոր եւ լիուելիք են, յարմար կամ տրամադրելի չեն կայուն բնակութեան համար: Շատ մը վայրերու մէջ շենքեր պէտք է զնուին կամ նորեր կառուցուին եւ կահաւորուին: Կովկասի կարգ մը շրջաններուն մէջ, ինչպէս կարս եւ Ալեքսանտրապոլ, զինուորական պարագները եթէ նորոգուին, տրամադրելի են եւ նպատակայարմար: Բացայայտ է, որ 1920ի վերջաւորութենին առաջ, մենիք պատրաստուած պէտք է ըլլանիք նպաստ հայրայրելու առնուազն 120·000 մասնուկներու»:

Այս առաջադրանքներու իրականացման ուղղութեամբ տարուեցան յետ-պատերազմեան շրջանի աշխատանքները: Հիմնուեցան բազմաթիւ որբանոցներ, ուր 132·000 որբ-որբուհիներ պատսպարուեցան, խնամուեցան, մեծցան եւ իրենց համայնքներուն գիրկը վերադարձան: Վերակազմուեցան նպաստամատոյցի այլ ձեռնարկներ եւ աւելի արդիւնաւոր գործունէութեան շրջան մը բոլորեցին զինադադարէն յետոյ: Յետ-պատերազմեան շրջանին նպաստամատոյցի արտասահմանեան հաստատութեանց մէջ հազարի հասնող պաշտօնեաներու անձնակազմ

մը ծառայեց մեծ հաւատարմութեամբ եւ նուիրումով:

Հայաստանի մէջ Նպաստամատոյցը գործած է աւելի լաւ պայմաններու մէջ, վայելելով Հայաստանի կառավարութեան ընծայած դիւրութիւնները, քաջալերանքն ու գործակցութիւնը: Նոյնիսկ սովետ վարչաձեւի շրջանին, երբ բոլոր օտարները կասկածելի եւ թշնամի կը նկատուէին, կարճ ժամանակէն, Նպաստամատոյցի գործը ճանչցուեցաւ կառավարութեան կողմէ որպէս զուտ մարդասիրական ձեռնարկ եւ յառուկ համաձայնագրով մը, ստորագրուած 1922ին Հայաստանի ընկերվարական սովետ հանրապետութեան եւ Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցի վարիչներուն կողմէ, ան արտօնուեցաւ շարունակելու իր փրկարար դործը:

Հայաստան ամենամեծ կեղրոնը դարձաւ Նպաստամատոյցի աշխատանքներուն: Սեպտեմբեր 1919 — Ապրիլ 1920, ութը ամիսներու ընթացքին, 338 դիւղերու եւ քաղաքներու ալիւր հայթայթուեցաւ եւ օրական միջին հաշով 332·716 անձեր կերակրուեցան: Ապրիլ ամսուն 75·000 հոգի օրական սնունդ եւ բժշկական խնամք կը ստանային որրանոցներու, ապուրի եւ կաթի կայաններու, հիւանդանոցներու եւ զարմանատուններու միջոցաւ: Գրեթէ ամբողջ ընակչութիւնը կախուած էր, ժամանակ մը, կազմակերպութեան հիւանդանոցի դիւրութիւններէն: Շրջան մը 39 հիւանդանոցներ կը պահուէին 5609 անկողիններով:

Հայաստանի մէջ, որրախնամ գործի մեծ կեղրոնն էր Ալեքսանտրապոլը (այժմ Լենինական), որ ժամանակ մը կոչուեցաւ «Որրաքաղաք»: Հոն 30·000ի հասնող որրեր տեղաւորուած էին նախկին գինուորական կայաններու եւ մթերանոցներու 170 շէնքերուն մէջ: Որրերու երկրորդ մեծ կեղրոնը եղած է Կարսը, ուր մինչեւ 10·000 որրեր խնամուած են: Կարսի անկումէն ետք այս որրերը վոխադրուած են Ալեքսանտրապոլ: Որրանոցներ հաստատուած էին նաեւ Երեւան, Դիլիջան, Ստեփանաւան եւայլն:

Զինադադարին յաջորդող տարիններուն նպաստի եւ որրախնամ գործը շարունակուեցաւ թուրքիոյ գլխաւոր կեղրոններուն մէջ: Աքսորէ եւ զաղթականութենէ վերապրողները վերադարձան մասնաւորաբար կիլիկիա եւ կարճ ժամանակի մէջ ստեղծեցին ինքնարաւ եւ բարգաւաճ վի-

ճակ: Վրայ հասաւ Քեմալական շարժումը, Կիլիկիոյ պար-
սպումով եւ Իզմիրի աղէտով:

1922ին 12.000 հայ որբեր Մարտէն, Այնթապէն, Ատանայէն, Խարքերդէն, Ռոբայէն, Մալաթիայէն, Մեր-
տինէն եւ Տիգրանակերտէն փոխաղբուեցան Լիբանան եւ
Սուրբա, եւ տեղաւորուեցան Հալէպի, Անթիլիասի, Ճի-
պէյլի, Նահր Իպրահիմի, Մամլթէյնի, Ղազիրի, Սայ-
տայի եւ Նազարէթի (Պաղեստին) որբանոցները:

1923ին 18.000 հայ եւ յոյն որբեր Կեսարիայէն, Գո-
նիայէն, Մարզուանէն, Սեբաստիայէն, Սամսոնէն, Տրա-
պիղոնէն եւ Իզմիրէն փոխաղբուեցան Յունաստան եւ տե-
ղաւորուեցան տասներեք տարբեր կեղրոններու մէջ, Ա-
թէնք, Գորփու, Կորնդոս, Սիրա եւայլն:

Նպաստամատոյցի որբանոցներուն մէջ՝ Հայաս-
տան, Յունաստան, Սուրբա եւ Լիբանան, Հսկայական բա-
նակները այս որբերուն խնամուեցան գուրգուրոտ ձեռքե-
րու մէջ: Մարմնական սնունդին հետ տրուեցան մտա-
ւորը եւ հոգեկանը, Փիղիքական խնամքին հետ տրուեցան
կեանքի պայքարը մղելու անհրաժեշտ զէնքերը, արհեստ
եւ մասնագիտական ուսում:

Իւրաքանչիւր որբանոց ունէր ամերիկացի տնօրէն
մը, մնացեալ անձնակազմը՝ ուսուցիչներ, վարպետներ եւ
աշխատաւորներ, կը բաղկանար հայ եւ տեղացի ուժերէ:
Դպրոցական բաժինէն զատ որբանոցը ունէր արհեստա-
նոցներ, մարզարան եւ հիւանդանոց:

Կրթական ծրագրին մաս կը կազմէին.—

— Ուսում նախակրթարանի աստիճանով:

— Կրօնա-բարոյական զաստիարակութիւն:

— Մարմնակրթանք:

— Գործնական ուսուցում տրհեստաներու:

Դպրոցական ուսումին գլխաւոր նիւթերը եղած են՝
մայրենի լեզուն, թուարանութիւն, գիտութիւն, պատմու-
թիւն, անգլերէն ինչպէս նաև լեզուն այն երկրին ուր հաս-
տատուած էր որբանոցը: Կովկասի, Լիբանանի եւ Յունաս-
տանի որբանոցներու յառաջաղէմ եւ բացառիկ ընդունա-
կութիւններով օժտուած տղոց պատեհութիւն կը տրուէր
իրենց բարձրագոյն ուսումը շարունակելու Մերձաւոր Ա-
րեւելքի ամերիկեան համալսարաններու կամ այլ հաստա-

տութեանց մէջ՝ 1925–1930 հինգ տարիներու ընթացքին, 649 յառաջադէմ որր տղաք բարձրագոյն ուսմանց վկայական ստացան, 362ը ամերիկեան համալսարաններէն, իսկ միւսները Յունաստանի, Հայաստանի, Եղիպտոսի, Սուրիոյ եւ Պաղեստինի համալսարաններէն եւ մասնագիտական դպրոցներէն։ Ասոնց մէջ կային փրոֆէսէօրներ, բժիշկներ, արուեստագէտներ, երկրաչափներ, երաժիշտներ, գիւղատնտեսներ եւայլն։ Ասոնցմէ զատ, Նպաստամատոյցի սեփական դպրոցներէն վկայուած են 197 հիւանդապահուհիներ եւ 263 ուսուցիչներ։

Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցը ըլլալով գերազանցապէս քրիստոնէական–մարդասիրական մէկ արտայայտութիւնը ամերիկեան միսիոնարական կազմակերպութեանց, մէծ կարեւորութիւն տրուած է որբանոցներու մէջ կրօնա–բարոյական կրթութեան։ Կրօնի ուսուցումը մաս կազմած է դպրոցական ծրագրին։ Յաւելեալ ըլլալով՝ քահանաներու եւ քարոզիչներու միջոցաւ կատարուած են տեւաբար կրօնական արարողութիւններ, աղօթքներով եւ քարոզներով մշակուած են որբերու միտքն ու հոգին, ներշընչելով անոնց բարոյականի եւ նկարագրի վսեմ սկրզրունքներ։

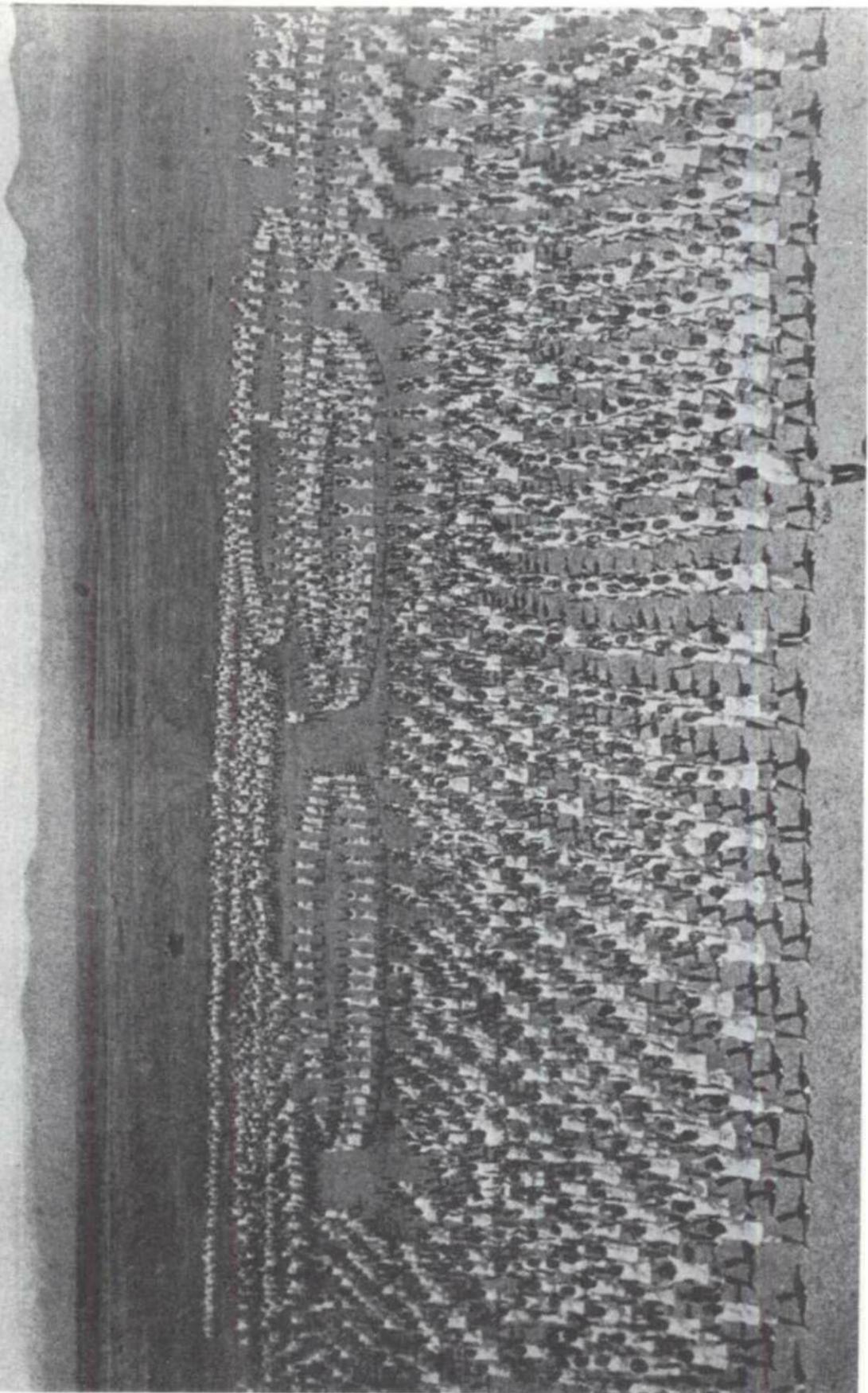
Սնունդի համազօր կարեւորութիւն տրուած է մարմնակրթանքին։ Իւրաքանչիւր որբանոց ունեցած է իր մարզիչը և մարզադաշտը։ Մարմնակրթանքին մաս կազմած են՝ կանոնաւոր եւ պարտադիր մարզանքէ զատ, ծովային լոգանքը, հաւաքական պտոյտ–արշաւները, սկառուտիզմը, ֆութպոլը, աթլեթիք խաղերը եւ տարեկան մարզահանդէսները։

Սակայն, Նպաստամատոյցի հիմնական նպատակը եղած է որբ սերունդը պատրաստել կեանքի պայքարին եւ տալ անոր ինքնարաւ դառնալու անհրաժեշտ միջոցները։ Այս նպատակին իրագործման համար ամենալայն տեղը տրուած է արհեստներու գործնական ուսուցման։ Իւրաքանչիւր որբանոց ունեցած է բազմաթիւ արհեստանոցներ և աշխատանոցներ, ուր որբերը, 12 տարեկանէն սկսեալ, պարտաւորիչ կերպով հետեւած են իրենց նախասիրած կամ ձիրքերուն եւ ընդունակութեանց յարմար արհեստներու, մասնագէտներու եւ արհեստաւոր վարպետներու առաջ-

5000 ՈՐԲԵՐՈՒԻ ԳԱՂԹԸ, ԽԱՐԲԵՐԴԻՆ ԼԻԲԱՆԱՆ

Ականաներսով ուրբեով Մարզանքի Պաշտին:

նորդութեամբ եւ հսկողութեան տակ։ Աղջիկներուն հետեւած գլխաւոր արհեստներն էին. — ուսուցչութիւն, հիւանդապահութիւն, գորգագործութիւն, ձեռագործ-ասեղնագործ, ձեւագիտութիւն եւ կար, հաւարուծութիւն, գուլպայագործութիւն, ազարակապահութիւն, պարտիզամը-շակութիւն, մանուկներու խնամք, կողովագործութիւն, անասնապահութիւն եւ խոհարարութիւն։ Տղոց հետեւած արհեստները աւելի բազմազան էին. — ուսուցչութիւն, դերձակութիւն, ատազագործութիւն, ջուլհակութիւն, կօշկակարութիւն, երաժշտութիւն, նկարչութիւն, տպագրութիւն, երկրագործութիւն, հաւարուծութիւն, կաթնատնտեսութիւն, կենդանաբուծութիւն, պղնձագործութիւն, սափրիչութիւն, մեքենագիտութիւն, խանութպանութիւն, կահագործութիւն, երկաթագործութիւն, մեքենավարութիւն, ելեկտրագիտութիւն, արծաթագործութիւն, լուսանկարչութիւն, որմնագրութիւն, դեղագործութիւն, կազմարարութիւն եւ գծագրութիւն։

Վերոյիշեալ արհեստները կը կազմակերպուէին իւրաքանչիւր երկրի որբանոցներուն մէջ ըստ կարիքի եւ կարելիութեանց։ Օրինակ, Հայաստան ըլլալով երկրագործական երկիր, ընթացիկ արհեստներէն զատ հոն լայն չափով գործազրուած է գիւղատնտեսութիւնը, տեսական եւ գործնական երեսներով։ Հիմնուած են ընդարձակ ագարակներ եւ տիպար գիւղեր, ուր որբերը հետեւած են ամերիկեան արդիական մեթոտներով եւ մեքենաներով, երկրագործութեան, կաթնատնտեսութեան եւ կենդանաբուծութեան։

* * *

Որքան խնամքով եւ գուրգուրանքով կատարուեցաւ որբահաւաք գործը, նոյնքան բծախնդիր հոգածութեամբ տեղի ունեցաւ 132.000 որբ-որբուհիներու ցըսումն ու տեղաւորումը։

Երկար վնասուառներէ եւ հաստատումներէ ետք բազմաթիւ որբեր վերադարձուեցան իրենց վերապրող ծրնողներուն և մօտիկ ազգականներուն։ Յունաստանէն 2.500 որբ-որբուհիներ վոխազրուեցան Եղիպտոս (Գահիրէ եւ

Աղեքսանդրիա քաղաքները) և տեղաւորուեցան, աղջիկները՝ հայ ընտանիքներու մօտ, իսկ տղաքը՝ հայ սեփականատէրերու կամ հայերու կողմէ զեկավարուած արհեստանոցներու եւ ձեռնարկներու մէջ: Սոխումի շրջանի հայ ընտանիքներու մօտ 1·600 որբեր տեղաւորուեցան որպէս որդեգիր: 1·500 չափահաս որբեր դրկուեցան Թրանսա աշխատանքի որոշ պայմանագրութեամբ եւ տեղաւորուեցան, դժբախտաբար մեծ մասամբ, գիւղական մեկուսի շրջաններ: Ասոնցմէ շատեր, իրենց աշխատանքի պայմանաժամի վերջաւորութեան կեղրոնացան հայաշատ վայրեր եւ փըրկըւեցան արագ ձուլումէ: Որբերու այս վերջին ձեւով ցըրւումն ու տեղաւորումը բուռն կերպով քննադատուեցան ազգային մարմիններու եւ անհատներու կողմէ: Նպաստամատոյցի վարիչները անմիջապէս անդրադարձան եղած սխալին եւ յետագային որեւէ նման քայլ չառին:

Սակայն որբերուն կանոնաւոր եւ զանգուածային ցրուումը տեղի կ'ունենար 16 տարեկանէն սկսեալ, երբ անոնք կը նկատուէին չափահաս եւ իրենց աշխատանքով ապրուստնին ճարելու ընդունակ: Անոնք արդէն լրացուցած կ'ըլլային նախակրթարանի ծրագիրը եւ տիրացած արհեստի մը գործնական գիտելիքներուն, կրնային նետուիլ դուրսի աշխարհը եւ մղել կեանքի պայքարը:

Որբերու ցրուումը երբեք չճգուեցաւ պատահականութեան: Նպաստամատոյցի մասնաւոր սպասարկութիւն մը որբերու տեղաւորման աշխատանքը գլուխ հանեց մեծ աշալըջութեամբ եւ նիւթական ու բարոյական լայն օժանդակութեամբ:

Որբերու արտա-որբանոցային կեանքին վրայ երկար ատեն հսկողութիւն կատարուեցաւ Նպաստամատոյցի կողմէ: Հիմնուեցան տուններ եւ ակումբներ Նպաստամատոյցի նիւթական օժանդակութեամբ: Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է Մերձ. Արեւելքի Բնկերակցութիւնը (Near East League), որ իր մասնաճիւղերու ցանցով, Լիւրանանի եւ Սուրբոյ մէջ, իր չուրջ հաւաքեց եւ կազմակերպեց որբանոցներէն արձակուող որբերը: Այս միութեան ակումբներուն մէջ որբերը երկար տարիներ ունեցան մարզական, մշակութային և ընկերային գործունէութիւն ու զարգացում:

Ամբողջացնելու համար Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցի գործունէութեան պատմութիւնը ստորեւ անոր նիւթական երեսը:

Տասնըհինգ տարիներու ընթացքին (1915-1930) Նըպաստամատոյցի հանգանակած գումարները կը բարձրանան 91.146.000 տոլարի: Այս գումարէն, մինչեւ 30 Յունիս 1929, ծախսուած է որպէս նպաստ հետեւեալ շրջաններուն մէջ.—

Կովկաս	28.017.000	տոլար.
Թուրքիա	20.552.000	»
Յունաստան	5.709.000	»
Սուրբիա և Պաղեստին	12.528.000	»
Պարսկաստան եւ Միջազգեաք	7.736.000	»
Զանազան տեղեր	984.000	»
	75.526.000	»
 Փոխադրողչէք	7.086.000	»
Վարչական, ծանուցման եւ այլ ծախքեր	7.109.000	»
	89.721.000	տոլար.

Մնացեալ մօտաւորապէս մէկ ու կէս միլիոն տոլար գործածուած է մինչեւ 1930ի սկիզբը, ընթացիկ ծախքերու եւ մաս մըն ալ վճարուած զանազան կազմակերպութեանց, իրենց խնամքին յանձնուած որբերու հաշուոյն:

Այս գումարին վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ ամերիկեան կառավարութեան միանուագ տրամադրած 25 միլիոն տոլար արժողութեամբ պարէնը, դեղօրայքն ու հագուստեղէնը, որ Նպաստամատոյցին միջոցաւ բաշխուեցան Մերձաւոր Արեւելքի աղէտեալներուն:

Այսպէս, Մ. Ա. Նպաստամատոյցի փրկութեան եւ խնամատարական գործին համար ծախսուած ընդհանուր գումարը կը բարձրանայ 116 միլիոն տոլարի:

Հիմնուելով տեղեկագիրներու եւ վկայութեանց վրայ, ձէյմս Պարթըն կը հաշուէ 1.000.000 վերապրոզներ, որոնք իսպառ պիտի ոչնչանային, եթէ Նպաստամատոյցը ժամանակին չփութար անոնց փրկութեան դործին:

Ինչ անգնահատելի արժէք կը ներկայացնէ 132.000 սովահար մանուկներու սերունդ մը կենսունակ վիճակի մէջ վերադարձնել իր ազգին դիրկը: Անոնցմէ շատեր առաջնորդողի դիրքեր գրաւած են եւ մինչեւ հիմա ալ կը շարունակեն մեծ ծառայութիւններ մատուցանել իրենց երկրին եւ ժողովուրդին կրթական, գրական, մշակութային, կրօնական, ընկերային եւ տնտեսական մարզերուն մէջ, առ ի գոհունակութիւն իրենց ամերիկացի բարերարներուն եւ ի յաւերժացում իրենց նահատակ ծնողներու սրբազան յիշատակին:

ՄԵՐՁԱԿԻՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ
ՆՊԱՍՏԱՄԱՏՈՅՑԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ
ՍՈՒՐԻՈՅ ԵՒ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՄԷԶ

1915ին Սուրիոյ մէջ գոյութիւն ունէր նպաստի ժամանակաւոր կազմակերպութիւն մը՝ Սուրիոյ Նպաստամատոյցի Ամերիկեան Յանձնաժողով անուան տակ. 1915 Նոյեմբերին սոյն Յանձնաժողովը կը միանայ Հայոց Նըպաստամատոյցի Ամերիկեան Յանձնաժողովին, որ կը գտնուէր Պոլիս: Սոյն միացեալ ընկերութիւնը կը գործէ մինչեւ 1918, երբ ուրիշ ազգերու եւս մատուցած ծառայութեանց պատճառաւ կը յորջորջուի Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցի Ամերիկեան Յանձնաժողով: Ամերիկա, 13 տարիներ շարունակ յառաջ տարած է նպաստի գործը Սուրիոյ մէջ (1915–1928):

Արձանագրութիւնները ցոյց կու տան, որ Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցն ու իր նախորդները փրկած են մօտ մէկ ու կէս միլիոն կեանք, մեծամասնութեամբ մանուկներ եւ այս թուին աչքառու մէկ մասը Սուրիոյ մէջ:

Ակիզրէն մինչեւ իր վախճանը, կատարուած նպաստի գործը կրած է մեծ փոփոխութիւններ. նախապէս ան կը բաղկանար՝ ապուրի, հացի եւ հագուստի բաշխումէ:

Զինադադարի ժամանակները կարմիր Խաչն ալ կը գործէր Սուրբոյ մէջ, բայց որովհետեւ ան չէր կրնար լըծուիլ նպաստի յարատեւ աշխատանքին, որրանոցներ հիմնելու ծրագիրը կը ստանձնեն Նպաստամատոյցի վարիչ մարմինները:

Բազմաթիւ որբանոցներ կը բացուին եւ պատսպարեալներու թիւը օր ըստ օրէ կը բազմանայ, մինչեւ որ 1923ին կը հասնի զագաթնակէտի մը, որմէ յետոյ կ'ենթարկուի աստիճանական ու զգալի նուազման, բայց եւ այնպէս գործերը աւելի կը բարելաւուին:

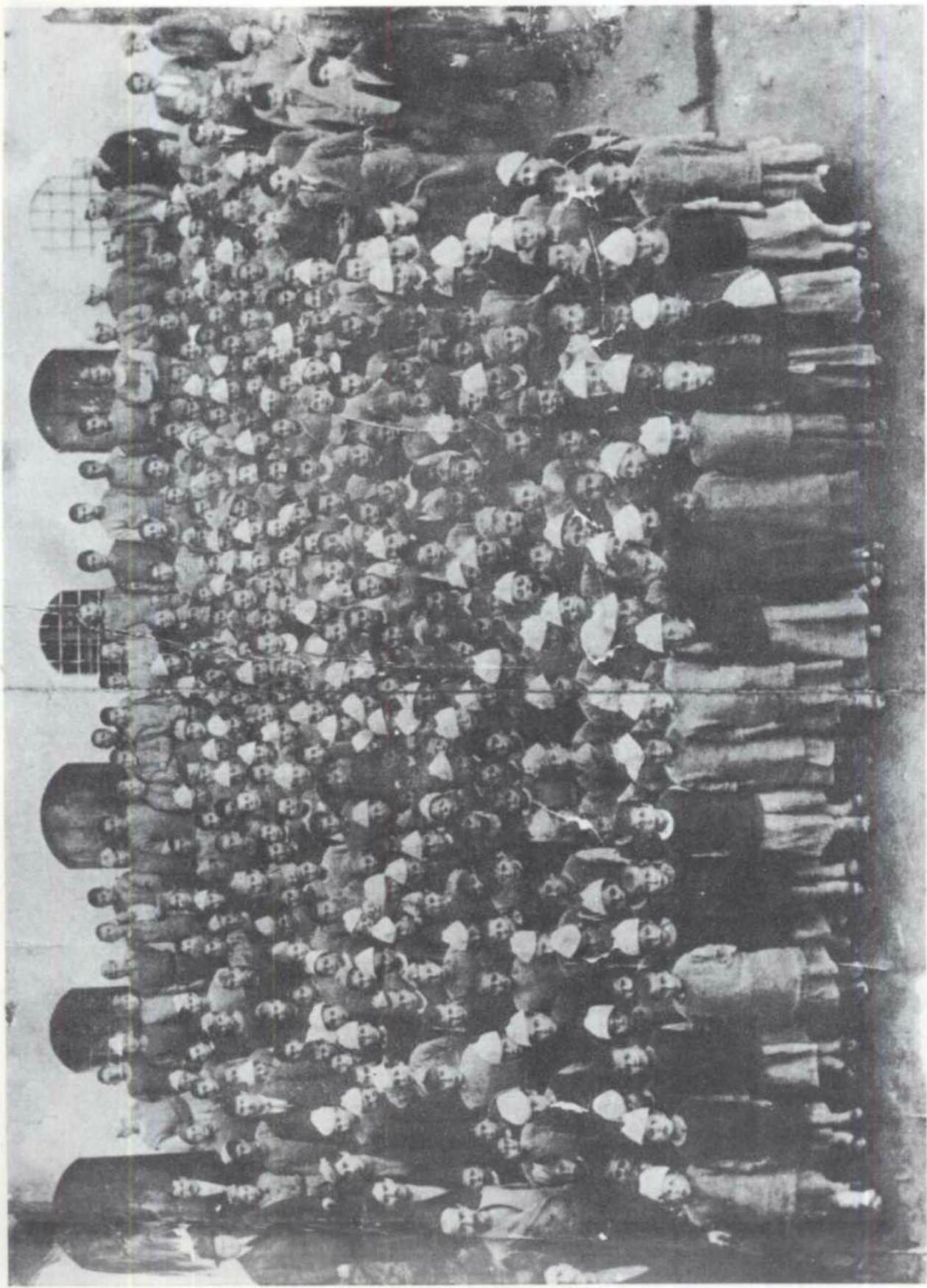
Նպաստամատոյցի Սուրբոյ շրջանի երեմնի անօրէն Զարլս Ֆառուլի քաղած իրողութիւնները կը ներկայացնեն հետեւեալ պատկերը:

Նպաստի գործը Սուրբոյ մէջ 1919-1923.

- 1.- Ապուրի խոհանոցներ, 60 զանազան կեղրոններու մէջ, ճաշ հայթայթելով օրական 50.000 անձերու:
- 2.- Հագուստի բաշխում 30 տեղեր:
- 3.- Դարմանատուններ, 8 հիւանդանոցներու եւ 12 դարմանատուններու միջոցաւ:
- 4.- Որբանոցներ, թիւով 16, Հալէպէն Սայտա եւ Դամասկոսէն մինչեւ ծովափ:
- 5.- Պատսպարեալ Սուրբիացւոց բարձրագոյն թիւ՝ 9.700:
- 6.- Որբերու ընդհանուր գումար՝ 15.000:
- 7.- Ընդհանուր ծախք՝ 9.000.000 տոլար:

Հաշուուած ու տեսնուած է, որ 1918-1920 թուականներուն Լիբանանի բնակչութեան մօտաւորապէս կէսը նըսպաստ ընդունած է Ամերիկեան Կ. Խաչէն կամ Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցէն: Ծախսուած գումարները հսկայական էին, եւ կեանքն ու բարոյականը անկումէ զերծ պահելու համար կատարուած ծառայութիւնը կարելի չէ ներկայացնել վիճակագրական տուեալներով:

Պատերազմէն վերջ, առաջին երկու տարիներուն, նպաստ ստացող սուրբիահայերու թիւը շատ փոքր էր: Պարագան արմատապէս կը փոխուի, երբ 1921ին եւ 1922ին հայ զագթականներու մեծ հեղեղ մը կիլիկիայէն եւ այլ վայրերէ ապաստան կը գտնէ Սուրբիա եւ Լիբանան: Ամերիկեան Նպաստամատոյցը (N. E. R.) ի տես այս եկուորներու թշուառութեան, կրկին կ'ընդարձակէ իր գործը: Ա-

Հնդկանիր հսրանալը Աթնթէզի Մհկէթի հանի ՈՐՔԵՐՈՒՆ, ՈՐՈՒՔ 1920ԻՆ ՓՈԽԱԴՐՈՒԻ ԵՑԱՆ ՃՊՔՅՆ :

պուրի եւ կաթի բաշխումը 1923ին կը վերսկսի Պէյրութի, Հալէպի եւ Դամասկոսի մէջ, նոյնաղէս 1925ին, երբ Տիւր-զիներու ազստամբութեան պատճառաւ, բազմաթիւ հայ ընտանիքներ կը փախին Դամասկոսէն, մեծ չքաւորութեան ժատնուելով։

Դարմանատան գործին կը ձեռնարկուի ոլարդ քլի-նիքներով՝ հաստատուած Պէյրութի, Հալէպի եւ Դամաս-կոսի մէջ։

Պէտք է նկատել, որ 1920էն մինչեւ 1921ի կէսերը, վարչական գործերը կը կատարեն Ամերիկեան Միսիոնա-րութենէն Մաժոր Նիքոլ եւ Ամերիկեան Համալսարանէն՝ նախազահ Պայարտ Տան։ 1921ի ամրան եւ աշնան, թուր-քիայէն որբեր կը բերուին ու կը տեղաւորուին զանազան որբանոցներու մէջ։

1922ի ամրան որբեր կու գան Կիլիկիայէն եւ աշնան կը սկսին գործերը Պաղեստինի մէջ՝ Պր. Պլենֆորտի հըս-կողութեամբ։ Խարբերդի որբանոցները կը փակուին եւ որբերը կը փոխադրուին այս շրջանները։ Զմեռը Սուրբա կը հաստատուին Նահր-Խալքահիմ եւ ապա կը փոխադրուին Ճիպէյլ։ 1923ի Ալբիլին Պր. Ֆառուլ կը ստանձնէ վարիչի պաշտօնը։ 1927ին Պր. Ֆառուլ կը մեկնի Ամերիկա։ Պր. Ֆառուլին կը յաջորդեն Պր. Պր. Ռուլքաքս, Պրառն, Պլեն-ֆորտ եւ Ֆլէկ։

Սոյն սեղմ ուրուագծէն յետոյ, ստորեւ զանազան կեղրոններու գործունէութիւնները։

Հալէպ. — Հալէպ թուրքիոյ մօտ ըլլալուն, պատե-րազմէն ի վեր ունեցած է մեծ թիւով գաղթական բնակ-չութիւն մը, եւ այդ պատճառով Նպաստամատոյցը ամէ-նէն առաջ հոն կը սփոէ իր բարերար լոյսը։ Քանի մը որ-բանոցներ կային, 2.000 որբ-որբուհիներով։ Հալէպէն կը փոխադրուէր ամէն տեսակ պիտոյք թուրքիոյ հարաւային կեղրոնները՝ Մարաշ, Այնթապ, Եղեսիա, Մերտին։

Հալէպ առաջնակարգ կեղրոնն էր, ուր որբանոցի ծրագրին մէջ կը մտնէին արհեստներու ուսուցումը։ Խան-տէկ փողոցի երկայնքին կային շատ մը խանութներ, ո-րոնք կ'արտադրէին ընտիր գործեր։ 1924ին որբանոցները

կը դադրէին եւ վերջը կ'ունենար դարմանատուն մը, Որբերու Ընդհանուր Միութիւն մը եւ աղջկանց ձեռագործի կարեւոր մասնաճիւղեր՝ Օր. Սիլիի հսկողութեան տակ:

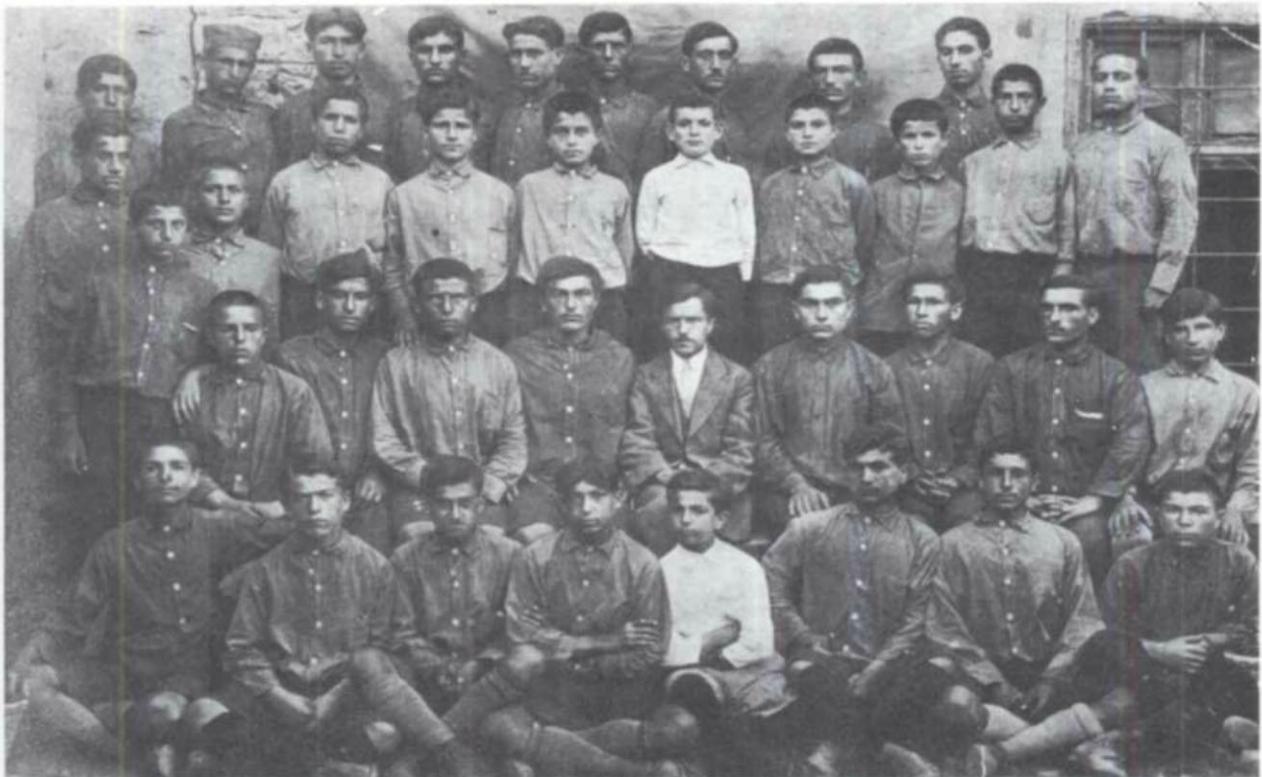
Ճիպէյլ.— Այս որբանոցը կը բացուէր 1920ի Հոկտեմբերին, 1200 որբերով եւ Պր. Ռ. Փ. Թրէվիզի տնօրէնութեամբ: 1925ին կը փակուէր եւ փոքրիկները կը փոխադրուէին Սայտայի որբանոցը:

Նահր-Խպրահիմ.— Այս որբանոցը կը հաստատուէր 1923ի գարնան հոգալու եւ պատսպարելու համար Գոնիայի եւ Կեսարիոյ որբերը: Տնօրէնն էր՝ Պր. Ս. Քըր: Մալարիայի համաճարակին պատճառաւ նոյն տարին կը դոցուէր. կը պատսպարէր 1200 որբեր: Որբերը կը փոխադրուէին Ճիպէյլ:

Մամբլթէյն – Ծովեզերեայ որբանոց.— Հիմնուած 1922ին՝ փոքրիկ տղոց համար. երբ տղաքը կը տեղափոխուին դպրոցներով օժտուած մեծ որբանոցները, այս որբանոցը կը ծառայէ զանազան նպատակներու եւ 1924ին կը վերածուի թոքախտանոցի՝ մասնաւոր յանձնախումբի մը կողմէ:

Մամբլթէյն – Տէնֆորք աշխատանոցը.— Բացուած 1922ին, նպատակ ունէր թուրքիայէն եկած տարեց տղոց սորվեցնելու զանազան արհեստներ, զանոնք պատրաստելով կեանքի պայքարին համար: Տարի մը վերջ կը փակուէր:

Ղազիր.— 1919ին կը կազմուէր այս որբանոցը, յատկապէս սուրիացի տղոց եւ աղջկանց համար. երբ անոնք 1922ին կը փոխադրուէին Սայտա, Ղազիրը կը վերածուէր հայ աղջկանց (թիւով 900) որբանոցի: Պր. Ճ. Քիւնզլէրի ձեռնհաս ղեկավարութեամբ, գորդի գործարան մը կը հաստատուի: Յետազային Պէյրութի մէջ ալ գորդի գործարան մը կը հաստատուի, հայ որբուհիներուն գործ հայհայթելու համար:

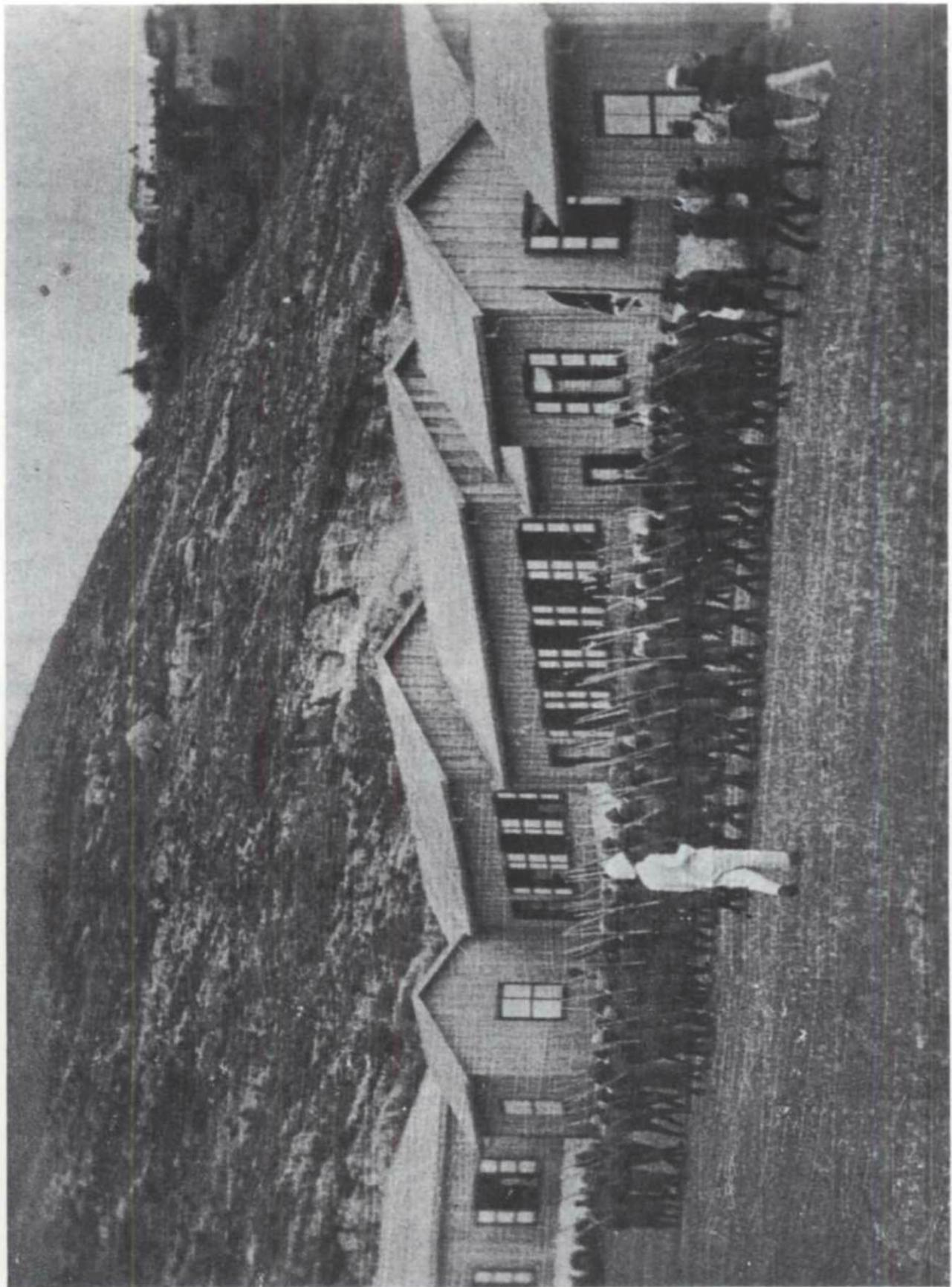
ՓՈԽԱԴՐՈՒԱԾ ՃԻՊՔՅԱԼ, 1922ԻՆ ՆԱՀՐ ԻՊՐԱՀԻՄԻ Զ. ԴԱՍՄԱՐԱՆԻ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ:

ՃԻՊՔՅԱԼ ՓՈԽԱԴՐՈՒԵԼՈՒ ԱՌԹԻԻ ՆԱՀՐ ԻՊՐԱՀԻՄԻ ՈՐԲԵՐԵՆ ԽՈՒՄԲ ՄԸ
1922ԻՆ:

Զախէն աջ՝ (կեղրոնք) .— Ուսուցիչներ՝ Կարպիս Ղազարեան, Հրանդ Ապան-
եան (ուսուցչապետ), Ճորճ Կայծակեան եւ Հայկ Պալեան :

ԴՊԳԺՄՎ ԱՍՎՃ՝ ՀՎԵՄՈ
ՎԻՆՈՅՈՂ ԿԱԳՎԱ ՎԱՎՂԴԽԵՎ ՀՂՊՊ

Ղազիր կոյրերու դպրոց. — Սոյն հաստատութիւնը, հիմնուած 1925ին կը վայելէր Զուիցերիոյ, Ֆրանսայի եւ Ամերիկայի միացեալ հովանաւորութիւնը: 1928ին դպրոցը ամբողջութեամբ կը յանձնուի զուիցերիացիներու խնամքին, տնօրէն ունենալով Տէր եւ Տիկին Թ. Ռեզերը:

Ղազիր Արփիական հիւանդանոցը. — Այս հիւանդանոցը կը հաստատուի 1926ին, որբ-որբուհիներուն թոքատապի դէմ արեւու դարմանումներ տալու համար: Միջին հաշուով խնամուողներու թիւը եղած է 25. կը դոցուի 1928ին:

Ճիւնիկի Աղջկանց վարժարան-որբանոցը. — Այս որբանոցը կը սկսի 1923ին, հոգալու համար Գոնիայի եւ Կեսարիոյ վոքրիկ աղջիկները, տնօրէնութեամբ Պր. Ֆլեշըրի և Օր. Լուզըրիճի: Անոնց կը յաջորդեն Օր. Հարտքէ-սըլ եւ Օր. Ռւեպսթըր. գործած է մինչեւ 1925, երբ ան կը ցրուի՝ աղջիկները կը փոխադրուին Ղազիր եւ Սայտա:

Զուք. — 1922ին, Զուքի մէջ մանկախներուն համար կը բացուի որբանոց մը Օր. Մարիա Մ. Ճէյքալսընի հրսկողութեամբ: Սոյն որբանոցը կը մնայ Զուք մինչեւ 1923 Ապրիլ, երբ փոքրիկները կը փոխադրուին Սայտա եւ յառաջ կու գայ ամէնուն յայտնի «Թուչնոց Բոյն»ը: Երախաներուն թիւը միջին հաշուով եղած է 500 եւ մինչեւ 1928 անոնք վայելած են Դանիական Ընկերութեան եւ Նպաստամատոյցի գուրզուրանքը: 1928ին Դանիական Միսիոնարութիւնը Նպաստամատոյցէն կը գնէ Ճիպէյլի որբանոցին կալուածը եւ հոն կը փոխադրէ պղտիկները:

Անթիլիաս — Ճիտէյտէ. — Այս ժամանակաւոր եւ կարճատեւ որբանոց մըն էր՝ բացուած 1920ին և դոցուած՝ 1922ին:

Անթիլիաս. — Որբանոցը հիմնուած է 1922ին, Տէր եւ Տիկին Ճ. Նըտսընի ջանքերուն շնորհիւ: Առեն մը որբերուն թիւը կը հասնէր 1400ի: Պր. Նըտսընի ըրջանին կը հիմնուի արհեստանոց մը, որ կը շարունակուի Պր. Պրա-

ուընի կողմէ : Յետագային, 1929ին, այս որբանոցին հողը կը յանձնուի Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան :

Պէյրուք - Ծովեզերեայ որբանոց մը .— Բացուած 1922ին տարեց աղջկանց համար, որոնց կ'ուսուցուէր ձեռագործ եւ ընտանեկան նախնական դիտելիքներ :

Սէյնք ձէյմս .— Ծովեզերեայ որբանոցի անրաւականութեան հետեւանքով 1923ին կը հիմնուի Սէյնթ ձէյմս որբանոցը նոյն նպաստակաւ եւ հովանաւորութեամբ Մ. Քըրի : Երկու տարի վերջ, երր աղջիկները կը տեղաւորուին ընտանիքներու քով՝ զոյտ որբանոցներն ալ կը փակուին :

Սայտա - Բլրային որբանոցը .— Կը սկսի 1918ին իրեւ սուրբիական որբանոց մը : Սուրբիացի որբերուն թիւը հետզհետէ նուազելուն համար, հոն կը տեղաւորուին հայ որբեր : Պատսպարուող որբերու թիւը կը հաշուուէր 1400: Տէր եւ Տիկին Ս. ձէսըսպ կը վարէին որբանոցը : Տնօրէնութիւնը յետոյ կը յանձնուի Օր. Ռւելլըսթըրի եւ Պր. Լ. Հորնի :

Սայտա - Ծովեզերեայ որբանոց .— Հիմնուած 1922ին Տիկին Քոլքի կողմէ 12-16 տարեկան աղջկանց համար . կը փակուի 1925ին :

Ա. Գրիգոր Կաքողիկէ որբանոց .— Այս որբանոցը կը բացուի 1923ին, հայ կաթոլիկ տղոց համար, թիւով 185 եւ Հայր Պողոս Արիսի ղեկավարութեամբ :

Նազարէք .— Հաստատուած՝ 1923ին Պր. է. Պէճֆորտի տնօրէնութեամբ : Տղոց (10-14 տարեկան) թիւը կը հասնի 175ի : Կը դադրի 1927ին :

Վերոյիշեալ 18 որբանոցներէն զատ Նպաստամատոյցը Հ. Բ. Բ. Միութեան եւ Հայ կաթոլիկ որբանոցներուն ընծայաբերած է նիւթական մեծ օժանդակութիւն-

ներ: Օգնած է Պէյրութի եւ Ճիւմիի Քէլէկեան որբանոցներուն, բաղմաթիւ Հայ Կաթոլիկ որբանոցներու եւ Երուսաղէմի Շնէլլըր որբանոցին:

1924ին կը հիմնուի Տղոց Բարօրութեան յարկաբաժինը, որուն պարտականութիւնն էր որբանոցէն հեռացող որբ-որբուհիներուն գործ հայթայթել, զանոնք զետեղել յարմար տուներ եւ կամ իրենց աղջականներուն մօտ, հետեւիլ անոնց նիստ ու կացին եւ օգնել: Պէյրութ սոյն յարկաբաժինը կը գործէր Օր. Ճ. Հարտքէսըլի, իսկ Հալէպ Պր. Մրֆիի ղեկավարութեամբ:

1924ին կը հիմնուի նաև Որբերու Բնդհանութ Միութիւնը: Նպաստամատոյցի ուրիշ մէկ գովելի ձեռնարկն էր Պէյրութի եւ Հալէպի աղջկանց Ձեռագործի Աշխատանոցը, ուր աւելի քան 650 որբուհիներ կ'աշխատին եւ կ'ապահովեն իրենց աղբուսան ու կ'անմահացնեն հայ կարն ու ճաշակը:

ՈՐԲԱՆՈՑԻՆ ՆԵՐՔԻՆ ԿԵԱՆՔԸ

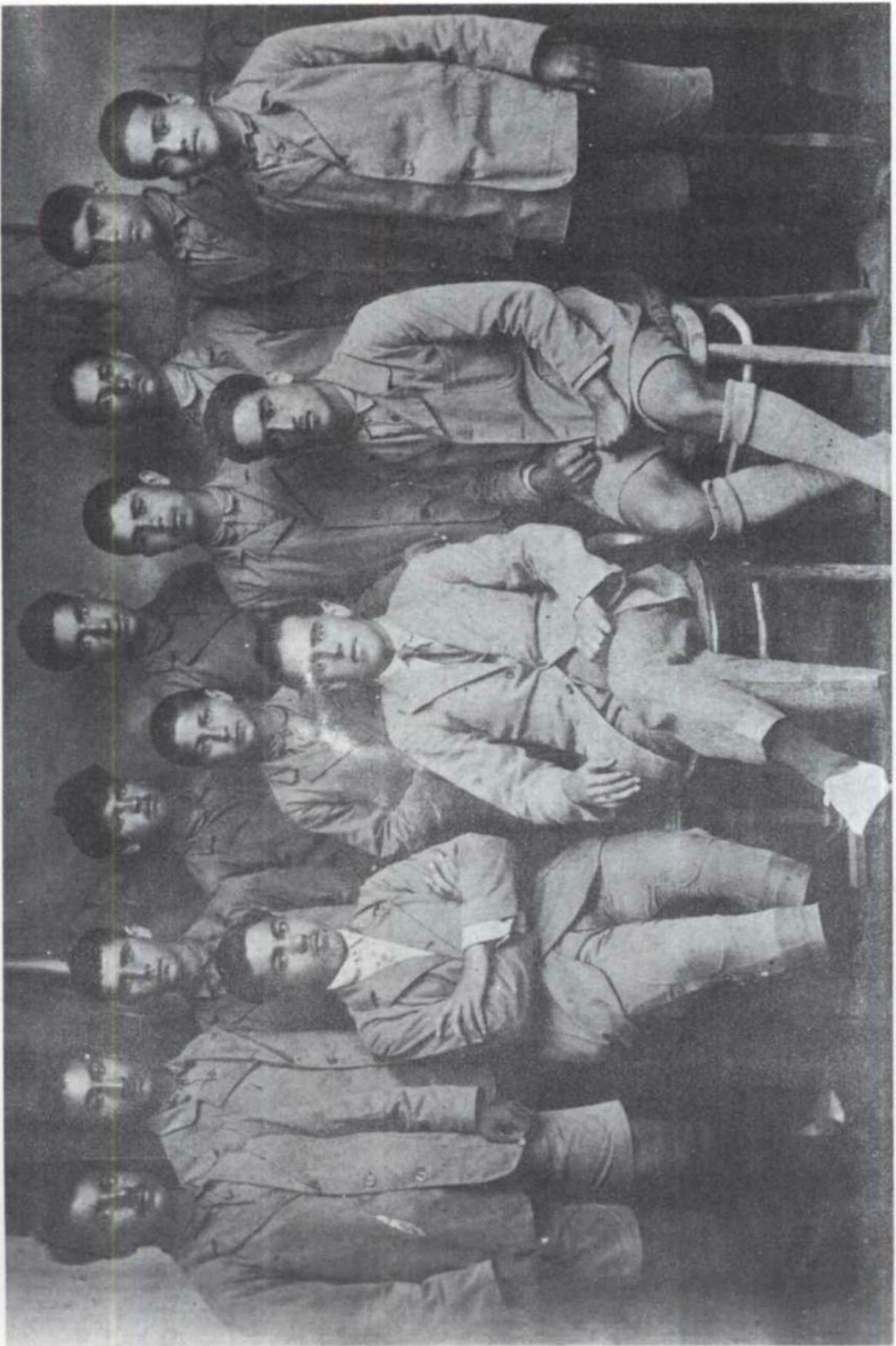
(1920 — 1925)

1. — ՈՐԲԱՆՈՑԻՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԲ ԿԱՄ ՎԻՃԱԿԲ

ա) Որբանոցը ունէր մանկապարտէզի, նախակըրթաբանի եւ բարձրագոյն վարժարանի (երկրորդական) բաժիններ, նաև արհեստաւոր տղոց յատուկ դասարաններ։ Արհեստաւոր տղաք իրենց արհեստաներով զրադելով հանգերծ, որոշ ժամերուն կը սորվէին նաև արարերէն, թուարանութիւն եւ այլ դասեր։ Շրջանաւարտներէն ընդունակ աշակերտներ Ամերիկեան Համալսարան (Պէյրութի) կը դրկուէին և քննութիւն անցընելով՝ առհասարակ կը յաջողէին ընդունուիլ հինգերորդ դասարան։

բ) Դասարանային բաժանումներ. — Բացի բաձրագոյն մէկ կամ երկու դասարաններէն՝ մնացեալ բոլոր դասարանները զրեթէ 2էն մինչեւ 4 դուգընթաց դասարաններու բաժնուած էին, խրաքանչիւր դասարան 30—40 աշակերտներով։

գ) Նախակըրթաբանի եւ Բարձրագոյն բաժնի աշակերտներուն մեծ մասը առանձին դասարան-սենեակներու

ԵՐԱՊԵՏՎԻ ՎԵՐԿԱՏՈՒՏԻՒՆ

մէջ տեղաւորուած էին, իսկ տարրական դասարաններէն ոմանք սրահներու մէջ: Ատեն մը, գրասեղաններու չգոյութեան պատճառաւ, տղաքը կը նստէին փախաթներու վրայ իրենց առջեւը որպէս գրասեղան ունենալով իրենց ձեռակերտ կամ ընկերներուն ձեռակերտ եղող եւ կամ ալ որեւէ ձեռով հայթայթուած մէյ-մէկ սնտուկներ: Այդ պատմական սնտուկները ամէն ինչ էին աղոց համար. գրասեղան, գրադարան, ուտելիքներու դարակ կամ պահարան՝ իրենց այլ եւ այլ գոյքերուն համար: Նոյնիսկ երբեմն նըկատուած է, որ իրենց ճագարներուն ճագերը հոն կը պահէին տաքուկ տեղ մը պատսպարելու մտօք: Հակառակ այս պայմաններուն, տղաք անտրտունջ կը կատարէին իրենց դպրոցական ծանր պարտականութիւնները այդ սնտուկ-գրասեղաններուն վրայ եւ այս երեւոյթը ուսուցիչները զմայլանքով կը գիտէին: Բայց հետզհետէ շինուեցան երկու հոգինոց տոկուն գրասեղաններ եւ վերջ գտաւ այդ խղճալի վիճակը: Նախակրթարանի եւ բարձրագոյն բաժնի բոլոր աշակերտներուն պարտաւորիչ էր երեկոյեան մէկ ու կէս ժամ տեւողութեամբ սերտողութիւնը. այս պարտականութիւնը սիրայօժար կերպով կը կատարէին այն ուսուցիչ-ուսուցչուհիները, որոնք գիշերօթիկ էին որրանոցին մէջ: Այս գիշերուան սերտողութեան պահը մեծ զոհողութիւն կը պահանջէր յոդնած ուսուցիչն և աշակերտներէն, բայց այդ աշխատանքը շատ արդիւնաւոր կը դարձնէր կրթական գործը որրանոցէն ներ:

դ) Աշակերտութեան թիւը եւ անոնց քաժանումը.— Ճիպէյլի որրանոցին առաջին որրերը Այնթապէն փոխագրուած են: Բայց հետզհետէ Սուրբոյ եւ Թուրքիոյ ամէն կողմէն հասնող որրերու կարաւաններուն մէկ մասը հոն համախմբուելով՝ անոնց թիւը հասցուցած են 1500ի: Ասոնց մօտաւորապէս 400ը մանկապարտէզի, 150-200ը արհեստանոցներու եւ մնացածները՝ նախակրթարանի եւ բարձրագոյն բաժնի մաս կազմած են.—

ե) Աշակերտութեան ընդհանուր վիճակը եւ անոնց որրանոցային հոգերանութիւնը.— Որրանոցը, իրը դպրոց, եթէ ունէր կարգ մը թերութիւններ, միւս կողմէն մեր

այդ ժամանակուան համայնքային դպրոցներուն վրայ (ազգային կամ յարանուանական) այնքան առաւելութիւններ ունէր, որ աննշան կը դառնային իր այդ թերութիւնները: Թուննք անոնցմէ մի քանին.—

1.— Աշակերտութեան կը տրուէր դասագիրք եւ գրենական պիտոյք իր դաստիարակին կողմէ, որով տղան այդ մասին մտահոգուելու ոչ մէկ պատճառ կ'ունենար:

2.— Աշակերտին հետ դպրոցը դրամական հաշիւ չունէր. մինչդեռ մեր համայնքային դպրոցներուն մէջ դրամական հաշիւները որքա՞ն ժամանակի վատնում և ըսի ըսաւներու աեղի կու տան:

3.— Հարիւրաւոր տղաք այս հսկայ հաստատութեան մէջ աշխատող 75-80 պաշտօնեաներուն հետ զանազան առիթներով գործ կ'ունենային: Բայց ուսուցիչը եւ մանաւանդ դաստիարակը դասարանին տղոց համար ամէն ինչ էր. ան մեծ եղբայր էր, հայր էր կամ ծնողք էր մէկ խօսքով: Օր մը, երբ արհեստաւոր վարպետ մը իր աշկերտին ապահով մը կը զարնէ, տղան կը պոռայ վարպետին երեսն ի վեր ըսելով. «Դուն պարո՞ն ես, որ ինձի կը զարնես»: Ահա այս պղտիկ միջաղէպին մէջ խտացած էր որբերուն զգայուն հոգերանութիւնը եւ եթէ երբեմն կարդ մը անհաճոյ դէպքեր ալ պատահած են, պատճառը որբերուն հոգերանութեան չթափանցող անփորձ պաշտօնեաներ եղած են....:

2.— ՈՐԲԱՆՈՑԻՆ ՄԵԶ ԿԱՏԱՐՈՒԱԾ ԳԼԽԱԽՈՐ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

ա) Շենքերու կամ բակերու շինութիւններ.— Այս և նման բոլոր շինութիւնները կատարող որմնագիր վարպետներուն գործաւորները տղաք եղած են. տղաք մրջիւններու պէս կ'աշխատէին ծովէն աւագ եւ խիճ կրելով պրտիկ պարկերով եւ շաղախ կամ քար հասցնելով վարպետ-

ներուն. այս գործերը տղաք հերթով կը կատարէին իրենց տասնապետներուն եւ դաստիարակներուն հսկողութեան տակ: Այս շինութիւններուն մէկ մասը անհրաժեշտ էին, որբանոցը բնակելի դարձնելու կամ նոր բնակարաններ շինելու նպատակաւ, բայց մէկ կարեւոր մասն ալ տղոց տեսականօրէն Փիզիքական աշխատանք հայթայթելու նպատակով կը կատարուէին:

Սելիմ վարպետին այսօրուան շինած պատերը յաջորդ օրը կը փլէին, նորէն շինուելու և փլելու համար . . . :

թ) Տնական աշխատանիքներ.— Օրուան հսկիչ (հերթապահ) ուսուցչին 40–50 աշակերտները տնական աշխատանքներ կատարելու համար ըստ յարմարութեան կամ օրուան պահանջքին համաձայն ուսուցչին (դաստիարակ) և հսկող վարպետին (Պրն. Ճորճ Գալիքեան) կարգադրութեամբ, որոշ թիւով կը բաժնուէին այդ օրուան տնական գործերը կատարելու համար, ինչպէս՝ խոհանոցի գործ, լուացարանի գործ, փայտ կոտրել, ճաշարան, հանդերձարան, որմնագիր վարպետներու օգնել, խողերը կերակրել, ծովու պահակներ եւայլն: Ասոնցմէ զատ կային շատ մը այլ աշխատանքներ, որոնց միջոցաւ տղաք կը դառնային տոկուն եւ չարքաշ եւ վարժ՝ տնական եւ այլ գործերու համար:

զ) Արհեստներ.— Զանազան արհեստներու հետեւելով 15–16 տարիքը հասած տղաք, գործնական կեանքի կը պատրաստուէին: Տղաք ընդհանրապէս իրենց նախասիրած արհեստները կ'ընտրէին, եւ երբեմն ալ ըստ յարմարութեան իրենց ուսուցիչներուն ցուցմունքովը կ'որոշուէր իրենց հետեւելիք արհեստը: Մէկ արհեստէն միւսը անցնողներուն թիւն ալ քիչ չէր:

3.— ՈՐԲԱՆՈՑ-ԸՆՏԱՆԻՔԻՆ ԿԱՌՈՒՑՈՒԱԾՔԸ

ա) Ճիպէյլի որբանոցը ունէր հսկայ, նահապետական ընտանիքի մը երեւոյթը, մօտ 1500, 4–16 տարիքի մէջ տղաք, 80–100 երկուու պաշտօնէութիւն, 25–30 դաստիան-

ներու բաժնուած աշակերտներու բանակը մը: Այս հսկայ բանակը օրական 3 անգամ 8-10 ուսուցիչներու, քանի մը տասնեակ տղոց եւ մայրիկներու սպասարկութեամբ ճաշի նստեցնել, վերցնել, մաքրել, թափել, լուալ եւայլն: Այս մեծ դործը զինուորական կարգապահութեամբ մը կը կտուարուէր ամէն օր: Հսկիչ (հերթապահ) ուսուցիչներ արդու ննջարաններուն մէջ կը պառկէին եւ դիշերային հսկողութիւնը կը կատարէին շատ կանոնաւոր կերպով: Շարաթը մէկ անգամ տաք ջուրով լոգանքը պարտաւորիչ էր: Մեծ տղաք իրենց դաստիարակներուն հսկողութեան տակ, իսկ փոքրերը իրենց մայրիկներուն ձեռամբ կը լոգնային:

բ) Որբանոցէն ներս տղոց գլխաւոր գրադումները.— Որբանոցի Տնօրէնութեան կողմէ տղոց բաւական ընդարձակ եւ աւազուտ հող մը յատկացուած էր, ուր հարիւրաւոր տղաք շինած էին հաւացներ եւ ճագարանոցներ: Այս հողը պղտիկ ագարակի մը երեւոյթը ունէր, ուր տղաք իրենց պարապոյ ժամերը իրենց կենդանիները խնամելով եւ կամ անոնց բոյները շինելով, քակելով կամ նորոգելով կ'անցընէին: Շատ հաճելի էր դիտել այդ մեղուածան աշխատանքը:

Ամանք առանձին սեփականութիւններ ունէին, ոմանք՝ ընկերակցութեամբ կամ քանի մը եղբայրներ միասին. կ'արժէր դիտել այս տեսարանը եւ տղոց ուրախութիւնը այդ պարակային աշխատանքին մէջ:

գ.— Մարմնակրքանիք Որբանոցէն ներս.— Որբանոցի Տնօրէնն էր Պր. Թորէվիզ, որ համաշխարհային Ա. պատերազմին (1914-18) զինուորական սպայ եղած էր ամերիկեան բանակին մէջ: Բնաւորութեամբ ըստ երեւոյթին շատ խիստ, բայց խորքին մէջ ունէր կարգ մը բարեմասնութիւններ, որոնք նպաստեցին որբերու առողջ կազմ ունենալուն: Պր. Թորէվիզ շատ բծախնդիր կերպով կ'ուղէր, որ տղաք լու հազուին, մաքրասէր ըլլան, յաւ սնունդ առնեն եւ մանաւանդ՝ Փիզիքական աշխատանքին և մարմնակրթանքին չափազանց կարեւորութիւն կու տար: Չափազանցութիւն չ'ըլլար, երբ ըսուի, թէ լիբանանի մէջ մարմնակրթանքի հիմը դնող կամ մարմնակրթանքի ծը-

ԿՈՍՏԱՆ ՊԱՆՏԻՔԵԱՆՆԻ ԴԱՍՏՐԱԾՆԸ 1922ԻՆ

Թիւ 1) Մելքոն Ներսէսիան, 2) Կարապիտ Գալմիսիան, 3) Յակոբ Գույշումինսիան, 4) Յովսէփ Պէտրիսիան, 5) Հայկագուն Քէշիշիան (ուսուցապիտ), 6) Կոստան Պամահիկիսիան, 7) Բարսեղ Բարսեղիսիան, 8) Գառնիկ Քէլէմինսիան, 9) Յակոբ Գուգիսիսիան, 10) Գեղամ Պլուզեան, 11) Երեմիա Յուստիանսիսիան, 12) Լեռն Մելիտոնիսիան, 13) Աստուր Խաչատրուրիսիան, 14) Հայկ Թափէմիսիան, 15) Յակոբ Ժամկոչիսիան, 16) Օմիրիկ Տէմիրմիսիան, 17) Յակոբ Գարիբէլիսիան, 18) Մինաս Մելքոնսիան, 19) Մինաս Մելիքիսիան, 20) Վահան Տօմասկեստիսիան, 21) Սարգիս Ներսէսիսիան, 22) Գէորգ Թէրիսիսիան (Կիւգչի), 23) Վահան Ալանիսիան, 24) Կարապիտ Փախագիսիան, 25) Պետրոս Անդրիքիսիսիան, 26) Երուանդ Մերունիսիան, 27) Գրիգոր Արիստոկէստիսիան, 28) Համի Աստուրիսիան, 29) Սարգիս Պիլալիսիան, 30) Գեղամ Հայոցիսիան, 31) Մկրտիչ Խերիկիսիան, 32) Մարտիրոս Մարգիսիսիան :

Ճիղիքի որբանոցի երեք սրբներն Խնկում ՄԸ:

նունգ առևող որբանոցը ձիպէյլի Նիր-Իսթ-Ռիլիֆի որբանոցը եղած է: Ձիպէյլի որբանոցին մէջ զարգացող մարմնակրթանքէն հետզհետէ վարակուած են նաեւ միւս որբանոցները եւ օրին մէկը (1923ին), հինգ որբանոցներու՝ մօտ 5000 որբերուն միջեւ կազմակերպուեցաւ միջ-որբանոցային մրցում մը, որուն մասնակցեցան՝ ձիպէյլի, Նահր-Էլ Իպրահիմի, Մամբլթէյնի, Անթիլիասի եւ Սայտայի (արարական) որբանոցներու մարզիկները:

Այս պատմական մեծ եւ անհախընթաց մարզահանդէսը տեղի ունեցաւ Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի դաշտին վրայ եւ ներկայութեամբը բազմահազար հայ եւ օտար հանդիսականներու: Այս չափ հետաքրքրական մարզահանդէսը վերջացաւ ախոյեանութեամբը ձիպէյլի որբանոցի մարզիկներուն. անոր վանդաւոր մրցակիցն էր Սայտայի Արարական Որբանոցը, որ պարտուեցաւ 2·1/2 կէտի տարբերութեամբ:

Ձիպէյլի մարզիկները պատրաստելու մէջ մեծապոյն դերը ունեցած են Պ.Պ. Լեւոն Արգարեան (մարզիչ), Միհրան Պալիկեան, Կոպեռնիկ Մանսուրեան (ուսուցիչներ):

4.- ՃԻՊԵՅԼԻ ՄԵԶ ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ

ՄԻԶ-ՈՐԲԱՆՈՑԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ, ՄԸ

1924ին ձիպէյլի մէջ դումարուեցաւ միջ-որբանոցային ժողով մը, որուն մասնակցեցան կարգ մը որբանոցներու անօրէնները, բոլոր որբանոցներու ուսուցչական կազմերուն կողմէ ներկայացուցիչներ, նաեւ մասնակցութեամբը որբերու աեղաւորման ճիւղի պետ Օր. Ճէյն Հարտքէսըլի: Այս ժողովին գլխաւոր օրակարգերը կը կազմէին որբանոցներու մէջ կիրարկուելիք ուսումն. ծըրագիրը եւ որբերուն պէտք եղած արհեստաները սորմիցը-նելով զանոնք գործնական կեանքի պատրաստելու կարեւոր եւ այժմէական հարցերը: Այս ժողովին կը մասնակցէի նաեւ Պր. Ռուլքաքս ամբողջ Նիր-Իսթ-Ռիլիֆի (Էրբանան, Սուրիա, Պաղեստին, Յունաստան եւայլին) որբանոցներուն կրթական անօրէնի հանդամանքով: Այս թուա-

կանին Նիր-Իսթ-Ռիլիֆի այս շրջանին որբերուն թիւը կը հասնէր 12.000ի, որոնց 10.000ը հայեր եւ մնացած 2000ը տեղացի որբեր եւ որբուհիներ էին։ Հայ որբերուն թիւը 6000 եւ որբուհիներուն թիւը 4000 էր։

ա) Որպէս կրթական կամ ուսումն. ծրագիր ընդունուեցան միայն կարգ մը սկզբունքային հարցեր, ինչպէս դասաւանդուելիք նիւթերը, դասավահերուն թիւը, ժամանակացոյցը եւայլն։

բ) Դասագրքերուն ընտրութիւնը ձգուեցաւ իւրաքանչիւր որբանոցի ուսուցչական կազմին եւ տնօրէնութեան։

գ) Այդ ժողովին մէջ շատ մը կարծիքներ փոխանակուեցան ամերիկացի, հայ եւ տեղացի ժողովականներու միջեւ։ Անոնք հետեւեալ կերպով կ'ամփոփուէին։ տեղացիները որբանոցները արարացնելու ծածուկ միտքը ունէին, հայերը կ'ուղէին, որ հիմնական ծրագիր մը մշակուի, իսկ ամերիկացիները ամէն ինչ հապճեպով եւ առժամեայ հանգամանքով կ'ուղէին նկատի առնել, գիտնալով թէ՝ այս գործը մնայուն հանգամանք չունի եւ անոր տեւողութիւնը 1930էն անդին պիտի չանցնի։ Անշուշտի վերջոյ ամերիկեան տեսակէտը տիրապետող եղաւ։ Եւ գլխաւորաբար այս պատճառով էր, որ իւրաքանչիւր Որբանոց-Դպրոց իր ուսումնական ծրագիրը մէկ տարուան համար կը պատրաստէր։

դ) Այս ժողովին մէջ շատ զօրաւոր կերպով շեշտըւեցաւ որբ-որբուհիները ինքնարաւ դարձնելու հարցերը։ Ժողովականները գրեթէ միաձայնութեամբ համաձայնէին որբ-որբուհիներուն կարգ մը արհեստներ սորվեցնելու եւ զանոնք կեանքի ասպարէզին պատրաստելու խընդրոյն մէջ։ Առաջարկուեցաւ որ՝ Ամերիկեան նպաստամատոյց Ընկերութիւնը որբ-որբուհիներուն ընտանիք կազմելու խնդրով ալ զրադի ամէն տեղ գործակցութեամբը Ազգ։ Իշխանութեանց այս տեսակէտը երկրորդեցին եւ զօրաւոր կերպով պաշտպանեցին հայ պաշտօնակից ժողո-

վականները, բայց առաջարկը բուռն կերպով մերժուեցաւ ամերիկացիներու կողմէ, իրենց մտայնութեան հակառակ նկատելով:

ե) Հակառակ Հայ պաշտօնէութեան կամքին, երկու մեծ սխալներ գործուեցան որբերու տեղաւորման գործին մէջ: — 1) Մեծ թիւով որբերու ֆրանսա փոխադրութիւնը. 2) Որբուհիներու որպէս սպասուհի տեղաւորուիլը. այլապէս, միւս աշխատանքները գերազանցապէս գնահատելի էին և ձիպէյլի որբերը՝ ի մասնաւորի իրենց ժրադանութեամբը և չարքաշութեամբը, կեանքի ասպարէզին մէջ նախանձելի դիրքերու հասան այլ եւ այլ ասպարէզներու մէջ:

5.— ՃԻՊԵՑԼԻ ՈՐԲԱՆՈՑԻՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՏԵՂԱՑԻ ԱՐԱԲ ԺՈՂՈՎՌՈՒԹԻՒՆ ՎՐԱՅ

ա) Որբանոցի պաշտօնէութիւնը սերտ յարաբերութիւն մշակած էր տեղացի ժողովուրդին հետ զանոնք միշտ հրաւիրելով որբանոցին մէջ յաճախակի կատարուած հանդիսութեանց: Այս հանդէսներուն կը հրաւիրուէին նաեւ կառավարական պաշտօնեաններ, որոնց մէջ միշտ ներկայ կ'ըլլար տեղւոյն հայաէր դատաւորը եւ խանդավառուելով՝ ելոյթներ կ'ունենար դրուատալից ճառեր խօսելով հայերու մասին:

բ) Որբանոցին պաշտօնէութիւնը եւ աշակերտութիւնը իրենց ըրած առեւտուրով մեծապէս կը նպաստէին ձիպէյլի շուկային:

գ) Հայ տղաքը սովորութիւն ունէին ամէն օրուան իրենց մաքրութեանց կարգին, որբանոցը քաղաքին կապող ճամբան եւս ջրելու եւ աւելելու կանոնաւոր կերպով: Այս սովորութիւնը վարակիչ դարձաւ նաեւ տեղացիներուն եւ անոնց պահանջքով տեղւոյն քաղաքապետութիւնը առաջին անգամ ըլլալով աւելածու մը նշանակեց ձիպէյլի փողոցները եւ շուկաները աւելելու համար:

դ) Հայերուս մասին տեղացի արար քրիստոնեայ ժողովուրդը շատ սխալ գաղափար մը կազմած էր, թըրքական խարեպատիր քաղաքականութեան եւ վրովիական-տին զոհ երթալով անցեալին մէջ։ Բայց հետզետէ մօտէն շիման մէջ մտնելով որբանոցի անձնակազմին եւ որբերուն հետ եւ տեսնելով անոնց սիրալիր եւ եղբայրական ազնիւ եւ քաղաքավար վարմունքը իրենց հանդէալ եւ մա-նաւանդ՝ հայ ժողովուրդին գործունեայ եւ աշխատասէր ըլլալը՝ փոխեցին իրենց գաղափարը հիմնովին։ Այս պա-րագան զանազան առիթներով վերոյիշեալ դատաւորը հը-րապարակաւ արտայայտեց բուռն ծափահարութեանց ար-ժանանալով հայ թէ արար հանդիսականներու կողմէ։

6.—ԱՅՅԵԼՈՒՆԵՐ

Որբանոցը այցելողներ գլխաւորաբար չորս խումբի
կը բաժնուէին, հետեւեալ կերպով։—

ա) Որբերու պարագաներ։— Որբերէն ոմանք ու-նէին Պէյրութ կամ այլուր բնակող պարագաներ՝ մայր, քոյր, եղբայր կամ աղքականներ, որոնք ըստ յարմարութեան եւ կամ ընդհանուրապէս Կիրակի օրերը կու գային ի-րենց այցելելու եւ այդ առիթով կը բերէին տղոց նուէր-ներ կամ առհասարակ ուտելիքներ։ — Տղաք արտօնուած էին անոնց հետ տեսնուելու իրենց ազատ ժամերուն եւ այ-ցելուները գրեթէ նոյն օրը կը մեկնէին։

բ) Այլ ազգայիններ կամ ազգային դէմքեր։— Ճի-պէյլի որբանոցը այցելած են այդ շրջանին Պէյրութի աղ-դային դէմքերէն շատերը, շատ մը կղերականներ, ինչ-պէս՝ Սահակ Կաթողիկոս, մէկէ աւելի անգամներ, Ն. Աղ-րալեան, Վ. Քիւրքճեան, Տոքթ Ե. Խաթանասեան, Ա. Յովհաննէսեան, Խ. Թիւթիւնճեան, Վ. Գէորգեան, Վ. Արծրունի, Վ. Թէքէեան եւ ուրիշներ, որոնք իրենց քա-ջալերական խօսքերով եւ բանախօսութիւններով ողեւո-րած են որբերը եւ խթանած անոնց հայրենասիրական զգա-ցումները։ Աւելին. Երուանդ Օտեան մէկ շարաթ մնացած է որբանոց, իրեւ հիւրը տնօրէն Պր. Թրէվիզի եւ ուսուց-

չական կազմին, մօտէն շփուելով որբերուն հետ եւ հաղորդակից դառնալով որբերու վիճակին ու անոնց ապրումներուն:

Այս միջոցին Եր. Օտեան կը գտնուէք Թրիփոլի եւ տեղւոյն Ազգ. Վարժարանին մէջ որպէս այցելու ուսուցիչ հայերէն լեզու կը դասաւանդէք: Երուանդ Օտեան հիւրաբար ձիպէյլ գտնուած միջոցին ուսուցչական կազմը Պէյրութի «Քիւրսալ» սրահին մէջ ներկայացուց Շիրվանզադէի «Պատուի Համար»ը, որուն հասոյթը պիտի յատկացուէք Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարան յաճախող քանի մը ճիպէյլցի որբերու կրթաթոշակին: Դերակատարները Եր. Օտեանը միասին տարած էին Պէյրութ ներկայ ըլլալու համար սոյն ներկայացման: Գացողները գիշերը ուշ ատեն վերադարձան ձիպէյլ եւ առտուն, երբ կը նախաճաշէին, հարցուեցաւ Եր. Օտեանին թէ ի՞նչ էր իր տպաւորութիւնը ներկայացման մասին, ան ըստ «Լուրջ վիեսը զաւեշտի կրցան վերածել»: Սեղանակիցները, որոնցմէ ոմանք դերակատարներ էին, այնքան խնդացին, որ շատեր իրենց խնդուքէն չկրցան նախաճաշը շարունակել եւ հեռացան սեղանէն....:

գ) Թուրիսթներ կամ պաշտօնեաներ.— Ասոնք ընդհանրապէս ամերիկացիներ էին, որոնք կը հետաքրքրուէին Նիր-Իսթ-Ռիլիֆի կատարած գործերով, ոմանք արդէն Նիր-Իսթ-Ռիլիֆի անդամներ կամ պաշտօնեաներ կ'ըլլային: Ասոնցմէ շատեր իրենց այցելութեանց առիթներով ստանձնած են հարիւրաւոր որբերու բարերարութիւնը: Իւրաքանչիւր որբին այդ ժամանակ տարեկան ծախքը մօտաւորապէս 100 (հարիւր) տոլար կը գնահատուէք:

դ) Պետական մեծ դէմքերու այցելութիւնը.— Հոսկարժէ յիշատակել քանի մը մեծ դէմքերու այցելութիւնը.

1.— 1924ին Պարսից Շահը իր դէպի Ֆրանսա կատարած ճամբորդութեան ընթացքին, Սուրիոյ եւ Լիբանանի Բարձր Քոմիսէր Զօրավար Ռուէյկանի առաջնորդութեամբ այցելեց ձիպէյլի աւերակները: Տեղական կառավարութիւնը վառաշուք ընդունելութիւն մը կատարելու

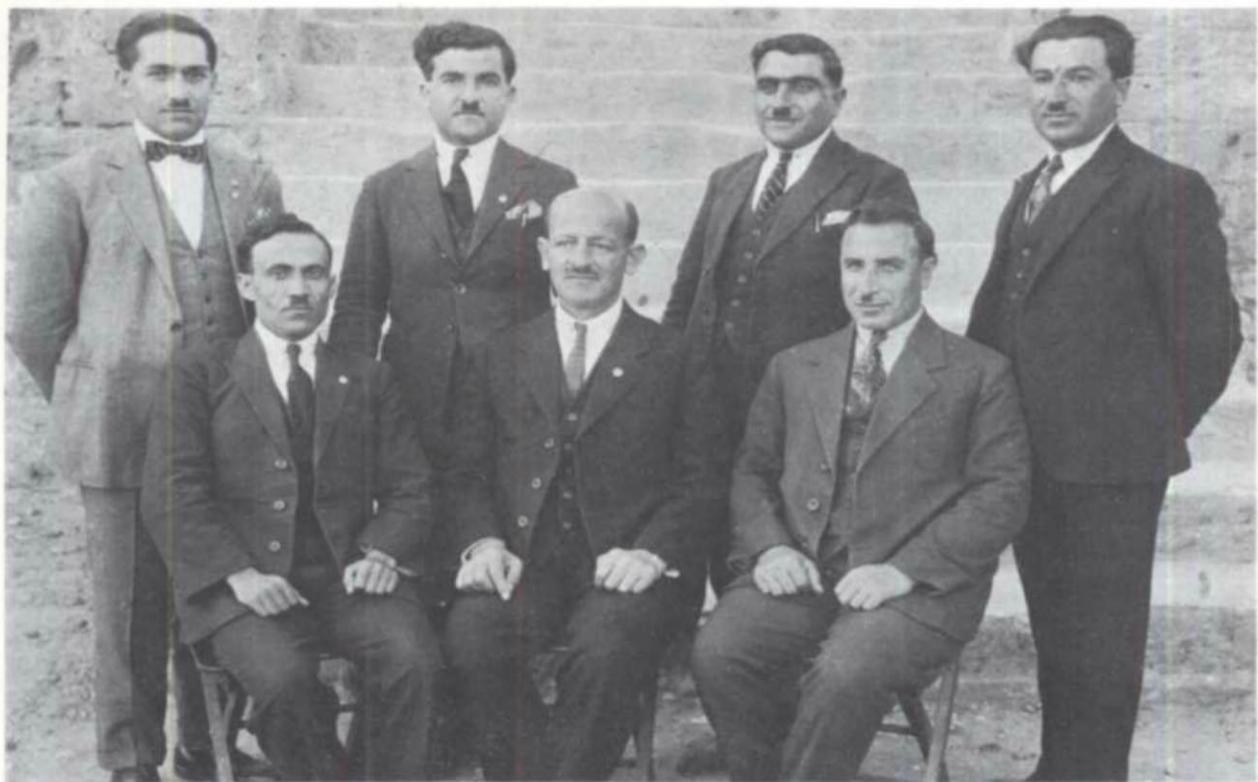
Համար դիմած էր նաեւ ձիպէյլի Որբանոցի տնօրէնութեան: Տնօրէն Պր. Թրէվիզի եւ ուսուցչ. կազմի կարգադրութեամբ որբերէն 600 հոգի մաքուր հաղուած, ձեռքերնին ֆրանսական եւ սլարսկական դրօշակներ՝ քաղաքի մուտքի ճամբուն վրայ շարուեցան իրենց ուսուցիչներուն հսկողութեամբ. երբ հասաւ հիւրերու թափօրը, որբանոցին հոչակաւոր նուագախումբը հնչեցուց սլարսկական եւ ֆրանսական զոյդ քայլերգները, Զօր. Ռւէյկան եւ Շահը իջան իրենց ինքնաշարժէն եւ քալելով յառաջացան ժըպտուն դէմքով բարեւելով ճամբուն երկու կողմը շարուած աղաքը եւ ժողովուրդը:

2.— Նոյն տարին (1924), Նիր-Իսթ-ՌիլիՓի Լիբանանի ընդհանուր Տնօրէն Պր. Զարլզ Ֆաուլի առաջնորդութեամբ ձիպէյլի որբանոցը այցելեց Միացեալ Նահանգներու ծերակուտականներէն եւ Դեմոկրատներու պարագլուխներէն ծերակուտական Քինկ:

7.— ԳՐԱԿԱՆ ԱԿՈՒՄԲ

Գրական Ակումբը կազմուած էր ձիպէյլի ուսուցչական կազմին նախաձեռնութեամբ եւ անոր կրնային անդամակցիլ միայն ձիպէյլի որբանոցին ուսուցչական կազմին անդամները: Ակումբը ունէր յատուկ ծրագիր-կանոնագիր եւ նպատակ: Իւրաքանչիւր անդամ կու տարտարեկան որոշ տուրք մը եւ այդ տուրքերէն գոյացած դումարներով որբանոցի գրադարանին համար կը հայթայթուէին ահճրաժեշտ գիրքերը. գրադարանը 1000ի մոտ գիրքեր ունէր, որմէ ընթերցասէր աղաք մեծապէս կ'օգտական:

Գրական Ակումբին բուն նպատակներէն մէկն ալ յառաջադէմ որբերէն տարին քանի մը հատը Ամերիկեան Համալսարան տեղաւորելով անոնց համալսարանական ուսում տալն էր. այս ուղղութեամբ ալ բաւական արդիւնաւոր աշխատանք կատարուեցաւ, բայց ժամանակի անբաւարարութեան պատճառով, դործը կիսատ մնաց: Երբ որբանոցը հաշուեյարդարի ենթարկուեցաւ 1925ին՝ Գրական

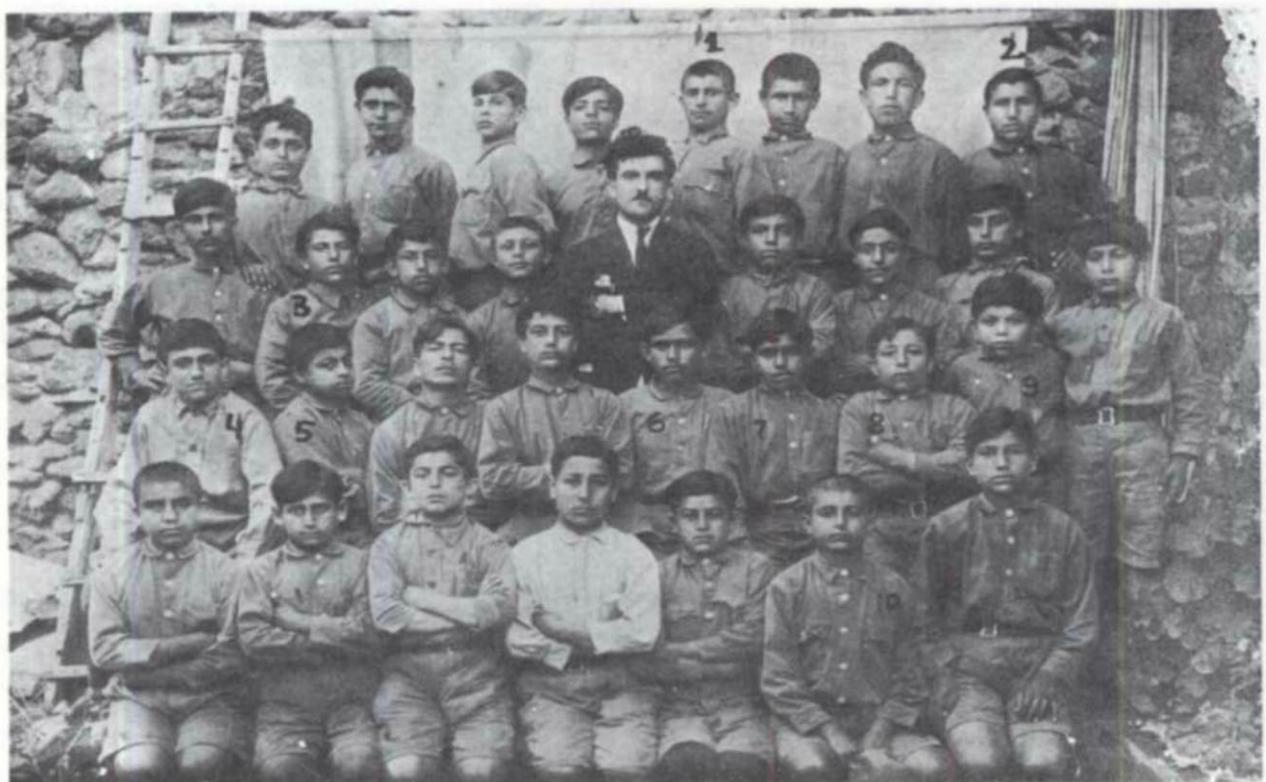

ՃիՓէթէ ՈՐԲԱՆՈՑԻ ԳՐԱԿԱՆ ԱԿՈՒՄԲԻ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ 1925ԻՆ :

Ա. շարք՝ ձախէն աջ.— Յովսէփ Քէշիշեան՝ Ատենապետ, Բենիամին Կայ-
ծակեան՝ Նախագահ, Կարապետ Գրվըրեան՝ Ատենադպիր :
Բ. շարք՝ ձախէն աջ.— Կարպիս Ղազարեան՝ Գանձապահ, Հայկ Պալեան՝
«Տուն» թերթի պատասխանատու, Ներսէս Պօյանեան՝ Գրադարանապետ, Կո-
պեռնիկ Մանսուրեան՝ Ընթերցարահի պատասխանատու :

Զախէն աջ.— Ռւսուցիչներ՝ Սեդրակ Զաւէն, Գրիգոր Գասպարեան,
Կոպեռնիկ Մանսուրեան :

ՀԱՅԿ ՊԱԼԵԱՆԻ ԴԱՍՄԱՐԱՆԸ 1924ԻՆ

ՀԱՅԿ ՊԱԼԵԱՆԻ ԴԱՍՄԱՐԱՆԸ 1925ԻՆ

Ակումբն ալ հաշուեյարդարի ենթարկուեցաւ։ Անոր ծրագիր-կանոնագրին վերջին յօդուածը իրաւասութիւն կուտար՝ «Ուսուցչական կազմին վերջին խումբին ըստ պատշաճութեան հաշուեյարդարի ենթարկելու Դրական Ակումբին ունեցած գոյքերն ու դրամները»։ Ուստի ուսուցչական կազմին վերջին 12 հոգինոց խումբը միաձայնութեամբ տուաւ հետեւեալ որոշումը.

ա) Ակումբին ունեցած 80 լիր. ոսկին յանձնել գաղթական հայերու Առաջնորդ Եփրեմ Շ. Վրդ. Տոհմունիին, որուն պաշտօնատեղին կը գտնուէր Պէյրութի հին հիւղաւանին մէջ։ Պր.Պր. Հայկ Պալեանի եւ Ճորժ Գալիքաքեանի աջակցութեամբ սոյն գումարը Ճիպէյլի Որբանոցէն արձակուած կարօտ որբերուն որպէս սենեակի վարձք պիտի գործածուէր մինչեւ որ գումարը սպառէր։ Այդ ժամանակ սենեակի մը վարձքը 2-4 լիր. ոսկի էր։

բ) Դրական Ակումբի 1000ի մօտ գիրքերը յանձնել Որբերու Ընդհանուր Միութեան (Լիկ) Պէյրութի կեղրոնին, ուրկէ պիտի օգաուէին Պէյրութ բնակող բոլոր որբերը։

8.— «ՏՈՒՆ» ԱՄՍԱԹԵՐԹԸ

Ճիպէյլի Որբանոցը ունէր նաեւ իր աշակերտական խմորատիպ թերթը՝ «Տուն» անունով։ «Տուն» խմորատիպ թերթին կ'աշխատակցէին բարձրագոյն դասարաններու աշակերտաները իրենց արձակ եւ ուսանաւոր դրութիւններով եւ կը ստեղծէին իսկական Տան մթնոլորտը։

9.— ՃԻՊԷՅԼԻ ՈՐԲԱՆՈՑԸ ՀԱՇՈՒԵՅՑԱՐԴԱՐԻ ԵՆԹԱՐԿՈՒԵՑԱԿ 1925ԻՆ

Այս թուականին է որ որբերու ընդհանուր թիւը իշած էր մօտ 1000ի Ճիպէյլի մէջ, որոնցմէ մօտ 200ը բոլորովին արձակուեցան. 600ը Սայտա-Հիլթափ որբանոցը, իսկ մնացած 200ն ալ նազարէթի եւ Անթիլիասի որբանոցները տեղաւորուեցան։

ՃԻՊԷՅԼԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՑԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԵՍՆՔԸ
ԵՒ «ՏՈՒՆ» ԱՄՍԱԳԻՐԸ

ՄԹՆՈԼՈՐՏԸ

Առաջին աշխարհաւեր պատերազմի վերջերուն՝ Ամերիկեան Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցը (Near East Relief) կը հիմնէր բազմաթիւ որբանոցներ, ուր ապաստան կը գտնէին մեծ մասով տարագրութեան ու ջարդի արհաւիրքներէն ազատուած տասնեակ հազարներու հասնող որբեր։ Հիմնուած որբանոցներուն մէջ բոլորովին ինքնայատուկ տեղ մը կը գրաւէր ճիպէյլի Ամերիկեան որբանոցը, հիմնուած 1920ին, ինքնայատուկ իր ներքին կառոյցով, այնտեղ ստեղծուած մթնոլորտով, ինամքով պատրաստուած եւ կիրարկուած ուսումնական ծրագրով, արհեստանոցներով, մշակութային եւ մարզական վառ ու ծաւալուն գործունէութիւնով։ Բախտաւոր բացառութիւն մը՝ Հայաստանէն մինչեւ Յունաստան, Սուրիա եւ Լիբանան բոյն գրած որբանոցներուն ցանցին մէջ, որուն վիճակուեցաւ որբանոցէ վեր եւ տարբեր՝ կրթական-մշակութային հաստատութիւն մը ըլլալ, որ ունեցաւ իր ներքին, հարուստ բովանդակութեամբ ապրուած կեանքը։ Կեանք մը՝ կերտուած հաւաքական ճիգով, ուր լայն տեղ գրաւեցին ստեղծագործ ոգին եւ շինարար աշխատանքը, ուր ի

յայտ եկան հոգեկան ու խմացական կարողութիւնները որբերու զարգացման՝ յամառ ու հետեւողական լարումովը իրենց կամքին, ուր հայոց այրութենի պայմանական նըշանները խորհուրդ եւ խմաստ ստացան եւ ուր որրի իրենց տառապած ձեռքերուն մէջ քարերը ձեւ առին, դարձան դասարան, արհեստանոց, սրահ ու ննջարան, դարձան դրադարան, երաժշտանոց, ճաշարան, այլեւ պարտէզ, ծաղկանոց, բակ եւ մարզադաշտ: Արժանիքներ, որոնք ծնողազուրկ, տարագրութեան զարհուրանքներէն ճողովրած այս սերունդին ներկային հետ ապագան ալ կը կունէին, առօրեայ հոգերէն դուրս խանդավառելով նաեւ դալիքին հեռանկարովը:

Հակառակ ամերիկեան որրանոց մը ըլլալուն, քիչ բան կար այնաեղ ամերիկեան: Ամերիկացի տնօրէն մը եւ այդչափ, մնացեալը՝ աշակերտութիւն, ուսուցչութիւն եւ ծառայողներ՝ բոլորն ալ հայ էին եւ հոն տիրող ոգին, — որքան ալ երբեմն լուրջ վերիվայրումներու ենթակայ եւ անհարազատ ու խորթ մտայնութեանց հարկատու դառնալու ստիպողութեանը տակ ինկած, — ընդհանուր առումով սակայն հայեցի էր: Ասոր մէջ անկասկած շատ կարեւոր դեր մը ունէր մէկ կողմէն ուսուցչական կազմի առողջ, ազգայնական շունչով թաթաւուն դաստիարակչական եղանակը, միւս կողմէ բնական ու ինքնարուխ ժայթքը այն կէս գիտակից, կէս բնազգական ապրումին՝ որբերուն՝ թէ իրենք ժառանգորդներն են կոտորակուած ամբողջ ժողովուրդի մը, որ տարագրուած ու ջարդուած էր հայ ըլլալուն համար:

Հաղար հինգ հարիւրի հասաւ թիւը որբերուն ժամանակի ընթացքին, յատկապէս Կիլիկիոյ երկրորդ դաշթէն ետք, որոնք բոլորն ալ հայ էին, եւ իրեւ հայ կ'ուզէին մեծնալ: Տղաք, որոնցմէ ամէն մէկուն մանուկի կեանքը աներեւակայելի արկածներու եւ աննկարազրելի սարսափիներու հանդիսարան մը եղած էր, որոնց տեսածները, ապրածները եւ զգացածները կրնային մարդկային ամէնէն քարտիրտ հոգիներն անդամ արցունքի հրաւիրել տաղանդաւոր պատմողի մը զրչին տակ, հիմա, ծիպէյլի որբանոցին մէջ եղբայրացած՝ իրենց տառապանքին, ինչպէս նաեւ առօրեայ աշխատանքին մէջ — քար քարի վր-

բայ բարձրացող որբանոցի շէնքերուն դիմաց՝ լաւատեսութեամբ գալիք բախտաւոր օրերուն կը պատրաստուէին:

Որբերէն շատերուն համար՝ փոքրերուն համար մասնաւորապէս, անբացատրելի էր ինչ որ կատարուած էր. իսկ ուրիշներ՝ տարիքով աւելի մեծ ու խելահաս՝ կրցած էին հասկնալ եւ չափել արհաւերքին մեծութիւնը մինչեւ իրենց ոսկորներուն ծուծը: Շատերը, դըժոխքի օրերու խենթեցնող պատկերներու հրմշառուքէն տագնապահար՝ լացի ու սարսափի ճիշերով գիշերներ լուսցուցեր էին. հարիւրաւորներ էին անոնք, երազի մըզծաւանջէն, ծնողներու անչափելի կարօտներէն չարչրկուող փոքրիկները: Կային դեռ այնպիսիներ, որոնք սարսափի օրերէն տարիներ ետք ալ, տակաւին կ'ապրէին ծանր, շանթահար նոյն հոգեվիճակին մէջ: Տարիներ անցնիլ պէտք պիտի ըլլար, որ հոգեկան այս ալեկոծ վիճակը աստիճանաբար մեղմանար, նստէր հոգիներու յատակին, առանց սակայն երբեք անհետանալու:

Ամէնօրեայ դասերու ընթացքին, յաճախ կը միջամբուէին կատարուած չարիքներուն պատմութիւնները, դուրս բերելով դասը իր ընական ընթացքէն եւ թուաբանութեան դասը շատ յաճախ վերածելով Տէր Զօրի սարսափներու չես գիտեր քանիերորդ վերապատմումին կամ աշխարհագրութեան դասը՝ նիւթը Եւրոպան ըլլար թէ Ովկիանիան, կծիկին ծայրը քակելով պիտի հասնէր Կարին, Երզնկա, Սերաստիա եւ այդ քաղաքներէն երկարաձգուող դաղթականական կարաւաններուն՝ քանի մը արիւնարբուժանտարմներու արնախում աչքերուն եւ արնաներկ սուիններուն սպառնալիքին տակ: Յետոյ Մեսքէնէ, Ռաս Իւլ Այն, Տէր Զօր...

Հարկ եղած էր, որ ուսուցիչները խոհական համբերատարութեամբ, յուզումը իրենց կոկորդին մէջ խեղդելով՝ դասը եւ դասի շրջադէն խուսափող իրականութիւնը իրարու հետ հաշտեցնէին, յաճախ շեղում մըն ալ իրենք կատարելով՝ Հայկ Նահապետի, Տիգրան Մեծի, Վարդան Մամիկոնեանի, Փէտայի Անդրանիկի, Սերոբի, Մուրատի եւ դեռ շատ ուրիշներու առասպելական դէմքերու պատկերացումով՝ խանդավառել փորձելով փոքրիկներու մատաղ հոգիները:

Ժամանակ պէտք էր անցնէր մինչեւ որ աւանդուող օրուան դասերը ընդունուած հունին մէջ մտնէին։ Մեղքը միայն որբերունը չէր, ուսուցիչներուն մէջ ալ կային բարի, կակուղ հոգիներու դիմաց ժայռի կարծրութիւն ունեցող հոգիներ, ըմբոստ խառնուածքներ, որոնք պատրաստ էին միշտ որբերու մանուկի հոգիները վրէժինդրութեան կրակով բոցավառելու, որքան տեղին, նոյնքան պարագայարար. հասկնալի անշուշտ, թէ զեռ լեռնակուտակ ալիքներ կային բոլորին կուրծքին տակ, որոնք խաղաղելու պէտք ունէին։

Ժամանակը, անկասկած, մեծագոյն բժիշկը պիտի ըլլար, խրաքանչիւր օր ու շաբաթ քիչ մը աւելի կեանքի իրականութեան մէջ պիտի զնէին որբերը։ Օրուան դասերը, դասերէն բխող խանդավառութիւնը, սորվելու անհուն ճիղը, միւս կողմէն՝ նոր կառուցուող շէնքերը, որբանոցի մէջ աիրող շինարարական լայն ու տենդոտ կեանքը, մարզական եռուղեռը, խմբական արշաւները իրենց մարզական նպատակներէն դուրս՝ որբերու ներաշխարհին մէջ կազմաւորուող ներկային հետ՝ ապագայի լայն հորիզոններ պիտի բանային։

Ամերիկեան Նպաստամատոյցը իր որբանոցներու ցանցով եւ հարիւր հաղարի հանող որբերու խնամատարութեամբ, որքան նահատակ ժողովուրդի մը անչափահատ ժառանգորդներու կեանքի փրկութեան, նոյնքան հըրաշքով աղատուած այդ խլեակներու ուսման եւ արհեստներու ճամբրով կեանքին պատրաստելու նախախնամական առաքելութեանը կոչուած ըլլալու սրբազն պարտականութեան մէջ պիտի գտնէր իր կատարած գործին իմաստն ու արժէքը։ Տէր կանգնիլ թրքական ջարդերէն հրաշքով աղատուած որբերուն, շարունակել զեռ եւս որբահաւաքման աաբապայմանօրէն ծանր գործը, հոգածու ըլլալ որբերու առողջապահութեան. աւելին՝ օրուան հացին չափ կարեւոր համարելով ուսումը՝ կազմակերպել ուսումնական գործը եւ գրեթէ միաժամանակ հիմնել արհեստանոցներ, որբանոցի նոյն յարկին տակ, դասարաններու անմիջական դրացնութեան մէջ, արհեստի սէր եւ հակում ունեցող տղոց համար։

ՇԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ

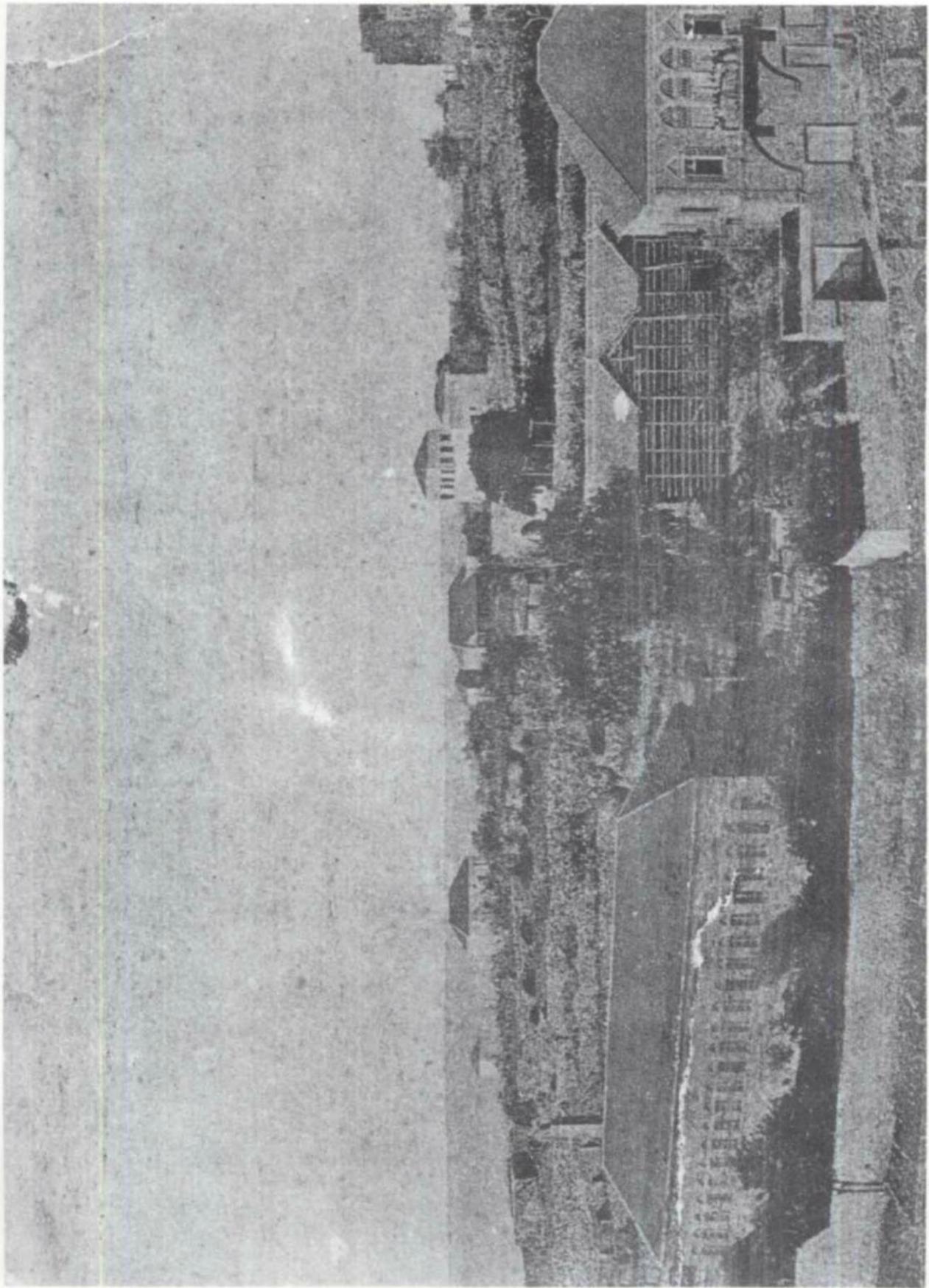
Ճիպէյլ գիւղի մուտքին, դէպի ծով երկարող ընդարձակ զառիթափի մը վրայ, խոպան, անմշակ, վայրի խոտերու տարածութիւններով, աղամաթզենիներու անվերջանալի չարքերով ծածկուած, քար ու հողի բլբակներով չրջապատուած այն վայրն էր, իր քանի մը կիսաւեր չէնքերով, որ իրբեւ որրանոց պիտի ծառայէր եւ ուր մուտք պիտի դործէին Այնթապէն եկած առաջին կարաւանները:

Վայրը, իր ընդարձակ տարածութեամբ, փայլուն հեռանկար կը ներկայացնէր: Ճիշդ է, որ առաջին ամիսներուն, որրերը մեծ նեղութիւն պիտի քաշէին ամէն ինչի պակասէն: Որրերու թիւը, որքան ալ սկիզբը չորս հինգ հարիւրի շուրջ, հազիւ պիտի տեղաւորուէր եղած չէնքերուն մէջ, որոնք հեռու էին րնակարանային յարմարութիւն ներկայացնելէ: Որրերու թիւը հետզհետէ պիտի աւելնար, մասնաւորապէս Քեմալական հալածանքներէն ետք, երբ թուրքիոյ զանազան չրջաններէն՝ տեղահանութենէն ու ջարդէն ազատուած որրերը, ամերիկեան եւ տանիմարքական խնամատարական կազմակերպութիւններու կողմէ հաւաքուելէ, Խարբերդ, Կեսարիա եւ այլուր համախմբուելէ ետք պիտի առաջնորդուէին Սուրբիա ու Լիբանան եւ տեղաւորուէին արդէն դոյցութիւն ունեցող ամերիկեան որրանոցներու մէջ: Այդ որրերէն շատ կարեւոր թիւ մը, երկու-երեք յաջորդական կարաւաններով, պիտի բերուէին ճիպէյլի որրանոցը:

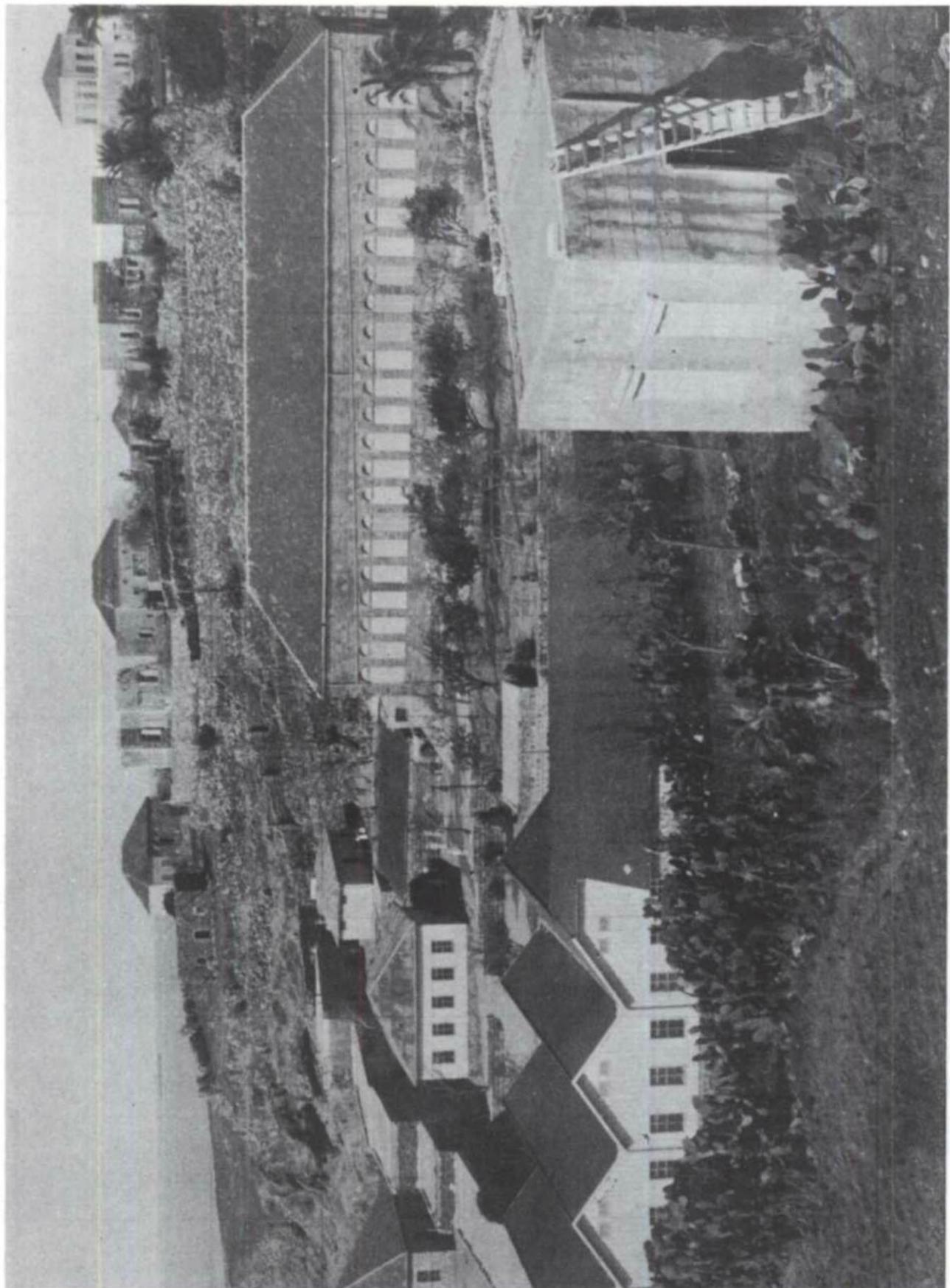
Որրանոցի սահմանները ընդարձակ էին եւ հրամայական մեծ պահանջ կար, նոր եւ յարմարութիւններ ներկայացնող չէնքեր կառուցանելու, որոնք պէտք է դործածուէին իրբեւ ննջարան ու դասարան, ճաշարան ու հանդիսարան, գրադարան, երաժշտանոց այլեւ արհեստանոցներ.— փուռ, խոհանոց, լուացարան եւայլն:

Պէտք է արմատահան ըլլային աղամաթզենիներու անծայրածիր չարքերը իրենց վախազդու պատկերով, հարթուէին հողարլուրները, տեղահան ըլլային ու շինանիւթի վերածուէին հսկայական քարաժայուերը, գետնին

Ճիֆէլի սրբառնոցի Ընդհանուր Տապահան:

Ճիղկազմի ՈՐՔԱՆՈՑԻՆ ԳԼԽԱԽՈՐ ՇԵՎՔԵՐԸ :

Հաւասարեցուէին ամբողջ լեռնակողեր ընդարձակ տարածութիւններու վրայ՝ բակ, պարտէզ, խաղավայր, մարզադաշտ, ծաղկանոց ու պարտէզ շինելու համար:

Այս բոլորը պէտք է կատարուէին ծրագրուած նախագծի վրայ եւ, որքան կարելի է շուտ: Այս իսկ պատճառով որբանոցի տնօրէնութիւնը կը մշակէր աշխատանքի լայն ծրագիր մը, աարիներու վրայ երկարաձգուած եւ ուղղակի ուսումնական ծրագրին հետ ներդաշնակուած: Իւրաքանչիւր դասարան, մեծ ու պղտիկով, շարաթը մէկ օր պիտի աշխատէր, իրրեւ բանուոր, վարպետներու ձեռքին տակ հիմեր փորելով, քար տաշելով, հող, քար, շաղախ կրելով, հողային բլուրները քանդելով, գետինները հարթ հաւասար բակ ու խաղավայրի վերածելով, ծառեր տնկելով, ծաղիկներ խնամելով: Շինութիւններուն մեծ նպաստ պիտի բերէին յատկապէս ատաղձագործ, երկաթագործ ու քարտաշ որբերը:

Ամէն օր 150–200 որբեր պիտի աշխատէին, այնպիսի ձեւով, որ իւրաքանչիւր դասարան հինգ օր դաս ընէր եւ մէկ օր աշխատանք, ինքնին հասկնալի էր, որ Կիրակին աղատ օր էր:

Շինարարական այս աշխատանքները կը սկսէին որբանոցի հիմնադրութեան առաջին օրերէն եւ դեռ աւարտած չէին վերջնականապէս 1925ին, երբ արդէն որբանոցը փակելու եւ որբերը արձակելու նախապատրաստական աշխատանքներ կը կատարուէին:

Անհաշիւ քրտինք, անսահման եռանդ ու տքնութիւն պիտի թափէին որբերը այն բոլոր շինութիւններուն վրայ, որոնք ձիպէյլի այդ անկիւնին պիտի տային իրապէս դրաւիչ տեսք մը, մանաւանդ որբ ձեռքերու աշխատանքով ձեւ ստացած ու գեղեցկացած ըլլալուն համար:

ԿՐԹԱԿԱՆ ՀՆՈՑԸ

Ձիպէյլի որբանոցին ուսումնական ծրագիրը երկրորդական ուսումնական լրիւ շրջան մը կը նախատեսէր, — նախակրթարանի տարրական դասարաններէն սկսած մինչեւ բարձրագոյն դասարանները խնամքով ուսումնասիր-

ուած եւ դասարան առ դասարան բաշխուած նիւթերով։ Շաբաթը հինգ օր դաս առաւօտեան ժամը 8-12 եւ կէսօրէ ետք ժամը 1.30-4, օրական եօթ պահ բոլորովին յար եւ նման ընթացիկ հասկացողութեամբ դպրոցներուն։

Հայերէն լեզուն, անկասկած, կը դրաւէր աւանդուող նիւթերուն մէջ առաջին տեղը։ Հայ դրականութիւն, հայոց պատմութիւն, Հայաստանի աշխարհագրութիւն կու գային առաջին կարգի վրայ։ Բարձրագոյն դասարաններուն մէջ նկատելի էր ուսուցիչներու արտասովոր ճիգը սորվեցնելու եւ աշակերտներու կողմէ՝ մեծ սէրն ու եռանդը՝ շուտ եւ լաւ սորվելու։

Կարեւորութեամբ կ'աւանդուէին անգլերէն, ֆրանսերէն եւ արարերէն լեզուները. անգլերէնը այն լեզուն էր, որու շնորհիւ որբանոցի շրջանաւարտ տղաքը պիտի մուտք դործէին Ամերիկեան համալսարանի հինգերորդ դասարանը, ուր պատուարեր տեղ մը պիտի դրաւէին եւ պատուարեր անուն մը ապահովէին իրենց որբանոցին։

Նուազ կարեւորութիւն չէին ներկայացներ ուսողութիւնն ու գիտութիւնը իրրեւ զոյդ բանալիները դպրոցական ծրագրին, որոնց մէջ Հայ միաքը երրեք ամօթով մը նացած չէ։ Մնացեալ նիւթերը կը պահէին իրենց տեղը ծրագրին մէջ իրրեւ ընդհանուր գարգացման օժանդակ, որոնց մէջ նկարչութիւնը մասնաւոր գրաւչութիւն մը պիտի ներկայացնէր եւ տասնեակներով սիրողներ պիտի քաշէր իր կալուածէն ներս։ Երգն ու երաժշտութիւնը իրենց կենդանի, խօսուն արտայայտութիւնը պիտի զտնէին որբանոցի նուազախումբին մէջ, ուր իրենց առանձնաշնորհէալ տեղը պիտի ունենային գրեթէ ամէն տարի քանի մը տասնեակ նոր սիրահարներ։ Որբանոցի նուազախումբին համբաւը չէր սահմանափակուեր որբանոցէն ներս։ 1922-1925 տարիներուն ամէն տեղ էր ան, ամերիկեան, ֆրանսական թէ տեղական պաշտօնական ընդունելութիւններուն, հաստատութիւններու հանդիսութիւններուն — Պէյրութի մէջ թէ Թրիփուլի, Ճիւնի, Սայտա եւայլն։

Մարզական կեանքը, մարզախաղերը անվիճելիօրէն որբերու սրտին ամէնէն մօտ եղող զրադումն էին։ Հաւաքական շուէտական մարզանքը, ամէն առաւօտ ընդարձակ մարզադաշտին վրայ, ծովու լոգանքը, մարզախաղերը, ու-

բոնք մարզահանդէսներով կը պատկռէին, սկառւտական շարժումը, որուն մէջ ամէն սկառւտ իրեւ ապագայ հայ զինուորի մը պատկերով կը տեսնէր ինքզինքը, Փութպոլը, որուն հոգի կու տային տղաք եւ գիշերները դաշտին կեղրոնը, Փութպոլի զնդակը գըլուխնուն տակ կը քնանային՝ հետեւեալ առաւօտ առաջինը իրենք դաշտը գրաւած ըլլալու որոշումով։ Այս բոլորը շարթուան որոշ օրերուն որբանոցը կը վերածէին մարզական փառատօնի մը, մանաւանդ, ամէն Մայիսին տեղի ունեցող մարզահանդէսները, ուր մարզիկներ բաժնուած երեք խումբի՝ Համազասպ, Քեռի, Անդրանիկ անուններով եւ Կարմիր, Կապոյտ, Նարնջագոյն գոյները իրեւ անջատ խորհրդանիչ՝ Ուորտ Հոլի դրան ճակատին ծածանող Եռագոյնի շուքին տակ, կը ճակատէին իրարու զէմ մարզական ոգիի ամենաշքեղ արտայայտութիւնով։ Ներկայ հարիւրաւոր հիւրերը, հազարէ աւելի որբերը իրենք ալ բանակներու վերածուած՝ իւրաքանչիւրը իր սիրած խումբին ետին զօրավիրու քաջալեր՝ մզում կու տային իրենց անվերջանալի ծափերով եւ քաջալերական բացականչութիւններով վարը, դաշտին մէջ մզուող մեծ մըրցումին։

Առանձին նշանակութիւն ունէին տարեկան ողիմպիականները Լիրանանի հայ որբանոցներու — Նահը Իպրահիմի, Մամլոթէյնի, Անթիլիսասի եւ Ճիպէյլի, — Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի մարզադաշտին վրայ, հազարաւոր հայ թէ օտար հիւրերու ներկայութեան եւ Ճիպէյլի որբանոցի նուազախումբի խրախուսող եղանակներուն տակ։ Յաղթանակի դրօշակը երկու տարի յաջորդարար Ճիպէյլին կը վիճակռւէր։

Յաղթանակի դինովցնող հանդիսութիւնները իրականին մէջ Ճիպէյլի որբանոցին մէջ տեղի պիտի ունենային, ուր բազմահարիւր որբեր, մեծ խճուղիի երկայնքին, ժամեր շարունակ անհամբեր կը սպասէին իրենց յաղթական եղրայրներու վերադարձին։ Նուազախումբի մարտագոռ եղանակներու արձագանգներուն տակ ծափեր, հուռուաներ, կեցցէներ, ուրախութեան խելացնոր բացականչութիւններ, որոնք պիտի վերջանային որբանոցի մարզադաշտին մէջ կազմուած թափօրներով եւ յաղթանակի ցոյ-

ցերով։ Տօնական այս մթնոլորտը պիտի շարունակուէր օրեր։ Յաղթանակը ապահովողները սովորական մարզիկներ չեին, այլ հերոսներ, որոնց օրինակը վարակիչ ու խթանող դեր մը պիտի ունենար ուրիշ հարիւրաւոր որբերու վրայ, որոնք անվերջ իրենց սրունքներն ու ձեռքերը պիտի մարզէին, մարմնամարզի ամէնէն ձկուն շարժումներուն վարժեցնելով իրենք զիրենք։ Մարզանք՝ խաղավայրերուն մէջ, մարզանք՝ պառյաներու ատեն, մարզանք՝ ծովու ալիքներուն դէմ պայքարելու ժամանակ։

Որբանոցը ա՛լ գտած էր իր խաղաղ ու հանդարտ մթնոլորտը։ Եւ այս իրապէս ազատ ու լայնաշունչ մթնոլորտին մէջ է, որ պիտի բացուէր որբերու հոգին դէպի կեանքն ու բնութիւնը, դէպի կեանքի իրականութիւնը։ Այսպիսի մթնոլորտի մէջ էր, որ պիտի հասուննար անոնց միտքն ու հոգին, ուր հայերէն լեզուի ու հայոց պատմութեան դասերը պիտի վերածուէին սրբազան արարողութեան նմանող բանի մը՝ Ստ. Տարտունիի, Կ. Պանտիկեանի, Հ. Պալեանի շունչին տակ։ Մայրենի լեզուին պաշտամունքը, այդ լեզուէն հոսող քաղցրութիւնը, մանաւանդ հայ գրողներու — նահատակ Զօհրապի, Զարդարեանի, Վարուժանի, Սիամանթոյի, Ռ. Սեւակի եւ ուրիշ նոյնքան աղնուական անուններու կախարզական շունչը եւ անկորնչելի յիշատակը, ինչպէս նաև մեռած կամ դեռ ապրող Ալիշանի, Խրիմեանի, Պէշիկթաշլեանի, Դուրեանի, Բաֆֆիի, Ահարոնեանի, Զօպանեանի, Թումանեանի, Շանթի, Իսահակեանի եւ ուրիշ շատերու անունները, որոնց գործերուն կը հանդիպէին «Մեղրագետ»ներուն մէջ եւ մէծ յափշտակութեամբ կը կարդացուէին ու կ'արտասանուէին։ Ո՞ր մէկ ձիպէյլցիի յիշողութեան մէջ դեռ իր թարմութիւնը չի պահեր որոտացող Սիամանթօն, մըրկաշունչ Վարուժանը, ո՞ր մէկ ձիպէյլցին ջուրի պէս գոց ըրած չէր Զօպանեանի «Գեղօն ի պատիւ հայ լեզուին» կամ Ահարոնեանի «Յարզանք քեզ հայ ժողովուրդ»ը։ Թումանեանի «Ասաունցի Դաւիթ»ը ծայրէ ծայր գոց սորված աշակերտներու խումբ մը կար, որոնք անթերի արտասանելու մշտական մրցութեան մէջ էին իրարու հետ։ Զարդարեանի «Բագինի փառարանութիւնը», Ալիշանի «Լուսնկան ի գերեզմանաց հայոց»ը, Դուրեանի «Ճրտունջք»ը, Պէշիկ-

յոզեվշատ փերիսթ՝ յոզեվուզգ, ոսհօք՝ յոզեվուզգ, ոսհօք սիրովց, տգիռշիսուս, եվիկւֆ. Փ. Յ յծօյց յոզեվուզգ, ովհման, յոզեվուզգ կամ — ձագագագ (մզշվիսուս), քասոց, մզամեղի :

ԿՈՒՄԱՐ ՄԵԼ ԱՐՀԱՍԱԽՈՐՆԵՐ :

թաշլեանի «Եղբայր եմք մենք»ը եւ ուրիշ հայրենաշունչ գործեր որբանոցի հանդէսներու զարդը կը կազմէին։ Հարկ կա՞յ ըսելու թէ թիւ չունէր համրանքը այն տղոց, որոնք գպրոցէն կը փախչէին Բաֆֆիի, Ահարոնեանի յեղափոխաշունչ գործերը կարդալու համար, ծովեղերքը եզերող ժայռերուն մէջ պահուըտելով, առաւօտեան մութն ու լուսէն մինչեւ իրիկուան մութը նստիլը, անօթի, ծարաւ։ Որբանոցի հազարի հասնող գրքերը քիչ կու զային ընթերցասէր որբերու բազմութեան համար։ Բաֆֆին կը յափրշակէին իրարու ձեռքէ։ Բաֆֆիի համար իրարու հետ կը կոռւէին եւ Բաֆֆիի պատճառած ծարաւը Ահարոնեանով յագեցնել կը ջանային։

Եթէ Բաֆֆին չկար, Ահարոնեան դեռ կենդանի էր, օրուան մեծագոյն դէմքը, հայոց ազգային փառքը գրական թէ քաղաքական հորիզոնի վրայ։ Աւելին. Ճիպէյլի որբերը գիտէին Ահարոնեանի հայրական ջերմ զգացումները իրենց հանդէպ։ Շատ ժամանակ չէր, որ անոր գործվացունչ մէկ նամակը կը կարդացուէր հանդիսարահի բեմէն, յետոյ տպուելու համար «Տուն»ի մէջ։

«Եփորեցէ՛ք, շեփորեցէ՛ք յոյսը հայրենիքի, փառքը հայրենիքի, կարօտը հայրենիքի, դուք իմ Հայաստանի վաղուան բողբոջներ»։

Այս տողերուն մէջ խտացուած չէ՞ր միթէ ամրող-ջական հաւատամք մը՝ ուղղուած հայաջինջ սպանդէն ճողովրած սերունդներուն։ Հայոց ապագային նկատմամբ։ Աւերակի մատնուած էր ամրող Արեւմտեան Հայաստանը, տեղահան եղած հայութեան մեծ մասը, գաղթի ճամրաներուն եւ Սուրբոյ ու Միջազգետքի անապատներուն մէջ ի սպառ ոչնչացած էր մէկ ու կէս միլիոն հայութիւն, միլիոն մըն ալ ցրուած աշխարհի չորս հովերուն։ Ազառուածներուն մէջ կարեւոր թիւ մը կը կազմէր որբերու սերունդը, անոնք, որոնք Ահարոնեանի խոկ խօսքերով պիտի զառնային «վաղուայ Հայաստանի յոյսը»։ Այն Հայաստանի, որ գարերու գերութենէն ետք, հրաշքներու ամէնէն անհաւատալիին ուժովը դարձեր էր Ազառ, Անկախ, ունեցեր էր իր անկախ կառավարութիւնը, խորհրդարանական ազատ վարչածեւը, իր սեփական բանակը։ Սովի եւ որբի հայրենիքը արդէն բոներ էր ծաղկուն կեանքի մը

համբան՝ հաւատքով եւ յոյսով տողորուն։ Քարաստան Հայաստանը կը փոխակերպուէր ծաղկաստանի, աւերակ-ները կ'անհետանային, սովոր ու համաճարակ հիւանդութիւնը կը պարտուէին, հայու, աշխատասէր հայու քըր-տինքով կ'ոռոգուէին հայոց դաշտերը, երկրին մէկ ծայ-րէն միւսը կը հնչէր յաւերժական «հոռովել»ը, կը ժպտար, կը ցնծար Հայաստան աշխարհը։

Սեւ օր մը սակայն, հիւսիսէն ու արեւմուտքէն՝ ոռուսն ու թուրքը ձեռք-ձեռքի տուած՝ պիտի աշխատէին խեղզել նորաստեղծ Հայաստանը։ Կու դար համայնավար Ռուսաստանը և հայութիւնը անզամ մը եւս կ'իյնար օտար կրունկներու տակ։ Վերստին օտար բոնատիրութիւն, վե-րըստին օտար լուծի հարկատու հայութիւն մը։

Այդ օրերուն Ճիպէյլի որրանոցի չորս պատերու ե-տին դառնօրէն կուլային աւելի քան հազար որրեր, կու-լային կորուստը արիւն քրտինքով ստեղծուած Ազատ Հա-յաստանին։

Բայց հաւատքը, անմար հաւատքը Ազատ ու Անկախ Հայաստանի պիտի մնար վառուող ջահը վերապրող սե-րունդներուն։

Ահարոննեան ապագայ ազատ Հայաստանի շեփորն էր, որ կը հնչեցնէր՝ նորահաս սերունդներու աչքերուն մէջ շեշտ նայելով եւ հոգեպէս զինելով զանոնք զալիք մէծ պատահարներու դէմ։

Ամէն մէկ որր, ոչ մէկ կասկած, հոգեպէս պատ-րաստ էր այդ պահուն։ Տարիքը իր հետ կը բերէր, անկաս-կած, գործնական մասնակցութիւնը մարտնչումներէն ա-մէնէն անհաւասարին։ Զոհ տուած էր մէծ ցեղասպանութեան, — մինչ այդ, անհախընթաց պատմութեան հնա-դոյն ժամանակներէն մինչեւ Առաջին աշխարհաւեր պատե-րազմը — իր հայրենիքը, իր հարազատները, միլիոն ու կէս իր արենակիցները։ Ու հիմա, որր, տարագիր, տա-րիքով զեռ տղայ, բայց ապրելու, տեւելու ուժեղ կիրք մը կը կենսաւորէր իրենցմէ իւրաքանչիւրը եւ իմաստ մը կը դնէր իրենցմէ ամէն մէկուն զոյտութեան մէջ։ Երկրագուն-դի ոչ մէկ ժողովուրդի մէջ, հայ որրերուն տարեկից ոչ մէկ սերունդ չէ տպրած այն անլուր ողբերդութիւնը, որ վիճակուեցաւ հայ որբերուն, չունեցաւ կեանքի այն լայն

հասկացողութիւնը, որ բաժին ինկաւ հայ որբերուն։ Առով ալ պէտք է բացատրել հայ որբերուն այդ օրերու կարծըր, արտասովոր նկարագիրը, կեանքը դիտելու, կեանքը զգալու այն իւրայատուկ փիլիսոփիայութիւնը։

Թալէաթ եւ ձեմալ փաշաներու շանսատակ ահարեկումը Պերլինի եւ թիֆլիսի փողոցներուն մէջ, ցնծութեան անօրինակ ալիք մը պիտի բարձրացնէր որբերուն մէջ։ Ամերիկեան աստղագարդ դրօշակին եւ հայկական եռագոյնի առաջնորդութեամբ՝ աշակերտութեան, ուսուցչութեան և ծառայողներուն տողանցքը, մարտագոռ երգերու լեռնէ լեռ արձագանգող ալիքներուն տակ՝ պիտի աւետէր հոգիէ հոգի, հորիզոնէ հորիզոն բոլոր վերապրող հայերուն թէ՝ թուրքը չհասաւ իր նպատակին, թէ՝ հայու պատուհասող բազուկը հասաւ կրնկակոխ վրէժինդրութեան դնդակէն ահարեկ ծակամուտ ջարդարարներուն ետեւէն, դամելու համար զանոնք անարգանքի սիւնին։

Տենդով, խոռվքներով, հայրենասիրական խանդավառութիւններով յագեցած այսպիսի մթնոլորտի մը մէջ էր, որ ձեւ ու բովանդակութիւն պիտի ստանար ձիպէյլի որբերու հոգին ու մտաւոր աշխարհը։

«ՀՈՍԱՆՔ» ԵՒ «ՏՈՒՆ»

Այսպիսի մթնոլորտի մը մէջ էր, որ պիտի հասունար որբերուն հոգեկան աշխարհի ցոլացումը եղող թերթ մը հրատարակելու դադագիարը։ Այդ պահանջին արտայայտութիւնը պիտի ըլլար նախ՝ «Հոսանք»ը, որբանոցի աւարտական դասարանի նախաճեռնութեամբ և աշխատակցութեամբ, քանի մը թիւ ետք իր տեղը տալու համար «Տուն»ին, որուն շուրջ պիտի բոլորուէին անխափիր որբանոցի բարձր դասարաններու բոլոր այն տղաքը, որոնք գըրական խանդավառութիւն եւ չնորհք կը յայտնաբերէին եւ որոնց հոգիէն ներս ապրումներու կուտակուած ալիքներ կային։

«Հոսանք» խոկական յայտնութիւն մըն էր որբանոցի այդ օրերու արամագրութիւնը ցոլացնելու տեսակէտէն։ Ծրագրուած էր լոյս ընծայել ամիսը երկու թիւ, իր-

րեւ երկարաթաթերթ։ Մեծ էր հետաքրքրութիւնը թերթին շուրջ եւ խիստ հոգածու դուրսուրանքը անոր հանդէպ։ Աշխատակիցները բոլորն ալ թէեւ մատաղ հոգիներ եւ դեռ շատ անփորձ ու անպատրաստ նման պատասխանատու ձեռնարկի մը, այնուամենայնիւ մեղուածան աշխատանքի հնոցի մը պիտի վերածէին դործը, հաւաքական պատասխանատութեան օրինակելի դիտակցութեամբ մը՝ իրենք դառնալով աշխատակիցները, յօդուածները կարգացող ու որբագրողները, խմորատիալ տպողները, հաւաքող, դասաւորող, կարողները եւ ընթերցողներուն արամազընկելի վիճակի հասցնողները։ Գրական նախափորձերու կողքին լայն տեղ պիտի գանէին պատմական, քաղաքական, ընկերային հարցերու նուիրուած յօդուածներ, համարձակ արտայայտութեամբ եւ հասուն ձեւակերպումներով։

Ստ. Տարտունի, իրրեւ աւարտական դասարանի դաստիարակ եւ պատասխանատու, անկասկած դիտող աչք մըն էր, հոգածու խորհրդատու մը ընդհանուր դործին, սակայն բուն դործը որբերու ճակտի քրտինքին հարազատ արգիւնքն էր։ «Հոսանք»ի յաջորդական թիւերուն մէջ աչքի պիտի գարնէր ինքնայատուկ զիծ մը, կարմիր թելի նման, տարօրէն հայեցի եւ մոլեռանդօրէն ազգայնական, ուր տեղ գտած յօդուածներու բավանդակութենէն, ձեւէն, լեզուէն, ոճէն աւելի՝ ըսել ուզուածն էր կարեւորը։ Այն մտածումները, որոնք բոյն գրած էին Յ. Մեղրունիի մը, Մ. Սոլագեանի, Խ. Մակարեանի, Գ. Խաչերեսեանի, Յ. Շահինեանի, Մ. Սանդուրեանի եւ ուրիշներու գլխուն մէջ, կը մատնէին դրսեւորելու մեծ պահանջ մը եւ «Հոսանք» կ'ըլլար այն բեմը, ուրիէ որբանոցի աւագ սերունդին առջին թոթովանքները պիտի արձագանգէին։

«Հոսանք», այդ օրերուն, որբանոցի մեծին ու պըտիկին շրթունքին վրայ էր։ Տեսա®ր «Հոսանք»ը, կարգացի®ր, հաւնեցա®ր։ Այո՛, «Հոսանք» օրուան ընդհանուր խանդավառութեան աղբիւրն էր։ Ճերմակ անդիծ թուղթի այն էջերը, որոնց վրայ կը դրոշմուէին Մեսրոպեան տառերը, իրրեւ դարերու մէջէն ճառագայթող կանթեղ, որ լուսաւորեր էր անցած դարերը հայոց մթամած երկնքին, պահեր էր հայ ժողովուրդը հուրի եւ սուրի ամենաքանդ

աւերածութիւններուն դէմ, հիմա, Ճիպէյլի որբանոցի հովանին տակ ծուարած հայ տղոց բերնով ապրելու եւ տեսելու անխորատակելի կամքը կը պատգամէր։ Մարեր էին թշնամիին վառած հրդեհները, փշուեր էր թշնամիին արնախում սուրը, իսկ հայը՝ մնացեր էր։

«Հոսանք» երկար կեանք չունեցաւ. որբանոցի ներսը խռովող դէպքերը, որոնց մէջ որբերը ոչ մէկ ձեւով մեզաւոր էին, պիտի ցնցէին որբերու հոգին, խանդարէին որբանոցի ներքին անդորրութիւնը։ Տասնեակ մը որբեր կ'արտաքսուէին որբանոցէն, բոլորովին անիրաւ կերպով, հակառակ հազարի հասնող որբերու բարձրագաղակ բողոքներուն։

«Հոսանք»ի զաղարումը անկասկած խոշոր բաց մը պիտի առաջացնէր որբերու հետաքրքրութեան եւ խանդավառութեան մէջ։ Առեն մը պիտի դադրէին որբանոցի զանազան անկիւնները խմբովին կատարուած ընթերցումները, յօդուածներու շուրջ արտայայտուող կարծիքները։

Իսկապէս «Հոսանք»ը այն զարկերակն էր, որ իմաստաւորեր էր որբանոցի ընդհանուր մթնոլորտը եւ Ճիպէյլի որբանոցը զարձուցեր էր բոլորովին տարբեր տեսակի հաստատութիւն մը, որ որբանոցէ վեր, աւելի կրթական լուրջ հաստատութեան մը պատկերը կը ներկայացնէր։

Առաջին յեղափոխութեան ալիքը քիչ-քիչ կը նըստէր, աստիճանաբար որբանոցը իր հանդարտ մթնոլորտը կը վերագտնէր։ Իր կարգին կը փոխուէր նաեւ վերէն եկող նեղմիտ, անհարազատ կրօնական քարոզչութեան շունչը, ազգայնական արամադրութիւններուն դէմ ճակատ յարդարելու ձգտող ժամանակավրէալ շարժումը։ Առաջին յեղափոխութեան ծաւալուն, միահամուռ արտայայտութիւնը կը մղէր որբանոցի այդ օրերու հայ պատասխանատունները աւելի խոհական գործելակերպ մը որդեգրելու։

Զկար Ստ. Տարտունին, ան՝ որ գլխաւոր թելադրողն ու ուղղութիւն առողջն էր. «Հոսանք»ի բուն իսկ ոգին։ Իր՝ երիտասարդ, կորովի մտաւորականի, կրակոտ հոետուրի խօսքերը, հայրենասիրական գաղափարները, ալիք առ ալիք անցնելով իր աշակերտներու հոգիներէն ներս, նետած էր զանոնք «Հոսանք»ի էջերուն մէջ։ Տարտունի իր գաղափարներուն չափ առինքնող արժանիքներ ունէր —

իր անձին պարզութիւնն ու համեստութիւնը, որբերուն
հետ համաձուլուելու իր այնքան դիւրահաճ բնաւորու-
թիւնը: Տարտունին որոշապէս կը զատուէր իր միւս պաշ-
տօնակիցներէն, կարծէք, զառնալով ինք ալ որը մը:
Ճաշի ժամանակ ըլլար թէ խաղերու կամ աշխատանքի օ-
րերուն, ինք ալ, որբերուն նման, կարճ տափատ ու կարճ
թեւ ու բաց օձիք շապիկ հաղած՝ կառուցուելիք չէնքե-
րուն հիմը կը փորէր, կոնակին վրայ քար ու շաղախ կը
կըէր, որբերուն հետ արագութեան մրցումի կ'ելլէր: Ա-
ռաքել Ուստայի կատակախառն հայհոյանքներէն եւ փա-
ղաքշական գիտողութիւններէն իրեն ալ բաժին կ'ելլէ:
Դիտելու բան էր աշխատանքի օրերուն, երբ ինք ալ կարդի
կեցած, որբերու շարքին մէջ, կը սպասէր ստանալու հա-
մար իր կտոր մը հացը, որ ախորժակով կ'ուտէր ու ասոր-
անոր հետ անուշ կատակներ կ'ընէր, մինչեւ որ հսկիչ պա-
րոնին ձայնը գործի հրաւիրէր աշխատաւորները:

Այս մարդը, որ համտի կեանք էր, շարժումի եւ
կարդապահական գօրաւոր գիտակցութեան տէր, կարդա-
պահութիւնը ոչ միայն կը համարէր որբանոցի ներքին հա-
մերաշխ կեանքին հիմնաքարը, այլ նախապայմանը հա-
ւաքական ճիգերով եւ գործակցաբար առաջ տարուող ձեռ-
նարկներուն: Զինուորական եղած էր ինք զեռ քանի մը
տարի առաջ. ապրած էր զինուորական խստամբեր կեան-
քին տաքն ու պաղը եւ այդ տաք ու պաղէն բխող կարդա-
խօսները դարձուցած իրեն առաջնորդ: Այդ կարդախօսնե-
րով կ'առաջնորդուէր՝ դասի պահուն, շինարարական աշ-
խատանքի օրերուն թէ կէս զինուորական-սկառատական
մարզանքներու եւ արշաւներու ընթացքին: Առերեւոյթ
վանողական, խոչոր ակնոցներուն ետեւէն նայող աչքերը
մուայլ բան մը ունէին իրենց մէջ, կանխահասօրէն լուրջ
եւ ծանր բան մը, սակայն իրականին մէջ չափաղանց ըն-
կերական, մատչելի խառնուածք մը, ունեցածը հաճոյքով
շուրջիններուն բաժնող, ամէնուն սիրոյ ու յարդանքին ա-
ռարկայ:

Ատով պէտք է բացատրել այն անսահման սէրն ու
յարդանքը իրեն հանդէտ ոչ միայն ի՛ր աշակերտներուն,
այլ անխտիր բոլոր որբերուն կողմէ, մեծէն պղտիկ:
Բոլորովին ուրիշ անձնաւորութիւն մըն էր Տարտու-

նի որբանոցի ուսուցչական կազմին մէջ, ուր ինք գաղաթ մըն էր եւ ուր բարձր կը հնչէր իր խօսքը, հեղինակաւոր եւ վճռական:

Որբերուն մեծագոյն մասը՝ անչափահաս վոքրիկներ, ճիշդ է, շատ բան չէր հասկնար Տարտունիի բանախօսութիւններէն, քիչ մը բարձրաթոփ ու ճարտասանական իր խօսքերէն, սակայն բոլորը՝ ծառայող մայրիկներն ալ միասին, կը խուժէին սրահ, որովհետեւ Տարտունին պիտի խօսէր: Ճարտասան էր Տարտունի, խօսքի գաղանիքներուն քաջատեղեակ՝ գիտէր կախարդել եւ կախարդելով՝ սիրցնել հայերէն լեզուն, հայ գրականութիւնը, որոնց հանդէպ սնուցած պաշտամունքը առեղծուածային բան մը ունէր իր մէջ: Այս տղաքը ե՞րբ կարդալ սորվեցան, ե՞րբ գրականութիւն ընելու վարժութեան տիրացան: Այս հարցումներուն պատասխանը Տարտունիի անձին ու կատարած գործին մէջ վինառելու է:

Առօրեայ կեանքի ընթացքին ըլլայ, թէ տօնական օրերուն իրբեւ ճառախօս, մարզադաշտին վրայ ըլլայ, թէ ծովը լողալու պահուն, միշտ որբերուն հետ ու անոնցմէ անրաժան էր ան: Ահա թէ ինչո՞ւ կը խոռվէր որբանոցը, կուլային որբերը, երբ ճախտեր որոշումով մը կը հեռացուէր Տարտունի:

«Հոսանք» գաղբած էր թէեւ, թերթ մը ունենալու պահանջը սակայն կը մնար աւելի քան բուռն: Որբանոցի ներքին կեանքը հանդարտած եւ ժամանակը նպաստաւոր էր նոր թերթի մը հրատարակութեան համար:

Նոր թերթին անունը պիտի ըլլար «Տուն», որուն առաջին թիւը լոյս պիտի տեսնէր 1922 Սևպտեմբերին: «Տուն» բախտաւոր պիտի ըլլար մէկէ աւելի պատճառներով, նախ՝ բացառիկ երեւոյթ մը որբանոցներու ամբողջ ցանցին մէջ. Երեք ապրուան կանոնաւոր հրատարակութիւն մը, ուր 36 թիւեր պիտի յաջորդէին իրարու, առանց ընդմիջումի, երկրորդ՝ ծաւալը, բովանդակութեան այլապանութիւնը, որ ինքնին ցոյց կու տայ հետաքրքրութեան եւ մտաւոր հորիզոնի աւելի լայն դաշտ մը որբերու մօտ: «Տուն»ի մէջ, կեղբոնական տեղը, անկասկած, հայրենասիրական լարն էր, որ պիտի գրաւէր եւ ուր լայն դուռ մը կը բացուէր որբերու անձնական յուշերուն,

Հայրենասիրական ապրումներուն առջեւ: «Տուն»ի մէջ իրենց տեղը կ'ունենային բանաստեղծութիւնը՝ պարզուել, նախնական ու յաճախ երկչութութով առաջանալով. պատմը ւածքը, հեքիաթը՝ բարոյական խորքով, էջեր՝ որքան մարդկային, նոյնքան հայրենասիրական շունչով:

«Տուն»ի աշխատակից կը դառնային ոչ միայն աւարտական, այլ ուրիշ երեք-չորս դասարաններու աշեկերտներն ալ, այսինքն բոլոր անոնք, որոնք շարադրական որոշ շնորհքներ կը ցուցադրէին եւ որոնք հայերէն լեզուի ուսուցիչներու ուշադրութեան կ'արժանանային:

Եթէ «Հոսանք» կը կրէր Ստ. Տարտունիի հոգիին պատկերը, «Տուն»ը որբանոցի մէկ ուրիշ ազնուական ուսուցչին՝ Կոստան Պանտիկեանի նախաձեռնութեան պըտուղն էր: Իրեւ կիրթ ճաշակի եւ պարկեշտ նկարագրի տէր մարդ՝ կ. Պանտիկեան «Տուն»ի առաջին թիւէն իսկ զգալի կը դարձնէր հայ մարդու եւ կրթական մշակի իր մեղմ, խոհուն եւ վարակող շունչը:

«Տուն» արդարեւ, երբեք «Հոսանք» մը դառնալու կիրքը պիտի չարտայայտէր: «Տուն» պիտի աշխատէր դառնալ ընտանեկան մթնոլորտի մը խորհրդանիշը: Ամսագիր մը, որ հոգեկան տունը պիտի դառնար տունէ ուտան հոգածութենէ զուրկ հարիւրաւոր որբերուն համար: Տուն մը, ուր սակայն մայրակորոյս աղաք գողտրիկ, այլ յուղիչ տողերու մէջ, իրենց մայրերը պիտի փնտոէին. հօր մը փնտոտուքը, հայրենի տան կարօտը, հայրենիքի եւ ազատութեան տենչը, սկայքարի տենդը, յաւերժական Մասիսը, կամրջաքանդ Արաքսը, Ապրիլեան Եղեռնը, Մայիսեան անկախութիւնը, Աղատ Հայաստանը, բախտակից եղբայրներու մելամաղձու աչքերը, անյագ վրէժը, անմար, մշտաբորբոք վրէժը եւ զեռ հարցեր՝ կեանքի զանազան երեսները պատկերացնող, ընդհանրական ապրումներու եւ անձնական յոյզերու՝ պիտի լեցնէին «Տուն»ի իրերայաջորդ թիւերը:

«Տուն»ի մէջ պակաս չէին բանաստեղծական երազանքները. լուսնի լոյսին տակ՝ ծովեզերքի խարակներուն վրայ իրենց մտորումները ծովու ալիքներուն միախառնած աղաք կային: Լուսնակ գիշերներուն, որբանոցէն ծածուկ դուրս եկած աղոց կողմէ որքա՞ն բանաստեղծու-

թիւններ յանձնուած են թուղթին։ Պատանեկան ի՞նչ մաք-
րամաքուր սէրերու, խոռվակոծ զգացումներու, կարօտա-
խանձ արցունքներու, աղօթող սրտերու լուռ վկաները ե-
ղած են ծովեղերքի այդ ժայռերը։

Գրողները երախտագէտ տողերով կ'արտայայտեն
այնուհետեւ իրենց զգացումները հանդէպ ամերիկեան
մարդասիրութեան, Ամերիկայի նախադահներու, մեծ
մարդասէրներու, ամերիկացի տնօրէնին, հայ անուանի
գրողներու։

Բացառիկ թիւեր ունին Ապրիլ 24ը եւ Մայիս 28,
հարուստ բովանդակութեամբ եւ ճոխ նկարներով։

«Տուն»ի ամէն մէկ թիւի մէջ իրենց բաժինը ունին
անգլերէն եւ Փրանսերէն լեզուով գրուած յօդուածները,
ինչպէս նաեւ նոյն այդ լեզուներէն կատարուած թարգմա-
նութիւնները, որոնք որքան օտար լեզուներ սորվելու,
նոյնքան այդ լեզուներով գրելու եւ յատկապէս թարգ-
մանչական աշխատանքին վարժեցնելու քաջալերանքը ու-
նէին։

Օտար լեզուով գրուած յօդուածներուն մէջ աչքի կը
զարնեն այնպիսիները, որոնք աւելի ընդհանրական բնոյթ
ունին, աւելի սակաւ՝ պարագայական — ամերիկացի պե-
տական մեծ դէմքերու, Ամերիկայի անկախութեան, Փր-
րանսական Ազգ. Տօնի, Փրանսական Մեծ Յեղափոխու-
թեան — որոնք նպատակ ունէին թերթին շուրջ ուշադրու-
թիւն հրաւիրել եւ համակրանքի մթնոլորտ ստեղծել ա-
մերիկեան եւ Փրանսական շրջանակներէն ներս, տրուած
ըլլալով, որ «Տուն»ի իւրաքանչիւր թիւէն տպուող հարիւր
օրինակներէն կարեւոր թիւ մը կ'ուղարկուէր ամերիկեան
եւ Փրանսական հաստատութիւններու։

«Տուն» իր իւրաքանչիւր թիւի վերջին քանի մը է-
ջերը կը յատկացնէր որբանոցի ներքին կեանքին, ուր լայն
տեղեկութիւններ կը արուէին մշակութային ձեռնարկնե-
րու, հանդիսութիւններու, մարդական հանդէսներու եւ
մրցումներու մասին։

Թէեւ «Տուն»ի խմբագրութեան զեկավարութիւնը
սկիզբը կ. Պանտիկեանի, աւելի ետք՝ կարճ ատեն մը՝ Հ.
Պալեանի հսկողութեան կը վստահուէր, սակայն ամբող-

ջական աշխատանքը — յօդուածներու ընտրութիւն, սըրբագրութիւն, բովանդակութեան բաժիններու դասաւորութիւն, մաքուր, դեղագրական ճաշակով դրութիւն, նկարներու, քարտէսներու, յատակադեերու դժագրութիւն ու պատրաստութիւն, բազմատպելու եւ ապուած էջերը հաւաքելու, դասաւորելու, կարելու աշխատանքները ամբողջապէս որբերու գործն էր: Ինքնին հասկնալի է, որ այս բոլոր աշխատանքներուն մէջ անօրէնութիւնը կ'աշխատէր քաջալերել տղոց մէջ նախաձեռնութեան ոգին:

Այսպիսով «Տուն» ոչ միայն որբերուն գրական նախակորձերուն հանդիսարանը կը դառնար այլ նաեւ կուտար ընդհանուր պատկերը որբանոցին մէջ աիրող մթնոլորտին, որբերու հետաքրքրութիւններուն: «Տուն»ի միջոցով է, որ երեւան պիտի գային նկարչական եւ դժագրական չնորհքները Յ. Ղազարեանի մը, Գ. Խաչերեսեանի մը եւ Գ. Տ. Գրիգորեանի մը, որոնցմէ առաջինը իր կեանքը եւ ապագան պիտի կապէր նկարչական ասպարէզին:

«Տուն»ի շուրջ ստեղծուած հետաքրքրութիւնը սովորական հասկացողութեան սահմանները կ'անցնէր: Եթէ առաջին դնահատողը որբանոցի անօրէն Պր. Թրէվիզն էր իր ընծայած ամէն կարգի օժանդակութիւններով, որբանոցի ուսուցիչները նուազ գուրգուրանք ցոյց չէին տար: Անոնք էին, որ տղոց մէջ արծարծեր էին հայերէն լեզուի ոէրը, հայերէն լեզուի աստուածատուր դեղեցկութիւնները, աշակերտական շարադրութիւններուն մէջէն յաջողակները յանձնելով «Տուն»ի էջերուն եւ աշակերտներու առջեւ լայն բանալով հայոց գրականութիւնն ու մշակոյթը:

Թերթին շուրջ ջերմ հետաքրքրութիւնն ու քաջալերանքը կու դար նաեւ դուրսէն. պաշտօնական անձերու եւ հաստատութիւններու, ինչպէս նաեւ հայ գրադէտներու եւ հասարակական գործիչներու նամակները աղուոր վկայութիւն մը կը կազմեն այդ մասին:

Աւ. Ահարոննեանի այնքան սրտայոյզ տողերը, ուղղուած որբերուն, միակ բացառութիւնը չեն կազմեր բարերախտաբար: Սահակ Կաթողիկոսի յուզիչ նամակը, Ն. Աղրալեանի, Ա. Յովհաննէսեանի, Վ. Արծրունիի, Ե. Օտեանի, Խ. Թիւթիւննեանի, Լուտերի, Լ. Փոթուքեանի,

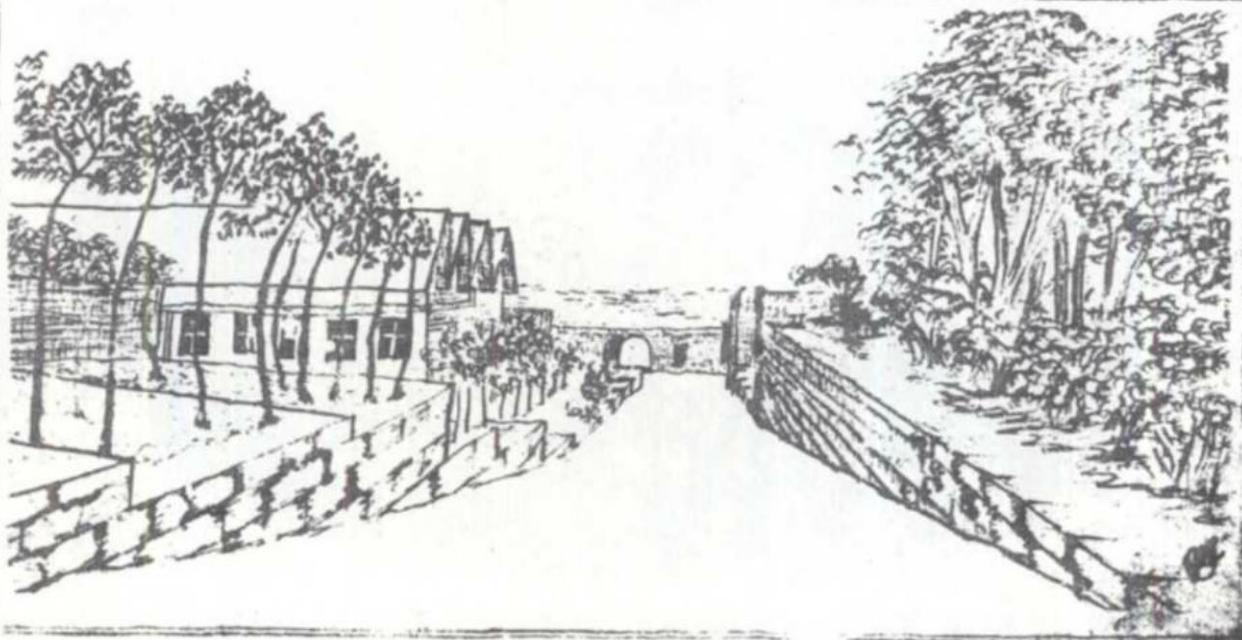
S O M E

Ի Հ Ո Վ Ի Ե

Աշխարհական մատուցություն

Բ. Շահում

1924 Օդապու. Ֆեռայքի վեհական համար կամաց պահանջման գումարը. № 24

«ՏՈՒՆ»Ի ԿՈՂՔԸ

Հովհանքի գլուխող գծադրոց
Յ Պատմութեան
Խոյեակա բնականական պատճեան օր
H. Gazarian, chief designer of Home, taken from a photo

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՂԱԶԱՐԵԱՆ
Արտատպուած «ՏՈՒՆ»ի 1925 Յունուարի թիւեան:

Սուրէն վրդ. Գէմհաճեանի գրուատալից տողերը տեղ գըտած «Տուն»ի 1924 Աւագտեմբերի թիւին մէջ, պերճախօս վկայութիւն մը կը կազմեն այն գուրզուրանքին, որ կար որբերուն հանդէալ: Յիշատակութեան արժանի է Պէյրութի Պատանեկան Միութեան վարչութեան նամակը, որ ուրախութեամբ յայտնելէ ետք «Տուն» ամսագրի կանոնաւոր ստացումը, մաղթանքներ կ'ընէ. «Զմեռուայ բուֆէն ու արհաւիրքէն յետոյ, օտար լեռներու լանջերէն բողբոջող ձիւն ծաղիկներուն մաղքելով յարատեւ աշխատութիւն եւ աննկուն կամք դէպի գեղեցկութիւն, բարութիւն եւ նըշմարտութիւն առաջնորդող իրենց խելայեղ վագֆին մէջ»:

Իր գնահատանքը կ'արտայայտէ՝ «Տուն»ի խմբագրութեան ուղղուած նամակով մը, Նպաստամատոյցի Նիւ Եորքի Կեղրոնի Արտաքին Գործերու Պաշտօնատան փոխորէնը:

Անկասկած, արտասահմանի հայ մամուլն ալ, իր գնահատանքի բաժինը կը բերէր, դրուատելով հայ որբերու նախաձեռնող ոգին եւ գրական հետաքրքրութիւնը, որքան ալ որ այդ օրերուն, կարգ մը թերթեր աննպաստ վերաբերում ցոյց տային որբերուն եւ որբանոցին գէմ հաւասարապէս, հայ հասարակական կեանքի ցաւոտ պայքարներուն զոհ դարձնելով ձիպէյլի որբանոցն ու որբերը:

Իրենց գնահատանքի ջերմ խօսքերով, եթէ մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են Պէյրութի «Փիւնիկ»ը եւ Գահիրէի «Յուսարեր»ը, անդին սակայն տիսուր բացառութիւն մը կը կազմէ Պէյրութի «Հայ Կեանիք» թերթի խըմբագիր, գրագէտ Միքայէլ Շամտանճեան, որբերու հասցէին անորակելի լուտանքներ թափող իր գրութիւններով, որոնք ընդհանուր ընդգվառումի պիտի մզէին որբերը և պատճառ դառնային հետեւանքներով աննախատեսելի միջադէպերու, եթէ ազդու միջամտութիւններ չըլլային: Այդ օրերուն, հայ կեանքը համախմբումի եւ համագործակցութեան պէտք ունէր, մանաւանդ հրամայական պարտականութիւն կ'իյնար հայ մամուլին ու մտաւորականութեան վրայ՝ գուրգուրանքով շրջապատելու որբերը, տէր կանդնելով անոնց:

Ա Յ Ց Ե Լ Ո Ւ Ն Ե Ր

Որբերու հանդէս հոգածութեան եւ դուրգուրանքի մէկ արտայայտութիւնը պէտք է համարել այն բազմաթիւ այցելութիւններն ու քաջալերական խօսքերը, որոնք կ'ըլլային այդ օրերուն պատասխանառու անձնաւորութիւններու կողմէ, հայ թէ օտար: Տանք ժամանակագրական կարգով:

Սահակ Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, սովորութիւն ըրած էր տարին մէկ-երկու անգամ այցելել Ճիպէյլ եւ հայրական խօսքերով քաջալերել որբերը: Տոքիթ. Ե. Խաթանասեան, Երիտասարդ բժիշկ, այն օրերուն նոր կու գար Հայաստանէն, ցաւ եւ արցունք բերելով հետը, պատմելով Ազատ Հայաստանի երկուքուկէս տարուան կեանքը, վերականգնումի իր տարերային ճիպը, թուրք-համայնավար զինակցութեան հետեւանքով անկախութեան կորուստը եւ համայնավար վարչակարգի հաստատումը մէր Երկրին մէջ: Գրագէտ-պատմաբան Վահան Քիւրք-ճեան սրտապնդիչ խօսքերով պիտի ոգեւորէր որբերը, բանաստեղծ Վահան Թէքէեան, որուն քերթուածներուն ծանօթ էին որբերը եւ հիմա զինքը անձամբ տեսնելու ուրախութիւնը կ'ունեային: Ն. Աղբալեան, Անկախ Հայաստանի Լուսաւորութեան նախարար, տաղանդաւոր գրական քննադատ, որուն խօսքերը անջնջելի տպաւորութիւն պիտի ձգէին որբերուն վրայ եւ որուն դասախօսութեան հիմնական մասերը, հաւաքոյթի նկարագրութեան նուիրուածյոգուածի մը մէջ պիտի տրուէր «Տուն»ի մէջ: Անուանի Երգիծաբան Եր. Օտեան, որ Թրիփոլիէն տարին մէկ-երկու անգամ պիտի գար իր ժողովուրդին զաւակները տեսնելու: Արշ. Յովհաննէսեան եւ Խ. Թիւթիւննեան, Երկուքն ալ «Փիւնիկ» թերթի խմբագիրներ. մտաւորական եւ կըրթական մշակներ՝ Վ. Գէորգեան, Վ. Արծրունի, ինչպէս նաև Վ. Միսթիկ, Պատ. Խայիկեան եւ ուրիշներ, իրենց սրտապնդիչ խօսքերով պիտի խանդավառէին որբերը:

Ամերիկացի այցելուներ ալ պակաս չէին. Պէյրութ գտնուող ականաւոր դէմքեր կամ Լիրանան այցելող աչքառու անձնաւորութիւններ, անպայման պիտի այցելէին Ճիպէյլի որբանոցը, որուն անունը ծանօթ էր իրենց: Կա-

բելի չէ չյիշել Ծերակուտական Քինկի և Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցի նախագահ Տոքթ. Պարթընի այցելութիւնը, որ յետագային ծաւալուն հատորով մը պիտի ներկայացնէր Նպաստամատոյցի պատմութիւնը եւ կատարուած մարդասիրական մեծ գործը:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔ

«Ճուն» իր ամէն մէկ թիւին մէջ գրեթէ լայնօրէն կ'արձագանգէր ամսուայ ընթացքին տեղի ունեցած հանդիսութիւններուն, խօսուած ճառերուն, հայթէ օտար այցելուներու կողմէ: Առանձին գուրգուրանքով կը ներկայացնէր մշակութային կեանքը և առանձնապէս՝ թատերական բեմադրութիւնները, որոնց հանդէպ անսահման հետաքրքրութիւն ցոյց կու տային որբերը: Իրենց մատչելի բովանդակութեամբ աչքի կը զարնէին Սմբատ Բիւրատի «Վարդանանց պատերազմը», Յ. Պարոնեանի «Մեծապատիւ Մուրացկանները», Օտեանի «Զարշըլը Արթին Աղա»ն, այլեւ «Երանոս աղբարը», «Թիւ 5 խելագարը», «Եօթուկէս պորտի ժառանգ մնացած սնտուկը»: Այս վերջին երեք երկերը որքան ալ համեստ գործեր, իրենց առաջացուցած զոււարթ մթնոլորտով սիրուած էին:

Յանդզնութենէ վեր նախաձեռնութիւն մըն էր սակայն Շէյքսփիրի «Համլէթ»ի բեմադրութիւնը: Յանդուզն եւ ինչո՞ւ չէ նաեւ քմծիծաղ առաջացնող համարձակութիւն մը՝ բեմ հանելու «Համլէթ»ի նման բարդ ու խիստ զժուարին թատերական գործ մը, տասնըչորսէն-տասնըզեց տարեկան տղոց կողմէ: Շէյքսփիրի «Համլէթ»ը երբեւիցէ, երկրագունդի ունէ մէկ բեմին վրայ, բեմադրուած է թատերական հասկացողութեամբ դեռ անչափահաս տղոց կողմէ այնպիսի խանդավառ լրջութեամբ, այնպիսի կոյր ինքնավստահութեամբ, ուր թագուհիի եւ Օֆելիայի դերերն ալ իրենք պիտի խաղային: Իրաւամբ «Համլէթ»ի բեմադրութիւնը ցնցող տպաւորութիւն կը ձըգէր ներկայ եղողներուն վրայ: Ճիշդ է ամիսներ պիտի առնէին փորձերը, այսուհանդերձ, զարմանալի սիրով եւ բուռն կիրքով համակուած դերակատարները պիտի փարէին «Համլէթ»ի պատրաստութեան:

Անկասկած Պր. Մ. Պալիկեան մեծ եռանդ պիտի սպառէր բեմաղբութիւնը մատչելի եւ նոյն ատեն յաջող դարձնելու համար:

Արտասովոր հանդիսական օր մը կ'ըլլար «Համլէթ»ի բեմաղբութիւնը ի ներկայութեան Պէյրութէն հրաւիրուած մեծ թիւով հիւրերու, որրանոցի անօրէնութեան, ուսուցչական կազմին, ծառայողներուն եւ որրերուն մեծէն մինչեւ պղտիկին ուր Մանուէլ Գիղիրեան՝ թագաւորի, Մինաս Սանդուրեան՝ Համլէթի, Միհրան Ղազարեան թագուհիի, Հրանդ Զէյթունցեան Օֆելիայի եւ Յովհ. Թիւքիկան Պոլոնիոսի դերերուն մէջ անվերջանալի ծափեր պիտի խլէին:

Դերասանները անսպասելի ինքնավստահութեամբ եւ համարձակ խաղարկութեամբ մը պիտի անձնաւորէին Շէյքսփիրի գլուխ գործոցին դերակատարները, որրանոցի մը պարզուկ բեմին վրայ եւ հայ լեզուին ամրողջական գեղեցկութեամբ: Բեմաղբութիւնը պիտի տեւէր տեւիք քան երեք ժամ եւ երեք ժամ ներկաները, որոնց մէջ քիչ թիւ չէին կազմեր Ճիպէյլ զիւղի տեղացի երեւելիները, լարուածութեամբ պիտի հետեւէին բեմաղբութեան:

Բեմական կեանքի մէկ ուրիշ երեսը կը կազմէր առենամարզանքը, որ որքան գրական գործեր անդիր սորվելու, նոյնքան նպաստակ ունէր քաջալերելու տղոց արտասանական շնորհքը, բեմ ելլելու, բեմի վրայ արտայայտուելու համարձակութիւն ձեռք բերելու: Իրարու յաջորդող փորձերը ցոյց պիտի տային, որ շնորհալի տղաք չէին պակսեր: Առանձնապէս ի ընէ համարձակ եւ բեմական շնորհքներ ունեցողներ, հանդիսութիւններու ժամանակ, կարծէք, մրցումի ելած՝ կը ջանային զիրար գերազանցել՝ Ա. Ահարոնեանի «Յարգանք քեզ»ը, Ա. Զօպանեանի «Գեղօն ի պատիւ հայ լեզուին»ը, Վարուժանի «Կարիր Հող»ը, «Առկայծ Ճրագը», Սիամանթոյի «Սուրբ Մեսրոպ»ը, «Գիւտին Փառքը», «Ամի մը մոխիր հայրենի տուն»ը, «Զարկ Կովկաս»ը, Ռ. Զարդարեանի «Բագինին Փառարանութիւնը», Յ. Թումանեանի «Հին Օրհնութիւն»ը կամ «Սասունցի Դաւիթ»ը եւ շատ ուրիշներ արտասանելու ժամանակ, իրենց որոտացող ձայնին արձագանդներով թնդացնելով սրահը: Դուրեանի, Պէշիկթաշլեանի, Գա-

մառ-թաթիպայի, թումանեանի, իստհակեանի հայրենասիրական բանաստեղծութիւնները, երդի թէ արտասանութեան ձեւի տակ՝ հարիւրաւոր տղոց շրթունքներուն վրայ՝ հոգեւոր հաց էին իրապէս։ Ծովեղերքի ժայռերը հրաշալի ընթերցասրահներ էին, ուր տասնեակներով՝ դրագէ ու դասէ փախած տղաք, առաւօտէն մինչև իրիկուան մութը կոխելը՝ անօթի, ծարաւ, կը կարդային անյադօրէն իրենց պաշտած հեղինակներու գործերը։ Որրանոցի տարեգրութեան մէջ ամէնէն աչքի զարնող պարագան էր ասիկա։ Եթէ պատահէր, որ նոյն օրը, քառասուն, յիսուն հոգի բացակայ ըլլային դասարաններէն, ո՛չ հիւանդանոցը, ո՛չ ալ ուրիշ տեղ վնատոելու էր։ Անսխալ կերպով զանոնք կարելի էր զանել, իրենց գրքերուն հետ, ծովափի ժայռերուն մէջ, իրենց կարդացած վէպերու հերոսներուն հետ ուրախակից կամ լացակից, հերոսական խոյանքներուն հետամուտ կամ զերմարդկային եւ անհաւասար կը ոխներուն մասնակից։

Ո՞վ էր մղած այս տղաքը, որ ընթերցասիրութիւնը դարձնեն անսանձելի կիրք։ Ե՞րբ, ո՞ւր, ո՞րքան ատենէի վեր, երբ որրանոցի հաստատումէն հաղիւ երեք-չորս տարի անցեր էր եւ հայերէն լեզուն դեռ շատերու շրթունքին վրայ անհարազատ արտասանութիւն մը ունէր կամ թրքերէնի հետ խառն արտայայտութեան աղճատ միջոց մըն էր։ Այս հրաշքին մէջ, անկասկած, հայերէն լեզուի ու պատամութեան ուսուցիչները — Ստ. Տարտունի, Կ. Պանտիկեան, աւելի ուշ՝ Հ. Պալեան շատ կարեւոր գեր մը ունէին, սակայն տղոց սորվելու այն զօրաւոր կիրքին մէջ պէտք է վնատոել բուն պատճառը ու նաեւ «Մեղրագէտ»ներու շարքին մէջ, որ այդ օրերու վնառուած դասագիրքն էր։

Դասագրքերու այս շարքին մէջէն է, որ որրերը պիտի ճանչնային վերջին զարաշրջանի — արեւմտահայ թէ արեւելահայ — գրական մեծագոյն դէմքերը։ Անյագ մոլուցքով պիտի կարդային անոնց արձակ ու չափածոյ դործերը։ Կենսագրական տեղեկութիւնները պիտի օգնէին աւելի մօտէն ճանչնալու հեղինակներն ու անոնց գրական ժառանգութիւնը։

«Ճուն»ի բազմաթիւ համարներուն մէջ, որրերու

գրական թոթովանքներուն մէջ, աւելի կամ նուազ չափով, ներկայ են Վարուժան ու Սիամանթօ ըմբոստ, վրէժիշնդիր ապրումներու, Թումանեան, Իսահակեան, Պէշիկթաշլեան հայրենասիրական արտայայտութիւններու, Որբերեան՝ հայրենի տան, Արտ. Յարութիւննեան հովուերդական լարերու մէջ: Գոց եղած չատ մը տողեր, անզպալարար, պիտի սահէին բանաստեղծական պատառիկներու մէջ:

Անբացարելի էր պաշտամունքը Ապրիլեան Եղեռնի նահատակ զրոյներուն հանդէպ: Անոնց, որոնք իրենց կենդանութեան իրենց զրական ստեղծագործութիւններով գոյն եւ բովանդակութիւն տուած էին հայութեան, առաջնորդած հայ ժողովուրդը ազատութեան ճանապարհէն եւ իրենց նահատակութեամբ՝ մասունքներու վերածուած:

Կանխահաս, փոթորկախառն ժայթք մըն էր ասիկա. հրաշք մը եթէ կ'ուզէք, ուր հայ որբը ոչ թէ տարիով այլ շարաթով կը մեծնար, ուր հաղիւ տասը-տասնըերկու տարեկան տղաք կը ստանային լուրջ, ծանրախոհ դէմք, խոհուն, մտածող նայուածք, բուռն, անդիմադրելի ուժականութիւն. տղաք՝ խոռվքներով լեցուն հոգիներով, կեանքին բացուելու անյագ ծարաւով: Տղաք՝ որոնք իրենց տչքերով կը տեսնէին այն խորունկ փոսը, որ բացուած էր հայ մտաւորականութեան եւ ղեկավարութեան բնաջնջումով, որը լեցնել պէտք էր սակայն: Տղաք՝ որոնք իրենց հոգիին ու անձին մէջ կ'ապրէին պատասխանատուութեան այն մեծ զգացումը, որ պիտի ունենային իրենց խկ ժողովուրդին հանդէպ, զեռ իրենց բոլորովին մատաղ տարիքին մէջ: Որբեր էին, որոնք սակայն օրուայ հացին հետ ծարաւը կը զգային հոգեւոր սնունդին. տակաւ սորվեր էին իրենց մայրենի լեզուն, հաղորդուեր էին հայոց այրուրենի խորհուրդով, սորվեր էին հայոց պատմութիւնը, ծանօթացեր հայ մշակոյթին, կարդացեր, զոց ըրեր էին հայ հեղինակներու գործերը եւ իրենց կարդին զրիչ ձեռք տուեր էին իրենց ազու հոգիներով եւ հայ լեզուին ամբողջ ուժականութեամբը որատպամելու թէ՝ հայը կա՛յ, հայը կ'ապրի, պիտի ապրի:

ՄԱՐԶԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

Լիրանանի գեղածիծաղ ավերուն ամբողջ տարածքին վրայ հաստատուած Ամերիկեան Նպաստամառոյցի բազմաթիւ որբանոցներու շարքին, իր կրթական, մշակութային և բարձրորակ արհեստներու զարգացումին համընթաց, բացառիկ տեղ դրաւեց Ճիպէյլի որբանոցը, իր մարմնակրթութեան կալուածին մէջ:

Այս չեշտուած մատնանշումները փաստալից երեւոյթներով եւ նշանակալից դրուագներով կու տանք յետադայ տողերուն մէջ:

Քառասուն հինգ երկա՞ր տարիներ վերջ, մեր տրամադրութեան տակ չունինք ո՞չ դրաւոր փաստաթուղթեր և ոչ ալ մամուլի արտասպումներ, սակայն Ճիպէյլի որբանոցի մարզական կեանքի դրուագները այնքան տպաւորիչ եղած են, որ անոնց յուշագրութիւնը վատահ ենք անեղծ և վաւերական պիտի ըլլայ միշտ, անշուշտ յենուած նուաճումներու վրայ, որոնք որքան որբանոցային ներքին կեանքին համար, նոյնքան եւ արտա-որբանոցային բեմերու վրայ ոսկի տառերով պէտք է արձանագրուին:

Ո՞վ եղաւ Ճիպէյլի որբանոցի մարզական շարժումին ուահվիրան, ո՞վ դրաւ անմար բոցը չարքաշ ապրելու

եւ օրինակելի մարզիկներ դառնալու համաճարակային սէ-
րը որբերու ամէնօրեայ կեանքին մէջ։ Մասնաւոր մշակ-
ուած ծրագիրներ գոյութիւն ունէին, որբանոցը օժար-
ւա՞ծ էր որակաւոր մարզիչներով։

Որքան երկարի հարցումներու այս շարքը, նոյնքան
կը դժուարանայ անոնց ճշգրիտ պատասխան գտնելը։

Անկեղծ ըլլալու համար կարելի չէ հանդարտ խիղ-
ճով եւ արդար զնահատանքով մարզական այս տարածուն
շարժումին նախաձեռնութիւնը վերագրել որոշ անհատի
մը միայն։

Ինքնարուի եւ տարերային պոռթկում մըն էր կար-
ծես, առօրեայ սեւ աշխատանքներուն եւ ամէնօրեայ ծո-
վային լոգանքի ենթարկուած որբը մղելու եւ մարմնաւո-
րելու շարքաչ, առողջ եւ տոկուն պատանիներ, որոնց վր-
րայ քիչ մը հսկողութիւն եւ ցուցմունք, բաւական եղան
զանոնք կաղապարելու եւ ապա դարձնելու մարզական մէյ
մէկ «աստղեր», որոնք շուտով նաեւ պիտի փայլէին այդ
օրերու բոլոր մարզահանդէսներու կրկէսին վրայ։

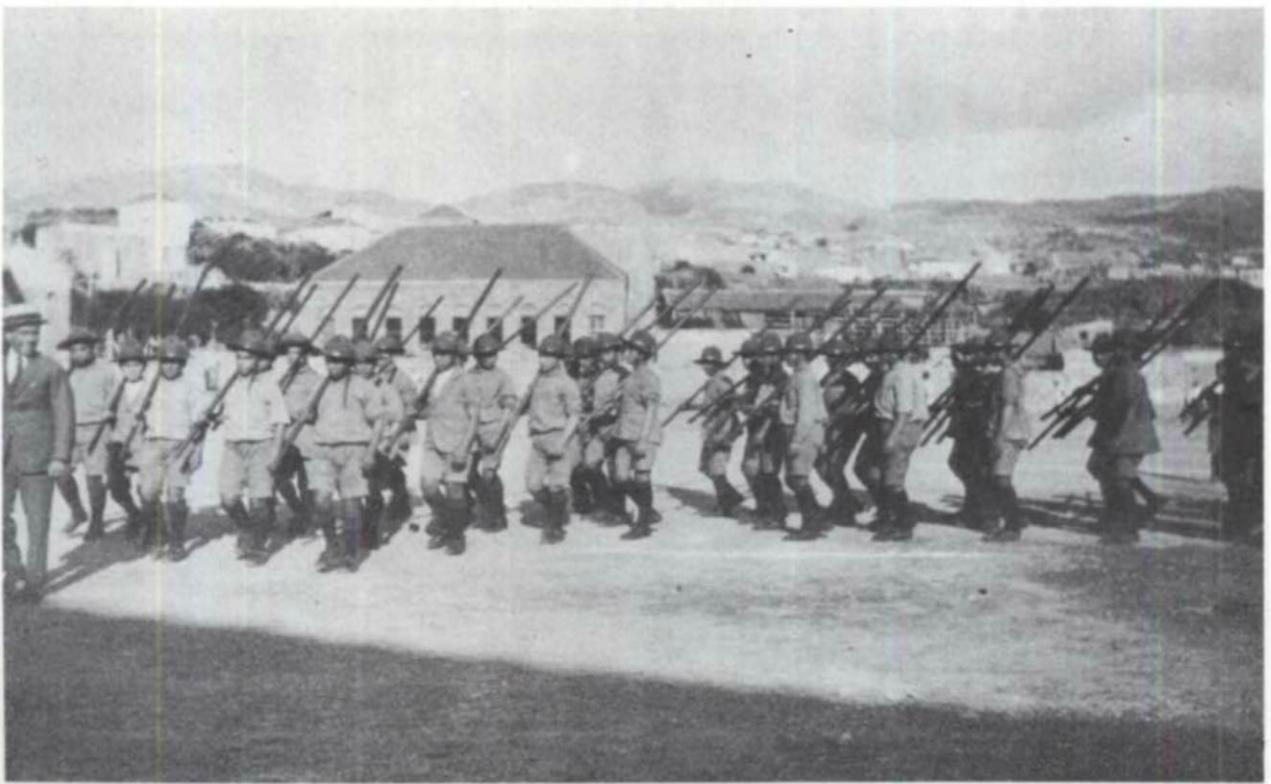
Ամէն ինչ նախնական ըլլալու սահմանէն անդին չէր
անցներ. Փութպոլի զնդակէն, տարազներէն սկսեալ մին-
չեւ ողիմպիական խաղերու համար տրամադրուած գոյքե-
րը, ու նաեւ խեղճ ու կրակ մարզադաշտը, իր ոչ-օրինաւոր
սահմաններով եւ ոչ-յղկուած գետինով։

Սակայն մարզական պիտոյքներու անբաւարարու-
թիւնն ու աղքատութիւնը երբեք արգելք չեղան, որ ձի-
պէյլի Որբանոցը չունենայ իր օրինակելի Փութպոլի խում-
բը, որը պատուհաս դարձած էր իր օրերու բոլոր մրցա-
կիցներուն, ըլլան անոնք այլ որբանոցներու ներկայացու-
ցիչ խումբեր, թէ պաշտօնեաներէ կազմուած խոռն խում-
բեր, որոնք չէին կրնար տոկալ ձիպէյլի խումբին կայ-
ծակնային իջուածքներուն առջեւ եւ չարաչարօրէն պար-
տուած կը ձգէին դաշտը։

Նոյնն էր պարագան ողիմպիական խաղերու նկատ-
մամբ։ Որբանոցի դաշտը վաղքուղի չունէր եւ ոչ ալ ոս-
տումի եւ արձակումի յարմար դեաբիններ, սակայն որբ-
մարզիկներու յարատեւ ձիգերն ու անդուլ փորձերը յետա-
զային այս ձիւղին մէջ եւս ձիպէյլը դրին ախոյեանի դիր-
քին վրայ։

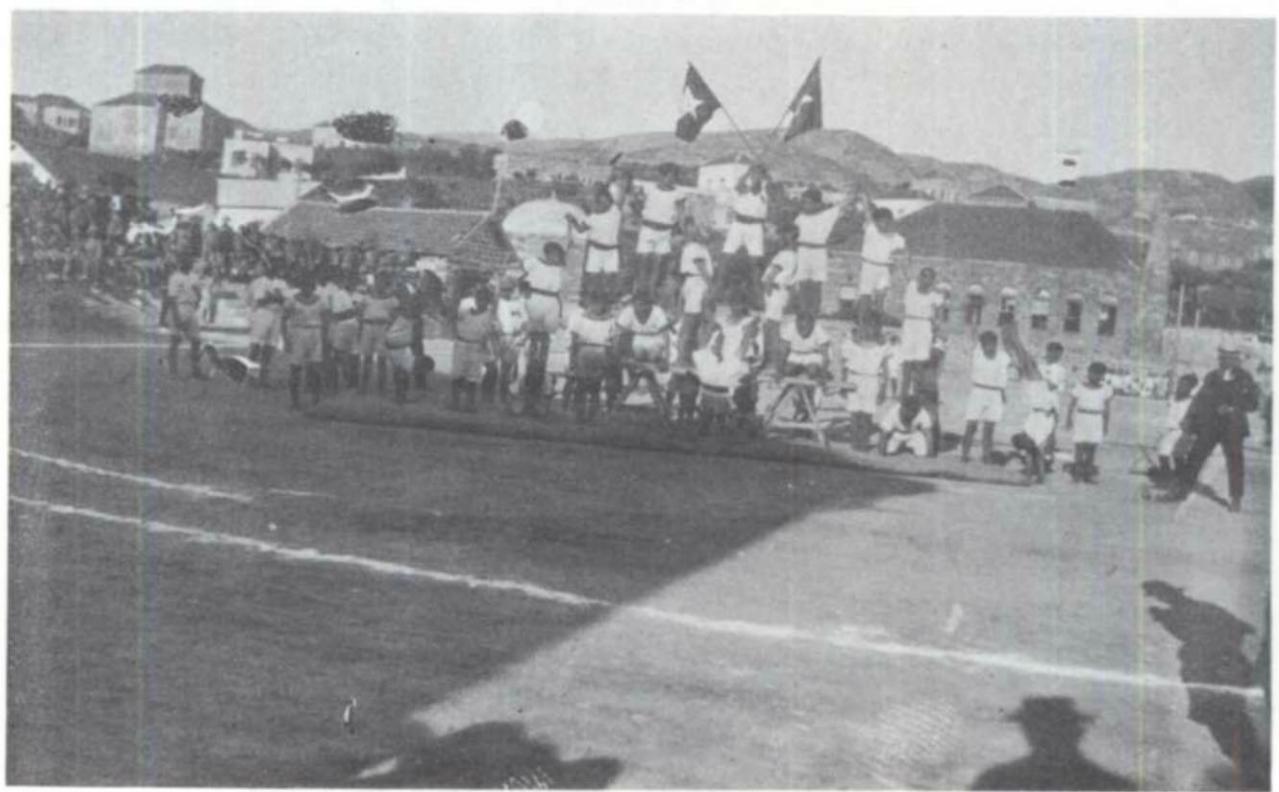

ԴԱՇՏԱՀԱՆԴԵՍԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ ՄԸ

ՈՐԲԵՐԸ ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՄԱՐԶԱՆՔԻ ՊԱՀՈՒՆ,
ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԵՓԱՆ ՏԱՐՏՈՒՆԻՒ:

ՄԱՐԶԱՀԱՆԴԵՍԻ ԲՈՒՐԳԻ ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐ :

Ճիպէյլի որբանոցի մարմնակրթական կեանքը սահմանափակուած չէր եւ ոչ ալ՝ շեշտուած մարզական որոշ կալուածին մէջ։ Մարզական բազմատեսակ ճիւղեր կը կիրարկուէին առաւել կամ նուազ չափով, սակայն ասոնց բոլորին մէջ, առաւելաբար հետեւեալ հինգ դլխաւոր ճիւղերն էին, որոնք աւելի կազմակերպուած բնոյթ ունէին, հետեւաբար պիտի բաւականանք անոնց խրաքանչիւրին մասին անզբազառնալ առանձին գլուխներով.-

- 1.- Զափական մարզանիք.
- 2.- Զինուորական մարզանիք.
- 3.- Արլեքիք խաղեր.
- 4.- Ֆութպոլ.
- 5.- Սկառտական շարժում:

Եթէ վերը չուզեցինք մասնաւոր անձերու կամ ուսուցիչներու յիշատակութիւնը ընել, խուսափելու համար առանձնաշնորհեալի տիտղոսը վերագրելէ մէկուն կամ միւսին, նաև արդար չենք դաներ, երբ քիչ վերջը պիտի դրենք խրաքանչիւր մարզախաղի մասին, չյիշել եւ արդար վաստակէ զրկել անձեր, որոնց անունները անքակտելի կերպով կապուած են ամէն մէկ խաղի հետ։

1.- ԶԱՓԱԿԱՆ ՄԱՐԶԱՆԻՔ

Մեզի համար, այդ օրերուն սոսկական դաստիարակէ դուրս, տիպար եւ հեղինակաւոր մարզիչի տպաւորութիւնը ձգած էր Պր. Կոպեոնիկ Մանսուրեանը, չափական մարզանքի ուսուցիչը, որ նոյն տաեն, առաւօտեայ պարտադիր մարզանքներուն համար հալածիչ դեւը կ'որակէինք։

Կամովին եւ խանզավառութեամբ չէինք երթար ամէն առաւօտ իր զեկավարութեան տակ եղած չափական մարզանքներու կատարումին, սակայն որքան ալ ակամայ, նաև չէինք կրնար բացակայիլ, ոչ թէ պատիժի ենթարկուելու վախէն, այլ հմայուած էինք իր կատարեալ մարզիկի առոյդ կազմէն, մասնաւորաբար իր գոռ եւ հմա-

յիշ ձայնէն, որ մեզ կը մղէր ամէն լուսաբացին դիմելու որբանոցին մարզադաշտը, ևնթարկուելու համար ամբողջ ժամ մը չափական մարզանքի զանազան կիրարկումներուն:

2.- ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՄԱՐԶԱՆՔ

Զինուորական մարզանք ու զինուորական անգութ «տիսխիլին»: Հարցուցէք ուեւէ ճիպէյլցի նախկին սանի՝ այս զոյգ երեւոյթներու անվիճելի հեղինակի մասին եւ դուք առանց վարանումի եւ վճռականօրէն պիտի ստանաք մէկ մարզու անունք՝ Պր. Ստեփան Տարտունի:

Ժուժկալ սէր եւ վերապահ համակրանք մը ունէր դէպի որբերը, — բացի իր դասարանի աշակերտներէն —, որովհետեւ անրացատրելի կերպով անգութ և օրէնքը տառացիօրէն գործադրող երկաթեայ մարզն էր, բայց որբերը կը պաշտէին զինք, որովհետեւ խորապէս համոզուած էին, թէ ան ինչ որ կը ծրագրէր, կը մտածէր եւ կը գործադրէր, կը կատարէր պարզապէս որբերը թրծելու, պողպատելու, հուսկ ուրեմն զինուորական տարապին մէջ դընելու զանոնք:

Զէր բաւեր զինուորական մարզանքներու ամէնէն դժնդակը կիրարկել, մանաւանդ վերին դասարանի աշակերտներուն համար, այլեւ իր դասարանի աշակերտներուն փայտէ զէնքեր շինել տուած էր եւ անոնց գործածութիւնը իր բոլոր մանրամասնութեանց մէջ ծայրայեղ յոգնութեան եւ մաշումի կը տանէին ևնթակաները:

Զինուորական արշաւանքները, թշնամին հալածելու եւ անոր բերդը գրաւելու փորձերը շարաթական մեր դասներուն մաս կը կազմէին, եւ ի հեծուկս չես գիտեր որո՞ւ, ճիպէյլի շրջակայքի բլուրները յաճախ ոտքիկոխան պիտի ըլլային մեր կողմէ եւ այդ անպայման անձրեւոս օրերուն, երբ ճամբաները ջուրով եւ ցեխով լեցուած պիտի ըլլային եւ մեր մազլցած անտառները մառախուղով շրջապատուած:

Պիտի քալէին տեղատարափ անձրեւին տակ, պիտի քալէին լճացած ջուրերու մէջէն եւ վա՛յ անոր, որ իր պառկեցէ՛ք հրամանին նոյն բոպէին իր առջեւը զանուած

ջուրին կամ ցեխին մէջ ամբողջ մարմնովը չպառկէր. պզտիկ քննութիւն մը, հրամանէ դուրս եղած շեղում մը, ևնթական կ'ենթարկուէր ոչ միայն խիստ դիտողութեան, այլ եւ ամբողջ հասակով տարածուէր ջուրին կամ ցեխին վրայ, լուռ եւ սակայն Պր. Տարտունիի աններող եւ դաժան նայուածքին տակ: Նման պարագայի մը զոհը եղաւ իսա-չառուր Մակարեան:

Յ.՝ ԱԹԼԵԹԻՔ ԽԱՂԵԲ

Եթէ ձիպէյլը, ի չարս Նպաստամատոյցի այլ որբանոցներուն, իր պատուոյ տեղը ունեցաւ եւ մինչեւ նոյն որբանոցի փակումը դահընկէց չեղաւ, միշտ մնալով առաջնորդողի նախանձելի դիրքին վրայ, այդ առաւելաբար կը պարափի իր աթլեթիք խաղերու մէջ ունեցած գերակայութեան:

Հոյլ մը մարզիկներ, որոնք եթէ բնածին ձիրքերով օժտուած էին, ապագային յաղթանակէ յաղթանակ սուրալու համար, սակայն նոյն այդ խմբակին բնածին յատկութիւնները իրենց առաւելագոյն զարգացումին եւ կատարելագործումին պիտի չհասնէին, եթէ ձիպէյլի որբանոցին մէջ, նոյն այդ անտաշ տղաքը փորձերու, յղկումի եւ մասնաւոր հոգածութեան առարկայ չդառնային, ոչ միայն անհատական ճիգերու, այլ մասնաւոր տարեկան մարզահանդէսներ պատրաստելու ճամբուն վրայ: Այս ճիգին մասնակից էր ձիպէյլի ուսուցչական կազմը իր ամբողջական կազմով:

Հակառակ որբանոցին մէջ յաճախ կատարուած շինութիւններուն, որոնք տեղ-տեղ արգելք պիտի ըլլային երկար եւ սահուն վաղքերու, հակառակ վաղքուղիի պակասին, ոստումի եւ արձակումի փոսերու եւ ձողերու շատ նախնական վիճակին, վարակիչ եւ նախանձելի սէր մը կար չափահաններու քով դէպի աթլեթիք խաղերը:

Գարնանային եղանակը նախամուտն էր ամէնօրեայ փորձերու, վաղքերու, ոստումներու եւ արձակումներու, որոնք իրարու կը յաջորդէին միշտ հսկողութեանը տակ կարգ մը ուսուցիչներու, որոնց պաշտօնական կիրարկու-

մը իր գաղաթնակէտին պիտի հասնէր տարեկան դաշտահանդէսին օրը: Խանդավառութեան, ողեկոչումի, հպարտանքի եւ ուրախութեան ամէնէն սիրելի, ամէնէն շատ սպասուած օրն էր, երբ պիտի կատարուէր Որբանոցի Տարեկան Դաշտահանդէսը, որ առհասարակ կը զուգադիպէր Մայիսի առաջին կամ երկրորդ շաբաթին:

Մեծ արարողութիւն մըն էր, երբեմն՝ անհարթելի դժուարութիւններով եւ դժոհութիւններով բեռնաւորուած: Բոլոր մասնակցող մարզիկները, ճարպիկ և զուարթիսաղերուն բաժին բերող փոքրիկները պիտի բաժնուէին երեք խումբերու, զեկավարութեամբ խմբապետներու, պիտակ ունենալով կարմիր, կապոյտ եւ նարնջագոյն գոյնները: Խումբերու պատասխանատունները անվերջ սակարկութեան մէջ կը մնային, առաւելագոյն չափով իրենց շարքերուն մէջ առնելու արժէքաւոր տարրերը, ինչ մարզի մէջ ալ ըլլային անոնք, անոնց՝ բոլորին համագրութիւնը խումբը պիտի տանէր դէպի օրուան յաղթանակին, ըլլայ ատիկա անհատական թէ խմբային եւ պիտի հոչակուէր օրուան ախոյեանը:

Որբանոցի ամէնէն փայլուն, կախարդական ըլլալու աստիճան գրաւչութեան օր կը նկատուէր մարզահանդէսի այդ բացառիկ օրը:

Դաշտը գարդարուած կ'ըլլար լիրանանեան, հայկական եւ ֆրանսական դրօշակներով, կամարներ բարձրացած զրան մուտքին: Տնօրէնութեան կողմէ զրկուած հրաւէրներուն վրայ ներկայ կ'ըլլային նպաստամատոյցի որբանոցներու անօրէնները, ուսուցչական կազմը, Ճիմէյլի դայմագամը, սատիկանապեար ու նաեւ բազմաթիւ աղգայիններ, որոնց վրայ պիտի աւելնային Ճիմէյլի որբանոցի ամբողջ պաշտօնեանները եւ հազարէ աւելի որբերը:

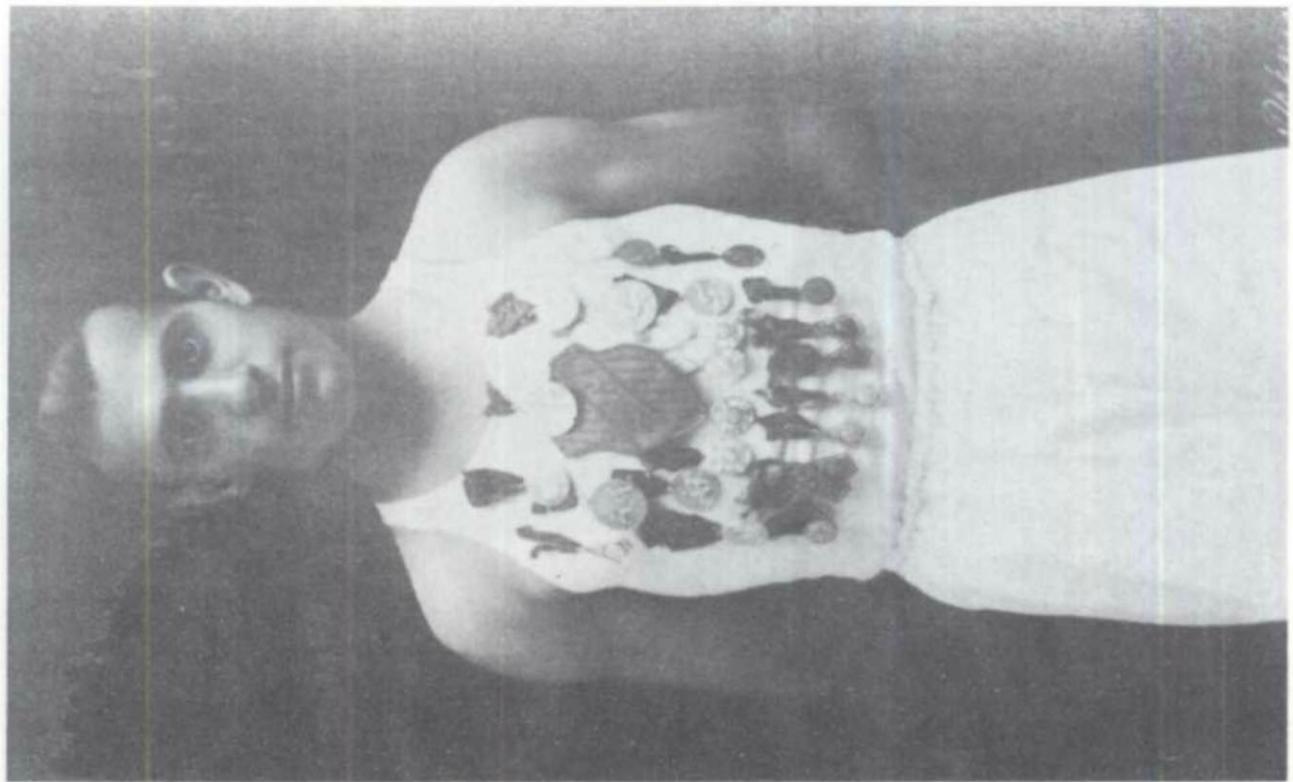
Տօնական այս օրը կը սկսէր մարզիկներու տողանցքով, առաջնորդութեամբ որբանոցի նուազախումբին: Բընական է մարզիկները չունէին մեր օրերու ողիմպիտականներու յատուկ տարագներ, այլ հագած կ'ըլլային որբանոցի սովորական շապիկն ու շապընկերը, հպարտութեամբ կրելով իրենց կուրծքերուն վրայ իրենց պատկանած խումբին գունաւոր երիզը:

Ուսուցչական կազմէն առնուած դատական մարմին

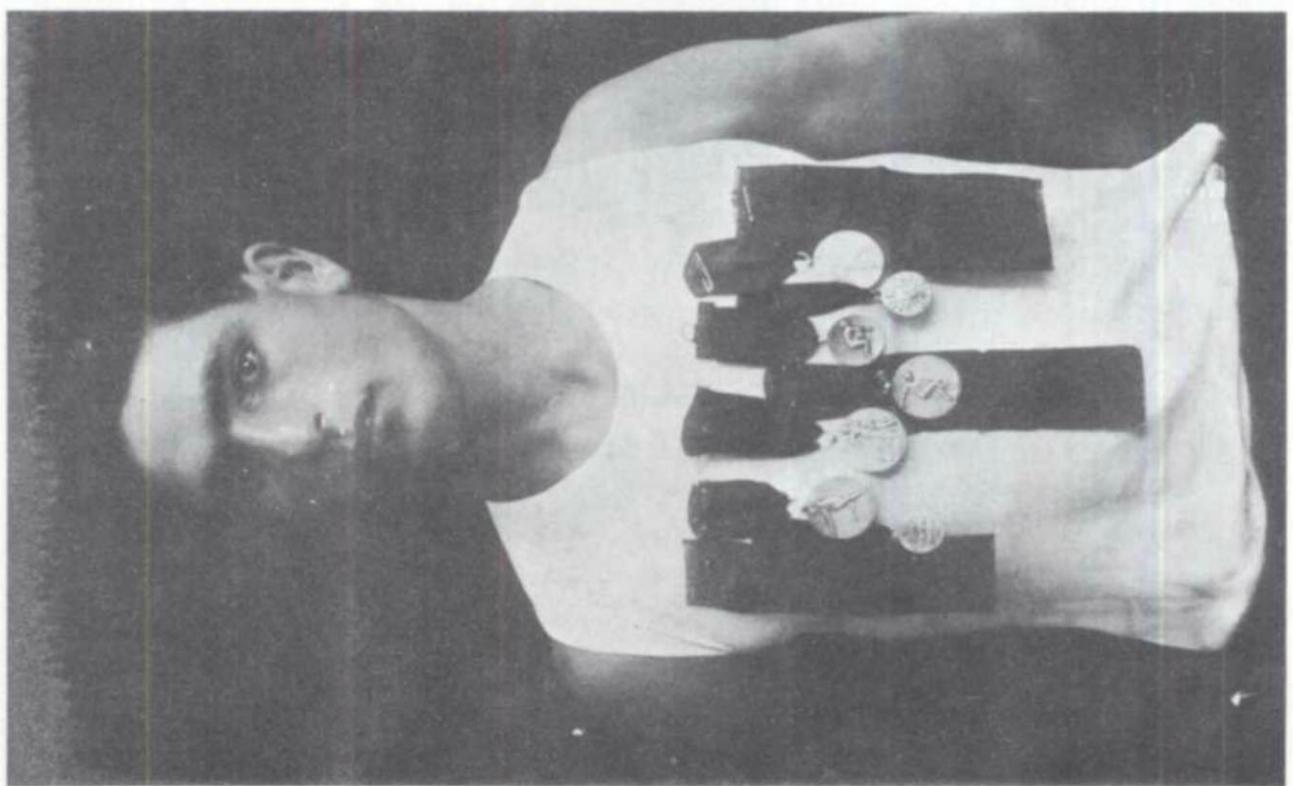

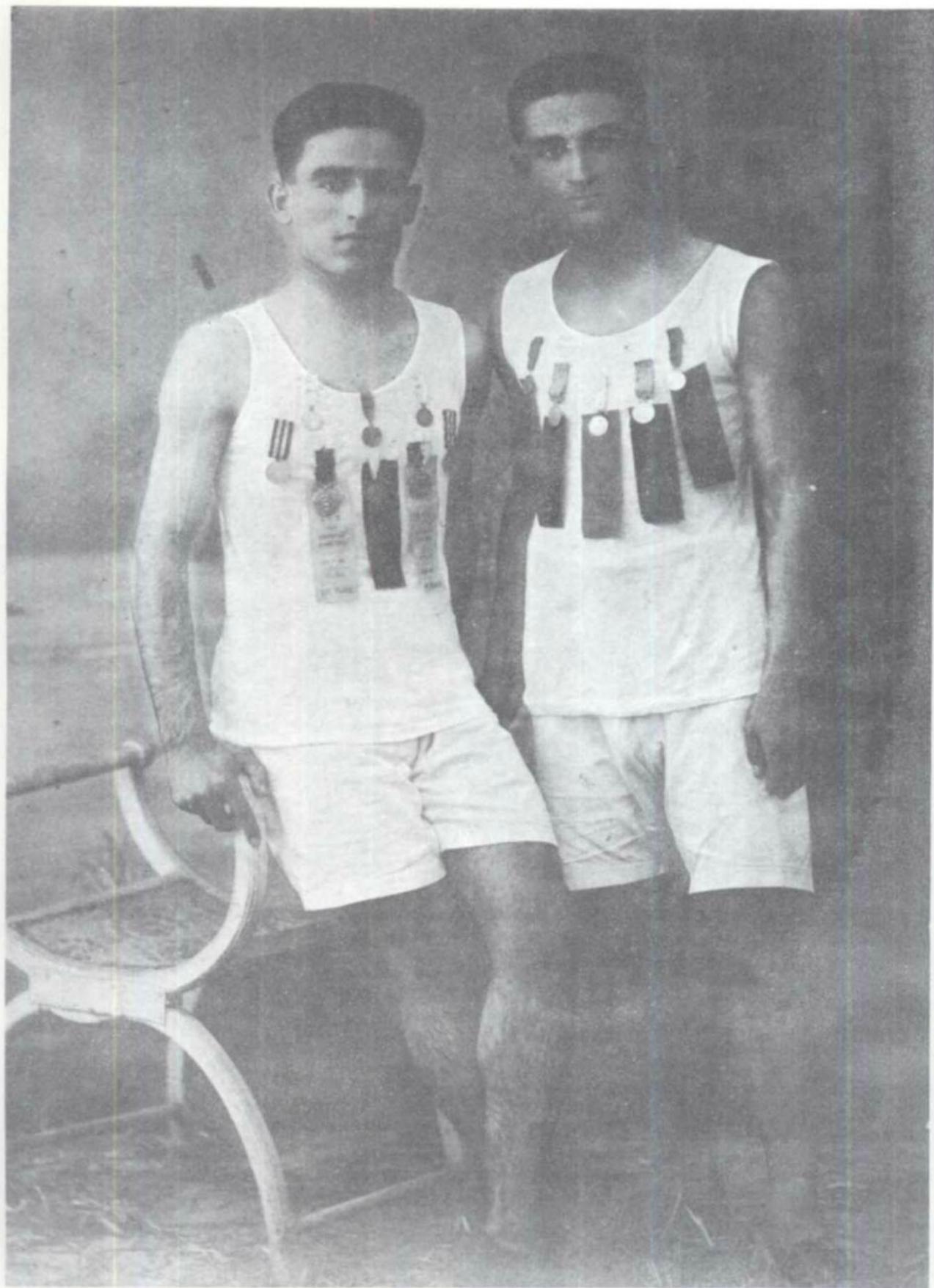
ՕՆՆԻԿ ՓԻԼԻԿԵԱՆ ԵՒ ՅՈՎՃԱՆՆԵՍ ՇԱՀԻՆԵԱՆ
Ճիպեյլի մարզական մեծ ախոյեանները իրենց շքանշաններով :

Օնհկ Փիլինեան արդյունքության մասին հիպէլի:

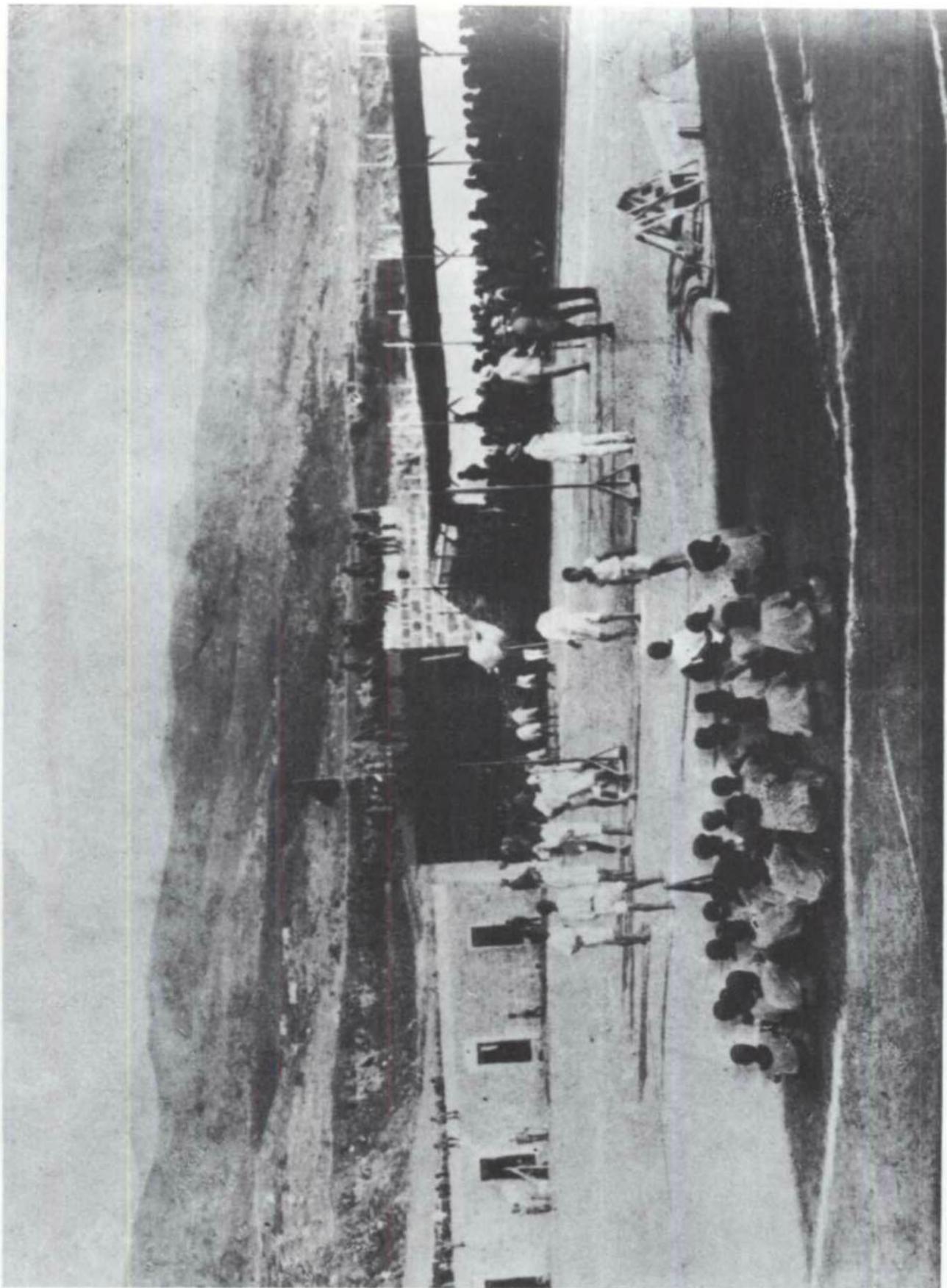
ՀԱՅԿԱԳ ՏԵՐ ՄԱՆՈՒԵԼ ԱՊՆ ԱՐԳԻԿԱՆԵՐՔՆ :
ոքքանցի լաւագոյն մարզիկներէն :

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՒ ՊՕՂՈՍ ՇԱՀԻՆԵԱՆ ԵՂԲԱՑՐՆԵՐ
Ճիպէյլի մարզական կեանքի զայգ դարբինները, որոնք Պէյրուրի մէջ
Հ. Մ. Ը. Մ. ի կազմակերպման եւ տարածման մղիչ ուժը եղան:

Ճիղիքներ ՈՐԲԱՆՈՑԻ ՏԱՐԵՎԱՆ ՄԱՐԶԱՀԱՆԴԻՍԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ ՄԸ:

մը կը հսկէր մրցումներու կանոնաւոր հոլովոյթին, եւ իւրաքանչիւր խաղէ վերջ, անոր արդիւնքները կ'արձանագրուէին սեւ տախտակի մը վրայ, ցոյց տալով իւրաքանչիւր գոյնի շահած կէտերը:

Մրցումներուն մաս կը կազմէին 100, 200 եւ 400 մեթր վազք, մէկ եւ երեք քայլ, բարձրութիւն եւ ձողով բարձրութիւն ցատկել, գունտ, սկաւառակ և նիզակ նետել, որոնց իւրաքանչիւրին կիրարկումն ու անոր բախտաւոր յաղթականի ճշգումը առիթ կու տար խումբերու ոգեւորութեան եւ անսահման խանդավառութեան, որոնք իրենց գաղաթնակէտին կը հանէին, երբ պիտի սկսէին երկու մեծ խմբական մրցակցութիւնները, այն է՝ դրօշարշաւի վազքն ու չուան քաշելու հետաքրքիր արարողութիւնը, որոնք պիտի գային վերջնականապէս ճշգելու օրուան ախոյեան խումբը:

Հետաքրքրութենէ զուրկ չէին նաեւ զուարթ և ճարպիկ խաղերը, ինչպէս դզալով հաւկիթ կրել բերնին մէջ եւ վազել, տոպրակներու մէջ կապուած ոտքերով առաջանալ, տըպլիկներ կատարել և հուսկ ուրեմն՝ բուրզեր կազմել:

Ուրախութեան եւ խանդավառութեան ալիք մը կը բարձրանար ամբողջ դաշտին երկայնքին, համակելով նաեւ հանդիսականները, երբ վերջապէս կը յայտարարուէր յաղթական խումբին շահած առաւելագոյն կէտերը: Ողջագուրումներ և անդադրում ծափահարութիւններ յաղթական խումբի տղոց քով եւ քիչ մը յուղում ու երբեմն ալ դառնութիւն եւ արցունք պարտուածներու մօտ, սակայն գեղեցիկ, տպաւորիչ, առինքնող եւ երանելի օր մը անկասկած Որրանոցին համար . . . :

Դաշտահանդէսը կը փակուէր տնօրէնին կողմէ կատարուած մրցանակաբաշխութեամբ:

ՄԻԶ-ՌԻԲԱՆՈՑԱՑԻՆ ԱԹԼԵԹԻՔ ՄՐՑՈՒՄՆԵՐ

Որրանոցային մարզական կեանքը բազմաթիւ եւ բազմատեսակ հանդիպումներու շարքերով, բացառիկ երեւոյթ ու նաեւ անմոռանալի յիշատակ մը պիտի մնայ: Մանաւանդ պատմական այն օրը, երբ 1922ի դարնան, Ա-

մերիկեան Համալսարանի նախկին մարզադաշտին վրայ տեղի ունեցաւ Միջ-Որբանոցային առաջին մարզական հանդիպումը, մասնակցութեամբ Նպաստամատոյցի հետեւեալ հինգ որբանոցներուն .—

- 1.- Ճիպէյլ.
- 2.- Նահր-Իպրահիմ.
- 3.- Մամըլթէյն.
- 4.- Անթիլիաս.
- 5.- Սայտա (Լիրանանեան).

Մասնակցող հինգ որբանոցներէն երեքը՝ Նահր-Իպրահիմ, Մամըլթէյն եւ Անթիլիաս, այդ օրերուն մարզական գետնի վրայ մեծ արժէք մը չէին ներկայացներ, թէ իրենց որբերուն թիւով եւ թէ մարզական մակարդակով։ Հետեւարար Միջ-որբանոցային առաջին հանդիպումին սուր մրցակցութիւնը եւ ճակատագրական բախումը կը մնար Ճիպէյլի եւ Սայտայի միջեւ։

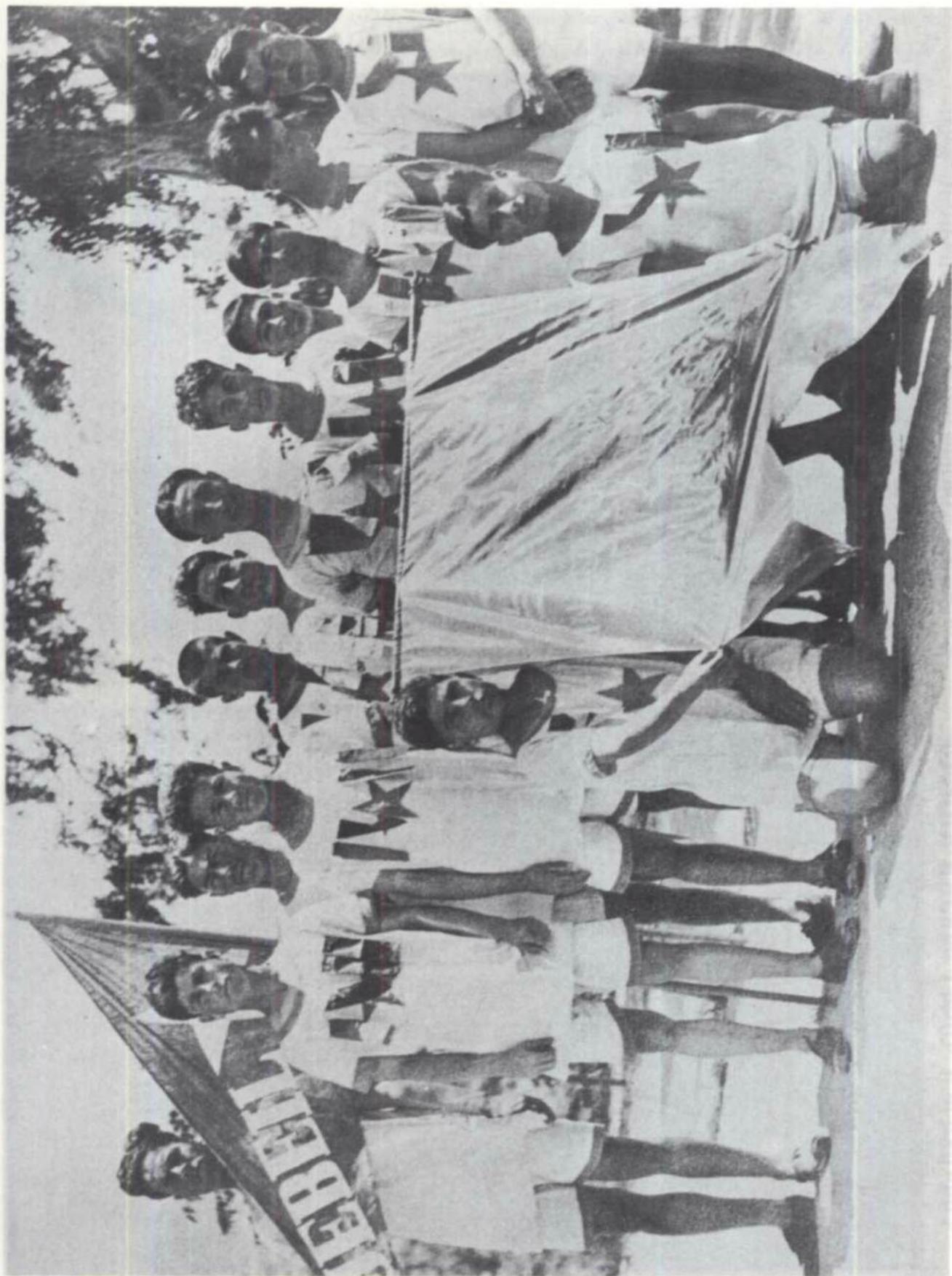
Փակագիծ մը կ'ուզենք բանալ հոս, նպատակ չունենալով հանդերձ մեղադրանքի սիւնին դամել եւ կամ ենթադրութիւններու զոհը դարձնել անձեր, որոնք կարծես մասնաւոր և յետին նպատակներով կազմակերպել ուզեցին այս հանդիպումը, անշքացնելու համար Ճիպէյլի մարզական փայլուն անցեալը, անոր առաջնորդողի տիտղոսը խնդրոյ առարկայ դարձնելով։

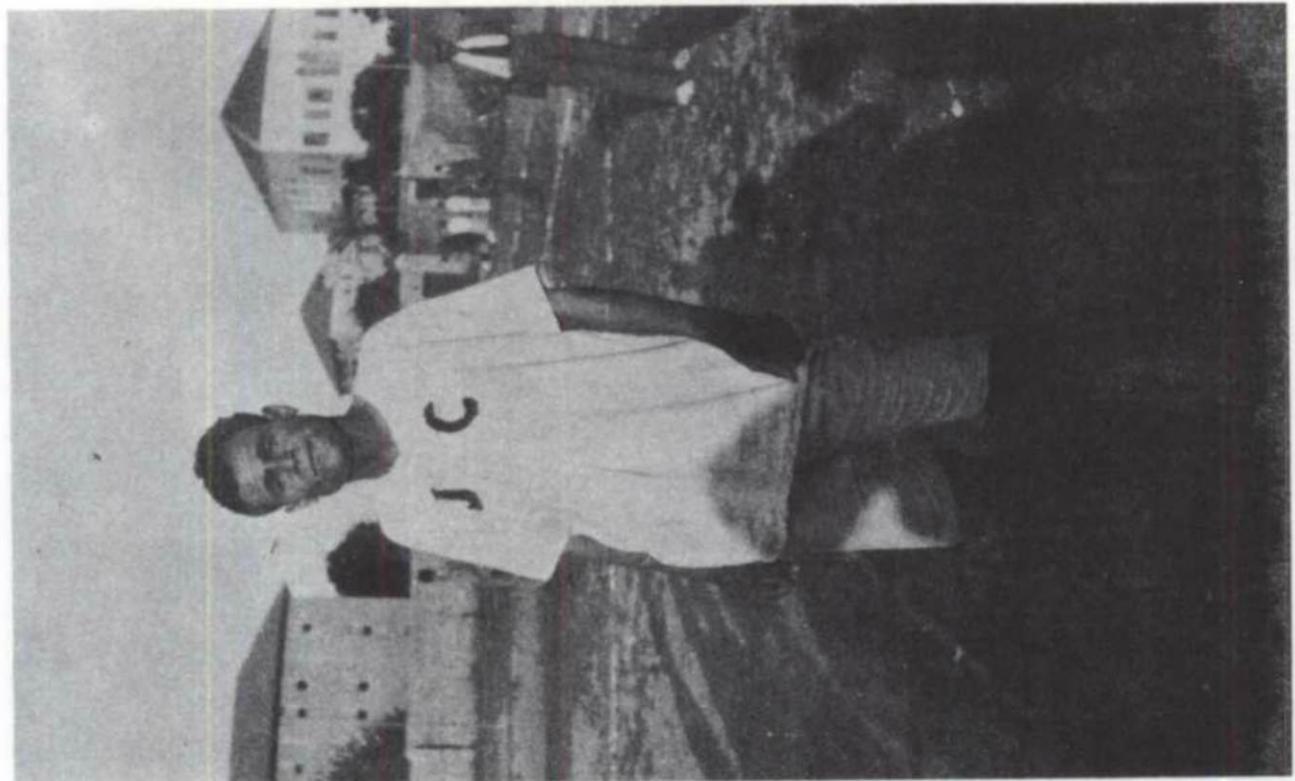
Այս համոզիչ եզրակացութեան յանդած ենք, ունենալով հետեւեալ փաստերը։

1.- Մրցումները տեղի կ'ունենային այն տարին, երբ Ճիպէյլի որբանոցի չափահաս որբերէն շատեր մեկնած էին Պէյրութ կամ Ֆրանսա, որոնց մէջ կային շատ մը աչքառու եւ որակաւոր մարզիկներ։

2.- Կեղրոնէն եկած հրահանդի մը վրայ՝ Ճիպէյլի որբանոցի անօրէնութիւնը արդիլած էր նոյն հանդիպումին իրենց մասնակցութիւնը բերելու Ճիպէյլի նախկին սաներուն, որոնք մարզական փայլուն ճիրքեր ունէին եւ սակայն այդ օրերուն քանի մը ամսուան համար միայն պաշտօնեաներ դարձած էին։

Միջ-Արքանութանձին ՈՂԻՄՊԻԱԿԱՆԻ ՃԻՓՔԵՐՆ ՅԱՐՁԻԿՆԵՐՆ :

ԱՆԱՐԿԱՆ ՄԱՐՁԻԿ ԼԵՒՈՆ ՄԵԼԻՏՈՆԻԱՆ,
ԱՅԼ ԱՆՈՒՆԻՎ՝ ՍԱՏԱՆԱՅ ԼԵՒՈՆ:

ՄԻԶ-ԱՐՔԱՆՈՑԱԹԻՆ ՈՂԻՄՊԻԱԿԱՆ ՄԸՐ-
ՑՈՒՄՆԵՐԻՆ ՃԻՊԵԼԸ ԱԽՈԹԵԱՆ:

3.- Ամենածանրակշիռ պարագան սակայն, մրցման օրը Ամերիկեան Համալսարանէն եկած դատական կազմի կողմնակցութեան դատապարտելի դիրքն էր, ի նպաստ Սայտայի որբանոցի մարզիկներուն:

Այս բոլոր աննպաստ պայմանները, կազմակերպուած դիրքաւորումները սակայն չկրցան խորտակել ձիւպէյլի որբանոցի մարզիկներու վճռական կամքն ու յաղթելու անյողվողդ հաւատքը:

Մրցումները սկիզբէն մինչեւ վերջ եղան բուռն յաղթանակի պայքարը աւելի քան երեք եղաւ սուր. յաճախ պատահած անիրաւ միջամտութիւններն ու անուղղակի քաջալերութիւնը հանդէալ սայտացիներուն՝ չկըրցան հասնիլ իրենց նպատակին եւ ձիւպէյլի զմայլելի տըղաքը նոր ոսկեղէն էջ մը բացին իրենց մարզականօրէն արդէն հարուստ ասպարէզին վրայ եւ օրուան ախոյեան հըռչակուեցան, հանդիպումին առաւելագոյն կէտերը շահելով: Հետաքրքրութեան համար կու տանք այդ կէտերը...

1.- ձիւպէյլ	51·5	կէտ
2.- Սայտա	49·5	»
3.- Նահր-իպրահիմ	19·5	»
4.- Անթիլիաս	16·5	»
5.- Մամըլթէյն	2	»

Անցած են այդ գեղեցիկ եւ անուշ յիշատակներով երանելի օրերը: Ձիւպէյլի այդ սերունդը ափ մը հողի պէս ցրուած է այսօր աշխարհի չորս ծագերուն: Սակայն, երբ պիտի արձանագրուին այս տողերը եւ պատմութեան դիրկը նետուին՝ ի՞նչպէս մոռնալ եւ երկիւղածութեան եւ պաշտամունքի խոնարհութեամբ չյիշել հոյլը այդ խենթ, անուշ եւ խանդավառ տղոց, մարզանքի երկրպագու եւ որբանոցի հերոսները դարձած այդ ոսկի տղոց:

Բնական է, բաւական երկար պիտի ըլլար եւ մեք յիշողութիւնն ալ դաւաճանէր մեզի տալու անունները բոլոր անոնց, որոնք որբանոցին մէջ թէ որբանոցէն դուրս մարզական միութիւններու մէջ անուն չինեցին, վաստակը բերին, բայց նաեւ անարդար պիտի ըլլայ չյիշել անունները առնուազն անոնց կարեւորագոյններուն, ի՞նչպէս

ճարպիկ լեւոնը, Մանուկ Օտապաշեանը (սեբաստացի երկար Մանուկը), Իսրայէլ Արզումանեանը, Հայկազ Մանուէլեանը, Օննիկ Փիլիկեանը, Շահէն Տէրտէրեանը, Շահինեան Պօղոսն ու Շահինեան Յովհաննէսը եւ շատ ուրիշներ:

Աթլեթիք խաղերուն, Ճիպէյլցիներու գրեթէ նոյն խմբակն էր, որ երբ հետագային կազմուեցաւ Հ.Մ.Լ.Մ.ի Պէյրութի մասնաճիւղը, մտան անոր շարքերէն ներս եւ անոր կազմակերպած յաջորդական երեք Ողիմակիական խաղերու ընթացքին, ոչ միայն առանցքը կազմեցին Հ. Մ. Լ. Մ. ի մարզիկներուն, այլ եւ շահեցան օրուան ախոյեանութիւնը:

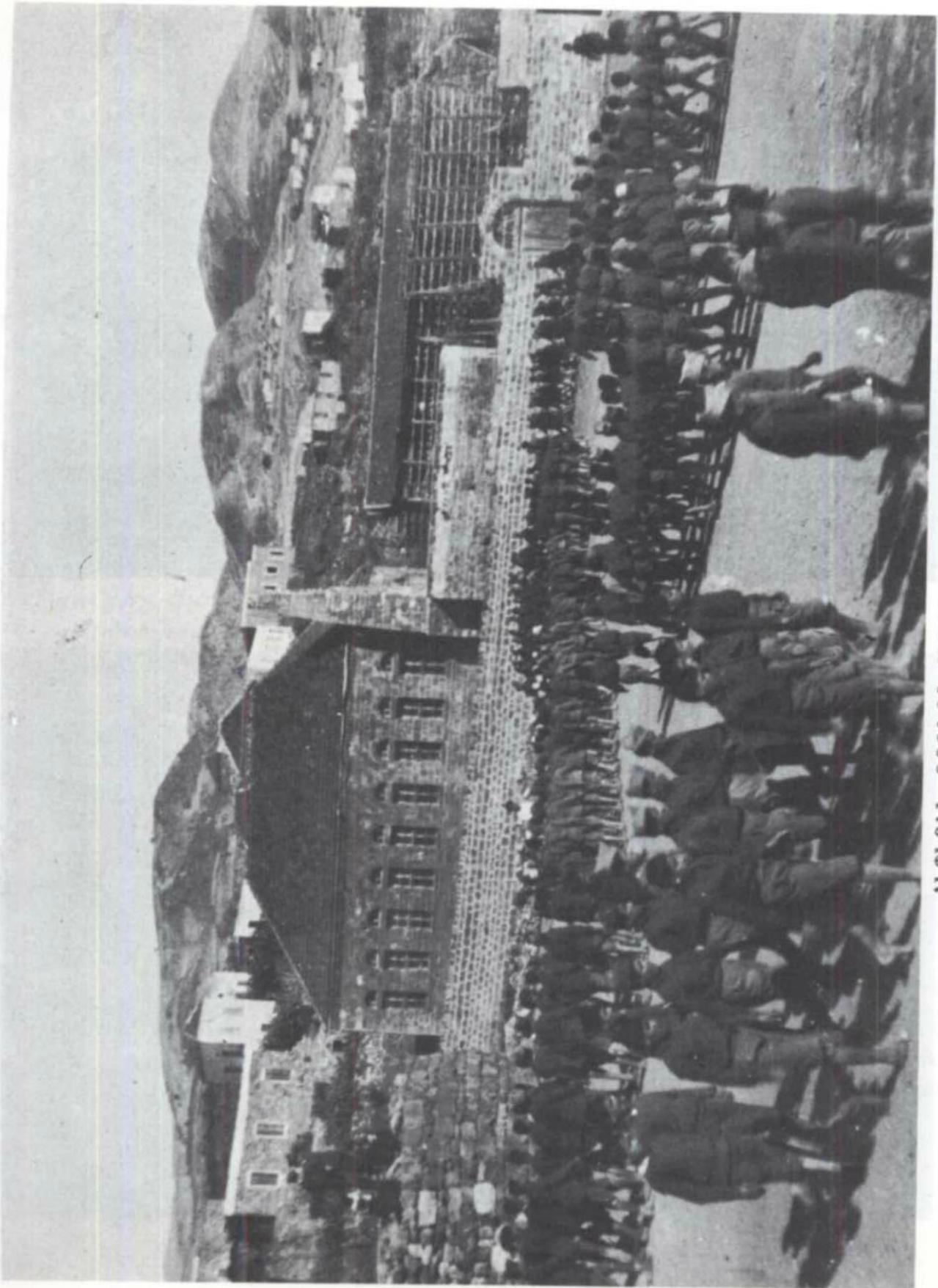
4.- ՖՈՒԹՎՈՒ

Ինչպէս այսօր, նոյնպէս եւ այդ օրերուն ֆութպոլը թագաւորն էր բոլոր մարզախաղերուն, թէ եւ նախնական պայմաններու տակ եւ խղճալի սկզբնաւորութեամբ, բայց հասնելու համար շուտով լաւագոյն մակարդակի:

Ֆութպոլը Ճիպէյլի մէջ սկսած է լաթերով շինուած գնդակներով, պարզ կօշիկներով ու յաճախ խաղցուած է բոպիկ ոտքերով: Բայց այդ առինքնող խաղի հանդէպ որբերուն ունեցած անսահման եւ կրքոտ սէրը այնքան վարակիչ եղաւ մեծին թէ փոքրիկին քով, որ կարճ ժամանակէ մը վերջ լաթէ գնդակները տեղի տուին օրինաւոր կաշիէ գնդակներու, պարզ կօշիկները կերպարանափոխուեցան խաղի յարմարութիւններով օժտուած ֆութպոլի կօշիկներու եւ աղամաթուղերով շրջապատուած քարքարուտ դաշտը վերածուեցաւ կոկիկ մարզադաշտի մը, անշուշտ անօրէնութեան բարեհաճ համաձայնութեամբ եւ կարգադրութեամբ:

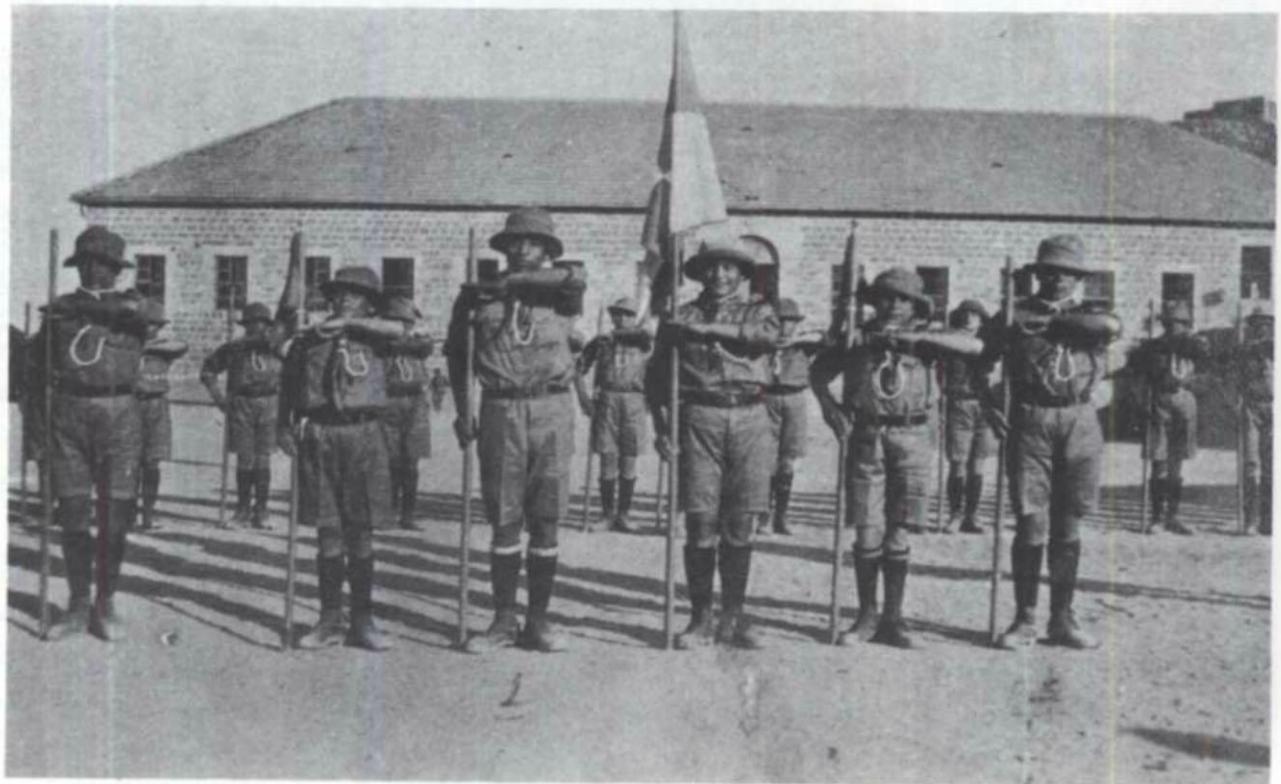
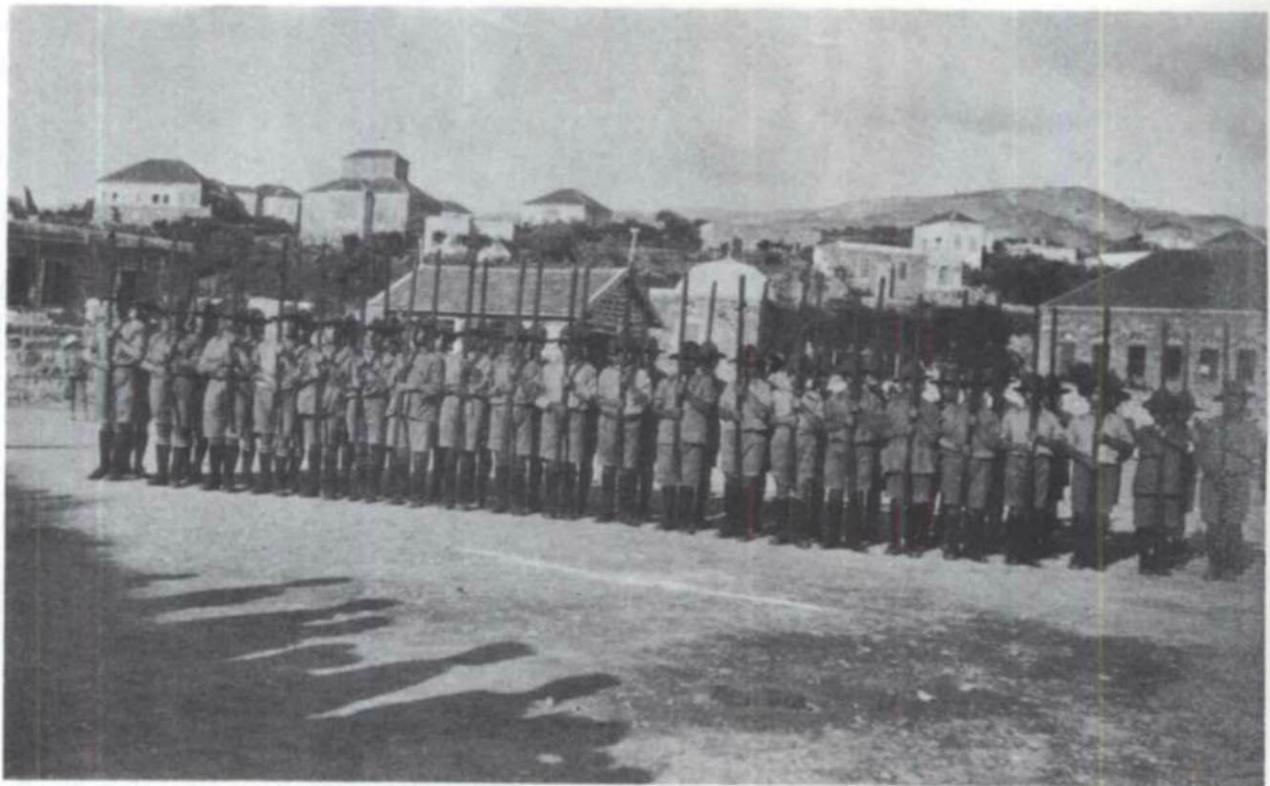
Որբանոցին մէջ կազմուած էին բազմաթիւ խումբեր: Դրեթէ ամէն դասարան կամ արհեստակցական խրմբաւորում եւ կամ պաշտօնէութիւն ունէին իրենց անունին համապատասխան ֆութպոլի խումբեր, որոնք բարի նախանձէ դրդուած՝ առաւելագոյն ճիգ կը թափէին զիրաք դերազանցելու համար:

Կիրակի կէսօրէն ետքերը դաշտը առհասարակ վե-

Ճիկչիլի ՈՐՔԵՐԸ ՄԱՐԶԱՆՔԻ ՊԱՀՈՒՆ:

ՃԻՊԵՑԼԻ ՈՐԲԱՆՈՑԻ ՍԿԱՌԻՑՆԵՐԸ :

բապահուած կ'ըլլար որբանոցին մէջ աչքի զարնող լաւագոյն խումբերուն, որոնք բաժնուած երկու մրցորդ խումբերու՝ կը ճակատէին իրարու դէմ, հանդիսատես եւ ծափահարող ունենալով որբանոցի աշակերտութիւնը, աշխատաւոր գասը եւ ուսուցչական կազմը:

Անհաւատալի պիտի ըլլայ ըսել թէ, չկար այժմեայ ֆութպոլի խաղին պահանջած պարտադիր 90 վայրկեաններու օրինական ժամանակի ոչ ճշդումը եւ ոչ ալ յարգումը: Հաղիւ կէսօրուան ճաշին վերջին պատառը լրացուցած՝ խումբերը արդէն իջած կ'ըլլային դաշտ եւ մինչեւ մութը կոխելը՝ երկու խումբեր անխոնջ եռանդով կը մըրցէին իրարու դէմ. յոգնութիւն եւ սպառում անծանօթ բռներ էին որբերուն համար:

Ճիպէյլի որբանոցը ունէր նաև իր «աղգային խումբը» զառած եւ պատրաստուած լաւագոյն տարրերէն, որոնց շապիկներուն վրայ անոնք հպարտութեամբ կը կրէին «Ճիպէյլ» մեծատառ մակագրութիւնը:

Ինչպէս աթլեթիք, նոյնպէս եւ Ճիպէյլի ներկայացուցիչ ֆութպոլի խումբը, իր միջ-որբանոցային մըրցումներուն մէջ միայն վայլուն յաղթանակներ արձանագրած է, ըլլան ատոնք իր դաշտին վրայ թէ այլ որբանոցներու դաշտերուն վրայ, մինչեւ իսկ նպաստամատոյցի բոլոր պաշտօնեաններու խառն խումբը, որ իր մէջ ունէր շատ կարող տարրեր, Ճիպէյլի մէջ անփառունակ պարտութիւն մը արձանագրեց Ճիպէյլի աղգային խումբին առջեւ:

Այս մարդին մէջ եւս, Պէյրութի Հ. Մ. Բ. ի առաջին խումբը, կազմուած 1923-1924 թուականներուն, առաւելագոյն չափով օգտուեցաւ Ճիպէյլի որբանոցի ֆութպոլիստներու լաւագոյն տարրերէն:

5.- ՍԿԱՌԻ ՏԱԿԱՆ

Կարելի չէ փակել Ճիպէյլի որբանոցի մարզական կեանքի փոքրիկ նկարը տուող այս էջերը, առանց քանի մը տող գրելու նաեւ սկառատական շարժումին մասին, որ ունեցաւ իր շատ կարեւոր տեղը որբանոցին մէջ:

Որբերուն համար, շատ գեղեցիկ եւ հաճելի անակընկալ մը եղաւ, երբ 1922ին, ամրան երեկոյ մը, որբանոցի Տնօրէն՝ Պր. Ռ. Թրէվիդ հաւաքելով որբերը յայտնեց թէ՝ ուրախ լուր մը ունի հաղորդելիք։ Ափ ի բերան և ականջալուր կը սպասէին որբերը, երբ ան յայտնեց, թէ Հալէպէն նոր վերադարձած է եւ հոն-Անրկայ եղած մարզահանդէսի մը, ուր հայ սկառատներ մասնակցած են այդ մարզահանդէսին իրենց հետաքրքրական խաղերով և կազմած գեղեցիկ բուրգերով, որոնք մեծ փայլ մը տուած էին հանդէսին։ Անմիջապէս հետաքրքրուած ըլլալով մարզահանդէսի կազմակերպիչին եւ պատասխանատու անձին շուրջ, խմացած է թէ ատիկա Պր. Լեւոն Արգարեան անունով սկառատ խմբապետ մըն է։ Տեղւոյն վրայ իսկ տեսնելով սկառատ խմբապետը՝ զինք կը հրաւիրէ Ճիպէյլ, սկառատական շարժում կազմակերպելու համար որբանոցէն ներս։

Տնօրէնին այս խանդավառ լուրը անշուշտ կ'ընդունուի խելայեղ ծափահարութիւններով։

Խսկապէս քանի մը շարաթ վերջ Պր. Լեւոնը եկաւ Ճիպէյլ եւ լծուեցաւ տենդու աշխատանքի, հիմք դնելու համար սկառատական կորիզին։

Սակայն եթէ կարելի էր բոլիկ վաղել, եւ պարզ կօշիկով ֆութպոլ խաղալ, անհնար էր սկառատական շարքեր խտացնել առանց մասնաւոր տարագի, դաւազանի եւ գըլխարկի։

Յամառ եւ անխոնջ Լեւոնը սակայն, աջակցութեամբ եւ պատրաստակամութեամբ տնօրէնին ոչ միայն քիչ ժամանակի մը մէջ հիմք դրաւ Ճիպէյլի որբանոցի սկառատական խումբին, այլ զանոնք մարզելով, դաստիարակելով օժտեց զիրենք նաեւ սկառատական տարագով եւ դարձուց տիպար սկառատներ, որոնք իրենց մարզանքներով, դաշտային խաղերով, արշաւանքներով և կարգապահութեամբ յաւելեալ փայլ մը տուին Ճիպէյլի որբանոցին մարզական արդէն հարուստ կեանքին։

ՈՐՔԵՐԸ ՏՈՎԻ ԼՈԳԱՆՔԻ ՊԱՀՈՒՆ:

ՈՐԲԱՆՈՑԻ ՖՈՒԹՓՈԼԻ ԱՆՊԱՐՏԵԼԻ ԽՈՒՄԲԸ :

ՃԻՊԵՑԼԻ ՈՐԲԱՆՈՑԻ ՖՈՒԹՓՈԼԻ ԽՈՒՄԲԸ՝ 1924ԻՆ:
Զախին՝ ետեւի շարք առաջին՝ մարզանելի ուսուցիչ եւ սկաուտապետ
ԼԵՒՈՆ ԱԲԳԱՐԵԱՆ:

Մ Ա Ն Ռ Ա Դ Ե Պ Ե Ր

Ինչպէս մարզական կեանիքի միւս նիւդերուն մէջ, նշանաւոր էր նաև ձիպէյլի որբանոցի ֆութպոլի խումբը: Պարտութիւններ՝ ժիշտակամ, իսկ յաղթանակներ — երկար է շարքը:

Պէյրութի, Թրիփոլիի եւ Սայտայի մէջ համբաւուած էր ձիպէյլի խումբին անունը:

Պատահեցաւ, որ անգամ մը որբանոցի խումբը մրցի Ամերիկեան Նպաստամատոյցի ֆութպոլի խումբին դէմ: Մրցում չէր, այլ՝ մուկի եւ կատուի խաղ: Երբ նշանակուած կէտերու թիւը 10-ի կը հասնէր, յանկարծ, ինքնարուխ կերպով, հանդիսական հարիւրաւոր որբերը կ'երգէին.

*Ճիպէյլի ջինջ երկնքին տակ,
Մէնք կը նետենք տառը հատ . . .*

Խաղը կը վերջանար. հիւրերը կը մեկնէին, բայց երգը կը մընար դեռ երկար ատեն շրբունքներու վրայ:

Ֆութպոլի մրցումներուն, երբ որբանոցի խումբը յաղթելու դժուարութիւններ ցուցաբերէր, խաղաղաշտի չօրս բոլորտիք խոնըւած որբերը, բազալերելու համար իրենց եղբայրները՝ որոտագոչ կ'երգէին.

*Պոմպլաքի, պոմպլաքի պո'մ, պո'մ, պո'մ,
Ճիպէ'յլ, ճիպէ'յլ, զո'մ, զո'մ, զո'մ,
Հիպ, Հիպ, Հուսոսու' . . .*

Խոնիչ էր նշանակութիւնը այս բառերուն. աւելորդ է հարցնել: Խանդավառութեան ստեղծած ալիքն էր ան: Շատ անգամ իմաստագուրի բառերն ալ խրանող ուժ մը ունին իրենց մէջ:

Ամերիկեան Համալսարանի խումբին դէմ էր մրցումը, որբանոցի դաշտին վրայ: Ինչպէս միշտ, որբանոցի նուազախումբն ալ կարեւոր դեր կը խաղար մրցումը ոգեւորելուն մէջ:

Համալսարանի խումբը զօրաւոր ըլլալ կը բռւէր, որովհետեւ

բազմաթիւ անգամ պաշարելով որբանոցի բերդը՝ անխնայ գնդակներ կը տեղացնէր բերդին վրայ : Այդ օր բերդապահ Ղուլայի տղան հրաշք պիտի գործէր՝ ի մեծ յուսախարուրիւն հակառակորդ խումբին :

Ամէնէն հետաքրքրականը այն էր սակայն, որ այդ օր Ղուլայի տղան շատ կը տառապէր իր կօշիկներուն ձեռքէն եւ պէտք եղած նկումուրեամբ չէր կրնար խաղալ : Այդ անելէն դուրս գալու համար ուրիշ ելք չէր գտներ, երէ ոչ կօշիկներէն ազատուիլ եւ բռպիկ ոտքով նակառիլ հակառակորդին դէմ : Ինչպէս հարիւրաւոր ուրիշ որբերու համար, Ղուլայի տղուն համար ալ կօշիկը բեռ մըն էր :

Մրցումը կը վերաջանար որբանոցի խումբին յաղքանակով : Եւ որբերուն մէջ մեծ թիւ մը կը կազմէին անոնք, որոնք կը պնդէին թէ՝ այդ օրուան յաղքանակին մէջ շատ կարեւոր դեր մը ունէին Ղուլայի տղուն բռպիկ ոտքերը :

Ս Ն Ո Ւ Ն Դ Ը

(ՈՉ ՄԻԱՅՆ ՀԱՑԻԻ ԿԵՑՑԵ ՄԱՐԴ...)

Սնունդը, որ կը տրուի՝ ձեզ կուշտ պահելու համար չէ, այլ սովամահութենի ազատելու համար :

Զ. ՖԱՌԻԼ

Որբերը, որոնք հինգ-վեց տարի ապրեցան Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցի որրանոցներուն մէջ, անկասկած, կը հաստատեն տառացի ճշմարտութիւնը վերեւի խօսքերուն, արտասանուած՝ Մերձ. Արեւելքի Նպաստամատոյցի Լիրանանի շրջանի որրանոցներու ընդհանուր անօրէն Պր. Չարլս Ֆաուլի կողմէ, առիթով մը, երբ որբերը տրուած սնունդը անբաւարար համարելով՝ դժգութիւն յայտներ էին:

Տրուած սնունդը իրապէս որ անբաւարար էր՝ կասկածէ զուրս էր: Կասկածէ զուրս էր նաև, որ Պր. Չարլս Ֆաուլ ճիշդ կը խօսէր, երբ կ'ըսէր թէ Ամերիկեան Նպաստամատոյցը պարտաւորութիւն չունէր հարիւր հազարի հանող իր հովանաւորած որբերուն աւելին տալ իրբեւ սնունդ, քան ինչ որ կու տար: Կու տար՝ որքան իր միջոցները կը ներէին եւ կու տար այնքան մը, որ հարիւր հազար որբերը՝ Հայաստանէն մինչեւ Յունաստան եւ Մեր-

ձաւոր Արեւելեան Երկիրներու որբանոցներուն մէջ, անօթի չմեռնէին, ընդհակառակը՝ ապրէին, ուսանէին, արհեստ սորվէին եւ կեանքի մէջ իրրեւ պարկեշտ մարդ ապրէին ու գործէին:

Տրուած սնունդը իրազէս նուազագոյն բաժնեչափ մըն էր, որուն հանդէալ որբերը դասնութիւն չունէին: Աւտենը մէյ մը առաջ եկած դժգոհութիւնները՝ հետեւանք ճաշերու աւելի որակին քան քանակին՝ կ'արտայայտէին խնդրանք մը: Նուազագոյն բաժնեչափին հետ հաշտուած էին եւ՝ տարիներէ ի վեր: Ինչ որ կը տրուէր՝ գոնէ քիչ մը համ ունենար, գոնէ քիչ մը խնամքով պատրաստուած ըլլար, որ ուտել կարենային, գոնէ ճաշի տեսակները քիչ մը փոփոխութեան ենթարկուէին: Այս խնդրանքներուն դէմ ցցուող պատասխանները նոյնքան արդար հիմքեր ունէին: Բաժնեչափը նախազայման էր, ստիպողութիւն՝ եւ ամէն ինչի մէջ.— Հացէն մինչեւ պանիրն ու ձիթապտուղը, միսէն մինչեւ զանազան տեսակի կանաչեղէնները, պտուղը, որ միշտ ալ իրրեւ ճաշ կը տրուէր եւ ոչ թէ իրրեւ վայելք մը ճաշին վրայ: Հաւանարար ուրիշ կերպ ալ չէր կրնար ըլլալ, երբ այսպէս էր եղած կարգը տարիներ շարունակ:

Ճիպէյլի որբանոցի որբերուն թիւը վեց հարիւրէն պակաս չեղաւ, իսկ ատեն մը, երբ անոնց թիւը հազար չորս հարիւրը կ'անցնէր՝ նոյն երկու խոշոր կաթսաներուն մէջ պիտի եփուէին շարթուան ճաշի բոլոր տեսակները, ինչպէս որ նոյն կաթսաներուն մէջ պիտի պատրաստուէին ամէնօրեայ թէյը, կաթը, կաթնապուրը:

Որբերը ճաշարան կը մտնէին օրը երեք անգամ: Առաւօտուն՝ նախաճաշ — յաճախ կլայեկին փայլը անհետացած պղնձէ ամաններուն մէջ շերեփ մը թէյ եւ պնակին քովիկը փոքրիկ հաց մը, որ մեծ տղաքը դիւրաւ կրնային երկու պատառի վերածած՝ ակույի քանի մը հարուածէ ետք կուլ տալ:

Ամառ թէ ձմեռ՝ ճաշերէն առաջ զանդակը երբ հնչէր, որբերը աճապարանքով պէտք է հաւաքուէին ճաշարանին առջեւի ընդարձակ բակը, դասարան առ դասարան շարուէին, յետոյ շարքով ճաշարան մտնէին, գրաւէին իրենց տեղերը: Երբ վերջին տղաքը հասնէին իրենց աեղերը՝

Հսկիչ ուսուցչին ձեռքի շարժումին վրայ պիտի կանգնէին, «Հայր մեր»ը ըսէին եւ ետքը միայն նստէին ու նախաճաշի անցնէին։ Թէյը այնքան պաղած կ'ըլլար, մանաւանդ ձմեռ օրերուն, որ տաժանք էր դպալով խմելը, պնակը բերնին մօտեցնելով՝ մէկ շունչով կը խմէին։ Այո՛, թէեւ քիչ մը շատ պաղ, քիչ մը գոյնը պղառը, համն ալ թէյի համէն աւելի թէյի համին նմանող բան մը, որուն մէջ քիչ մը գըրաւիչը շաքարին համը տուող քաղցրութիւնն էր։ Ամառները, ինչպէս նաեւ գարնան եւ աշնան որոշ ամիսներուն դեռ տանելի էր, ձմեռները սակայն ծորակներու սովորական ջուրերէն տարրեր չէր։ Անրնական չէր նաեւ, որ շատերը տղաքներէն հացերնին փրթէին թէյին մէջ, լաւ մը հացը թրջէին եւ յետոյ դպալտէին։

Թէյը եթէ հեռու էր հրապուրիչ ըլլալէ որրերուն համար, հացը սակայն, մանաւանդ թարմ, եփուն հացը, ախորժակը դրզուելէն աւելի հիացում առաջացնող բան մը ունէր իր մէջ, կարմրուկ երեսով, քիչիկ մը ուռած փորով, մէջաեղէն քաշուած զիծով։ Ի՞նչպէս ուտել, երբ երեք-չորս պատառով կրնար վերջանալ, առանց ուտողին բան մը կերած ըլլալու զգացումը ներշնչելու։ Աւելին, կրնար բացուած ախորժակին բերանը յուսահատօրէն բաց պահել, ինչ փոյթ թէ ստամոքսը կը բողոքէր, կը պոռար, ողբալի դալարումներ կ'ունենար։

Անշուշտ, օրուան երեք ժում ճաշերուն մէջ, ճաշի ու սնունդի նմանողը կէսօրուան ճաշերն էին. անշուշտ ոչ բոլոր ճաշերը։ Ճաշեր կային, ինչպէս չոր լուրիան՝ միսով եփուած, միսով գետնախնձորը, միսով կանաչ լուրիան, միսով սիսեռը առաջին կարգի վրայ կու գային, որոնց շուրջ բնաւ տարակարծութիւն չկար եւ որրերը շատ շնորհակալ կ'ըլլային, եթէ որբանոցի ճաշացուցակը այս չորս տեսակներով կազմուէր։ Կային դղումով, սմբուկով պասէրները. բրինձէ փիլաւը, ճաւարէ եղինձը, մաքառոնը, միւճէտաէրէն, տըռտըռըլս չորսպան եւ ամէնէն սարսափելին՝ ուղղակի յուսահատութիւն բերող կաթնապուրը, որ սովորաբար եւ հակառակի պէս՝ կիրակի օրերը կը տրուէր, որուն մէջ ո՛չ կիրակիի համը, ո՛չ ալ հոտը կար։

Ճաշացուցակը փոփոխելի էր՝ նայելով տարուան եղանակներուն, բայց տղաքը գոց զիտէին թէ շարթուան

ո՞ր օրը ինչ պիտի ուտէին։ Պակաս չէին տղոց մէջ սրա-
միտները, որոնք դիտէին կեանքի զուարթ եւ տիսուր ե-
րեսները իրարու հետ հաշտեցնել — քիչ մը կատակ ու սր-
բամտութիւն խառնելով եւ հեղնութեամբ ջնարակելով ի-
րենց կերած հացն ու ապուրը։

Հեղինակը ծանօթ չէ, բայց տղոց շրթունքին վրայ
էր ճաշի տեսակներուն դովքին ու ծաղրին սա տողերը։

Երկուշաբթի Փասուլիա եա, եա
Երկուշաբթի Փասուլիա եա, եա
Յա Փա Փա, սու սու սու
Յա Փա Փա, սու սու սու
Երկուշաբթի Փասուլիա եա, եա։

Երեքշաբթի Փաբաբէս թէս, թէս
Երեքշաբթի Փաբաբէս թէս, թէս
Փա Փա թա թա թա թէս
Փա Փա թա թա թա թէս
Երեքշաբթի Փաբաբէս թէս թէս։

Չորեքշաբթի օր Փիլաւ լաւ, լաւ
Չորեքշաբթի օր Փիլաւ լաւ, լաւ
Փի Փի Փի լաւ լաւ լաւ
Փի Փի Փի լաւ լաւ լաւ
Չորեքշաբթի օր Փիլաւ լաւ լաւ։

Հինգշաբթի միւնիտտէրէ թէ, թէ
Հինգշաբթի միւնիտտէրէ թէ, թէ
Միւ միւ միւ նիւ տէ թէ
Միւ միւ միւ նիւ տէ թէ
Հինգշաբթի միւնիտտէրէ թէ թէ։

Ուրբար տըռտըռըլս չորպա պա, պա
Ուրբար տըռտըռըլս չորպա պա, պա
Տըռ տը որիս չոր չոր պա
Տըռ տը որիս չոր չոր պա
Ուրբար տըռտըռըլս չորպա պա պա։

Շաբաթ լախանա ապուր պուր, պուր
Շաբաթ լախանա ապուր պուր, պուր
Լախանա ապուր պուր պուր
Լախանա ապուր պուր պուր
Շաբաթ լախանա ապուր պուր:

Կիրակի օր կաքնապուր պուր, պուր
Կիրակի օր կաքնապուր պուր, պուր
Կաք կաք կաք նա նա պուր
Կաք կաք կաք նա նա պուր
Կիրակի օր կաքնապուր պուր պուր:

Տողերու անսկաճոյճ շարադրանքին, ինչպէս նաեւ
այդ տողերու յարմարցուած եղանակին ու մանաւանդ եր-
գի ձայնախաղերուն — ելեւէջներուն, երկարացումնե-
րուն, ձայնի ուժգնութեան, պայթող շեշտերուն, ու մեղկ,
զրեթէ յուսահատ մարմրուքին մէջ խել նկատելի էր եր-
գողներուն վերաբերումը ճաշերուն հանդէպ: Մասնաւոր
հանդիսաւորութիւն մը կը ստանար երգը, ընկերակցու-
թեամբ աշխոյժ պարերու, երբ ախորժահամ եւ սիրուած
ճաշի մը դիմաց կը գտնուէին: Դէմքերը կը ճառագայ-
թէին, աչքերուն մէջ զուարթ արտայայտութիւն մը կը
ցոլցլար, ձեռքի ու ոտքի շարժումները աւելի աշխուժու-
թիւն կը մատնէին, աւելին՝ կաքաւելով կը պարէին —
ֆասուլիա կամ փաթաթէս պիտի ուտէին որովհետեւ:

Երգին թափը կ'իյնար, կը տկարանար: Ներքին կը-
րակէ կը պարպուէր կարծես երգը անգոյն, անկերպա-
րանք բանի մը վերածուելու համար. թթուած արտայայ-
տութիւն մը կը ստանային դէմքերը, երբ անհամ, չսիր-
ուած ճաշերու դիմաց գտնուէին: Մանաւանդ կիրակի օ-
րերը, երբ կէսօրուան ճաշին՝ անսխալ հետեւողականու-
թեամբ մը, կաթնապուր կը հրամցնէին: Մինչեւ այսօր
ալ կարելի չէ եղած հասկնալ, թէ ինչո՞ւ կու տային այդ
կաթնապուրը, որուն մէջ ամէնէն զօրաւոր ներկայութիւ-
նը անլի, անհամ ըլլալն էր, որուն մէջ ոչինչ կար կիրա-
կին յատկանշող: Այո՛, անհամ, բերնին մէջ թաւալ եկող
ու դժուար կուլ գացող այդ կաթնապուրը, որուն անուան
դիմաց խոշոր զերօ մը դրած էին աղաքը, երբ ֆասուլիա-

յին դիմաց տասը առաւել խաչ մը, փաթաթէսին դիմաց խոշորկէկ տաս մը յօժարութեամբ դրած էին:

Սարսափելի էր Կիրակի օրը. տիտոր, յուսահատութիւն բերող օր մը, որովհետեւ կէսօրուան ճաշը կաթնապուր էր եւ սիրող թէ չսիրող՝ պէտք է ուտէր, քանի որ անօթի էին և անօթութիւնը աղաղակող համեմատութիւններու հասած իրենց ներսիդին:

Բայց ինչքա՞ն մեծ էր թիւը անոնց, որոնք իրենց հացը կրծելով դուրս կ'ելէին ճաշարանէն առանց դգալ զարնելու պնակին:

Կաթնապուրի մասին ալ կ'երգէի՞ն: Անկասկած: Շաբաթը եօթ օր ունէր եւ կաթնապուրը եօթ օրուան ճաշերէն մէկն էր: Միւս վեց օրերու ճաշերը երբեմն անուն կը փոխէին, բայց կաթնապուրը ամուր նստած կը մնար իր տեղը, առանց ուրիշ տեսակի մը պատիւ ընելու՝ իր տեղը անոր զիջելով:

Այո՛, կ'երգէին տղաքը նաեւ կաթնապուրի մասին արուեստագէտի իւրայատուկ խառնուածք մը դնելով երդրւած բառերուն ու մանաւանդ եղանակին մէջ, ուր ցայտուն կերպով կը կարդացուէր իրենց յուսահատութիւնը, ծանր հիասթափութիւնը, գրեթէ վհատեցնող արգահատանք մը մատնող, հանդէպ այն ճաշին, որ իրբեւ թէ տօռնական հանդերձանք ունէր իր վրան, որովհետեւ օրը կիրակի էր եւ տղաքը կաթնապուր պիտի ուտէին: Կաթնապուրի երգին չէր ընկերանար պարը, այլ կ'երգուէր առանց այն միւս խանդավառութեան, որ տղաքը երեւան կը բերէին իրենց սիրած կերակուրներուն գովքը հիւսած պահուն:

Եւ օր մըն ալ պիտի պատահէր անխուսափելին: Կիրակիի կաթնապուրը, առանց դգալ զարնելու, հազար չորս հարիւր պնակներու մէջէն, նորէն գոյլերը պիտի լեցուէին՝ հրամցուելու համար որբանոցի խոզերուն: Այո՛, որբանոցը խոզեր ալ ունէր, թիւով մինչեւ հարիւր քսան, որոնք որբերու, ուսուցիչներու եւ խոհանոցի աւելցուքներով կ'ապրէին:

Կը կարծուէր, որ այս միասնական մերժումը կաթնապուրին՝ ցնցող տղաւորութիւն պիտի գործէր տնօրէնութեան վրայ:

Հետեւեալ օրը, Երկուշաբթի կէսօրին, մահուան
բօթի պէս լուրը կը տարածուէր սակայն ժամանակէն ա-
ռաջ: Կէսօրուան ճաշը կաթնապուր էր: Եւ իրաւ, կէսօրին,
հազար չորս հարիւր պնակներու մէջ կաթնապուրը հան-
դիսաւոր կերպով բազմած էր, ինչպէս որ ճաշասրահին
կեղրոնը արձանային դիրքով՝ ձեռքերը կուրծքին ծալլած՝
լուռ, բայց խորտակող նայուածքով մը կանգնած էր տնօ-
րէնը՝ Պը. Թրէվիզ: Ալ ո՞վ կը համարձակէր չուտել: Թէեւ
ակամայ՝ դգալները կը գործէին, խուլ, լալկան աղմուկով
մը: Այդ օրուան կաթնապուրը սակայն, վերջինը պիտի
ըլլար: Յաղթանակը տարուած էր:

Ընթրիքը, որուն վարժուած էին որբերը, կ'ընէին
օրուայ դասերէն ժամ մը ետքը՝ ժամը հինգին, արեւա-
մուտէն շատ առաջ:

Նոյն արարողութիւնը. — Զանգակի զուարթաձայն
արձագանգներէն մինչեւ կարգապահ՝ դասարան առ դա-
սարան շարուած՝ սպասումը ճաշարանի առջեւի ընդար-
ձակ բակին ամրող տարածքին վրայ, մինչեւ լուռ, խո-
նարհական քալուածքով մուտքը ճաշարանէն ներս, մինչեւ
հանապազօրեայ աղօթքը՝ «Հայր Մեր»ը կամ «Փառք եւ
պատիւ»ը, որմէ ետք ա'լ աղատ, ա'լ հանգիստ սրտով կըր-
նային անցնիլ ուտելու, որ ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ արդէն
ծանօթ հացիկին հետ, կերակուրի խորունկ պնակին յա-
տակը կորսուած պզափիկ կտոր մը պանիր, կամ պանիրի
փոխարէն եօթը մանրիկ ձիթապտուղ, կամ ափի մը մե-
ծութեամբ ծիրանի թթու պաստեղը, երեսմն՝ նարինջ մը
նոյն հացիկին հետ, ուրիշ օր մը մէկ հատիկ պանան մը:
Ծիրանը՝ երեք հատ կ'ըլլար, երեք հատ կ'ըլլար նաեւ թու-
զը, թարմ թէ չոր. սալոր ալ կու տային, միշտ երեք հատ,
ինչպէս նաեւ ամէն կողմէն մկրատուած խաղողի փոքրիկ
ողկոյդ մը, որուն հատիկները քսանը չէին անցներ:

Ընթրիքէն ետք արեւը զեռ երկար ատեն կը խաղար
երկնքին վրայ, ինչպէս որ կը խաղային տղաքը, մինչեւ
արեւը մարը մտնէր, մինչեւ մութը թանձր, համատարած
տեղաւորուէր դեախնը, որմէ ետք փոքրերը կ'երթային
քնանալու, իսկ մեծերը՝ կ'անցնէին դասարանները յաջորդ
օրուան դասերը պատրաստելու, «Տուն» թերթի խմբա-
գիրները՝ իրենց աշխատանքներուն, որ ամսուն վերջաւո-

բութենէն առաջ լոյս տեսնէր թերթը, խմորատիպ, պատկերազարդ, ամբողջովին որբերու հոգիին ու մտքին արդասիքը:

Հեռուէն, երաժշտանոցէն կը լսուէր երաժշտական շնչաւոր գործիքներու սուր, ճշացող, լեցուն, բամբ գործիքներու ձայները. աղաքը վարժութիւն կ'ընէին, նոր եղանակներ կը պատրաստէին մօտալուս դաշտահանդէսին կամ զանազան պաշտօնական հրաւէրներու անպատրաստ չըլլալու համար, որովհետեւ շատ էին այդ հրաւէրները — Պէյրութ, ձիւնի, թրիփոլի, Սայտա եւ ձիպէյլի որբանոցի նուազախումբը այդ օրերուն միակն էր եւ պէտք է հանէր բոլոր հրաւէրներուն:

Ընթերցասրահը միշտ լեցուն էր ընթերցողներով — Ռաֆֆի, Ահարոննեան, Թումաննեան, Պարոննեան, Զօհրապ, Զարդարեան, Վարուժան ու Սիամանթօ կը լափէին, մարմբնական սնունդի բացը հոգեկան սնունդով լեցնել ջանալով:

Մարմնական սնունդը, ճիշդ այն՝ ինչ որ կը պատկերացնէր Պր. Զ. Ֆաուլ, այսինքն այնքան մը, որ որբերը անօթի չմեռնէին:

Կեանքը ցոյց կու տար, որ որբերը այդ քիչով կ'ապրէին, չէին մեռներ. կ'ապրէին՝ ուսում առնելով, երաժշտութեան հետեւելով, «Ճուն» թերթը հրատարակելով, հայ հեղինակներու գործերը կարդալով:

Կուշտ չէին որբերը, երբեք կուշտ չեղան որբանոցի պատերէն ներս եւ սակայն դժգոհ ալ չէին եւ իրենց դժգոհութիւնը կողմնակի կամ բացասական արարքներով չէր արտայայտուեր: Անօթութիւնը՝ աչքը ծակ, աղահ չէր ըրած զիրենք, ընդհակառակը՝ անօթութեան մէջ իրենց աչքերը կուշտ էին: Բազմաթիւ անգամներ՝ բացակայ ընկերներու հացն ու պտուղը թուղթի մէջ խնամքով ծրարած՝ տարեր էին իրենց տէրերուն:

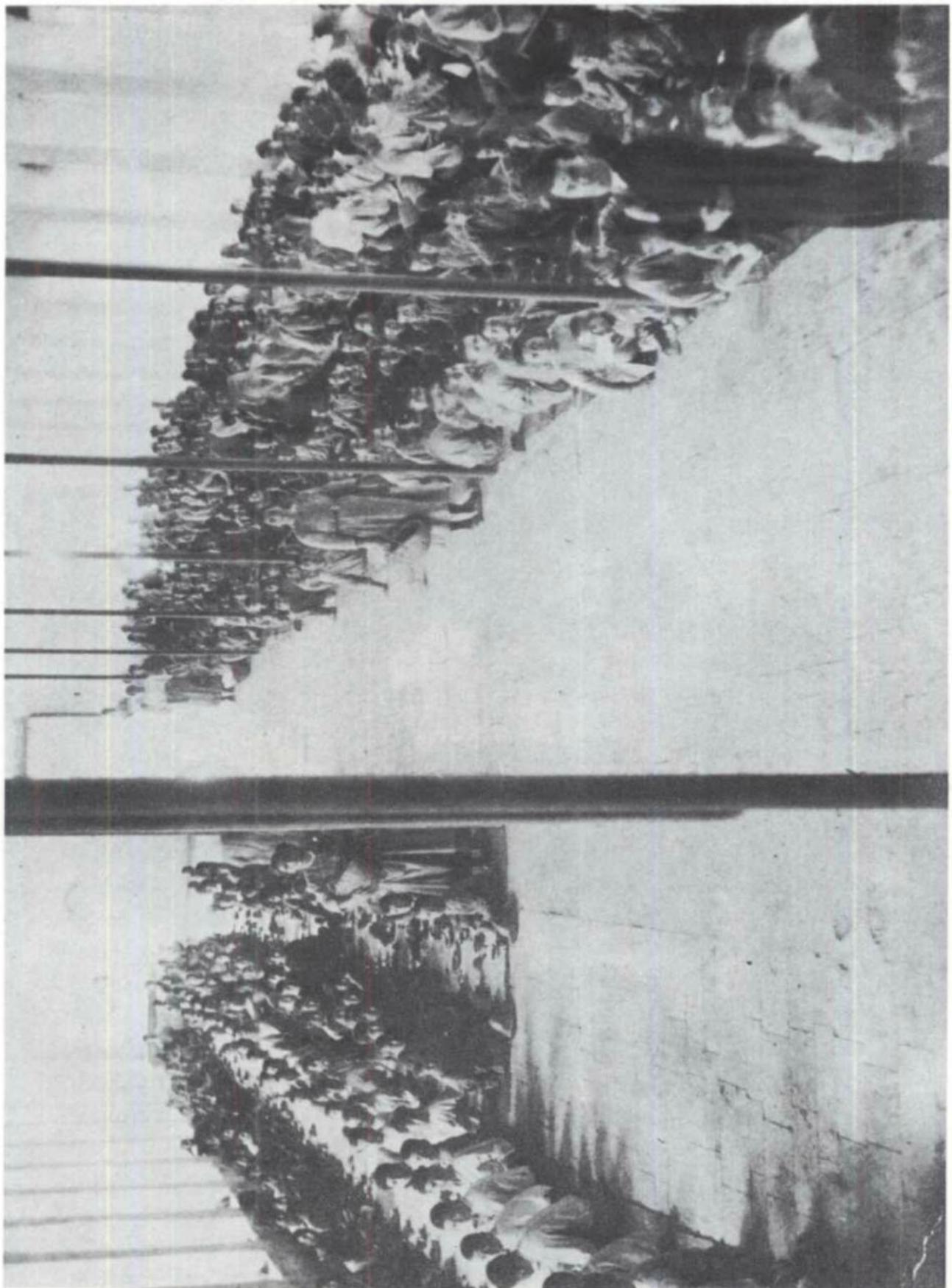
Օրինակելի, հոգին ցնծութեամբ լեցնող բան մը ունէր ձիպէյլի որբանոցը այս գետնի վրայ:

Ձիպէյլի որբանոցին մէջ տիրապետողը եղբայրական մթնոլորտն էր, աւելի ճիշդ՝ եղբայրական համակեցութիւնը, ճակատագրի դառն խաղով նուիրականացած, որ միայն որբանոցի պատերու ետին բանտուած պիտի

Ճիկչելի ՈՐՔԱՆՈՑԻ ՄԱՅՐԻԿԱՆԵՐԼ.— Աջին՝ Ժայրը՝ Օր. Փիրըըսլն:

ՈՐՔԵՐԸ՝ ՃԱՇԻ ՊԱՀՈՒՆ.— ԱՂԻՆ՝ Մ. Պալիկեան:

չմնար, այլ որբանոցէն դուրս ալ պիտի շարունակուէր դեռ
երկար տարիներ:

Որբանոցի ճաշարանին ճիշդ դիմացի սենեակը
բանան էր: Որբանոցի սովորական դասարաններէն մէկը,
որուն դրան վրայ խոշոր տառերով ԲԱՆՏ դրուած էր:
Սկզբնական շրջանին, ատենը մէյ մը, երկու-երեք յաճա-
խորդներ ունեցեր էր բանտը, ընդհանրապէս թրքերէն
խօսողները, կոռւազանները, մանր-մունը դողութեան վր-
րայ բռնուածները, դասերէն վախչողները, դպրոցէն վա-
խուստ տալով՝ օրերով գիւղերն ու լեռները թափառելէ
ետք վերստին որբանոց վերապարձողները: Բանտային
վարչութիւնը եւ դեղին գոյնի զդեստը սակայն երկար
կեանք պիտի չունենային: «Բանտ»ը պիտի վերածուէր
դասարանի, որովհետեւ արեւոտ եւ լուսաւոր այդ սենեակը
շատ աւելի դասարանի յարմարութիւն ունէր, քան բանտի:

Գողութիւնը հացի համար ըլլայ թէ ուրիշ պատ-
ճառներու, ընհանրապէս խորթ պիտի մնար որբերուն:
Որբերուն տրուած բարոյական դաստիարակութեան մէջ
ամէնէն աւելի մութ ու մուայլ գոյներով ներկայացուածը
դողութեան յանցանքն էր: Գողութիւնը անքաւելի մեղքն
էր, երբ անդին դործուած բոլոր յանցանքները թողութիւն
կը սաւանային:

Եւ այն սենեակը, որուն պատուհաններէն կախուած՝
տղաքը բանտարկեալները դիտեր, դանոնք ծաղրեր էին,
կծու բառերով յանդիմաններ, այո՛, կարճ ժամանակ ետք
պիտի մնար առանց բնակիչի, պիտի դառնար դասարան,
ուր փոքրիկներ հայերէն գրել կարդալ պիտի սորվէին, օ-
տար լեզուներու պիտի ծանօթանային, հաշիւ ու պատմու-
թիւն պիտի սորվէին, մանկական զմայլելի ձայնով «Մեր
հայրենիք», «Ի զէն հայեր», «Լուսին չկար», «Կոռւեցէք
տղերք», «Բամբ որոտան», «Յառաջ նահատակ» և այլ աղ-
պային երգեր պիտի երգէին: Պիտի երգէին լիահնչիւն,
վերամբարձ խանդավառութեամբ, որովհետեւ հայ էին եւ
երգի շնորհքը ամէնէն աւելի իրենց հայու շրթունքներուն
կը վայելէր: Պիտի երգէին դասարաններէն ներս, դասա-
րաններէն դուրս, խաղի, պտոյտի թէ հանդիսութիւններուն
ժամանակ, պիտի երգէին մինչեւ իսկ ծովու ալիքներուն
դէմ պայքար մղած ժամանակ:

Որբանոցը, ինչպէս որ բանտ մը ունեցած էր՝ զրեթէ առանց բանտարկեալի, ունէր նաև հիւանդանոց մը, որ շատ լաւ կահաւորուած եւ ամէն յարմարութիւններով օժտուած էր: Ունէր մնայուն բժիշկ, երեք-չորս հիւանդապահուհի, ծառայող պաշտօնեաներ, ամէն, ամէն բան, բայց չունէր մէկ բան՝ հիւանդ: Ամիսներ կ'անցնէին եւ հիւանդանոցը մէկ հատ յաճախորդ իսկ չէր ունենար: Ատենը մէյ մը, խաղերու ժամանակ վիրաւորուած մը կամ կոռւի ատեն գլուխը պատուուած մը պիտի տարուէր հիւանդանոց, զրեթէ բոնի, վէրքը լուալու եւ գեղել տալու համար: Վիրաւորները կամովին չէին երթար, պէտք ալ չէին տեսներ, երբ կար աւելի մօտիկ ամենարոյժ ծովուն ջուրը, որ ոչ միայն կը լուար վէրքը, այլ նաև լաւ մը կ'եփէր, կը հականեխէր եւ եթէ վէրքին վրայ թութի տերեւ մըն ալ փակցնէին՝ վերջացաւ, երկու-երեք օրէն վէրքը կ'աղէկնար:

Ծո՞վը, այդ սրբազան ջուրի տարածութիւնը իր անհուն անսահմանութեանը մէջ, որուն մէջ որբերը, մեծով պզախկով, առաւօտները՝ նախաճաշէն, կէսօրները՝ ճաշէն եւ իրիկնաղէմին՝ ընթրիքէն առաջ կէսական ժամ պիտի լողային աղտէն, քրտինքէն, փոշիէն մաքրուէին եւ թարմանային օրուան աշխատանքին յողնութիւններէն:

Ծովը առանձին գրաւչութիւն և հանդիսաւորութիւն կը ստանար Կիրակի օրերը մանաւանդ, երբ առաւօտեան պաշտամունքին ետք աղաքը աղատ էին որբանոցի սահմաններէն հեռանալու մէկ քիլոմետր Պէյրութի եւ մէկ քիլոմետր Թրիփոլիի ուղղութեամբ. լեռներու կախարդիչ հրապոյրը հաշուի մէջ չէին մաներ այդ օրերուն:

Հակառակ արտօնուած չըլլալուն՝ խումբեր կաղմած՝ աղաքը կ'երթային լողալու այն տեղերը, ուր ջուրը յստակ էր, խորունկ, հոն, ուր ձուկերուն հետ մրցման կըրնային մտնել: Աչքերը մթազնող, գլխապտոյտ պատճառող բարձունքներէ գլխիվայր նետուիլ, ջուրին խորութիւնները սուզուիլ, խիճ ու աւազ հանել, յաճախ՝ կորըստարեր փորձութիւններու դէմ խիզախել, ծովու համայնակուլ վտանգները արհամարհել՝ սովորական բաներ էին:

Օրը կ'ըլլար կէսօր, կու գար ու կ'անցնէր ճաշի պահը, անդին, որբանոցին ճաշարանին մէջ հարիւրներ կը

համբուէին բացակաները։ Բացականերուն հացերը կը վերցուէին ընկերներու կողմէ, կաթնապուրը բաժին ձգելով որբանոցի խոզերուն, որոնք իրապէս, Կիրակի օրերը, խեկան «տօնակատարութեան» մէջ կ'անցընէին՝ կաթնապուրի հարուստ ճաշով մը պատուուած։

Արեւը, հեռուն երբ հորիզոնին կը մօտենար, այս ու այն ծովախորշէն, այս ու այն բարձունքէն որբանոց վերադառնալու հրահանգներ կ'արձագանգէին երկա՛ր, երկա՛ր...

Դժուարաւ զուրս կու գային ծովէն. թէեւ յոզնած եւ ուժասպառ՝ խումբեր կազմած՝ կը բռնէին որբանոցի ճամբան, անուշ եւ զուարթ խօսակցութիւններով, յաջորդ Կիրակիին համար ժամադիր ըլլալով նոր ծովախորշերու մէջ իրար գանելու հաստատ որոշումով, նոյն ժայռուտ ափունքներուն եւ նոյն անսահման ջուրերու կապուտակութեան դիմաց։

Մնունդը, ձիպէյլի որբանոցին մէջ, աւելի քան անբաւարար էր, աճման եւ կազմաւորման տարիքին՝ վեցէն տասնհինգի միջեւ տարութերող այդ աղոց համար. բայց արեւը, ծովը, մարզախաղերը, բացօթեայ կեանքը, իրենց մնայուն եւ տեւական բարիքով կը լեցնէին այն միւս բացը, զոր առաջ կը բերէին անբաւարար հացը, նոյնքան անբաւարար ճաշերը՝ յաճախ անլի եւ անհամ։

Հակառակ անոր, որ ձիպէյլի որբերը նուազագոյն սնունդը կը ստանային, կը զանուէին նախանձ շարժող առողջ վիճակի մէջ։

Առողջ էին, աշխոյժ, ժիր, մտացի. ուշիմութեան տւանդական հասկացողութիւնները շատ հեղ շուքի մէջ կը մնային որբերու արթնամտութեան եւ ըմբռնելու բացառիկ կարողութեան դիմաց։ Ինչպէս լեզուներու, այնպէս ալ դիտական եւ պատմական նիւթերու հանդէս յափշտակիչ խանգավառութիւն մը ունէին անոնք։

Հացն ու սնունդը, որ կենարար աւիչն ըլլալու սահմանուած պիտի ըլլային, մնացեալ լրացուցիչներով առաջ բերեր էին սերունդ մը, որ աշխատանքի, չարքաշութեան, տարապարհակ ճիգի արժանիքներով օժտուած պիտի ըլլար, որբանոցէն ներս թէ դուրս՝ կեանքի պայքարին մէջ։ Տոկուն սերունդ մը, ժայռի կարծրութեամբ եւ դիմադրական կարողութեամբ։

ՆՈՒԱԳԱԽՈՒՄԲԸ

Ճիպէյլի որբանոցի հիմնադրութեան առաջին օրէն, ուսումնական ծրագրի մը պատրաստութիւնը տնօրէնութեան առաջին մտահոգութիւններէն մէկը կ'ըլլար։ Ուսումնական ծրագիր մը՝ մանկապարագէզէն մինչեւ երկրորդական ուսուման վերի դասարաններուն յատուկ, ուր աւանդուող հայերէն, արաբերէն, անգլերէն եւ ֆրանսերէն լեզուներու կարգին, իրենց կարեւոր տեղը պիտի ունենային ուսուղութիւնը, հայոց եւ ընդհանուր պատմութիւնները, Հայաստանի եւ ընդհանուր աշխարհագրութիւնները, այլ եւ գեղագրութիւն ու գծագրութիւն, մարզանք ու երգեցողութիւն։ Այլ խօսքով՝ ուսումնական մտածուած ծրագիր մը, որու մասին մէկէ աւելի առիթներով խօսուածէ «Յուշամատեան»ին մէջ։

Այդ ծրագրին մէջ մասնաւոր գրաւչութիւն ունէին երգի եւ երաժշտութեան դասերը։ Երգի սէրը բնատուր ըլլալով որբերուն մօտ՝ երգեցողութեան դասերէն դուրս ալ՝ որբանոցի բոլոր անկիւնները, օրուան բոլոր ժամերուն, լսելի էին երգի արձագանդները։

Եթէ փոքրիկներուն աւելի մանկական երգեր կը սորվեցնէին, միջին դասարաններուն մէջ սակայն երգե-

բու բնոյթն ու բովանդակութիւնը կը փոխուէին։ Այստեղ
կը սորվեցնէին մէկ կողմէն հայկական շարականներ
ու բողոքական հոգեւոր երգեր, ինչպէս՝ «Հայր Մեր»,
«Առաւօտ լուսոյ», «Լո՛յս, լո՛յս», «Ա՛լ մօտ ըլլամ քեզի»,
«Իջի՛ր, արքայ հզօր», «Փառք եւ պատիւ եւ զօրութիւն»,
«Լուռ գիշեր, սուրբ գիշեր» եւայլն, միւս կողմէն՝ կը սոր-
վեցնէին ազգային-հայրենասիրական երգեր — «Մեր հայ-
րենիք», «Բամբ, որոտան», «Մայր Արաքսի», «Լուսին չը-
կար», «Կոռուեցէք տղերք», «Ի դէն հայեր, ի սուր» և բազ-
մաթիւ ուրիշներ։ Այս երգերը միայն դասարաններուն մէջ
չէին երգուեր, այլ կ'երգուէին նաև հաւաքոյթներու եւ
հանդիսութիւններու ժամանակ ալ։ Ճաշերէն առաջ փոխն
ի փոխ եւ պարտադիր կերպով կ'երգուէին «Հայր Մեր»ն
ու «Փառք եւ պատիւ»ը։

Անշուշտ բոլոր երգերը նոյն խանդավառութեամբ
չէին երգուեր։ Որբերու վերաբերումը բոլոր երգերուն
հանդէպ նոյնը չէր։ Այդ վերաբերումը տարբեր էր ազգա-
յին եւ կրօնարոյր երգերուն հանդէպ։ Եթէ ազգային եր-
գերը կ'երգուէին լիաթոք եւ արթուն հետաքրքրութեամբ,
կ'երգուէին թափով եւ ինքնարուխ ժայթքով, որ ինքնին
հասկնալի էր, այդ թափը կ'իյնար, կը տժգունէր, ակա-
մայ եւ բռնազրօսիկ կերպով երգուած ըլլալու բացայայտ
տպաւորութիւնը կը ձգէր, կը գունափոխուէր, կ'այլա-
կերպուէր՝ երբ բողոքական քարոզչական բնոյթ կրող եր-
գեր կ'երգէին։ Որբերը ճնշող մեծամասնութեամբ հայ ազ-
գային եկեղեցիի զաւակներ էին եւ հետեւարար զարմանա-
լի չէր, որ անհամակիր վերաբերում ցուցադրէին հոգեւոր
այդ երգերուն հանդէպ, մանաւանդ երբ երգելու ատեն
աչքերնին գոցելու, գլուխնին խոնարհելու հարկադրանքին
տակ ալ կը դրուէին, մինչդեռ նոյն հարկադրանքը չկար
շարականներու պարագային։

Այս թէ այն ձեւով, երգն ու երգեցողութիւնը միշտ
ներկայ էին որբանոցէն ներս և իւրայատուկ գունաւորում
կու տային որբանոցին մէջ տիրող մթնոլորտին։

Որբանոցի հաստատումէն մէկ-երկու տարի չանցած՝
երաժշտական շնչաւոր գործիքներու խժալուր եւ բարձ-
րագոչ ձայներն ալ կը լեցնէին հաստատութեան մօտիկ
ու հեռաւոր անկիւնները։ Որբանոցը կ'ունենար իր նուա-

գախումքը։ Պերճանք մը չէր այս նուազախումքը որբանոցի խոնարհ յարկին տակ, ընդհակառակն անհրաժեշտութիւն մը ըլլալը կասկածէ զուրս էր։ Նուազախումքի ընորհիւ եթէ երաժշտութեան զարգացումը մասնաւոր թափ կը ստանար որբանոցին ներս, միւս կողմէն նոյն այս նրազախումքին չնորհիւ որբանոցը մեծ համակրանքի կ'արժանանար հայ թէ օտար շրջանակներու մօտ, եթէ նկատի չունենանք նաև այն պարագան, որ ան նուազողներուն առջեւ կը բանար երաժշտական արուեստի ճամբան եւ շատերու համար կեանքի նպատակ կը դառնար։

Սկզբնական ամիսներուն նուազախումքը համեստ կորիդէ մը անդին չէր անցներ. հոն կը դիմէին առաւելաբար այն տղաքը, որոնք սէր եւ հետաքրքրութիւն կը ցուցադրէին, այլեւ՝ ընդունակութիւն։ Սահմանափակ գործիքներէ բաղկացած վողերախումք մը, որ աստիճանաբար պիտի հարստանար, քիչ ժամանակ ետք դառնալու համար 25–30 գործիքներէ բաղկացած ամբողջութիւն մը։

Տնօրէնութիւնը հոգածու կ'ըլլար գնելու նաև քանի մը ջութակ, յատկապէս ջութակի սէր ունեցողներուն համար։ Եւ պակաս չէին այդ սէրը եւ չնորհքը ունեցող տղաքը, որոնցմէ ոմանք յետաղային ուշագրաւ անուններ պիտի դառնային։

Որբանոցի ինչպէս բոլոր միւս շինութիւնները, որոնք որբերու ձեռքով կառուցուած էին, նոյն որբերու ձեռքով կը կառուցուէր նոր եւ ընդարձակ շինութիւն մը մարզադաշտի ամրող հարաւային ճակատը բռնող, որոն մէկ մասին մէջ տեղ պիտի զանէր որբանոցի մէկ-երկու հազար հատորի հասնող գրադարանը՝ ընթերցասրահի իր բոլոր յարմարութիւններով, միւս մասը պիտի բռնէր երաժշտանոցը։ Գրադարան եւ երաժշտանոց, այնքա՞ն իրարու մօտիկ գրացնութեան մէջ, ուր մէկուն յարուցած աղմուկն ու որոտալիր եղանակները երբեք արգելք պիտի չըլլային ընթերցասրահին մէջ գիրք կարդացողներուն։

Նուազախումքի գործիքներու հայթայթման հոգը եթէ անօրէնութիւնը իր վրայ կ'առնէր, խումբը կաղմելու, մարզելու եւ առաջ տանելու պատուաւոր եւ երախտաշատ աշխատանքին համար Պէյրութէն կը հրաւիրուէր երաժշտագէտ և երգահան Պր. Յակոբ Իւլիզեան։ Խոր, խո-

հուն աչքերով, բարի նայուածքով, աղնիւ բնաւորութեան տէր էր Պր. Յ. Իւլէզեան։ Արուեստագէտ էր բառին լայն առումով եւ ինքինքը համակրելի ու յարգելի դարձնելու բոլոր արժանիքները կը մարմնաւորէր իր անձին մէջ։ Լաւ գիտէր երգն ու երաժշտութիւնը դրաւիչ դարձնելու դադանիքը։ Համբերատար եւ ներողամիտ մարդ էր եւ բնաւորութեան իր այս գիծերուն շնորհիւ էր, որ պիտի յաջողէր տղոց ներշնչել անսահման սէր եւ խանդավառութիւն դէպի երաժշտութիւնը, պիտի վարժեցնէր տղաքը անվհատ եւ յարատեւ աշխատանքով տիրապետելու գործիքէն արտահոսող ձայներուն, անոնց մեղմ, թաւ կամ գոռ ելեւէջներուն։

Սկիզբը՝ շարաթներ շարունակ, խժալուր եւ ճշան ձայներ, անկապ ու անկապակից պոռչտուքներ։ Բայց այս բոլորը տաեն մը միայն, որ անբնական չէր պատրաստութեան եւ վարժութեան նախնական շրջանին մէջ գտնուող խումբի մը համար։ Ժամանակ մը ետք, երբ խումբը փորձի ու վարժութեան շրջանը կը բոլորէր՝ խումբին իւրաքանչիւր անդամը լաւապէս կ'իւրացնէր ձայնանիշերուն արժէքն ու անոնց կապակցութեան եղանակը, այլեւս վերջ կը գտնէին խառնափնդոր աղմուկներն ու ճիչէրը։

Վարժութիւններու յատուկ պահեր չկային։ Վարժութիւնները ընդհաննրապէս կը կատարուէին օրուան դասերէն՝ ժամը 4էն ետք եւ կը շարունակուէին մինչեւ ընթրիքի զանգը։ Շարաթ կէսօրէ ետքերը դաս չկար։ Երբ որբերու մեծ զանգուածը խաղերով զրադուած կ'ըլլային՝ նուազախումբի անդամները կ'առնէին իրենց գործիքները և նորանոր եղանակներ կը սորմէին կամ հաւաքական վարժութիւններ կ'ընէին։ Այս վարժութիւններու ժամանակ էր, որ երեւան կու գար Պր. Յ. Իւլէզեանի ուսուցողական եւ զեկավարման մեծ կարողութիւնը։

Վարժութեան եւ փորձի սկզբնական շրջանէ մը ետքը խումբը քիչ-քիչ կ'անցնէր եղանակներու։ Պարզուկ եղանակներ անշուշտ, ուր ձայնանիշներու կոսորակները համեմատարար քիչ տեղ ունէին։ Կարգ մը հայրենասիրական երգեր եւ օտար՝ զինուորական բնոյթի եղանակներ, որոնք անխուսափելի կերպով խանդավառող շեշտեր ունէին։ Խանդավառութիւն, որ նուազողներէն կը փո-

խանցուէր երաժշտանոցի պատուհաններուն առջեւ խոնը-
ւած փոքր եւ մեծ տղաներուն, շատերու մօտ առաջ բե-
րելով խումբէն ներս ընդունուած ըլլալու րուռն փափաքը:

Պր. Յ. Խւլէզեանի րոլորանուէր աշխատանքը կու
տար իր պատուղը. շատ չանցած խումբը կանոնաւոր ձեւ կը
ստանար, կը կազմէր ներդաշնակ ամրողջութիւն մը և նա-
խագծուած ծրագրին մէջ կը կատարէր զգալի նուաճում:
Նոր եղանակները կը սորվէին աւելի արագ եւ իւրաքան-
չիւր մէկ-երկու շարաթը նորանոր կտորներ տեղ կը դրո-
նէին իրենց գրակալներուն վրայ:

Այսպիսի վիճակի մէջ կը գտնուէր խումբը, երբ
այլեւս մնայուն խմբավարի մը անհրաժեշտութիւնը կը
զգացուէր: Պր. Յ. Խւլէզեան Պէյրութի մէջ բազմաթիւ
զրագումներ ունէր եւ աւելին տալ չէր կրնար:

Եւ օրին մէկը խումբը կ'ունենար իր մնայուն զեկա-
վարը յանձին Պր. Յարութիւն Պիւլպիւլեանի, որ յատկա-
պէս նուագախումբերու զեկավարման մէջ մեծ փորձառու-
թիւն ունէր: Իր հմտութիւնն ու փորձառութիւնը մեծա-
պէս պիտի արդիւնաւորուէին յետագային՝ խումբին ձեռք
բերած յաջողութիւններով:

Խումբը արդէն պատրաստ ունէր եղանակներու աղ-
ուոր փունջ մը: Պր. Յ. Պիւլպիւլեանի ջանքերով նոր եղա-
նակներ պիտի աւելնային ցանկին վրայ: Որբանոցային
հաւաքոյթներուն եւ հանդիսութիւններուն յաճախ կը հըն-
չէին այն եղանակները, որոնք արդէն ծանօթ էին տղոց,
բայց նուագախումբի գործիքներուն մէջէն կարծէք բոլո-
րովին տարրեր զրաւչութեամբ դուրս կու դային եւ տար-
րեր ոգեւորութիւն կը ստեղծէին:

Նուագախումբի յայտագրին մէջ կարելի է յիշել.
«Մեր Հայրենիք»ը, «Բամբ Որոտան», «Լուսին չկար»,
«Կոռւեցէք տղերք», «Ի զէն հայեր», ամերիկեան, Փրան-
սական եւ ազգային քայլերգները՝ ինքնին հասկնալի եւ
տեսակ մը պարտադիր՝ պաշտօնական հանդիսութիւննե-
րու ատեն:

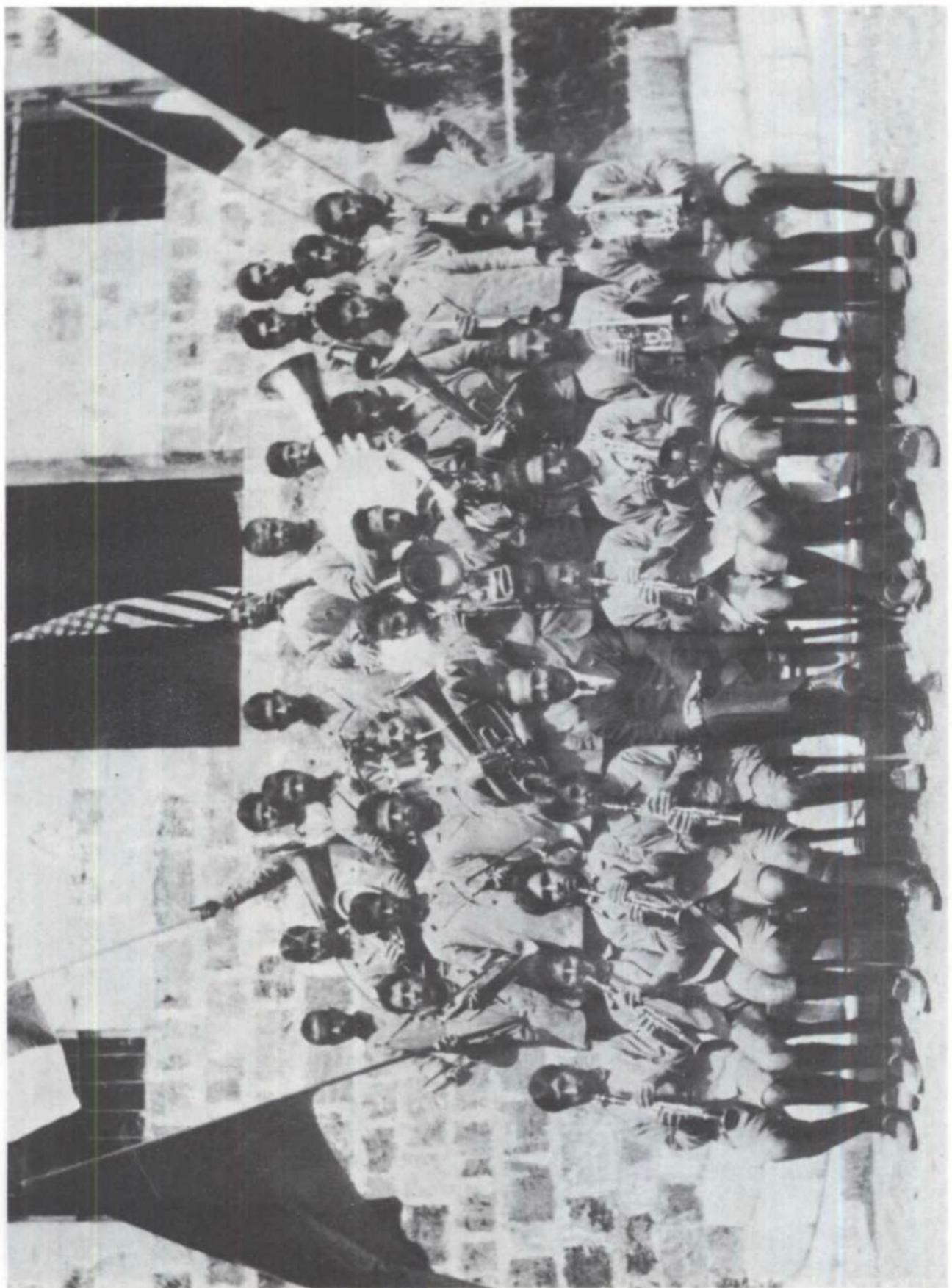
Այնուհետեւ կու դային յատկապէս զինուորական
բնոյթի Փրանսական թէ ուրիշ ազգերու եղանակներ:

Իւրաքանչիւր գործիքի համար յաճախ մէկէ աւելի
նուագողներ կային: Ասիկա եթէ մէկ կողմէն ցոյց կու

Ճիղչթլի ՆՈՒԱԳԱԽՈՒՄԲՔ — Զարկն՝ նուազախումբի հիմնադիր, յայտնի երաժշտագիտ Յակոբ Իվկո-
կան: Աղջն՝ նուազախումբի վարիչ Յարուքիս Պիւթիւն եան:

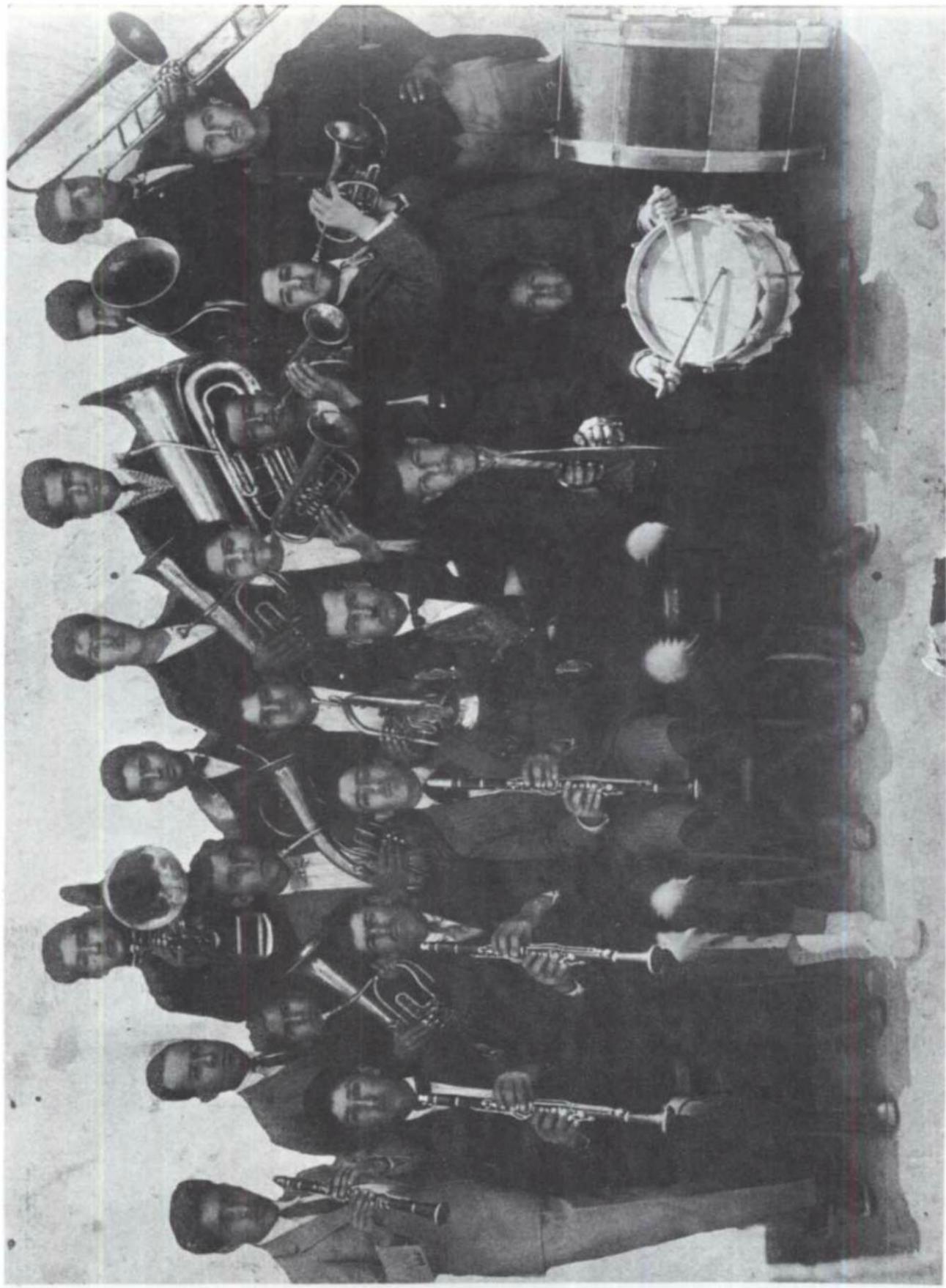
Ճիկչուր ՆոհագԱսսօնՄԲԸ — Ա. Հարգին՝ Պր. Յարութին Պիլտիկիան:

Նիմ Իսբ Լիկի Պէջրունքի Նոհագական Մրգ, ՄԵՄ ՄԱՍԿ, ԲԱՀԿԱՑԱՄ ՆԱԽԻՆ ՃՌՊԵԼՑՈՒՆԵՐԻ:

Նիմ Իսր Լին Հայտ Նուկանումը , Մեծամ ԱՄԱՍԻԹՊԱՄ Վ ՆԱԿԱՆ ՃԻՓԵԼՑԻՎՈՒՅ:

տար տղոց ջերմ հետաքրքրութիւնը դէպի նուագը, միւս կողմէն՝ կը լեցնէր բացը, որ այլ եւ այլ պատճառներով որբանոցէն հեռացողները կը ձգէին իրենց ետին:

Նուագախումբը, ինքնին հասկնալի է, որ նախ՝ որբանոցի հանդիսութիւններուն, դաշտահանդէսներուն եւ մարզական հանդիպումներուն իր մասնակցութիւնը կը բերէր: Մեծ էր իր խանդավառող դերը մրցորդները ոգեւորելու տեսակէտէն առանձին ոյժ, խրախոյս ներշնչելով կամ աւելի հանդիսաւորութիւն մը տալով, ըստ տեղին ու պարագային:

Այնուհետեւ՝ նուագախումբը իր ձայնը լսելի կ'ընէր որբանոցէն դուրս քիչ մը ամէն բանի մէջ, եւ առանձնապէս՝ Լիրանանի եւ Փրանսական պետական շրջանակներուն մէջ, քանի որ այդ օրերուն Լիրանանի մէջ նուագախումբեր գրեթէ չկային: Այդ պատճառով ալ՝ պաշտօնական բոլոր ընդունելութիւններուն ձիպէյլի որբանոցի նըւագախումբն էր, որ կը հրաւիրուէր: Այդպէս էր պարագան ըլլա՛յ Պէյրութի, ըլլա՛յ ձիւնիի թէ ձիպէյլի մէջ, երբ Փրանսական Բարձր Քոմիսէրն էր որ այցելութիւններ պիտի տար, նոյնն էր պարագան՝ երբ Պարսից Շահը պաշտօնական այցելութիւն կու տար ձիպէյլի պատմական բերդին եւ հնութիւններուն: Նոյնն էր պարագան՝ երբ նուագախումբը հրաւէր կը ստանար Պէյրութի Ամերիկ. Համալսարանի տարեվերջի վկայականներու բաշխման հանդէսին, ինչպէս նաև նոյն նուագախումբն էր, որ իր խրախուսիչ եղանակներով խանդ եւ ոգեւորութիւն պիտի ներշնչէր միջորբանոցային ողիմպիական մրցումներուն Ամերիկեան Համալսարանի մարզագաղտին վրայ: Այդպէս էր պարագան Սայտայի թէ Թրիփոլիի ամերիկեան վարժարաններու հանդիսութիւններուն, ուր օտար եղանակներու կարգին հայերէն եղանակներ ալ կը հրամցուէին: Նոյն այս նուագախումբն էր, որ տիսուր օր մը, Պէյրութի նաւահանգիստին մէջ, գրեթէ լալահառաչ եղանակներու զարկերուն տակ ճամբու կը դնէր Ֆրանսայի ազարակներուն մէջ աշխատանքի տարուող չորս հարիւր որբ եղբայրներ: Նոյն նաւով Ֆրանսա կը մեկնէր Բարձր Քոմիսէր Զօր. Վէյկան:

Ձիպէյլի որբանոցի նուագախումբը իր վառքի օրե-

ըր կ'ասլրէր, երբ նուազախումք մըն ալ կը կազմուէր Անթիլիասի որբանոցին մէջ, որ կու գար քայլ բռնել Ճիպէյլի նուազախումքին հետ։ Երկու որբանոցներն ալ թէեւ ամերիկեան, սակայն որբերը բոլորն ալ հայ էին։ Երկու նուազախումքերուն յայտագիրը փոքր տարբերութեամք նոյնն էին։ Նոյն հայ երդն էր, որ կը հնչեցնէին եւ նոյն խանդավառ մթնոլորտը կը ստեղծէին երկուքն ալ։

Այս երկու խումբերն էին, որ 1924ին, Պէյրութի մէջ, դերմանական ընկերութեան մը հետ կայացած համաձայնութեան մը հիման վրայ, ձայնապնակի առնել կու տային տասնեակ մը հայերէն եղանակներ։ Այդ ձայնապնակները, մեծ թիւով հրապարակ հանուած՝ առենին լայն ընդունելութիւն կը գտնէին հայ թէ օտար երաժշտասէրներու կողմէ, աւելի եւս հանրութեան լայն խաւերուն սեփականութիւնը դարձնելով որբանոցներուն եւ անոնց նուազախումքերուն անունները։

Ճիպէյլի որբանոցի նուազախումքը իր գոյութիւնը պիտի պահէր մինչեւ որբանոցին վակումը։ Որբերուն մեծ մասը կը նետուէր կեանքի ասպարէզ՝ Պէյրութ, Հալէպ եւ այլուր։ Տարիքով փոքր որբերը կը փոխազրուէին Անթիլիաս ու Սայտա՝ «Թոչնոց Բոյն»։ Անթիլիասի որբերն ալ, մէկերկու տարի ետք կը բռնէին կեանքի ճամքան։ Պէյրութ եւ Հալէպ կը դառնային որբերու համախումք կեանքի մեծ կեղրոններ։ Սայտայի «Թոչնոց Բոյն»ը, 1928ին կը փոխազրուէր Ճիպէյլ եւ կը հաստատուէր այն չէնքերուն մէջ, որոնք քար առ քար կառուցուած էին 1920էն սկսած որբանոցի նախկին սաներուն կողմէ։

Այդ ժամանակներուն է, որ կը հիմնուէր «Նիր Իսթ Լիկ»ը, ամերիկեան նիւթական միջոցներով, որ իր թեւարկութեան տակ կ'առնէր բազմահարիւր որբեր Պէյրութի եւ Հալէպի մէջ, ստեղծելով միութենական կեանք եւ աշխատելով զանոնք պահէլ համախումք կեանքով, օդներով, դործ հայթայթելով անոնց։

«Նիր Իսթ Լիկ»ը կը հիմնէր ակումք, կը հրատարակէր «Որբաշխարհի Աստղ» անուն ամսագիրը։ Այս միութեան կը փոխանցուէին Ճիպէյլի որբանոցին գրադարանն ու նուազախումքի գործիքները։ Շուտով կը վերակազմուէր նուազախումքը, մեծ մասամք նախկին նուա-

գողներով, դարձեալ Պր. Յ. Պիոլպիւլեանի ղեկավարութեան տակ:

Ճիպէյլի որբանոցի նուազախումբին զերը միայն որբանոցին եւ զուքսն ալ՝ «Նիք Իսթ Լիկ»ի սահմաններուն մէջ պիտի չսահմանափակուէր: Խումբին անդամներէն շատերուն համար երաժշտութիւնն ու կատարողական արուեստը պիտի դարձնէին կեանքի նպատակ, ըլլա՛յ յետագային կազմուած Փրանսական զինուորական նուազախումբին, ըլլա՛յ Լիբանանի Ազգային Երաժշտանոցին մէջ:

በኢትዮጵያዊነት

ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԸ

Խօսիլ ծիսէյլի Ամերիկեան որբանոցի մասին, առանց խօսելու ուսուցիչներու մասին, անարդարութիւն պիտի ըլլար։ Կրթական մշակներ, որոնք, ծիսէյլի մէջ, կարձ կամ երկար ժամանակի մը համար իրենց կեանքը կապեցին որբերու կեանքին. տուին որբերուն ինչ որ ունէին իրեւ մտաւոր եւ հոգեկան սնունդ, ըրին իրենց լաւագոյնը կեանքին պատրաստելու համար գաղթի եւ ջարդի սարսափներէն ճողովրած հայութեան մնացորդացը։

Մեծ մասով երիտասարդներ էին անոնք. ոմանք, հաւանաբար, ուսանողական նստարաններէն, ուրիշներ՝ աւելի հասուն տարիքի եւ արդէն ասպարէզով ուսուցիչ՝ բոներ էին Գողգոթայի ճամբան, անցեր էին ընդ հուր եւ ընդ սուր, ճաշակեր իրենց ժողովուրդին հետ գաղթականութեան դառնութիւնները, թափառեր էին քաղաքէ քաղաք, յաճախ հետապնդումի ենթակայ, բայց դիմացեր էին հայու ամուր հաւատքով եւ անխորտակելի կամքով, մը նացեր էին իրենց գրդեակներուն մէջ իսկ հայ, տառապեր էին շատ, բայց հայ մարդու յատուկ կորովով եւ չարքաշութեամբ՝ ճղմեր էին իրենց ակռաներուն տակ վհատութեան զգացումը։

Անոնցմէ ամէն մէկը դաղթի ճամբաներուն վրայ ձգեր էին հարազատներու կարաւաններ, ձգեր էին իրենց ետին սովէն ու համաճարակներէն կոտորակուած անհամար բազմութիւններ, բայց դիմացեր էին իրենք. ճակատագիրը ուղեր էր, որ ապրին եւ շարունակեն իրենց հայու կեանքը:

Կային անոնց մէջ հայկական լեզէոնի կամաւորներ, թուրքին դէմ կոռուած, դաշնակից բանակներուն հետ կիլիկիոյ գրաւումին մասնակցած, ապրած յաղթանակի դինովութիւնը, բայց դէպքերու դաժան հարկադրանքին տակ՝ բոնած երկրորդ դաղթի մը ճամբան, յուսահատ ու դառնացած եւ օրին մէկն ալ, բախտաւոր զուգադիպութեամբ մը՝ եկած ու ծիպէյլի որբանոցին մէջ ուսուցիչ դարձած:

Անոնց մէկ մասը, ճիշդ է, կարճատեւ պաշտօնավարութիւն մը ունեցաւ, հազիւ մէկ կամ երկու տարի, միւս մասը սակայն, որբանոցի հիմնադրութենէն մինչեւ անոր փակումը մնաց որբերուն հետ իրբեւ ուսուցիչ-դաստիարակ, աւելին՝ իրբեւ ծնողք:

Ի՞նչ փոխյարաբերութիւններ ունէին ուսուցիչները իրարու հետ՝ երկրորդական է ատիկա. կարեւորն ու էականը այն է, որ քիչ հաստատութիւններու մէջ ուսուցիչներու կեանքը կրնար այնքան ներդաշնակ կերպով ձուլուած ըլլալ աշակերտութեան կեանքին հետ, որքան էր պարագան ծիպէյլի որբանոցին:

Ծիպէյլի որբանոցին ուսուցիչները, — նկատի չառած քանի մը զանցառելի դէմքեր, անհարազատ խմորումով, որոնք ատեն-ատեն որբանոցին մէջ տիրող մթնոլորտը պղտորելու գործին տխուր դերակատարները պիտի ըլլային —, սրտով ու հոգիով կապուած էին իրենց որբ արենակիցներուն եւ իրենց գուրգուրանքն ու հոգածու չունչը անպակաս էր անոնց հանդէպ:

Ուսուցիչներու կեանքը կապուած էր որբերու կեանքին, դասարանէն ներս թէ դուրս: Դասարանէն ներս եթէ տիրապետողը ուսուցչի եւ աշակերտի փոխյարաբերութիւնն էր, ուր ակնբախ էր սակայն ուսուցիչներու անսովոր ճիգն ու նուիրումը եւ շատ առիթներու՝ ծայրայեղ բծախնդրութիւնը օգտակար ըլլալու, լաւ սորվեցնելու,

Ճիղիքի ուրբանոցի Ռիսութշառն կազմը Եր Արշեսներուի Պատասխանաժողովները,
Նպարություն 28 ՄաՅԻՍ 1922ԻՒ : (Անունները տեսանկարությունում չեն):

Ա. Հարք. — Կ. Գրվըրեան, Կողեսնիկ Մանսուրեան, Հայկացուն Քէշիշեան (ուսուցչապետ), Օր. Աննա Ճէյֆըպսն, Ռէյ Փ. Թրէվիդ (Տնօրէն), Օր. Փիրսըն, Տոփր. Յովհ. Հատիսեան, Տիկ. Պօյամեան:

Բ. Հարք. — Օր. Վ. Հայտիս Գագագեան, Տիկ. Լիս Մարաշեան, Արմենակ Տէլ Գէորգեան, Տիկ. Հայկանոյշ Բարսեղեան, Օր. Ա. Հատիսեան, Յովհէփ Քէշիշեան, Սովոհան Տարոսնի, Եղիս Պագամեան, Տիկ. Նոյիսի Պիութիւնեան, Օր. Արմենէ Մենեթիմեան:

Գ. Հարք. — Սովոհան Տէլ Պիութունեան (այժմ Հմայեսի Քինյ.) , Ճորն Գալիկանի Մկրտիչ Մկրտչեան, Մանուկ Մահսերէնեան, Յարութիւն Պիտիւնան, Պօղոս Ներսէնեան, Մուրէն Թափէնեան, Խորէն Տէմիրէնեան, Արքանմ Անձմեան, Առաքի Զանազանեան:

Դ. Հարք. — Կարասիս Թուլմասեան, Գրկոր Քիրիշեան, Պր. Գալուտտ, Գրիգոր Գալուտտի Միհրան Պալիկեան, Յակոբ Գալիկեան, Յ. Պէշիրնեան, Առաջին Պանսիսեան:

դասարանէն դուրս այդ փոխարաբերութիւնը կը վերածուէր ընկերական մթնոլորտի:

Որբանոցէն ներս, որբանոցի ամբողջ տեւողութեան դաս եւ աշխատանք գրեթէ համահաւասար կ'ընթանային: Ուսումի չափ կարեւորութիւն կը ներկայացնէին արհեստները եւ շինարարութիւնը, որովհետեւ ամէն բան ծայրէն պիտի սկսէր. արհեստանոցներէն դուրս պիտի գային որբերու հագուստ կապուստը եւ օրուան հացը, շինարարական աշխատանքով մէջտեղ պիտի գային դասարան ու ննջարան, արհեստանոց եւ ճաշարան, գրադարան եւ հանդիսասրահ, լուացարան եւ մարզադաշտ, յարակից խաղավայրեր, բակեր, պարտէզ ու ծաղկանոց:

Այլ խօսքով՝ քարքարուտներու, քարարլուրներու, ամայի, անհրապոյր, փուշերով եւ աղամաթզենիներու անվերջանալի թուփերով ծածկուած այդ ահազդու վայրին մէջ, ուր օձեր ու կարիճներ կը վիտային՝ որբերը շինարարական աշխատանքի պիտի լծուէին բուռն կերպով:

Շինարարական այս աշխատանքներուն իրենց լայն մասնակցութիւնը կը բերէին նաեւ ուսուցիչները: Հիմեր փուրել, քար ու շաղախ կրել, խաղաղաշտերն ու բակերը յարդարել, ծառ ու ծաղիկ տնկել, խնամել, աշխատանքի լաւագոյն օրինակը տալով տղոց: Լաւագոյն օրինակը նաեւ զրոսանքներու, զրոսապառյաներու ժամանակ, որոնց ընթացքին ուսուցչին ներկայութիւնը ինքնին կրթիչ ու դաստիարակիչ դեր ունէր իր մէջ:

Արդար ըլլալու համար, հարկ է ըսել, թէ ձիւպէյլի որբանոցին ուսուցիչները, բոլորը անխտիր, մանկավարժական լուրջ փորձէ եւ փորձառութենէ անցած մըշակներ էին. անոնցմէ մաս մը հաւանաբար ասպարէզով ուսուցիչներ ալ չէին, բայց պարագաները զանոնք նետեր էին այդ ասպարէզին մէջ եւ հակառակ ատոր՝ նոյն և նման էր օգտակար ըլլալու ճիգը իրենցմէ ամէն մէկուն մօտ:

Ուսուցիչները, քանի մը բացառութեամբ, ամուրի էին. չունէին կին եւ զաւակ, չունէին նաեւ անհատական կեանք եւ ատոր համար ալ իրենց ազատ ժամանակը գրեթէ ամբողջութեամբ կ'անցընէին որբանոցէն ներս, որբերուն հետ, որբերուն համար:

Որո՞նք էին անոնք:

Բայց նախ՝ սնօրէն Պր. Թրէվիզի եւ սնօրէնուհի
Օր. Փիթըրսընի մասին.

Ամերիկացի էր Պր. Թրէվիզ. այն առաջին առաք-
եալներէն մէկը, որ արձագանդելով Նիր Խոթ Ռիլֆի Ա-
մերիկայի կեղրոնի կոչին՝ եկեր էր Կիլիկիա որբախնամ
գործին համար. դէպքերը զինք նետեր էին Այնթապ, ուր
որբանոց էր բացեր քանի մը հարիւր որբերով:

Այնթաղ իր վերջին կայանը պիտի չըլլար. Այնթա-
պի պատերազմը դեռ չսկսած, բայց նախղղալով մօտա-
լուտ վտանգը, իր որբանոցը կը փոխադրէր հայկական
թաղամասի Ամերիկեան հիւանդանոցի շրջափակին մէջ:

Կը մասնակցէր պատերազմին երկու ամիս անընդ-
հատ կրակելով թրքական դիրքերուն վրայ: Որբերուն հետ
կը ճաշակէր պատերազմի առաջ բերած բոլոր սարսափին
ու դառնութիւնները: Օգտուելով կնքուած զինադադարէն՝
նահանջող Փրանսական զօրքին հետ իր որբանոցը առած՝
կը հեռանար դէպի Լիբրանան, նախ Պէյրութ՝ Քարանթի-
նայի մէջ, վրաններու տակ եւ ասլա ծիպէյլ, ուր իր նա-
խախնամական շունչին տակ պիտի հիմնուէր, կազմաւոր-
ուէր, ծաւալէր ու վերջնական իր բարեկարգ վիճակին
հասնէր որբանոցը:

Որբանոցի ուսումնական եւ շինարարական ծրագիր-
ները, ինչպէս նաև արհեստանոցներու հիմնումն ու զար-
գացումը, նաև երաժշտութեան եւ մարզանքի ներմուծու-
մը ամբողջութեամբ իր գործն էին, որովհետեւ մեծ նա-
խաձեռնութեան ոգիի տէր մարդ էր եւ անձնապէս մաս-
նակցող մը, շինարարական բոլոր աշխատանքներուն:

Որբանոցին մէջ տիրող լայնօրէն հայաշունչ ոգիին
մզում տուողը ինք էր անկասկած, ինչպէս նաև ատենա-
տեն երեւան եկող բոլոքականական քարոզչութեան դէմ
առաջին ընդդիմացողը: Կը սիրէր որբերը եւ չափազանց
նախանձախնդիր էր որբերու ինչպէս առողջութեան այն-
պէս ալ անոնց լուրջ աղքային դաստիարակութեան եւ ու-
սումնառութեան:

Եթէ ոգիի տեսակէտէն ծիպէյլի որբանոցը տարբեր
եղաւ միւս հայ որբանոցներէն, ասուր մէջ մեծ դերակա-
տարը ինք Պր. Թրէվիզն էր:

Օր. Ուորտ, — որու անունը պիտի կրէր համանուն

սրահը, — կարճ ատեն մը միայն պիտի մնար ծիպէյլ:

Միսիոնարուհիի հարազատ տիպարն էր Օր. Փիթլըրսըն, Տանիմարքացի, որ երիտասարդ տարիքէն եկած էր հայոց մէջ մարդասիրական գործին նուիրուելու, Խարբերդէն սկսելով իր առաքելութիւնը դեռ համաշխարհային պատերազմէն առաջ: Ապրեր էր հայ ժողովուրդին մէջ, բաժներ էր հայ ժողովուրդի ողբերգութիւնը իր անպատմելի ահաւորութեամբ: Գործակցեր էր ուրիշ միսիոնարուհիի մը՝ Օր. ձէյքըպսընի, որբերու հաւաքման գործին մէջ: Դէպի հարկադրանքին տակ ձգեր էր Խարբերդը և հազարաւոր որբերու զլուխն անցած՝ բռներ էր Լիբանանի ճամբան:

Եկեր էր ծիպէյլի որբանոցը և իր ամբողջ կարողութիւններով կը գործակցէր Պր. Թրէվիզին:

Ապրելով հայերու մէջ սորվեր էր հայերէն լեզուն, դոր կը խօսէր և կը կարդար ազատ կերպով:

Պր. Հայկազուն Քէշիչեան փոքրահասակ, մանրիկ աչքերով, արագ շարժումներով, արագ խօսուածքով մէկն էր: Իր հասակին քիչիկ մը երկարութիւն տուողը իրմէ անբաժանելի ֆէսն էր: Իր հասակին կարծութիւնը աննրկատ չէր անցած որբերու աչքէն և օրին մէկը շրթունքներու վրայ սկսած էր երգուել.

Կարճերուն մէջ կարն ես դուն,
Ռւսուցչապետ Հայկազուն:

Պր. Հ. Քէշիչեան որբանոցի առաջին տարիներու վոխ անօրէնն էր, լուրջ պատրաստութեամբ մէկը, որուն ծօտ սակայն, այլ օրերուն ամէնէն տկարը հայեցի դիմն էր: Բողոքական էր. քարոզիչ և իր քարոզներուն մէջ Աստուածաշունչի ծիրէն զուրս չէր ելլեր: Մեղքը իրն էր, եթէ պահ մը որբանոցը ծանը ալեկոծութիւններու մէջ իյնալով՝ կը կորսնցնէր իր խազաղ կեանքը:

Պր. Բենիամին կայծակեան, որ Պր. Հ. Քէշիչեանի մեկնումէն ետք, որբանոցի վոխ-անօրէնի պաշտօնին պիտի հրաւիրուէր, ո՛չ իր նախորդին աշխոյժը ունէր, ո՛չ աւ անոր աշխատունակութիւնը: Բնաւորութեամբ մեղմ էր,

բարի, հանդարտաբարոյ, իր արտայայտութիւններուն մէջ վերապահ:

Քարոզիչ մըն էր նաեւ ինք, որուն մօտ սակայն ամէնէն աւելի աչքի զարնողը կաղլիկ հայերէնն էր. ինչպէս իր բառերը, առաւել եւս իր նախագասութիւնները յաճախ ծիծաղ առաջ կը բերէին որբերուն մօտ:

Եթէ ուսուցիչներէն Պր. Ս. Տարտունի աւարտական դասարանով կլանուած՝ կը ջանար հայ գիրն ու գրականութիւնը սիրցնել տղոց, հայ արժէքներով իր աշակերտներուն հոգինները հարստացնել նոյն այդ արժէքներու պաշտամունքով, դարձնել զանոնք ամուր, հաստատուն նկարագրի տէր հայ, պայծառ գիմազծութիւնով, անդին Պր. Կ. Պանտիկեան՝ հայերէն լեզուի գլխաւոր ուսուցիչներէն, հայ հոգիին հետ մարդկայնական զգացումները պիտի զարգացնէր. աւելին. իր պարապոյ ժամերուն, իր սենեակին մէջ փակուած՝ ծաւալուն կտաւներու վրայ աշխարհագրութեան քարտէսներ պիտի գծէր. ամէնէն առաջ՝ Հայստանի քարտէսը, դունաւոր, ճաշակով, տպագիր քարտէսներու հետ մրցելու չափ ճշգրիտ ու խնամուած, որպէսզի աշխարհագրութեան դասը առանց քարտէսի չաւանդուէր, քանի որ այդ օրերուն որբանոցը տակաւին քարտէսներ չունէր, մանաւանդ հայերէն քարտէսներ:

Պր. Մ. Պալիկեան, իսկական ուսուցչի այդ տիպարը, հակառակ իր մէկ աչքի կորուստին եւ միւսին ալ չափազանց կարճատեսութեան՝ անխոնջ ու անվհատ կ'աշխատէր, սիրտ եւ հոգի կը մաշեցնէր անդլերէնի, ուսողութեան եւ ընդհանուր պատմութեան դասերը հետաքրքիր դարձնելու համար:

Պր. Հ. Պալեան, եռանդ ու չունչ կը հատցնէր հայերէնի դասերը գրաւիչ ու հազորդական դարձնելու, միւս կողմէն իր ազատ ժամերը յատկացնելով «Ճուն» թերթի վերահսկողութեան եւ կանոնաւոր հրատարակութեան, որովհետեւ ա'լ սովորութիւն դարձած էր, որ թերթը լոյս տեսնէր իւրաքանչիւր ամսուն վերջը:

Պր. Գր. Քիթիշեան և Պր. Կ. Գրվրեան խառնուածքով եւ գործելակերպով շատ նման էին իրարու: Փնտը ուսուցիչ էր Պր. Քիթիշեան, յատկապէս թուաբանութեան մէջ եւ գիտէր այդ չոր նիւթը հրապուրիչ դար-

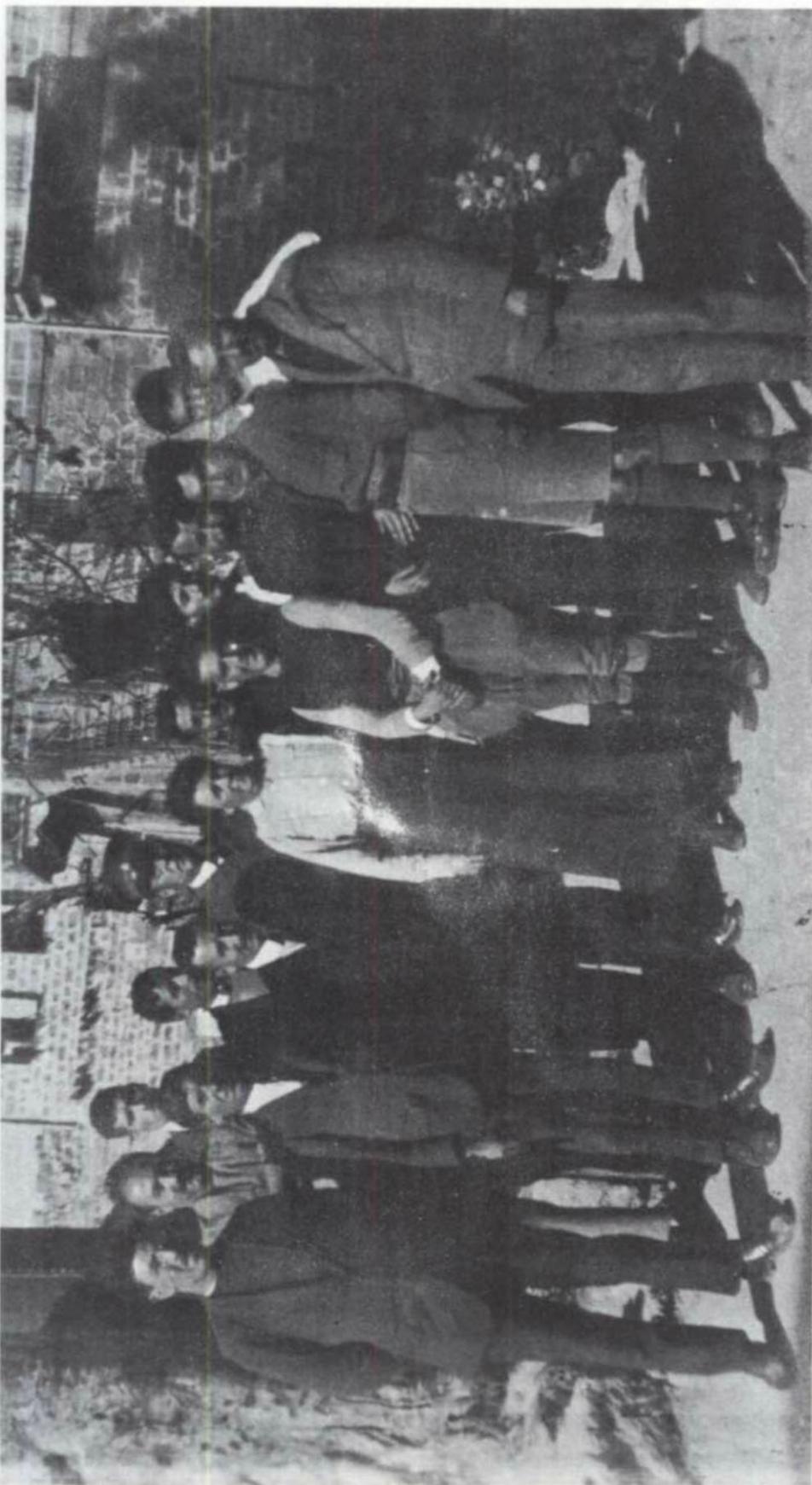
ՃիՓէջլի Որբաննօթի ՏնօՐին ՌիՅ Փ. ԹՌիՎիԶ ԵՒ ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

Ա. Հարք՝ ձախէն աջ՝ — Օր. Մարիամ, Օր. Լուսին, Օր. Վարդանոյշ:
Բ. Հարք՝ ձախէն աջ՝ — Միհրան Պալիկեան Յովսէփ Քէշիշեան, Իշխ. Փրկչիկ, Քենիամին Կայծակեան,

Պօղոն Ներսէսեան:

Գ. Հարք՝ ձախէն աջ՝ — Կարապետ Գրվըրեան, Կարպիս Ղազարեան, Հայկ Պալեան, Կոսկեննիկ Մանուրիեան,
Ներսէս Պօյաննեան, Կոստոն Պաճուխիկեան:
Դ. Հարք՝ ձախէն աջ՝ — Ֆարահ Թուֆիք, Մեղրակ Թուուննեան, Ստեփան Տէր Պետրոսեան, Ղեւնդ Տէր –
Պետրոսեան, Յարուբին Պիւլպիւլեան, Յովսէփ Շիշմաննեան, Յակոբ Թէնմէրեան, Կ. Թռվմանեան:

յողեամբ ուստի կ յողվարձուիլ չկամիլ : յոցքեամբ ուստի կ յոցվարձուիլ չկամիլ : յոցքեամբ ուստի կ յոցվարձուիլ չկամիլ : յոցքեամբ ուստի կ յոցվարձուիլ չկամիլ :

ձընելու գաղտնիքը։ Պր. Գրվրեան կրթական մշակի իր առաքելութեան պիտի գիտնար նաեւ միացնել վարչական գործերու իր ընդունակութիւնը։ Խոհուն, արթնամիտ, իրենց պաշտօնին գիտակից մշակներ էին, յարգուած ու սիրուած հաւասարապէս՝ աշակերտաներուն եւ ուսուցիչներուն կողմէ։

Զափազանց բարի մարդ էր Պր. Յ. Շիշմանեան. աւելին՝ պարզամիտ հայ մը, որուն ամբողջ փիլիսոփայութիւնը Փրանսերէն լեզուի գեղեցկութիւնը ջատագովելուն եւ մեղուարուծութեան մէջ անվիճելի հեղինակութիւն մը ըլլալուն մէջ կը կայանար։

«Փրանսերէնը մեծ լեզու է, հարուստ լեզու է, աշխարհի առաջին լեզուն է. Փրանսերէն գիտցողը անօթի չի մնար» կը կրկնէր շարունակ, տղոց մէջ Փրանսերէն լեզուն սորմելու եռանդը խթանելով։

Պր. Յ. Պագամճեան հոգեւորական ըլլալիք մարդ մըն էր. անսահմանօրէն բարի, խոնարհ, պարզութիւն մը խօսքի, վարմունքի, որ ա՛լ աւելի համակրելի կը դարձընէին զինքը։ Կը պաշտէր հայ եկեղեցական երգեցողութիւնը եւ շարականներ երգելուն մէջ կը զանէր իր հոգիին խաղաղութիւնը։ Ճշմարիտ ուսուցիչ մըն էր եւ այդ ասպարէզին մէջ ալ պիտի վերջացնէր իր կեանքը, Ճիպէյլի որբանոցի փակումէն շատ տարիններ ետք։

Ուսուցիչներուն մէջ ամէնէն զուարձախօսն էր Պր. Մկրտիչ։ Կատակի, սրամտութեան անսպառ շտեմարան մը, որ իր մէջ կը կրէր հայ խոնարհ մարդու բարութիւնը։ Հակառակ որ ոչ մէկ պարագայի աշակերտ ծեծածէր, բայց ամէն առաւօտ զանգակը ձեռքին, երբ ննջարան կը մտնէր՝ ծանր ու հանդիսաւոր կը զարնէր զանգակը, նոյն ատեն հաստ ու երկար պեխերուն տակէն, աւելի ճիշդ ուսուցերուն մէջէն երգելով։

Ելէ՛ֆ, ելէ՛ֆ, ելէ՛ֆ, ելէ՛ֆ,
Եթէ չելլէ՛ֆ՝ ծեծով կ'ելլէ՛ֆ։

Երգին արձագանգը կ'երկարէր ննջարանին մէկ ծայրէն միւսը, անվերջ, նոյն տողերու կրկնութիւնով, մինչեւ որ վերջին տնտինացողները յօրանջելով եւ թեւերնին ձըդ-

ձրգելով ելլէին, հագուէին, իրենց անկողինները շտկէին եւ բռնէին մարզադաշտի ճամբան, որովհետեւ ժամը 6.30ին մարզանք կար, ժամը 7ին՝ ծով:

Մարզանքի պահերէն վախուստ տալը եթէ հասկընալի էր, ծովու լոգանքէն զրկուիլը ծանր պատիժ կը համարուէր:

Պր. Կոպեռնիկ, իր ոլացիկ հասակով, առոյգ, կենսախայտ երիտասարդի արտաքինով եւ Պր. Լ. Արդարեան մարզիկի անվիճելի արժանիքներով, եթէ չափէն աւելի սիրուած էին, պատճառը մարզանքին, մարզախաղերուն և ծովու լոգանքին մէջ պէտք է վիճառել: Լ. Արդարեան, որ Պր. Կոպեռնիկի պիտի յաջորդէր իրրեւ մարզանքի ուսուցիչ, կարճ ատենի մէջ պիտի յաջորդէր կերպարանափոխել մարզական մթնոլորտը որբանոցէն ներս: Իր մնայուն յանկերգն էր. «Մարզանքը սիրողը մահն անդամ պարտութեան կը մատնէ, ալ ո՞ւր մհաց հիւանդութիւնը»:

Որբերը՝ մեծէն-սլզտիկ կը հաւատային այս ճշմարտութեան եւ ատոր համար մարզանքն ու մարզախաղերը առաջնակարգ տեղ մը կը դրաւէին որբերու առօրեայ կեանքին մէջ:

Պր. Միսիթար, ուսուցիչներուն ամէնէն տարեցը, առակախօս մըն էր եւ իր դասերը առակներով կը համեմէր, եթէ նոյնիսկ տեղն ու պէտքը չըլլար անոնց:

Երաժշտասէր էր Պր. Ս. Զաւէն, որուն ջութակէն ծորող եղանակները մեծ յափշտակութեամբ մտիկ կ'ընէին տղաքը, որքան իր սրառվ աւանդուած դասերը:

Դասերէն դուրս Պր. Պօղոս Ներսէսեանի դլխաւոր զրադումը խոզարուծութիւնն էր: Որբանոցը, եղաւ ատեն մը, որ աւելի քան հարիւր քսան խոզեր ունեցաւ: Պր. Պօղոս մասնաւոր գոհունակութեամբ կը հետեւէր անոնց, երբ խոզերը երկար շարան մը կազմած՝ կը բռնէին ծովու ճամբան: Անոնք ալ օրը անդամ մը ծով կը մտնէին:

Այն ժամուն, երբ խոզերը դէպի ծով կը շտապէին, նոյն ժամուն, Պր. Յ. Պիւլպիւլեան նուագախումբ կը մարզէր եւ նորանոր եղանակներ կը սորվեցնէր մօտալուտ հանդէսին նոր եղանակներու յայտագրով ներկայանալու համար:

Շատ էին անոնք, ուսուցիչները: Դեռ կային Պր. Կ.

Հաղարեան՝ հրեշտակի դէմքով ու բնաւորութեամբ, Պր. Յ. Քէշիշեան, որրանոցի անգլերէն լեզուի ուսուցիչներէն, բարեխիղճ, նուիրեալ մարդու մը տիպարը:

Պր. Դ. Տէր Պետրոսեան, կրթական գործին ամուր փարած մէկը, որ որրանոցի իր օգտաշատ ծառայութենէն ետք, դուրսը, մինչեւ իր կեանքին վերջը հայ մանուկներու կրթութեան եւ դաստիարակութեան գործին պիտի նուիրէր ինքզինքը:

Դեռ կան Պր. Կ. Թովմասեանը, Պր. Արամը՝ իր պատկառելի պեխով եւ անսովոր երկչոտութիւնով, Պր. Դ. Ռիզկէրեանը, Ե. Ակիշեանը, Պր. Գասպարեանը, Լ. Թէրզեանը, Պր. Հմայեակը, Պր. Ստեփանը, Պր. Ս. Թոսունեանը, Պր. Ս. Թաֆէճեանը, Պր. Ն. Պոյաճեանը, ինչպէս նաև ուսուցչուհիներու խումբ մը, որոնք իրենց հոգեկան եւ խմացական կարողութիւններու լաւագոյն մասը ընծայարերեցին որրանոցի կազմաւորման, զարգացման եւ բարգաւաճման այնքան կենսական գործին:

Մոոցուած անուններ ըլլան հաւանաբար, որքան ալ որ աշխատանք տարուեցաւ յիշելու բոլորը, իրենց անուններով, իրենց բնուրոշ մէկ-երկու գիծերով։ Ողջ թէ մեռած՝ թող ներողամիտ ըլլան անոնք ակամայ այս մոռացումին համար։

Տասնամեակներ անցած են որրանոցի վակումէն ասպին, ինչպէս որրերը, այնպէս ալ ուսուցիչները ցրուեցան քիչ մը ամէն կողմ։ գացին հաստատուելու տարբեր երկիրներու մէջ, ուր իրենց համար տանելի կեանքի մը կարելիութիւնները տեսան։

Ուսուցիչներէն ոմանք մնացին իրենց ասպարէզին հաւատարիմ։ իրենց գտնուած երկիրներու հայ վարժարաններուն մէջ շարունակելով իրենց կրթական մշակի առաքելութիւնը, ուրիշներ յարմարեցան կեանքի հրամայական պահանջին՝ աշխատեցան ուրիշ ասպարէզներու մէջ, օրուան հացին ի խնդիր։

Վերապրողներ ուսուցչական այդ հոյլէն. անկասկած։ Բայց մեծ մասին հետքը կորսուած, ո՞վ գիտէ ո՞ւր եւ ի՞նչպէս կնքեցին իրենց կեանքին էջը, կամ ի՞նչ պայմաններու տակ կ'անցընեն իրենց կեանքին վերջին տարիները, դժբախտարար լուր չունինք։

Մէկ բան, սակայն, տարակոյսէ վեր է: Ուսուցչական այն հոյլը, որ ապրեցաւ ու գործեց ձիպէյլի ամերիկեան որրանոցին մէջ, երախտազիտութեան արժանի գործկատարեց: Գործեց ոչ միայն իրբեւ սոսկական ուսուցիչ, այլ ատկէ վեր, գործեց մանաւանդ իրբեւ նկարագիր եւ կամք կերտող, իրբեւ հոգի գարբնող այն սերունդին, որ կեանքի մէջ հակառակ աննախատեսելի դժուարութիւններուն, կրցաւ հայու յատուկ տոկունութեամբ եւ աշխատունակութեամբ կոխել ու անցնիլ իր առջեւ ցցուող խոչընդոտները եւ կերտել իր սեփական կեանքը: Աւելին. ապրիլ ոչ միայն սեփական կեանքով, այլ նաեւ իր տարագիր ժողովուրդին հոգերով ու ցաւերով, բերել իր լայն մասնակցութիւնը սփեռոքահայ ազգային, հասարակական, գաղափարական ամէն կարգի շարժումներուն մէջ, դառնալ գործակից, դառնալ դերակատար հայ կեանքը յուզող բոլոր հարցերուն մէջ:

Կարգ մը ուսուցիչներ պատմական դեր կատարեցին ձիպէյլի որրանոցին նուաճումներուն, անոր կրթական եւ ազգակերտումի առաքելութեան բացառիկ յաջողութեան մէջ: Անհրաժեշտ կը համարենք յետագայ էջերով, առանձին-առանձին անդրադառնալ եւ իւրաքանչիւրին տալ իր արժանի տուրքը՝ արդարօրէն:

ՈՐԲԱՆՈՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՈՐԵՆ՝ ԹԵՅ Փ. ԹԹԵՎԻԶ :

ՐԷՅ Փ. ԹՐԷՎԻԶ

Ամերիկացի էր. բարձրահասակ, յաղթամարմին, կարմրաւուն դէմքով եւ կապոյտ աչքերով մէկը. առաջիններէն մէկը այն առաքեալներէն, որ պատասխանելով նիր իսթ Ռիլիֆի Ամերիկայի կեղրոնի կոչին, աչքն առնելով այդ առաքելութեան հետ կապուած բոլոր դժուարութիւններն ու վտանգները, եկեր էր Կիլիկիա: Զեռնարկեր էր որբահաւաքման գործին, բացեր էր իր որբանոցը Այնթապի մէջ, քանի մը հարիւր որբերով: Որբանոցը կը գըտնըէր թրքական թաղամասին մէջ Միլէթ Խան անունով:

Որբանոցի բացման առաջին օրերէն Բէյ. Փ. Թրէվիլի գլխաւոր մտահոգութիւնը կ'ըլլար որբերու օրուան հացին ու հագուստին հետ կազմակերպել ուսումնական գործը: Կարճ տաենի մէջ կ'ապահովէր ուսուցչական կազմ մը, որուն մէջ կային արդէն ասալարէզով ուսուցիչներ:

Միլէթ Խանի մէջ որբերը հանապազօրեայ հացին հետ կը հաղորդուէին հայերէն գիրերու խորհուրդին, կը սկսէին կարգալ-գրել սորվիլ, գրեթէ ամէն ինչ սկիզբէն սկսելով: Թրքարոյր այդ թաղին մէջ, խանի տիրատեսիլ կամարներուն տակ, կոտորակուած ժողովուրդի մը մնացորդացը հաղիւ արհաւիրքներէն դուրս եկած՝ իր միտքն ու հոգին կը բանար լոյսին:

Թրէվիզ գիշերը ցերեկին խառնած՝ կ'աշխատէք նորահաստատ որբանոցը բարելաւ հիմերու վրայ դնել, նորոգութիւններ կատարել կու տար չէնքին մէջ, կը ջանար տանելի յարմարութիւններ ստեղծել դասարաններուն եւ ննջարաններուն մէջ։ Միւս կողմէ որբերու թիւն ալ օրէ օր կ'աւելնար եւ Թրէվիզ կ'ընդունէք բոլորն ալ, որովհետեւ այդ գործին համար եկած էր հայերուն մէջ։

Միլլէթ Խանի մէջ որբերը հազիւ ձմեռ մը պիտի կընային անցընել։ 1920ի գարնան մտահոգիչ շշուկներ կը սկսէին շրջան ընել. — Թուրքերը տենդագին կը զինուին, դուրսէն մեծ թիւով զինուած ուժեր կը հասնին. Թուրքերը կը պատրաստուին պատերազմի, Փրանսական ուժերը դուրս քշելու համար քաղաքէն։

Շշուկները երթալով աւելի մտահոգիչ կը դառնային. մթնոլորտը կը դառնար պայթուցիկ։

Այս ծանր մթնոլորտին մէջ էր, որ Բ. Փ. Թրէվիզ, առաւօտ մը կանուխ, իր որբերուն գլուխն անցած՝ թրքական թաղամասերէն հայկական թաղամասը կ'անցնէր, ճամբու երկայնքին խոնուած թուրք բազմութիւններու թունոտ և ատելավառ աչքերուն առջեւէն։ Որբերը կը տեղաւորուէին նախ Ալի պէյ կոչուած չէնքը եւ անկէ ալ Տոքթ. Շեփրբախ հիւանդանոցի շրջափակին մէջ, ճիշդ քովիկը Հալածեան որբանոցին։

Հազիւ քանի մը օր անցած՝ Ապրիլ 1ի առաւօտեան կը լսուէին հրացանի հարուածներուն առաջին ճայները, որոնք նախանշանները կ'ըլլային սկսուելիք պատերազմին, որ պիտի չուշանար։

Որբանոցը կը դանուէր բարձր դիրքի վրայ եւ դիւրաւ կընար թրքական հարուածներուն թիրախ դառնալ։ Բէյ Փ. Թրէվիզի հրահանգով անմիջապէս կը քակուէին որբանոցի սրահին և սենեակներուն սալաքարերը՝ զոցելու համար պատուհանները։ Այդ աշխատանքներուն մէջ գրնդակահար կ'իյնար որբերէն մէկը՝ ատանացի Մանուկը։ Հակառակ ձեռք առնուած նախազդուշական միջոցներուն, որբանոցի չէնքը մեծ ապահովութիւն չէր ներկայացներ եւ այդ իսկ պատճառով կը տեղաւորուէին Հալածեան որբանոցի բակին մէկ անկիւնը գտնուող ընդարձակ գետնափոր

քարայրը, ուր պիտի մնային աւելի քան երկու ամիս, մինչեւ ֆրանսական ուժերու հեռանալը քաղաքէն:

Երկու ամիսէ աւելի տեւող այդ պատերազմի ընթացքին Ռ. Փ. Թրէվիզ արագահարուածը ձեռքին՝ առտուրնէ մինչեւ իրիկուն կը կրակէր թրքական դիրքերուն վրայ, իսկ դիշերները հսկողութիւն կը կատարէր որբերուն վրայ ու նաեւ կը մտածէր որբերուն սննդամթերքը ապահովելու միջոցներու մասին, որովհետեւ պարենաւորման տեսակէտէն ոչ մէկ նախապատրաստութիւն տեսնըւած էր եւ կարելի ալ չէր այդ դժուարին պայմաններուն մէջ:

Այնթապի պատերազմին հայութիւնը կոռւեցաւ արտակարգ հերոսութեամբ. ունեցաւ գերմարդկային խոյանքներ, արձանագրեց պանծալի էջեր. այդ հերոսական խոյանքներուն մէջ իր պատուաւոր բաժինը պիտի ունենար Ռ. Փ. Թրէվիզ:

Թուրքերու եւ ֆրանսացիներու միջեւ կնքուած զինադադարէն օգտուելով Ռ. Փ. Թրէվիզ իր որբերուն զըլուխն անցած՝ ամերիկան զրօշի պաշտպանութեան տակ եւ նահանջող ֆրանսական զօրքերուն հետ, զուրս կու գար Այնթապէն եւ Քիլիսի ու Հալէպի վրայով կը բռնէր Պէյրութի ճամրան:

Պէյրութ հասնելով՝ որբերը պահ մը կը տեղաւորուէին Քարանթինա կոչուած վայրը, վրաններու տակ: Հազիւ երեք ամիս պիտի տեւէր վրանարնակ այս կեանքը: 1920ի Սևալեմքերին որբերը կը փոխադրուէին ձիպէյլ անունը կրող գիւղը, ուր լքուած մետաքսագործարան մը կը գառնար որբերուն առաջին բնակարանը, որուն նորոգութիւնն ու պատշաճ բնակարանի վերածումը հրամայական անհրաժեշտութիւն մը կը համարուէր:

Սկզբնական շրջանին, հսկայ այս չէնքը կը դառնար միաժամանակ թէ՛ ննջարան, թէ՛ ճաշարան, թէ՛ դաստիան եւ հանդիսասրահ: Որբանոցը որքան ալ իր կազմաւորման շրջանին մէջ՝ 500է աւելի որբեր ունէր եւ դեռ նորանոր կարաւաններ ալ կը հասնէին: Շուտով թիւը 700ը պիտի անցնէր:

Այս պայմաններուն մէջ գոյութիւն ունեցող չէնքն

ու կարգ մը ուրիշ սենեակները բոլորովին անբաւարար էին որբերու մեծ թիւը տեղաւորելու համար:

Բարերախտարար որբանոցի հոգային սահմանները աւելի քան ընդարձակ էին եւ այսուեղ էր, որ երեւան պիտի գար Ռ. Փ. Թրէվիզի արտակարդ եռանդն ու տկարութիւն չճանչցող կամքը՝ որբանոցի վերջնական ձեւաւորման, կրթական ծրագրի պատրաստութեան եւ շինարարական աշխատանքներուն մէջ:

Ռ. Փ. Թրէվիզի անվհատ կամքին, նախաձեռնութեան անսպառ ոգիին եւ ուսուցչական կազմի անվերապահ գործակցութեան չնորհիւ, կարելի կ'ըլլայ պատրաստել խնամուած կրթական եւ շինարարական ընդարձակ ծրագիր մը:

Բացի արդէն գոյութիւն ունեցող մեծ շէնքէն, կը վերանորոգուէին մէկ-երկու տասնեակի հասնող, իրարուկից սենեակները, գործածուելու համար իրբեւ դասարան: Կը շինուէին գրասեղաններ, գրատախտակներ, ամբիոններ, կ'ապահովուէին անհրաժեշտ գրենական պիտոյքը եւ որբերը կը մտնէին դասարաններէն ներս:

Կրթական գործը իր հունին մէջ դնելէ ետք, Ռ. Փ. Թրէվիզ ձեռք կ'առնէր շինարարական ծրագիրը. լայն, ծաւալուն շինարարական աշխատանք մը՝ բաժնուած տարիներու վրայ: Բլլա՞յ ննջարան-ճաշարանի, ըլլա՞յ դասարաններու. չորս բոլորտիքը խոսկան հողեր էին, քարքարուտներ, քարարլուրներ, աղամաթզենիներու անծայրածիր շարքեր, ամէն կարգի անխնամ աճած պաղատու եւ անպըսուղ ծառեր, վայրի խոտեր, թուփեր, մէկ խօսքով՝ անհրապոյր եւ վախազգու վայր մը, ուր օձերն ու կարիճները աղատօրէն կը տիրապետէին:

Այդ շրջանն էր, դէպի ծով երկարող այդ զառիթափը, որ պիտի հարթուէր եւ պատրաստուած յատակագիծներու հիման վրայ յատկացուէր նորանոր շինութիւններու: Որբերու ճակտի քրտինքով պիտի կառուցուէր Ռւորտ Հոլը, ընդարձակ սրահ մը, մօտ 1000 հոգի ընդունելու յարմարութիւններով, յար եւ նման այն մեծ սրահին, որ նիքը Հոլ անունը պիտի կրէր եւ պիտի գործածուէր թէ՛ իրբեւ ննջարան եւ թէ իրբեւ հանդիսասրահ. որովհետեւ պէտք չէ մոռնալ, որ մինչ այս շինութեանց աւարտիլը,

որբերուն թիւը հազար չորս հարիւրը պիտի անցնէր արդէն։ Պիտի շինուէր ճաշարան մը 1500 հոգի ընդունելու չափ ընդարձակ, պիտի շինուէին գրադարան ընթերցասըրահ, երաժշտանոց, գրասենեակ։ Այս շինութիւններու ծրագրին մէկ կարեւոր բաժինը կը բռնէին արհեստանոցները, որոնք խիստ անհրաժեշտութիւն մը կը կազմէին որբանոցի հաստատման առաջին օրերէն սկսած։ Դրեթէ միաժամանակ կը կառուցուէին վուոր, խոհանոցը, լուացարանը, գերձակատունն ու կօշկակարատունը, ատաղձագործարանն ու դարբնոցը, այլեւ ջուլհականոցը։

Շինարարական աշխատանքներու երրորդ բաժինը կը կազմէին չէնքերու չորս բոլորաիքը գտնուող լեռնանըման հողարլուրներու յարդարումը, մարզադաշտի շինութիւնը, բազմաթիւ բակերու յարդարանքը, ճամբաններու շինութիւնը, ծառերու եւ ծաղիկներու տնկումը։

Առանց Բէյ Փ. Թրէվիզի անձնական նախաձեռնութեան եւ գործադրող կամքին, դժուար թէ որբանոցը ստանար այն նախանձելի պատկերը, որուն պիտի հասնէր եւ որ որբանոցին պիտի տար որբանոցէ վեր, բարեկարգ, գրաւիչ ուսումնական հաստատութեան մը պատկերը։

Զարժանալիօրէն իր առաքելութեան սրաով եւ հոգիով կապուած մարզն էր Բ. Փ. Թրէվիզ։ Հազուազիւտ անձերէն, որոնք իրենց կատարած գործին մէջ հոգիին հետ հաւատք ալ կը դնեն, կը դնեն անսակարկ նուիրում, գիտակից զոհարերում եւ հարազատի յատուկ գուրգուրանք։

Բծախնդիր՝ ինչպէս որբերու ուսումին, նոյնքան անոնց առողջապահութեան։ Որբանոցի սահմանէն դուրս պիտի հիմնէր հիւանդանոց մը իր ներքին բոլոր յարմարութիւններով, մնայուն բժիշկով, ատամնարոյժով, հիւանդապահուհիներով եւ ծառայողներով։

Բծախնդիր էր որբերու վրայ-գլուխին եւ մաքրութեան։

Նախանձախնդիր էր, որ որբանոցը իր պատուոյ տեղը ունենայ որքան ուսումնական մակարդակի, նոյնքան մարզախաղերու եւ երաժշտութեան մէջ, միւս որբանոցներուն հետ բազդատած։ Ո՛չ նիւթական եւ ո՛չ աշխատանք կը խնայէր, որ որբանոցը ունենայ ժամանակի լաւագոյն նուազախումբը, լաւագոյն կերպով պատրաստուած մարզիկները։

Այդ պատճառով ալ թէյ Փ. Թրէվիզ անձնական կեանք չունէր. միշտ եւ շարունակ որբերուն հետ էր, դասի պահերուն ըլլայ թէ աշխատանքի ու խաղերու ժամանակ:

Զարմանալի ու տարօրինակ թուի ոմանց, եթէ ըսուի, թէ Բ. Փ. Թրէվիզ չափազանց հոգածու էր որբերուն տրուելիք հայեցի դաստիարակութեան: Այդ տեսակէտէն չափազանց բարձր էր իր կեցուածքը հակաղրարար բոլոր անոնց, հայ թէ օտար, որոնք որբերու հոգին դաւանական քարոզութիւններով աղարտելու տխուր պարտականութիւնը կու տային իրենք իրենց: Կտրուկ կերպով դէմ էր եւ խիստ կերպով կ'արդիլէր նման ձգտումները. վոխարէնը՝ իր հրաւէրով ձիւնիի Գարեգին քհնյ. Պօղարեանը եւ անկէ ետք Տրէզեան քահանան՝ երկու շաբաթը անդամ մը որբանց գալով կը պատարագէին եւ յաւուր պատշաճի կը քարոզէին որբերուն:

Անմոռանալի պիտի մնայ Բ. Փ. Թրէվիզի կեցուածքը Թալէաթ փաշայի սպանութեան լուրը որբանոց հասնելուն օրը: Այդ օրը որբանոցը պիտի ապրէր ցնծութեան անմոռանալի պահ մը: Արեւամուտէն ետք հաղար չորս հարիւր որբեր թափօր պիտի կազմէին, ինք՝ Բ. Փ. Թրէվիզ՝ հայկական Եռակոյնը և մեծ որբերէն մէկը՝ ամերիկեան աստղագարդ դրօշը բարձր բռնած եւ թափօրին առջեւն անցած՝ ժամերով որբանոցի շրջանը պիտի ընէին աղդային-յեղափոխական երդերու լեռնէ-լեռ տարածուող արձագանգներուն տակ:

Դժբախտարար, այս եւ ասոր նման ուրիշ յանդընութիւններ պիտի չներուէին իրեն: Արդէն ժամանակէ մը ի վեր գրգռութիւններն ու ոտնձգութիւնները պակաս չէին իր դէմ եւ իր գործը նսեմացնելու եւ իր անձը վարկարեկելու համար հայ թէ օտար դերակատարներ իրարու հետ մրցման կ'ելլէին:

Ու հալածանքը պիտի չուշանար իր դէմ, մինչեւ որ օրին մէկը, որբերու արտասուաթոր աչքերուն առջեւ, ինք ալ արցունքը աչքերուն՝ պիտի հեռանար որբանոցէն:

Բ. Փ. Թրէվիզի հեռանալով ծանր հարուած մը կը ստանար որբանոցը: Ինչպէս կարգ մը հայ ուսուցիչներու հեռացման մէջ, Բ. Փ. Թրէվիզի հեռացման մէջ ալ գրլիսաւոր դերակատարը պիտի ըլլար թրքացած հոգիով ա-

մերիկացի մը՝ Զ. Յառւլ, Նիր իսթ Ռիլիֆի Լիբանանի
որբանոցներու ընդհանուր տնօրէնի իր հանգամանքով:

Պ. Փ. Թրէվիզէն ետք պիտի գային ուրիշներ իրրեւ
տնօրէն, որոնք սակայն համեստ չուքեր պիտի ըլլային
միայն եւ աւելին՝ պիտի լծուէին տակաւ առ տակաւ որ-
բանոցը լուծարքի ենթարկելու տխուր գործին:

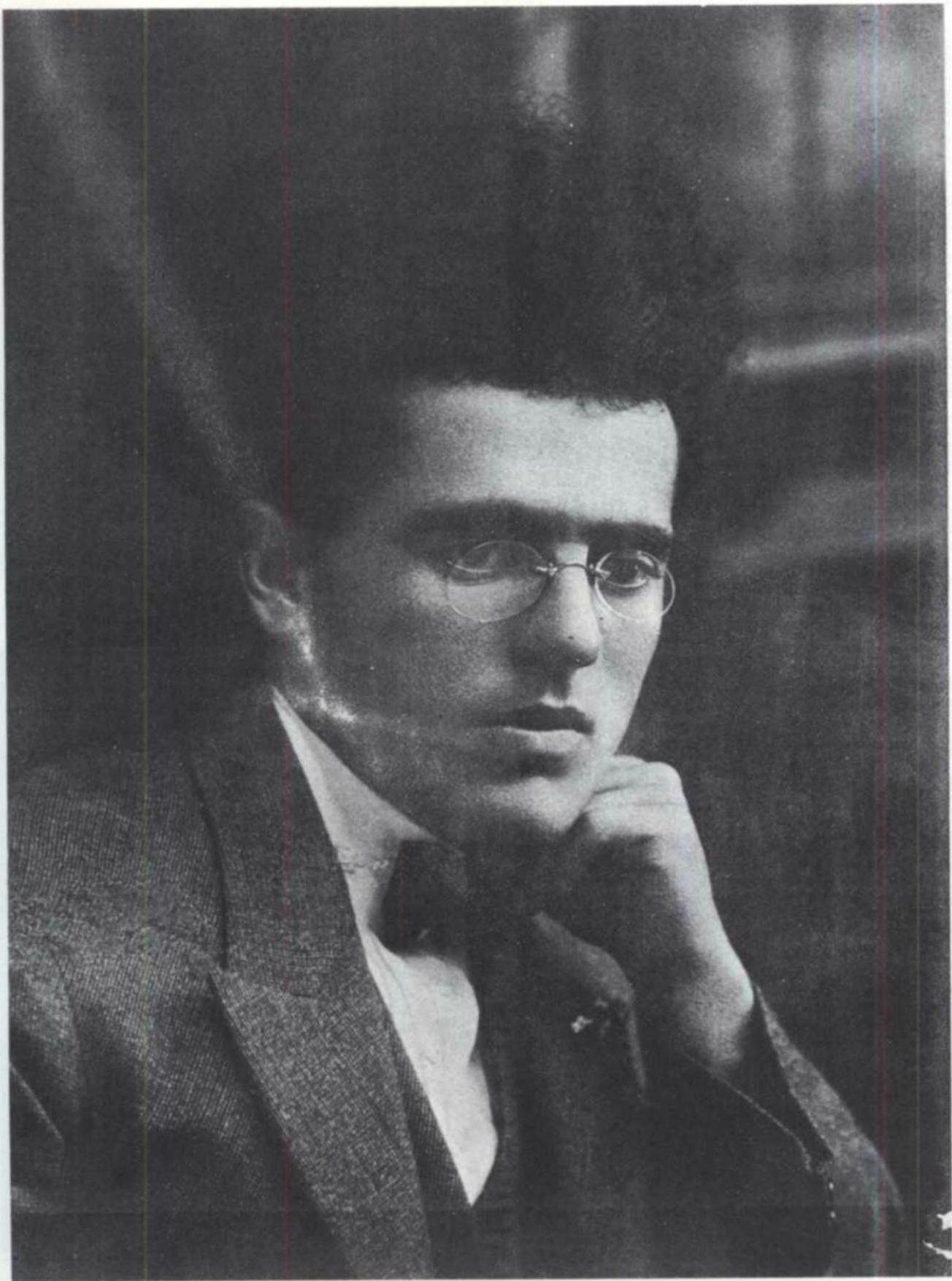
Պ. Փ. Թրէվիզ հայացած ամերիկացին էր. իր ամ-
րող հոգիով մարդասիրական աղնիւ գործին փարած ան-
զուղական առաքեալ մը:

ԱՏԵՓԱՆ ՏԱՐՏՈՒՆԻ

Ծնած է Գերմանիկ (Մարաշ) :

Նախնական ուսումը ստացած է ծննդավայրի Ս. Մարգիս նախակրթաբանին մէջ, ապա յաճախած է Կեդրոնական և ի վերջոյ՝ Կիլիկեան դպրեվանքը, Սիս: Դպրեվանքի վերջին տարին չըսլորած՝ շատ շատերու հետ կը բռնէ գաղթականութեան ճամբան: Իրեւ աքսորավայր կը քշուի Թոփիլէ կոչուած արաբական գիւղը, Մեռեալ ծովու մօտերը, Յորդանանի սահմաններուն մէջ: Նոյն գիւղին մէջ, կառավարական պաշտօնեաններու համար բացուած դպրոցի մը մէջ կը զասաւանդէ թրքերէն եւ Փրանսերէն լեզուներ: Ատկէ զատ տեղւոյն ազդեցիկ արար ցեղապետի մը զաւակներուն մասնաւոր դասեր տալով կ'ապահովէ իր ապրուստը: Այս պաշտօնավարութիւնը բարերար դեր մը կ'ապահովէ իրեն եւ նպաստաւոր վիճակ մը շրջանի հայութեան համար:

Ատեն մը ետք կը հետեւի Շէրիֆի քաշուող ուժերուն, որուն մաս կը կազմէր Փրանսական ջոկատ մը եւ որուն հրամանատարին հետ ծանօթութիւնն ու իր Փրանսերէն լեզուի հմտութիւնը կը թոյլատըն իրեն ընկերանալ անոնց: Բազմաթիւ ուրիշ գաղթականներ ալ կը հետեւին իր օրինակին, որոնք կու զան ու կը միանան Ագապայի մէջ, ուրկէ կը փոխադրուին Սուէզ:

ԱՅՏ ՏԱՐՏՈՒՆԻ

: յողձվի՛ Կվիզեզ Պ Վարսամո՞ց յովիզո՞ւ ' յոդ
- լոյն կոպո՞ւ մազվեսույ — Ճ Դ Հ Ռ Պ Մ Ծ

: յոդլով կը ո՞ւ քոսո՞ւ յովմասոյո՞ւ կիյազիսի
' յոդլախո՞ւ ովհանի յովմախ տգիոմոկի

Երբ Արեւելեան Լեզոնը կը կազմուի, բազմաթիւ հայ երիտասարդներ կը մտնեն անոր մէջ, որոնց կարգին նաեւ Տարտունի:

Պատերազմական գործողութիւնները նպաստաւոր դարձուածք կ'ունենան: Պաղեստինի թրքական ճակատը կը խորտակուի եւ Հայկական Լեզոնը Պէյրութ ցամաք կ'ել-լէ: Կարճ ատեն մը Պէյրութ մնալէ ետք Տարտունի կ'անցնի կիլիկիա, ուր սակայն երկար չի մնար. Թրանսան ինչպէս որ գրաւած էր Կիլիկիան, այնպէս ալ կը պարպէ զայն, Թրանքլի Պույոնի թուրքերու հետ կնքած համաձայնադրին վրայ: Ծայր կու տայ երկրորդ գողթը, հազարաւորներու հետ Տարտունի եւս կը հասնի Պէյրութ, ուր առիթ կ'ունենայ տեսնուելու Սահակ կաթողիկոսին հետ եւ անոր կը պարպէ իր փափաքը ժընեւ երթալու եւ բարձրագոյն ուսումը շարունակելու մասին: Ճակատապիրը սակայն իրեն ուրիշ ճամբայ վերապահած էր:

Օրին մէկը Տարտունի կը լսէ, որ Այնթապէն եւ այլ վայրերէ որբեր եկած եւ հաստատուած են Պէյրութի ծովեզերեայ մէկ շրջանին՝ Քարանթինայի մէջ: Կ'այցելէ այդ որբանոցը եւ այդ այցելութիւնը ճակատապրական նրանակութիւն կ'ունենայ իրեն համար:

Որբանոցի տնօրէն Պր. Թրէվիդ ծանօթանալով իրեն եւ տեսնելով իր արտակարգ հետաքրքրութիւնը որբերուն հանդէպ, կ'առաջարկէ իրեն ուսուցչական պաշտօն մը, խնդրելով նոյն ատեն անմիջապէս դործի անցնիլ:

Սրտի եւ մաքի պայքար մը կը սկսի իր մէջ: Անցնիլ Եւրոպա եւ շարունակել իր ուսումը, թէ սրտին անսալով՝ մնալ որբերուն մօտ: Կը մտնէ որբերուն մէջ, կը նայի չորս բոլորտիքը, կը պտտի որբանոցին բոլոր անկիւնները, կը դիտէ տղաքը, կը տեսնէ ակնյայտ անկանոնութիւն. որբերը ձգուած էին իրենց բախտին, տեսակ մը անիշխանութեան մէջ: Բայց եւ այնպէս Տարտունի որբերու աչքերուն մէջ կը տեսնէ որքան թախիծ, նոյնքան կրակ, նոյնքան ապրելու կամք: Այս պատկերը եւ իր դատողութիւնը իրեն կը թելագրեն ընդունիլ Պր. Թրէվիդի առաջարկը:

Անմիջապէս կը փութայ Վեհափառին մօտ եւ կը յայտնէ որբերուն ծառայելու իր որոշումը: Հայրենասէր եւ իմաստուն Վեհափառը կ'օրհնէ զինք եւ ճամբու կը դնէ:

Տարտունի բարձր տրամադրութեամբ կը համբուրէ ալեւոր Վեհափառին աջը եւ կը փութայ Պր. Թրէվիզի մօտ՝ յայտնելու իր պատրաստակամութիւնը՝ ծառայելու որբերուն, իր կարողութեան ներած չափով։

Կարճ ժամանակ մը ետք Քարանթինայի որբանոցը կը փոխադրուի Ճիպէյլ։

Ճիպէյլի մէջ Տարտունիի կեանքը սովորական ուսուցչի մը կեանքը ըլլալէն աւելի կ'ըլլայ ամբողջական կեանք մը ապրուած, խորունկ յուզումներով եւ անփոխարինելի հրճուանքներով։ Երկու տարուան կեանք մը կ'ունենայ Տարտունի Ճիպէյլի որբանոցին մէջ։ Երկու տարուան կեանք մը՝ հարուստ ապրումներով, հարուստ փորձառութիւններով, որոնք խորունկ հետքեր կը ձգեն իր անձին եւ հոգիին վրայ։

Առաջին տարուան առաջին վեց ամիսները իրեն համար, ինչպէս նաեւ որբերուն համար կ'ըլլան չափազանց ծանր եւ սպառիչ դործունէութեան շրջան մը, փոխանցման շրջանի մը բոլոր դժուարութիւններով։ Խախտուած կարգապահութիւն մը, անտեսուած կարգ ու կանոն մը, անիշխանութեան մօտեցող դրութիւն մը ամէն կողմ։ Այս բոլորին մէջ մեղք չունէին որբերը. Երկար ժամանակ առանց հօր ու մօր դուրգութանքին եւ բարոյական աղղեցութեան՝ ձգուած իրենց բախտին, այնպիսի ատեն մը, այնպիսի տարիքի մը, երբ ամէնէն շատ պէտք ունէին իրենց ծնողներու ներկայութեան եւ շունչին. մատաղ տարիքի մէջ թափառական, կոճղէն փրցուած, տարուբեր, հացակարօտ, առանց յոյսի եւ ակնկալութիւններու, իրենց բաժին մնացած էր սիրելիներու կորուստին ցաւը եւ սուզը։ Յուսահատութիւնը խաւար մը ստեղծեր էր իրենց շուրջ եւ խանգարեր իրենց աեսողութիւնը։ Լեռներու չափ դառնութիւն եւ ատելութիւն կուտակուած էր իրենց սրտերուն մէջ։

Հակառակ այս բոլորին, որբերը իրենց հոգիին մէջ մաքուր եւ աղնիւ տղաք էին։ Բացասական կողմերը արդիւնք էին դժոխային պայմաններուն եւ ժամանակը միայն պիտի կրնար կատարել իր բուժիչ դերը։

Տարտունի մօտէն կը հետեւի, կը զիտէ տղոց ամէն մէկ շարժումները, արտայայտութիւնները. գիշերները

արթուն եւ մտահոգ, արտում եւ տիսուր կը հսկէ ամէնուն վրայ. կը վաղէ ամէն կողմ, կը մտածէ տղոց հոգին փոխելու, բնականոն դարձնելու միջոցներու մասին:

Տարտունի խորապէս կը զգայ, թէ տղոց պէտք է յոյս եւ հաւատք ներշնչել դէպի իրենց ժողովուրդը, դէպի հայ ժողովուրդի ապագան:

Տարտունի կը յանձնուի որբանոցի բարձրագոյն դասարանը, ուր պիտի աւանդէր հայերէն լեզու, հայ գըրականութիւն ու նաեւ Փրանսերէն լեզու: Պատասխանատու յանձնառութիւն մըն էր Տարտունի համար այս դասարանը, որ իր աշխատանքով, իր կեցուածքով օրինակ պիտի հանդիսանար միւս դասարաններուն:

Տարտունի առաջին գործը կ'ըլլայ հաստատել ոչ միայն դասարանական խաղաղ աշխատանքի մթնոլորտ, այլ նաեւ տեսակ մը զինուորական դրութիւն, նպատակ ունենալով ոչ միայն մտքով ու հոգիով կրթել, դաստիարակել որբերը, այլեւ կարգապահական գիտակցութիւն ներշնչել անոնց:

Որբերուն մէջ գրական հետաքրքրութիւնը քաջալերելու համար՝ հրատարակել կու տայ խմորատիպ «Հոսանք» անունով թերթը. շարունակ ասուլիսներ եւ դասախոսութիւններ կը կազմակերպէ հայ գրողներու եւ գործիչներու մասին. կ'ոգեւորէ որբերը հայ արժէքներու փառարանութիւնով: Իր դասարանի չորս պատերը կը ծածկեն հայ գրողներու, գործիչներու, յեղափոխականներու նկարները: Կը լեցնէ իր աշակերտներու հոգիները հայեցիութեամբ:

Տարտունի հետապնդած մէկ այլ նպատակը կ'ըլլայ զինուորական մարզանքներու կիրարկումը որբանոցէն ներս, շինել կու տայ փայտէ հրացաններ. կը կազմակերպէ զինավարժութիւններ, կը կազմակերպէ նաեւ արշաւներ դէպի մօտակայ լեռները, աղդային-յեղափոխական երգերու արձագանգներուն տակ:

Տարտունի իր աչքերով կը տեսնէ որբերու անյագծարաւը դէպի հայ գիրքն ու թերթը. մանաւանդ աղդային-յեղափոխական շունչով գրուած երկերը, որոնք ուղղակի յափշտակութեամբ կը կարգացուէին որբերուն կողմէ: Առ այդ Տարտունի կը հիմնէ գրադարան մը իր անձ-

նական ծախքերով, իր ստացած ամսականները գրեթէ ամբողջութեամբ տրամադրելով այդ նպատակին:

Հրաշալի կ'ըլլայ արդիւնքը. մէջտեղ կու գայ հասուն, զիտակից, գաղափարական սերունդ մը: Այս մասին ահա թէ ի՞նչ կը վկայէ Տարտումի.—

«Կրնամ ըսել առանց վարանելու, թէ կեանքիս ամէնէն յատկանշական եւ խմաստալից օրերը ապրեցայ այդ երկու տարուան մէջ, — 1920—1922: Ամէն վայրկեանը տղոց հետ առիթ եղաւ յուզումի եւ բարձր ապրումի»:

Երկրորդ տարին արդէն ընկերական եւ բարեկամական շրջան մը կ'ըլլայ Տարտունիի համար: Այլեւս որբ չկար կարծէք, ոչ ալ ուսուցչի եւ աշակերտի փոխյարարերութիւն: Որբերը իրարու կապուած էին գաղափարական եւ եղբայրական կապերով: Իրարու հանդէպ փոխադարձ սէրն ու յարգանքը այնքան զօրաւոր ու խորունկ էր, որ վերցուած էին այլեւս խստութիւնները, կարգապահական կարգադրութիւնները, որոնց կիրարկումը, ատեն մը անհրաժեշտ նկատուած էր:

Փոխուած էր մթնոլորաը որբանոցին մէջ, որուն մէջ խոշոր բաժին մը ունէր Տարտունին անկասկած:

Որբերը առաջին օրէն իսկ լիովին կ'ըմբռնէին Տարտունիի խստապահանջ ըլլալու շարժառիթը եւ յաճախ, հակառակ իրենց հակումներուն, ամբողջ հոգիով կը դորձակցէին իրեն, կ'օգնէին, կը թեթեւցնէին իր բեռը:

Եւ ճիշդ այն ժամանակ, երբ Տարտունի իր աչքերով պիտի տեսնէր իր տքնաջան աշխատանքին արդիւնքը, որբանոցին մէջ յանկարծ մթնոլորաը կը պղտորէր: Ծայր կու տար ներքին խուլ պայքար մը անմիտ եւ անխմաստ մէղադրանքներով՝ իր անձին եւ կատարած աշխատանքին դէմ, նեղմիտ, կրքու պայքար մը, ապազդային կարդ մը տարբերու կողմէ, որոնք չէին կրնար հանդուրժել որբերուն արուած առողջ կրթութիւնն ու դաստիարակութիւնը: Խոսվարար եւ յեղափոխութիւն սերմանող կ'որակուէր Տարտունի: Հետեւանքը այն կ'ըլլար, որ Տարտունի կը հեռանար որբանոցէն հարիւրաւոր որբերու արտասուաթոր աչքերուն առջեւ:

Կ'երթար, բայց իր սիրտը ընդմիշտ կապուած պիտի մնար իր աշակերտներուն. կ'երթար, բայց մշտապէս կապ-

ուած անոնց՝ պիտի պահէր կանոնաւոր նամակցութիւն մը անոնց հետ։ Իր նամակներուն մէջ մասնաւոր գոհունակութեամբ կը յիշէր իր աչքերուն առջեւէն անցնող սիրելի դէմքերը՝ Մեսրոպ Սոլաքեան, Յովհաննէս Շահինեան, Խաչատուր Մակարեան, Գէորգ Խաչերեսեան, Եղիա Մոմճեան, Զաքար Տարագմեան, Մեղրունի, Աղամեան եւ ուրիշներ։

Իր նամակներէն մէկուն մէջ յուզումով կը պատգամէ Տարատունի հետեւեալը.

«Իմ սիրելի բարեկամներ եւ ընկերներ, հաւատացէք, ամբողջ ունեցածս տուի. աւելին չունէի. ճիշդ է, քիչէր ունեցածս, բայց եթէ այդ քիչով կրցայ օգնել ձեզի, որ ձեր ոտքերուն վրայ կանգնիք՝ այդ կը բաւէ ինծի իրբեւ լաւագոյն վարձատրութիւնը իմ համեստ տուրքիս։ Զեր կարօտը միշտ ալ սիրսս կ'այրէ ու ձեզի հետ կապուած եմ լաւագոյն զգացումներով եւ յիշատակներով։ Զեզի հետ եւ ձեր մէջ ըլլալը մեծագոյն հաճոյքը եւ երջանկութիւնը պիտի ըլլար։ Եթէ կ'ուղէք գիտնալ՝ դարձեալ ձեր սիրոյն էր, որ ինքզինքս նետեցի այսքան հեռաւոր տեղ մը։ Յոյս ունիմ, միշտ յուսացած եմ եւ պիտի յուսամ, որ չմեռած՝ ձեզ բոլորդ պիտի տեսնեմ։ Հպարտութեամբ կը հետեւիմ ձեր քայլերուն. ձեզմէ ամէն մէկը իր պատուաւոր եւ արժանի տեղը գրաւած է մեր անիրաւուած ժողովուրդին արդար դատի պաշտպանութեան պատնէշին վրայ։ Ապրիք աղաք»։

ԿՈՍՏԱՆ ՊԱՆՏԻԿԵԱՆ

Կոստան Պանտիկեան ծնած է 1880ին, վան, առեւտրականի զաւակ: Իր նախնական ուսումը կը ստանայ տեղւոյն Յիսուսեան վարժարանին մէջ, հիմնուած Խրիմեան Հայրիկի կողմէ:

Յիսուսեան վարժարանէն կ'անցնի Երամեան վարժարանը, զոր կ'աւարտէ 1898ին, և նոյն վարժարանին մէջ ուսուցիչ Հրաւիրուելով կ'աւանդէ Հայերէն, պատմութիւն, կրօնագիտութիւն:

1900ին մտածումը կ'ունենայ Վենետիկ Երթարով այնտեղ շարունակել իր ուսումը: Մեծ դժուարութիւններէ ետք կը հասնի Պոլիս եւ անկէ Վենետիկ, բայց վանք ընդունուիլ չի յաջողիր, կ'անցնի Մարսէյլ, ուր, բարերախտ դիպուածով մը, կը հանդիպի Մկրտիչ Փորթուգալեանին, կը հանդիպի Հայրենակիցներու, որոնք կը թելադրեն իրեն Երթաւ էջմիածին եւ մտնել Գէորգեան Ճեմարան:

Կ. Պանտիկեան ճամբար կ'ելլէ եւ 1901ին կը հասնի էջմիածին. կը ներկայանայ Խրիմեան Հայրիկին, որ պէտք եղած տեղեկութիւնները առնելէ ետք իր մասին կ'ըսէ. «Բաւարար է քու ունեցած ուսումդ, դնա՛ զաւառ եւ ժողովուրդին ծառայէ»:

Կարճ ատեն մը կը պաշտօնավարէ Ս. Դաւիթ ղըստ-
րոցին եւ ապա Խոյի նորաբաց դպրոցին մէջ:

1903ին կ'անցնի Սալմաստ եւ կը պաշտօնավարէ
Հալասար գիւղի վարժարանին մէջ:

1908ին կը հոչակուի Օսմանեան Սահմանադրութիւ-
նը: Կ. Պանտիկեան կ'անցնի Պոլիս 1910ին, եւ կ'որոշէ հե-
տեւիլ իրաւաբանութեան: Չորս տարի հետեւելով իրաւա-
բանութեան դասրնթացքներուն, 1914ի Ապրիլին կը ստա-
նայ Լիսանսիկ Ան Տըռուայի վկայականը, թրքական Տար
էլ Թնուն (Գիտութեանց Տաճար) Համալսարանէն:

Պոլսոյ մէջ ուսուցչական պաշտօն կը վարէ տարի
մը Կետիկ Փաշայի եւ տարի մըն ալ Գում Գարուի վար-
ժարանին մէջ:

Մինչ այդ կը պայթի Առաջին Համաշխարհային
պատերազմը եւ ուրիշ հարիւրաւոր մասաւորական եւ քա-
ղաքական դործիչներու հետ կ. Պանտիկեանն ալ ձերբա-
կալուելով կը քուի դէպի Երկրին ներսերը՝ Էսկի Շեհիր,
Աֆիոն Գարահիսար, Իզմիտ եւ հոնիկ՝ Ատանա. Ատանա-
յէն կ'անցնի Հալէպ, Օսմանիկ, Քիլիս:

Քիլիսի մէջ ստեղծուած էր գաղթականներուն հա-
մար մասնաւոր կեղրոն մը, որուն վերաբերեալ գործերով
կ'ուղարկուի Հալէպ 1916ին:

1918 Նոյեմբերին՝ զինադադար: Հայերու վերա-
դարձը դէպի Կիլիկիա: Ատանայի մէջ, ամերիկեան Նիք
Իսթ Բիլիֆի ներկայացուցիչ Տոքթ. Տովն որբեր կը հա-
ւաքէ եւ ուսուցիչներ կը հրաւիրէ: Կ. Պանտիկեան հրա-
ւիրեալ ուսուցիչներէն մէկը կ'ըլլայ:

1919ին կ. Պանտիկեան Այնթապէ, դարձեալ ուսու-
ցիչ՝ Միլէթ Խանի ամերիկեան որբանոցին մէջ, Պր.
Թէրէվիլի տնօրէնութեան տակ: Միլէթ Խանը կը գտնուէր
թրքական թաղամասի մէջ եւ ամէն կողմէ շրջապատուած
էր թուրքերով:

1919ին Մարաշի աղէտը. վտանգը կը մօտենայ Այն-
թապի: Բարեբախտաբար կարելի կ'ըլլայ ատենին որբերը
փոխադրել հայկական թաղի ամերիկեան հիւանդանոցի
շրջափակին մէջ, Միս-Հարրիսի դպրոցը:

1920. Քեմայական շարժումը ծաւալ կը ստանայ.
պատերազմ նաեւ Այնթապի մէջ. ի վերջոյ Փրանսացիք,

որ փոխարինած էին նախապէս հեռացած անդլիացիները՝ իրենց կարգին իրենք ալ կը քաշուին Այնթապէն։ Հեռացող Փրանսական զօրքին հետ կը մեկնին նաեւ որբերը, նախ՝ Հալէպ եւ ապա՝ Պէյրութ, ուր քանի մը ամիս Քարանթինայի վրաններու տակ ապրելէ ետք, 1920ի աշնան կը փոխադրուին Ճիպէյլ։

Ճիպէյլի որբանոցի առաջին ուսուցիչներէն մէկն էր կ. Պանտիկեան եւ հոս էր, որ ամէնէն աւելի երեւան պիտի դար կ. Պանտիկեանի նուիրումը որբերուն հանդէպ կրթական եւ դաստիարակչական կալուածներուն մէջ, որբերուն հետ ապրելով մինչեւ որբանոցին վերջնական փակումը 1925։ Հոս էր, որ պիտի բացուէր իր հոգին՝ իր ցեղին զաւակներու անսակարկ նուիրումին մէջ, ուր իր անձը պիտի ձուլուէր որբերու հոգեկան աշխարհին հետ, ուր որբերը, ամէնէն աւելի, կ. Պանտիկեանի անձին ու հոգիին մէջ պիտի ճանչնային հայերէն լեզուի եւ Հայաստան աշխարհի քաղցրութիւնը։

Բնաւորութեամբ մեղմ ու հանդարտաբարոյ մարդէր կ. Պանտիկեան. մշտածաւալ լրջութիւն մը իր դէմքին ու շարժումներուն մէջ։ Քիչիկ մը վեր սովորականէն ու ընթացիկէն, հաղիւ ատեն-ատեն թեթեւ այլ անոյշ ժպիտի ճառագայթում մը ուրուագծելով իր վրայ. իր յստակ, սահուն խօսուածքին, հայադրոշ իր առողջանութեան մէջ՝ որ մօտ էր շատ աւելի արեւելեան հայերէնին եւ անխուսափելի հարազատութեանը իր ծննդավայրի՝ Վանի բարբառի շեշտերուն երանգաւոր արտասանութեան, երեւան բերելով հայոց լեզուի քնքոյշ, երաժշտական ու կշռաւոր արտայայտութիւնը, բոլորովին տարբեր որբանոցի կարգ մը ուսուցիչներու լեզուէն, մէծ մասով կիլիկեցիներ, ուրոնցմէ ոմանց շրթունքին վրայ հայերէնը բոնազրօնիկ պատուաստում մըն էր, բառերու, շարադասութեան տարօրինակ կապակցութիւններով։ Կը քալէր ծանր, կը կոխէր թեթեւ, այնքան թեթեւ, որ ոտքին տակ մնացած մըջիւնը կրնար ողջ դուրս դալ։ «Պր. Կոստանին պէս կը քալէ կոր» կ'ըսէին աղաքը, իրենց այս կամ այն ընկերոջ զգուշաւոր քալուածքին ակնարկելով։

Այն օրէն, երբ Ճիպէյլի որբանոցը ձեւի կը մտնէր, երբ ննջարաններուն հետ դասարաններն ալ պատրաստ

ՀՐԱՄԱՆԱԳՐԻ ՏԵՍԱԿԱՆ

ՎՐԱԿԻՑՆ ՊԵՂՄԱՆԻ

ՄԻԼԱՆԻ ՊԱՐԿԱՐ

ՄԻԼԱՆԻ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

կ'ըլլային և ուսումնական ծրագիր մը դործադրութեան կը դրուէր, կ. Պանտիկեան հայերէն լեզուի դվիսաւոր ուսուցիչն էր: Եթէ բարձրագոյն դասարանը Պրն. Տարտունիին կը պատկանէր, յաջորդող երեք-չորս դասարաններուն հայերէնի դասերը կը պատկանէին կ. Պանտիկեանին, այլ խօսքով նախակրթաբանի վերի եւ միջնակարգի երկու դասարանները:

Հայերէն լեզուի դասադիրքերն էին՝ Ռ. Զարդարեանի «Մեղրագետ»ները եւ Հ. եւ Զ. Ասատուրներու քերականութիւնը:

Հայերէն լեզուի աւանդման ժամանակ էր, որ ցայտուն կերպով երեւան կու գային կ. Պանտիկեանի ուսուցիչ-մանկավարժի բարձր արժանիքները: Ուսուցիչ էր ու մանկավարժ՝ իր հոգիով եւ էութեան յետին թելերով: Համբերատար ու անխոնչ աշխատող՝ կը սիրէր իր աւանդածնիւթը եւ յաւելեալ սէր եւ բծախնդրութիւն կը դնէր այդ աշխատանքին մէջ. ո'չ մէկ խստութիւն, ո'չ մէկ պատիժ, աւելին՝ քաջալերական խօսքեր ունէր ծոյլերուն եւ աշխատանքէ խուսափողներուն հանդէպ՝ իր անվհատ կամքով պարտութեան մատնելով բութ, անընդունակ կարծուածները, յուսահատութիւն մատնող անտարբերները, որոնք քիչ մը շատ էին այդ օրերուն:

Դասը չպատրաստողներուն պատիժ չէր տար. իր սովորական հանդարտութեամբ կը խրատէր, կը քաջալերէր: «Այս դասը յաջորդ անդամ նորէն պիտի հարցնեմ» կ'ըսէր ու աեղը կը նստեցնէր աշակերտը: Ամէն առիթ կ'օգտագործէր գեղեցիկ ու գրաւիչ օրինակներով ծուլութեան վնասակար հետեւանքները ցոյց տալու. եւ անկասկած կ. Պանտիկեան իր նսպատակին կը հասնէր, որովհետեւ ծոյլ եւ դասէ խուսափողներուն թիւը երթալով կը պակսէր:

Կ. Պանտիկեանի մէկ այլ արժանիքն էր տղոց մէջ ընթերցասիրութեան սէրը արթնցնելը: Հայերէնի դասերէն դուրս, շարթուան աղատ ժամերուն, ասանեակներով կը հաշուուէին այն տղաքը, որոնք որբանոցի ընդարձակ ընթերցասրահին մէջ ըլլայ թէ դասարաններուն, պարտէզի ծառերուն տակ թէ ծովեղերքի ժայռերուն ծերապերուն եւ խոռոչներուն մէջ Բաֆֆի, Ահարոնեան, Թումանեան,

Խսահակեան, Ծերենց, Զարդարեան, Զօհրապ, Վարուժան եւ Սիամանթօ կը կարդային անխառն յափշտակութեամբ մը. կը կարդային անսահման կիրքով, կը կարդային հայ լեզուի գեղեցկութիւններէն կախարդուած։ Որրանոցի հետքհետէ ճոխացող գրադարանին գրքերը յաճախ քիչ կուգային։ Կ. Պանտիկեան իր նպատակին հասած էր։

Հայերէն լեզուի աւանդման մաս կը կազմէր շարադրութիւնը, երկու շարաթը անգամ մը, իր կողմէ ընտըրուած եւ յանձնարարուած նիւթերու շուրջ — առաւելաբար հայրենասիրական, մարդասիրական եւ բարոյախօսական։ Երեմն ալ թոյլ կու տար, որ տղաքը իրենց նախասիրած նիւթերու շուրջ գրեն։ Ա՛լ բոլոր թումբերը կը քանդուէին եւ հայոց լեզուի բոլոր ռազմաշունչ բառերն ու արտայայտութիւնները սահմանազանց տարազներով թափ կ'առնէին որբերու ներաշխարհը փոթորկող ապրումները դրաեւորելու համար. — Հայաստան, Մասիս, հայրենի տուն, մայրի՛կ, վրէ՛ժ, յագեցում չունեցող վրէ՛ժ, եւայլն։

Շարադրական այս խանդավառութիւններէն ծնունդ պիտի առնէր «Տուն» ամսագիրը, որուն հիմնադիրը ինք՝ Կ. Պանտիկեանը պիտի ըլլար։ Իրենց ծննդավայրը, իրենց հօրենական տունը եւ հարազատները կորանցուցած այս սերունդին համար «Տուն»ը իրապէս պիտի դառնար տաքուկ բոյն մը հոգիի, տուն մը մտքի, մտածումի, որուն այնքան ջերմ գուրգուրանքով պիտի վարէին բոլոր անոնք, որոնք ըսելիքներ ունէին, եւ որոնց հոգին անշէջ հնոց մընէր հազարերանգ ապրումներու եւ զգացումներու։

Եւ ամէն ամիս, 1922էն սկսեալ, կանոնաւոր կերպով լոյս կը տեսնէր «Տուն»ը, որուն խմբագրութեան եւ պատկերազարդման աշխատանքին մէջ խոշոր բաժին ունէր ինքը՝ Կ. Պանտիկեան։ «Տուն»ի մէջ տեղ գտած գրութիւններուն մէկ կարեւոր մասը դասարանային շարադրութիւններ էին, բնական կերպով, նպատակ ունենալով ոչ միայն շարադրութեան աէրերը քաջալերել, այլ նաև խթան մը դարձնել դասարանի միւս աշակերտներուն եւ քաջալերանք մը ամչկուտներուն ու վարանողներուն։

Զափազանցութիւն չհամարուի եթէ ըսուի, որ «Տուն»ի հրատարակութենէն քանի մը ամիս չանցած, աշխատակիցներու բանակ մը մէջտեղ կու գար, իրեւ ո-

տանաւոր ու արձակ գրողներ, տաք, խանդավառ, իրենց կատարածին գիտակցութեամբ հպարտ։ Հայ հոգին էր, պայծառ, անզուգական, որ ձեւ ու մարմին կը ստանար որբերու հոգիներուն մէջ, անոնց մտքին ու երեւակայութեան մէջ։ Կ. Պահաժիկեան այդ ոգիին մեծագոյն արծարծողն էր, մանաւանդ Ս. Տարտունիի մեկնումէն ետք։

«Տուն»ի հրատարակութիւնը պիտի տեւէր երեք տարի լման, լոյս պիտի տեսնէին երեսուն վեց թիւեր, մինչեւ որրանոցի փակումը, միակը՝ որրանոցներու տարեգրութեանց մէջ։

ՄԻԼՐԱՆ ՊԱԼԻԿԵԱՆ

Ճիպէյլի քանի մը տասնեակ ուսուցիչներուն մէջ տիրական դէմք մըն էր Պր. Միհրան Պալիկեանը։ Անիկա կոչումով իրա՛ւ ուսուցիչն էր, եւ ոչ թէ պատահական այն տիրացուներէն մէկը, որ ուսուցչութիւնը ասպարէզ կ'ընտրէ ժամանակին հետ յարմարելու համար, մինչեւ որ աւելի շահարեր գործ մը ձեռք ձգէ։ Իր գլխաւոր մտահոգութիւնն էր ճիպէյլի որբերէն հայ ազգին համար տիպար մտաւորական մարդիկ պատրաստել։ Բաւ էր, որ անոնց կարենար ներշնչել ուսման և գիտութեան սէրը։ Տքնաջան աշխատանքի լծուած էր, գիշերը ցերեկին խառնելով, որպէսզի բարձրագոյն կարգերու տշակերտութիւնը կարենայ Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի մուտքի քննութեանց պատրաստել։

Հոս մեր երախտագիտական տուրքը տալով հանդերձ ճիպէյլի 1920–1925 շրջանի ուսուցչական կազմի անձնուիրութեանը՝ որուն որպէս արդիւնք այսօր ճիպէյլի սաները կեանքի բոլոր քառուղիներուն վրայ առաջաւոր գիրքերու տիրացած են, մեզի պարտք կ'իյնայ շեշտելու այն մեծ զերը, որ խաղաց Միհրան Պալիկեան ճիպէյլի խիստ աննպաստ միջամայրին մէջ, յամառ ու յարատեւ

Ճիգերով Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի մուտքի
քննութեանց կարեւոր թիւով աշակերտաներ կարենալ պատ-
րաստելուն մէջ: Միակ պատրաստուած որակաւոր ուսու-
ցիչն էր այս մարզին համար, որ կրնար գլուխ հանել այս-
պիսի կարեւոր գործ մը: Պալիկեան մեթոտիկ աշխատող
մըն էր եւ կը պահանջէր, որ իր աշակերտաներն ալ առա-
ւելագոյն ճիգը ընէին սորվելու եւ գիտութիւն ամբարե-
լու: Անիկա ո՛չ գիտուն մըն էր եւ ոչ ալ մեծ բարոյախօս
մը, բայց այս երկու յատկութիւնները զիրար կը լրացնէին
իր մէջ, որպէս հաւասարակշուուած անհատականութիւն
ունեցող անձ մը, որ լաւատեսութեամբ կը նայի կեանքին
եւ միշտ լոյս եւ ժայռիտ կը սփոք իր շուրջը: Զինուած նկա-
րագրի բարձր յատկութիւններով՝ անիկա թէ՛ իր կեան-
քովը և թէ՛ խօսքովը աշակերտութիւնը կը մղէր խորհելու
եւ խորհրդածելու նաեւ կեանքի բարձրագոյն արժէքներու
մասին: Ուրիշ խօսքով՝ այն տիպար ուսուցիչն էր, որ կը
ջանար աշակերտին մէջ հաւասարապէս մշակել թէ՛ միաքը
եւ թէ հոգին: Բայց միեւնոյն ատեն Փիզիքականը անտեսող
մէկը չէր բնաւ: Ինքը զինուորական քալուածք մը ունէր,
գլուխը միշտ բարձր եւ բոռնցքները ամուր մը սեղմած՝
դիմացը նայելով կը քալէր: Երբ դասարան մտնէր, ան-
միջապէս երեք անգամ շունչ առնել կու տար աշակերտանե-
րուն՝ դասի սկսելէ առաջ: Իսկ դասաւանդութեան պահուն
վա՛յ այն աշակերտին, որ յօրանջէր դասարանին մէջ: Պա-
լիկեան չէր կրնար հանդուրժել այս երեւոյթը: Խեղճ ա-
շակերտին բաժինն էր զօրաւոր սաստ մը եւ երբեմն ալ
ասպտակ մը: Հակառակ քաջառողջ կազմ մը ունենալուն,
անիկա աչքերու տկարութիւն ունէր և քիչ մըն ալ շիլ նայ-
ուածք, այնպէս որ երբ յօրանջող աշակերտին կը մօտե-
նար զայն սաստելու համար՝ քովը նստող միւս աշակերտ-
ները ահ ու զողի մէջ կ'իյնային, կարծելով որ Պալիկեանի
սպառնական նայուածքը իրենց վրայ է ուղղուած: Կա-
ցութեան այս վիճակը աշակերտաներուն պատեհ առիթ մը
կու տար զուարձախօսութեանց՝ զրոսանքի պահուն:

Պալիկեան երկաթեայ կամք մը ունէր եւ կարծես
ճիգի ու զոհաբերութեան անսահման շտեմարան մը եղած
ըլլար: Իր բոլոր սէրն ու եռանդը իր սիրելի աշակերտնե-
րուն ի սպաս դրած էր, ջանալով զանոնք առաջնորդել դէ-

պի աղբիւրը լոյսին, եւ ճաշակ մը տալ անոնց գրքի ու գիտութեան։ Տկար աշակերտներուն մասնաւոր ժամանակ կը յատկացնէր եւ առանձին դաս կու տար անոնց, որպէսզի կարենան քայլ պահել իրենց միւս ընկերներուն հետ։ Յուսահատիլ բառը իր բառարանին մէջ չկար։ Պատնէշի վրայ էր միշտ։ Կարծես թէ աշակերտը ինք եղած ըլլար։ Մեզմէ աւելի ինք ժամանակ կու տար դասաւանդութեան համար իրեն վատահուած նիւթերը սերտելու և խրացնելու, նախքան դասարան ներկայանալը աշակերտներուն առջեւ։ Սերտողութեան համար կանոններու երկար ցանկ մը պատրաստած էր եւ փակցուցած դասարանը։ Նոյնալէս զանազան մանկավարժական հնարքներու կը զիմէր, դիւրացնելու համար աշակերտներուն զործը։ Զոր օրինակ՝ Ընդհանուր Ազգաց Պատմութիւնը սերտելու համար մասնաւոր տախտակներ կը շինէր եւ գլանի վրայ ծալլուած թուղթի մը վրայ ամփոփումներ կը կատարէր մեծ բծախնդրութեամբ մը։

Պալիկեան գիտութեանց լոյսը բաշխելով հանդերձ, իր գլխաւոր մտահոգութեան առարկան ըրած էր աշակերտներուն մէջ զօրաւոր նկարագիր մը կերտելու փափուկ եւ դժուարին հարցը։ Առանց վարանելու կարելի է ըսել, որ խղճամիտ եւ անբասիր նկարագրի տէր տիպար ուսուցիչն էր, եւ այդպէս ալ մնաց մինչեւ իր մահը, 40 երկար տարիներէ աւելի ծառայելէ յետոյ ուսուցչական նուիրական ասպարէզին մէջ։

Միհրան Պալիկեան ծնած էր Այնթապ 1888ին և շրջանաւարտ էր իր ծննդավայրի Ամերիկեան Գոլէճէն։ Որպէս ուսուցիչ ծառայած է Ատիեաման, Այնթապ, Ճիպէյլ եւ Հալէպի Ամերիկեան Գոլէճը։ Այս վերջին հաստատութեան մէջ մօտաւորագէս 30 տարի սերունդներ կրթելէ յետոյ, հանգստեան կոչուեցաւ 1953 թուականին։ Պալիկեան ուր որ ալ գնաց, միշտ իր պաշտօնակիցներուն եւ աշակերտներուն սէրն ու յարգանքը վայելեց։

Առ ի գնահատութիւն իր ուսուցչական երկարամեայ ծառայութեան, Հալէպի մէջ 1946ին յորելինական չքեղ հանդէս մը կազմակերպուեցաւ իր հազարաւոր սաներուն կողմէ։

Ի պատասխան իրեն եղած դրուատալից խօսքերուն,

օրուան յորելեար Պր. Մ. Պալիկեան շատ յուզուած՝ այս
խոռքերը արտասանեց.

«Այսօր աւելի կը զդամ, թէ ես շատ քիչ ծառայած
եմ իմ ազգիս: Այս գնահատանքի հանդէսը պէտք է աւելի
հայ ուսուցչութեան երթայ: Բնաւ յաւակնութիւնը չունիմ
իւրացնելու այն՝ ինչ որ ըսուեցաւ հոս իմ համեստ աշխա-
տանքիս մասին: Իմ ուրախութիւնս այսօր աւելի անոր հա-
մար է, որ այսպիսի հանդէսներ աղնուացնող եւ դաստիա-
րակիչ դեր մը ունին եւ կը բարձրացնեն մեզ որպէս ազգ:
Չափազանց չնորհակալ եմ բոլորիդ»:

Պր. Մ. Պալիկեան մէկ քանի տարի առաջ մահացաւ
Ամերիկա, ուր զացած էր իր զաւակներուն միանալու եւ
իր հանգստեան վերջին օրերուն թոռնիկները վայելելու:
Ամսոս որ շատ կարճ եղաւ իր հանգիստը այս աշխարհի
վրայ:

ՀԱՅԿ ՊԱԼԵԱՆ

Ամէն կարգի կրթական հաստատութիւններու մէջ եղած են ու կան ուսուցիչներ եւ պաշտօնեաներ, որոնք աչքի զարկած են իրենց բացառիկ նուիրումով եւ վարուելակերպով իրենց խնամքին յանձնուած աշակերտներուն հանդէպ: Այս պարագան, անկասկած, աշակերտներու ուշադրութենէն չէ վրիպած եւ ստեղծած է փոխադարձ յարդանքի զգացում դէպի իրենց ուսուցիչը:

Այս կարգի անձնաւորութիւններ՝ չատ եղած են ձիւպէյլի որբանոցին մէջ: Ատ. Տարառունի, Կ. Պանտիկեան, Մ. Պալիկեան, Կ. Մանսուրեան, Ե. Պաղամճեան, Գ. Քիթիչեան, Կ. Գրվըրեան, Կ. Ղազարեան եւ ասոնց կարգին՝ Հայկ Պալեան:

Հ. Պալեան ձիւպէյլի որբանոցի պատմութեան մէջ իր առանձին տեղը ունի: Ան ուսուցիչ էր եւ իր ունեցած պատրաստութիւնը լայնօրէն ի սպաս կը դնէր որբերուն օգտակար ըլլալու համար:

Իր ուսուցչական ասպարէզը կը սկսէր նահը իպրահիմի որբանոցին մէջ եւ կը վերջանար ձիւպէյլի որբանոցով: Իրապէս կարճ, հազիւ երկու-երեք տարուան շրջանմը, բայց բովանդակալից եւ յատուկ ուշադրութեան արժանի: Իրեւ ուսուցիչ եւ դաստիարակ ան իրեն համար ապահոված էր աչքի զարնող վարկ մը: Այս վարկը որքան

ԿԱՐՊԻՍ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ՀԱՅԿ ՊԱԼԵԱՆ

ՈՐՔԱՆՈՑԻ ԱՏԱՄԱՐԱՅՈՅԹ
ՏՈՒՓԹ . ՅՈՎԿՀ . ՄՐԱՊԵԱՆ

ՈՐՔԱՆՈՑԻ ԲԺԻՇԿԻՆԵՐՀՆ
ՏՈՒՓԹ . ԱԼԵՔՍԱՆ ՊԵԶՃԱՆ

իր մտաւոր պատրաստութենէն կամ ուսուցչի արժանիք-ներէն կու գար, նոյնքան այն ճիգէն, օգտակար ըլլալու այն մեծ եռանդէն, որ ան կը ցուցաբերէր առօրեայ կեան-քի ընթացքին, թէ՛ դասարանէն ներս եւ թէ՛ դուրսը զրօ-սանքի, խաղերու կամ զանազան ձեռնարկներու ժամա-նակ: Պալեան անոնցմէ էր, որ լաւապէս ճանչցած էր որ-բերը, որբերու հոգին, հաղորդակից էր որբերու մտա-ծումներուն, հետաքրքրութիւններուն եւ ապրումներուն: Ատոր համար ալ ան բարձր կը գնահատէր ուսուցչին դե-րը. քիչ մը ամէն բան էր.— ուսուցիչ, դաստիարակ, ըն-կեր, երէց եղբայր: Ուսուցչի կողքին՝ խորհրդատուն, թե-լաղբողն ու քաջալերողը:

Ինչպէս Նահր-Իպրահիմի, այնպէս ալ Ճիպէյլի որ-բանոցին մէջ, որբերը պէտք է սորվէին ամէն բան. ու-սումին հետ նաեւ՝ արհեստը. պէտք է սիրէին դասն ու ար-հեստը հաւասարապէս. պէտք է սիրէին աշխատանքը. ըլ-լային ընկերական, իրարու օգնող, զիրար պաշտպանող. մտածէին որքան ընթացիկ օրուան, նոյնքան գալիք օրե-րուն մասին, քանի որ որբանոցի կեանքը վերջ պիտի գըտ-նէր օր մը և պիտի գար այն օրը, երբ իրենք զիրենք դէմ յանդիման պիտի դանէին կեանքի փորձութիւններով լե-ցուն իրականութեան: Որբերուն միտքն ու հոգին կեանքի իրականութեան պատրաստելու աշխատանքին մէջ Պալեան իր կարեւոր դերը ունէր:

Դասարանէն ներս Հ. Պալեան փնտուած ուսուցիչ մըն էր. հայերէն լեզուի եւ դրականութեան պահերուն էր, որ ամէնէն աւելի երեւան կու գայ Հ. Պալեանի վառ հե-տաքրքրութիւնն ու մեծ խանդավառութիւնը դէպի հայ արժէքները: Հայ լեզուն կը քաղցրանար իր շրթունքներուն վրայ, կը բարձրանար ոգեւորութեան ալիքը, երբ Ռաֆ-ֆիի, Ահարոննեանի, Զարդարեանի, Վարուժանի, Սիա-մանթոյի, Զապաննեանի գործերը կը կարդացուէին ու կը բացատրուէին: Հայ լեզուն տարբեր վեհութիւն կը ստա-նար յատկապէս ատենամարզանքի պահերուն:

Դասարանէն դուրս Հ. Պալեան լայն ժամանակ կը տրամադրէր լսարաններու կազմակերպութեան, թատե-րական ներկայացումներու, դրական մարզանքներու:

Այս բոլորը աշխատանքներ էին, որոնք իր ուսուց-

չական պաշտօնին հետ անմիջական կապ մը չունէին, սակայն ինք այդ բոլոր աշխատանքներուն սրտով կը փարէր, որբերուն օգտակար ըլլալու նախանձախնդրութեամբ։ Աշխատանքներ էին ասոնք, որոնք որբերու հոգիին ու մըտքին առջեւ նոր հորիզոններ կը բանային, անոնց մտաւոր պաշարը կը հարստացնէին, որբերու հոգիներուն մէջ բոյն դրած դանագան կարողութիւններու և չորհքներու յայտնաբերման խթան կը հանդիսանային։

Լսարանական դրութեան հաստատումը, որ նախորդ տարիներուն ալ արգէն գոյութիւն ունէր, Հ. Պալեանի ջանքերով նոր թափ կը ստանար։ Դասախոսներ հրաւիրելու հոգը ամբողջապէս իրեն ձգուած էր։ Ամէն անգամ որ Պէյրութ երթար՝ անպայման դասախոս մը պիտի բերէր հետը։ Բարեբախտաբար քիչ չէին այդ դասախոսները — մտաւորական դրողներ, հանրային գործիչներ, լրագրողներ, որոնք առանձին գուրգուրանքով կը մօտենային որբերուն իրենց խրատական խօսքերով եւ քաջալերանքի արտայայտութիւններով։

Իրմէ էր արտասանական մրցումներու գաղափարը։ Իրմէ էր նաև նիւթերու ընտրանքը, բաշխումը եւ փորձելու ղեկավարութիւնը։ Առաջին կարգի վրայ կու դային հայրենասիրական եւ յեղափոխաշունչ բովանդակութիւն ունեցող գործերը, որոնք իրենց հեղեղային թափով կը փոթորկէին որբերու միտքն ու հոգին, կը մտրակէին անոնց երեւակայութիւնը։

Օգտուելով հայերէնի շարագրութեան պահերու ընձեռած պատեհութենէն, Հ. Պալեան կը ջանար որբերուն մօտ արծարծել զրելու փափաքը։ Գրել, շատ զրել, ամէն օր զրել զրել՝ որբերու հոգին հայ լեզուին եւ հայրենիքին ծարաւով յագեցնելու համար, հայ լեզուն աւելի լաւ իւրացնելու համար, հայ հերոսները և անոնց կերտած պատմութիւնը աւելի լաւ ճանչնալու համար։ Որբերը անտարբեր չէին, ընդհակառակը։ առանձին խանդավառութեամբ կը մօտենային արուած նիւթերուն, կը ջանային զրել լարուած ճիգով, դասարանին մէջ խանդավառութեամբ կը կարգային իրենց զրածները, որոնցմէ յաջողագոյնները ոչ միայն գնահատանքի, այլեւ «Տուն» թերթի սիւնակներուն մէջ հիւրընկալուելու պատիւին կ'արժանանային։

Մեծ պիտի ըլլար դերը Հ. Պալեանի «Տուն»ի բովանդակութեան եւ ծաւալի հարստացման գործին մէջ: Պիտի բազմազատկուէր աշխատակիցներու թիւը, կրկնակի, երբեմն եռակի ծաւալ պիտի ունենար թերթը՝ բացառիկ թիւեր նուիրելով Ապրիլ 24ին, Մայիս 28ին, Հայ Դրերու դիւտին, բոլոր թիւերն ալ անշուշտ ճոխ կերպով նկարազարդուած:

«Տուն»ը միայն ձիպէյլի որբանոցին մէջ կարդացուող ամսագիր մը չէր, այլ անոր խրաքանչիւր թիւէն կ'ուղարկուէր Նիր Իսթ Ռիլիֆի Պէյրութի եւ Ամերիկայի կեղրոններուն, զանազան պաշտօնատուններուն, Հայ Ազգ. մարմիններուն, Հայ թերթերուն, միւս Հայ որբանոցներուն եւ զանազաններու, իր շուրջ ստեղծելով համակրանքի ջերմ մթնոլորտ մը:

Հ. Պալեան ձիպէյլի որբանոցէն կոպիտ կերպով հեռացուեցաւ իր ընկերոջ՝ Կարսլիս Ղազարեանի հետ, որովհետեւ որքան կրթական, նոյնքան որբերու հոգին ազգայնականութեամբ լեցնող զաղափարական մշակ մը եղածէր ան:

Այո՛, տիսուր դերակատարները կրցան հեռացնել տալ Պալեանները, Ղազարեանները եւ Տարտունիները որբանոցի շրջափակէն, սակայն չյաջողեցան երբեք զանոնք հեռացնել որբերու հոգիներէն, ուր անոնց սերմանած ցեղապաշտ զաղափարները շքեղօրէն ուռճացան եւ կեանքի ուղեցոյց դարձան:

ՓՈՒՆՉ ՄԵ «ՏՈՒՆ»ԵՆ

«Յուշամատեան»ի խմբագրութիւնը առանձին գուրգուրանեով կը ներկայացնէ այստեղ գրութիւններու փունջ մը քաղուած «Տուն» քերրի զանազան թիւերէն։

Գրութիւններու այս փունջը կրնար աւելի հարուստ քլլալ նիւրերու իր այլազանութեամբ, երէ խմբագրութիւնը իր տրամադրութեան տակ ունենար «Տուն»ի լրիւ հաւաքածոն։ Հակառակ քափուած նիզերուն՝ կարելի չեղաւ ձեռք բերել հաւաքածոյին բոլոր թիւերը։

Այն ժիշը, որ կը տրուի այստեղ, այնուամենայնիւ, կրնայ որոշ զաղափար տալ նիւրերու բնոյթին եւ որքերու ունեցած այդ օրերու հետաքրքրութիւններուն մասին։ Գրութիւնները կը տրուին այնպէս, ինչպէս տեղ գտած են «Տուն»ի մէջ, խուսափելով ոեւ փոփոխութիւն մտցնելէ։

Գրութիւններուն մէջ կարեւորը, լեզուեն եւ ոնէն աւելի, որքերը յուզող հարցերն են, որոնի՛ ժիշ չափով անձնական տրամադրութիւններ կը դրսեւորեն։ Որքերու միտքն ու հոգին յուզող հարցերը, այդ օրերուն, աւելի լայն հորիզոններ կ'ընդգրկեն, եւ աւելի ընդհանրական-ազգային, հայրենասիրական, մշակութային մտահոգութիւններ կը մատնանշեն։ Եւ կարեւորը ա՛յս է։

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒՆ

«Ու դուն քու զուրերուդ բոլոր բերաններով
ազատութիւնը երգեցիր խոր ու հուժկու եւ
ամուշ շեշտով մը»:

Հայը իր գոյութեան շրջանին թէեւ զանազան ազ-
գերու հետ շփման մէջ ըլլալով իր լեզուն անոնցմէ ազգը-
ւած է, բայց օտար ազգեցութիւնը չէ կրցած ջնջել անոր
առանձնայատկութիւնները: Հայ միտքը իր հայրենիքին
ներշնչումներուն հարազատ արտայայտիչը եղած է եւ եր-
բեք չէ դադրած ձգտելու դէպի լոյսը, բարին, գեղեցիկն
ու վսեմը: Շատ անգամ դժնզակ կեանքի հարուածները եւ
փոթորիկները ուղած են հեղձուցիչ ու մահացու կերպով
մթազնել, կուրացնել հայ միտքը, բայց ան կրցած է օր
մը յետոյ, դար մը յետոյ ետ վանել զինք ծածկել ուղող
վարագոյրը ու նայիլ դարձեալ իր շուրջ, աւելի ու աւելի
մօտենալ մայր բնութեան գեղեցիութիւններուն, անոր
խորհուրդներուն, երգել իր ներշնչումները, պանծացնել
մէծ դադափարի հերոսները ու ապրիլ անոնցմով:

Հին հայոց լեզուն պատերազմներու պատմու-
թեամբ, աստուածներու փառարանութեամբ եւ ընտանե-

կան բանաստեղծութեամբ յղկուած, ճոխացած եւ գաղափարներ արտայայտելու յարմարած է ամէն կերպով եւ հաւանաբար անով արտադրուած են հարուստ մտքի երկասիրութիւններ, զրաւոր կամ անզիր. բայց դժբախտաբար նախաքրիստոնէական գրականութեան նշխարները միայն կը մնան, հատուկոտորները հին աշուղական մտքին:

Քրիստոնէութիւնը հայ մտքին համար նոր իտէալներ ձեւաւորեց, նոր դրոշմ մը դրաւ անոր վրայ: Անշունչնիւթերու պաշտամունքը բաւականաչափ չգոհացուց անոր միտքը, որ սիրով պիտի նուիրուէր քրիստոնէութեան գաղափարներուն և անոնց մէջ վնասոէր իր հոգեկան սնունդը:

Հեթանոսամիտ հայը քաղաքական իշխանութեան տկարութեան օրերուն, յոյն, պարսիկ եւ ասորի ազդեցութեամբ՝ մահացումի պահեր ունեցաւ. հայ ազդութեան համար ատեն մը կորուստի վիհն էր որ կը բացուէր: Ահա այս շրջանին էր, որ փայլեցաւ փրկարար աստղը՝ Մեսրոպը՝ լեզուներու հմուտ ու հեռատես հայրենասէրը, որուն միտքը կը տանջուէր իր սիրելի ազգին անհետացման հեռապատկերովը, եւ փրկութեան ճամբան կ'որոնէր: Նա իր աստուածային խանդով, վերջապէս երկնային տեսիլքի մը մէջ՝ տեսաւ հայ գիրերը կերտուած, զոր ամբողջացուց իր հանճարին շնորհիւ: Շատ չանցած ունեցանք հայ գրագէտներ, որոնք ուսման անհուն տենչ մ'ունէին: Թարգմանուեցաւ Ս. Գիրքը, որ պիտի կոչուէր «Թարգմանութիւններու թագուհին» եւ երբ Ս. Մեսրոպ բաժնուեցաւ կեանքէն՝ հասցուցած աշակերտները ստեղծեցին հրաշարուեստ ոճով աննման գործեր եւ ձգեցին չքնաղ երկասիրութիւններ: Հայ լեզուն հոյակապ բարձրութեան եւ գեղեցկութեան հասաւ եւ ստեղծուեցաւ հայ գրականութեան Ոսկեղարը: Ազգային մտքի հրաշալի գործունէութեան շրջանն էր Ե. Դարը, քրիստոնէութիւնը փրկուեցաւ հայ լեզուի շնորհիւ եւ ազգը քրիստոնէութեան շնորհիւ:

Հետեւեալ գարերը քաղաքական ձախորդ գարեր էին, ուստի հայ լեզուն ու գրականութիւնն ալ սկսան նրսեմանալ, կորսնցնելով Ոսկեղարի փայլը, աղաւաղումի շրջանին մէջ իյնալ՝ արարական դէպքերու պատճառով:

Հայ լեզուի նսեմ շրջանը կը տեւէ մինչեւ տասներորդ դար, այդ միջոցին թէեւ կ'երեւին կարգ մը գրող-

ներ, բայց անոնց լեզուն խառնուրդ մըն է եւ կորսնցուցած է. Դարու գեղեցկութիւնը. մինչեւ որ Գրիգոր Նարեկացին՝ Հայ մեծ բանաստեղծներէն մէկը ժ. դարուն կը փայլի, որուն հոյակապ երկը՝ Նարեկը, Հայ գրականութեան լաւագոյն էջերէն մէկը կը կաղմէ եւ որ Հայ մտքին տիրած է դարերով ի խորոց որտի Աստուծոյ հետ եղած խօսքերով։ Այս շրջանին էր, երբ Հայ հանճարը միւս կողմէն կը կերտէր Հայաստանի թագուհի ոստանը՝ Անին, եւ հազար ու մէկ եկեղեցիներով կը զարդարէր զայն։

Նարեկացիէն վերջը Հայ միտքը կը փայլի յանձին Ներսէս Շնորհալիի, որուն փարթամ ոճով եւ ճշմարիտ հոգեւորականի ներշնչումով գրուած գեղեցիկ շարականները մտքի դոհարներ կը կաղմէն։

Այս շրջանին մէջ Հայ միտքը արտադրեց բեղուն եւ բազմօգուտ հանճարներ, որոնց չքնազ երկասիրութիւններով գրականութիւնը նոր վերածնունդի շրջան մ'ունեցաւ եւ խոյանք մ'ըրաւ դէպի ոսկեղարեան պերճութիւնը։

Հայ լեզուի այդ վերելքը, դժբախտարար, անդամ մ'ալ ընդհատուեցաւ, երբ ասիական տակն ու վրայութիւններ իրարու կը յաջորդեն, երբ արշաւանքներ եւ աւերումներ իրարու ետեւէ կը շարունակուին։ Մի քանի անդամ բարձրացող թաթարական հեղեղները գրեթէ կ'ամայացնեն Հայ գիւղն ու քաղաքը, որոնց բնակիչները աշխարհի չորս հովերուն ուղղութեամբ կը ցըռուին։ Հայ լեզուի միակ դպրոցն ու մատենադարանը եղող եկեղեցիները մոմ իսկ չեն կրնար վառել։

Այսուհանգերձ, այս տիսուր ամայութեան մէջ, գըրական շարժումներ կը տեսնուին զանազան կեղրոններու ինչպէս Ամբառու եւ Որոտնայ վանքերուն մէջ շնորհի կարգ մը անձնուէր ճգնաւորներու։ ԺԶ. դարուն, երբ վերածնունդ շունչը կը փչէ Եւրոպայի վրայ, 1512ին՝ Կիւթեմպերկէն միայն 60 տարի վերջ՝ Մեղաւոր Յակոր մը Հայ տպագրութեան սկիզբը կը դնէ, Վենետիկի մէջ տըսպագելով առաջին Հայ գիրքը, որովհետեւ անկէ առաջ գիրքերը գրչագիր էին եւ անրաւարար։ Քիչ յետոյ զանազան Յակոր Զուղայեցիներ զայն կը կատարելագործեն եւ կ'օգնեն, որ Հայ մտածումը նոր խոյանք մը ստանայ։ Այդ խոյանքը շատ հուժկու կերպով արտայայտուեցաւ, երբ

Հրապարակ իջաւ անմահ Միսիթար Արքան իր միաբանութիւնովը: ԺԷ. ղարուն էր, որ ան կը հիմնէր հայ մտքի նոր վառարան մը Վենետիկի Ս. Ղազարի մէջ: Միսիթարեան Միաբանութեան երախտաւոր մշակներու անխոնջ ջանքերով հայ լեզուն ծաղկեցաւ, անցեալի փոշիներու տակէն հայ ամբողջական պատմութիւնը դուրս հանուեցաւ, որ աղգին համար նոր կեանքի աղբիւր եղաւ, Ուկեղարեան լեզուն յարութիւն առաւ, եւ անոր զուգընթաց մշակուեցաւ աշխարհաբար լեզուն:

Միւս կողմէն թէեւ հայ լեզուն աղաւաղուած՝ աշուղներու բերնին մէջ նոր կենդանութիւն կը ստանայ: Ժողովուրդի խաչալները, երազները, աղաղայի յոյսը, աշխատանքի քաղցրութիւնը կը պատկերացնէ այդ նոր լեզուն, որ հայ գրական ամայութեան մէջէն ծիլեր կ'արձակէ: ԺԹ. ղարուն սկիզբները Յովնան Միրզավանանցեցիի ձայնը կը լսուի. կ'երդէ «Հայաստան երկիր գրախտավայր»ը, որ հայրենիքի սիրոյ պաշտամունքը կը թրթրուացնէ, նոր ժամանակներու շեշտով եւ կարօտակէզ հայրենասէրի խանդով: Վերջաղէս կը հասնին Արովեաններ, Պատկանեաններ, Ռաֆֆիներ, որոնք վերածնունդի եւ աղատութեան խաչալները կը տարփողեն ժողովուրդին շատ մտերիմ հնչիւնով: Կը բացուին դպրոցներ, որոնց գլուխը կ'անցնին հայ վերածնող մտքի ուսհվիրանները արեւմտեան ոգիով տոգորուած: Թերթեր կը հրատարակուին ու կը բաղմանան, կորովի հրապարակագիրներ, խմբագիրներ եւ հոետորներ կը տեսնուին հայ գրական աշխարհի մէջ, արեւմտեաններու մէջ՝ Օտեանն ու Ռուսինեանը իրենց ստուար խումբովը, կովկասահայոց մէջ Արծրունին իր փաղանգովը: Հայրենի երկրի թէ օտար երկրի մէջ կը ծաղկի, կը բարգաւաճի հայը, կը սնուցանէ հարազատ իտէալներ՝ աղատ աղքելու եւ աղատ գործելու: Կը հրահրեն հայուն մէջ աղբած ու սնած ոյժը՝ աղատութեան ողին, կ'ողբան իր եղեմական երկրին անկումը եւ կը խրախուսեն զայն՝ վերածնիլ հայրենի խրոխտ ու քաղցրիկ լեռներէն, գեղածիծաղ հովիտներէն աղնիւ ներշնչումներ առնել, իր շինարար աշխատութեամբ պերճացնել, գեղազարդել մայր երկիրը հրաշազան ու բաղմապիսի գործունէութեամբ, արեւելքի մէջ արեւմուտքը ստեղծել:

Այս երգիչներու տաղերովը ուժգին, խիստ ուժգին կը հնչէ հայ քնարը եւ հայ գրականութիւնը կը փայլի նոր ոսկեդարեան չքնաղ փայլով։

Աւաղ, մեծ եղեռնը հայ գրականութենէն շատ մեծ առաջնորդներ խլեց, բայց հայ լեզուն՝ հայ միտքը, աւելի քան երբեք յոյսով կը նայի ապագային։

Հ. ՄԱՐԴԱՐԵԱՆ

ՄԵԾ ԳԻՒՏԸ

Այն ժամանակ, երբ հայ կեանքը մառախլապատ հորիզոններով պարուրուած եւ բնութեան վայելքներէն զըրկըւած՝ իր կեանքի նաւը թոհուրոհին մէջէն՝ խաւար մըթնոլորտի մէջ կ'ընթանար, աղջամղջային մղձաւանջի մը մէջ, յանկարծ կանգ առաւ։ Կարծես տիեզերքի անխորտակելի բնազդակները հակընթաց ուղիներով կը շրջէին անոր բոլորտիքը եւ ոչ մէկ ներզործութեան նշան ցոյց տալով՝ կը սահէին հորիզոններէն։ Ի՞նչ էր այդ կացութիւնը, մինչեւ ե՞րբ պիտի տեւէր անախորժ տրամադրութիւններով տոգորուած կենդանի շունչերու ընթացքը։

Կամաց-կամաց մշուշապատ մթնոլորտի մռայլ վարագոյրի ետին արեգնափայլ ոսկեճաճանչներ սկսան կայծկըլտալ հայոց աշխարհին վրայ. այդ ճաճանչը «Լուսատու Զահեր»ու վսկեմ հոգիներու փայլն էր, որ սկսաւ ճաճանչել մինչեւ մեր օրերը։ Մաքի եւ գիտութեան վեհ տիտանները յաղթանակով կը վերագառնային Մեծ Գիւտի լայն ասպարէզէն, վեր պահելով իրենց ձեռքին մէջ հայ տառերու հսկայ տախտակը, որուն վրայ աթութայի գիրերը մէկիկ մէկիկ արձանագրուած էին։ Անոնք հայոց աշխարհի սեւ վարագոյրը պատռելով, լոյսի ցոլքեր սփոեցին։

Ի՞նչ ցնծութիւն եւ բերկրանք հայ սրտերու. թող «Փառք ու պատիւ»ի հզօր շառաչիւնը արձագանդէ, թող

պաշտամունքի վեհ բարբառներով օրհնեն զանոնք, եւ թո'ղ գովասանքի բուռն ծափեր տեղացնեն հսկայ կոթողներուն։ Թո'ղ մեր պապանձած քնարները աղատօրէն թրթրուն, եւ թո'ղ քերթողին դրիչը անդուլ սլանայ։ Հայ ժողովուրդը գտած է այն ճշգրիտ հայելին, որմէ պիտի ցուլանային իր ազնիւ զգացումներն ու ինքնայտուկ յղացումները։

Գրականութիւնը սկսաւ տակաւ առ տակաւ ծաղկիւ եւ ճպտիւ բարձրաձեւութեան։ Թէ եւ բարդաւաճման գոհացուցիչ շրջան մը չէր, բայց եւ այնպէս աստիճանաբար կը սկսէր Ոսկեղարի ոսկի ցոլքերը ծագիւ, եւ կ'աճէր ու կ'ընդարձակուէր։ Հայ լեզուն — հայ գիրերով, ի՞նչ վրսեմ գիւտ։ ուսումնատենչ հայ երիտասարդները ա'լ օտար հաստատութիւններ պիտի չերթային զպրութիւն ստանաւու։ Հայաստանն ալ այսօր լուսաւորուած՝ գիտութեամբ ուռուճանալով՝ իր մէջ քաղաքակրթութեան նոր դար մը կը բանար։ Իր մէջ հայ զրողներու երկերը հայու ներշնչած վսեմ գիւտի վառքովը կը սնանէին։ Առաջին անդամ Ս. Գիրքը թարգմանուեցաւ եւ անկէ վերջ ալ Խորենացին սկըսաւ գրել Հայոց Պատմութիւնը։

Ալ մօտեցած էր Ոսկեղարը, դար մը՝ որուն վճիտ ընթացքին մէջ կը փայլվէին հոգիներու խորին յղացումները, եւ «Ոսկեղար»ին քաղցրիկ բարբառը զրաւիչ ժպիտ մը կ'արձակէր ընթերցողին։ կը ճոխանան զրադարանները ու երեւան կու գան Գուսան-երդիչներ, աննման բանաստեղծութեան հոգի մը շնչելով հայ Գրականութեան։

* *

Եւ եկան օրեր, որ իտէալապաշտ երիտասարդներ՝ ուղղինահոս ջրերու պէս Պոլիս խուժեցին. ահա կրկին բացուեցաւ վերածնունդի այլը։ Հայ մասունքներէն մարմնացած եւ հոգիներէն սնած հայ երկնքի մթագնած խաւար զենիթին վրայ լուսաւոր փայլակներով սկսան ճաճանչաւորուիլ — Վարուժաններ, Սիամանքօններ, Զարդարեաններ, Խաժակներ, Զօհրապնիներ, Ակնունիներ, Սեւակներ,

որոնք դարբնեցին մեր գրականութեան եւ մեր խոհալներու ամենանուիրական գաղափարները։ Գրականութիւնը առաւ իր սրբնթաց սլացքը ու անոնց քնարը բանաստեղծի լարերով թրթուաց։ Ասպարէզ նետուեցան անգուզական գրագէտներ, բանաստեղծներ եւ հուեաորներ։ Շրջան մը՝ որ կոթողեց հայ գրականութիւնը իր փառքի գաղաթնակէտին, եւ շրջան մը՝ որուն նմանը չէ եղած։

Ս. ՔԵՇԻՇԵԱՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐ ՈՒԽՏԻՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐ . . .

Ահա քաղցրիկ անուն մը, որ տարիներէ ի վեր գեղեցկօրէն կ'արձագանդէ բոլոր հայ սրաերուն մէջ։ Հայ բերաններ գեղանոյց բառերով կը տարիողեն այդ վսեմ Միաբանութեան փառքն ու մեծավայելչութիւնը։ Ան նախակարապեան եղաւ։ Հաստատ հիման մը վրայ դնելու հայ գրական կեանքը եւ իր մեզուածան մշակներուն յարատեւ ջանքերով՝ մեծապէս սատարեց հայ լեզուի բարձրացման ու ճոխացման։ Ան՝ չնորհիւ իր բազմահմուտ Ալիշաններուն եւ Բագրատունիներուն, Ինձիճեաններուն եւ Զամչեաններուն, Այտընեաններուն եւ Տաշեաններուն եւ ուրիշ բազմավաստակ մշակներուն, քննեց եւ ուսումնասիրեց, աշխատեցաւ ու գտաւ անցեալ դարերու Հայ Պատմութիւնը, թարգմանեց ու տպագրեց օտար բանաստեղծներու գործերը, եւ այսպէսով անգնահատելի ծառայութիւններ մատոյց հայ ցեղին։

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐ ՈՒ Ս. ՂԱՂԱՐ . . .

Ի՞նչ գեղեցիկ զուզադիպում . . . Հայ մտաւորական գործիչներու հսկայական հոյլը, Վենետիկի նման պատմական քաղաքի մը քով՝ Ս. Ղաղարի մենաստանին մէջ։ Կարծես այդ ազգօգուտ ծրագրին հերոսը՝ Մխիթար Արքահայր՝ այս անհախընթաց մհծ գործին ինք, իր ար-

բանեակներով բոլորովին նուիրուելու ի խնդիր էր որ, գեռաբողբոջ դալարիքներով կանանչազարդուած՝ այդ գեղեցկազարդ կղզեակին առընթեր, հաստատեր է իր Միաբանութիւնը:

Միփիթարեաններ... Դուք հայ աշխարհի լուսասփիւո փարոսներ. զուք էիք, որ հայ հասարակութենէն հեռի, հայ հայրենիքէն անջատ, բայց անոր հոգւոյն հետ անքակաելի կապերով օղակուած եւ անոր սրտին ամենաթագուն լարերուն հետ խօսող բազմօղուտ հոյլն ըլլալու կոչումն ունեցաք. Դուք էիք, որ ապիտութեան խեղդիչ փուշերով սքօղուած հայ եղեմագեղ բուրաստանին մէջ փայլեցաք, եւ Զեր գեղաշող ճաճանչումներով ողողեցիք Հայաստան աշխարհը: Դուք էիք, որ Զեր տքնաջան գործունէութեամբ ու հսկայ թոփչքովը երկար դարերու ամայութեանց մէջէն հայ ցեղի գրական մեծ Վերածնունդը յարդարեցիք, եւ լուսատու փարոսի մը հանգոյն՝ հայ երկնասլաց ձղտումներուն աննման ոահվիրաններն հանդիսացաք:

Պատի՛ւ Զեղ, պատի՛ւ Զեր բազմերախտ հիմնադրին՝ Միփիթար Արքահօր, եւ պատի՛ւ Զեր բազմարդիւն մշակներուն:

Հ. Տէ՛ր ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՅԱՐԳԱՆՔ ՆԱԽԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ

Մեծ պատերազմը, բոլոր աղջերու տօներու կարգին, նոր տօն մըն ալ աւելցուց, Նահատակաց կամ անձանօք զինուորի տօն: Հայ ազգն ալ նմանօրինակ նոր տօն մը ունեցաւ նահատակներուն նուիրուած՝ Ապրիլ 24:

Այսօր, ո՞վ մեր քաջարի ծնողներ ու եղբայրնե՛ր, ես կու գամ ողեկոչելու Զեր սրբազան յիշատակը: Դուք նահատակուեցաք Զեր անսասան ու անխորտակելի հաւատքին, Զեր ամենանուիրական գաղափարին փարած:

Դուք, Զեր ուսերուն վրայ կրեցիք շղթաներու ան-

հուն շարանը, Քրիստոսի հզօր խաչը Զեր հոգիին պէս
պաշտպանած ու պաշտած ըլլալուն համար, դէպի լոյս ու
յառաջդիմութիւն ունեցած դաւանանքին համար։ Պահ մը
տիրող անարդ ոեժիմը, զառանցումով երազեց Զեր այդ
ամենանուիրական դաւանանքը փոխելու, բայց դուք՝ ան-
սասան կերպով, Զեր հաւատքին կառչած մնացիք։

Այսօր, Զեր յետնորդ սերունդը, Զեր մանուկ որդի-
ները՝ հպարտութիւնը կ'ունենան, երբ կը յիշեն իրենց ծը-
նողքներու եւ եղբայրներու հաւատքին յաղթանակը։

Դո՞ւք, հա՛յ նահատակներ, որ Մօտաւոր Արեւելքի
մէջ զանազան ուղղութեամբ ինկաք, Ռահվիրան ու Զա-
հակիրը եղաք Ազատութեան գաղափարին՝ Զեր նահատա-
կութեամբ աւելի սրբագործեցիք զայն։ Յարգա՛նք Զեր
ծանօթ եւ անծանօթ շիրիմներուն։ Յարգա՛նք Զեր անխոր-
տակելի հաւատքին։ Յարգա՛նք, բիւր յարգա՛նք, Զեր
պաշտելի գաղափարին։

ԱՐՄԷՆ

ԶՕՆ ՄԱՅԻՍ 28Ի

ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ԴԱՐԲԻՆՆԵՐՈՒՆ

Ահաւասիկ այսօր հոգիս Մայիս 28եան չքնաղատես
արշալոյսի աղամանդեայ ստինքներէն արբշիո, անկա-
խութեան այս մեծ տօնին պաշտամունքով Զեղի՛ կու գամ,
Զեր մարտական ոգիին կը մօտենամ, ո՞վ տիտանեան
դարբինները մեր ոսկեղնիկ յոյսերուն, ո՞վ անմահ բա-
նաստեղծները մեր չքնաղ քերթուածին, ո՞վ ճարտար նկա-
րիչները մեր անցեալի երազներուն պատկերին...։

Այս պահուն քուրմի մը պէս երկիւղած՝ Զեղի՛ հա-
մար կ'աղօթեմ...։

Այո՛, Զեղի՛ դարերով մեր մայր երկրի պայծառ
Հորիզոնը մթագնող սեւ ամպերու կարաւանը ցըռուղ երկ-
նային արեւներ...։

**Զեզի՝ մեր ստրկութեան վատ շղթաները բռունցքով
փշրող մեծ ասպեաներ . . . :**

Զեզի՝ վեհ գաղափարի սերմնացաններ . . . :

Զեզի՝ անկախութեան ուահվիրաներ . . . :

**Զեզի՝ կտրատուած թեւերով մինչեւ եթերային
բարձունքները սլացող հսկայ արծիւներ . . . :**

**Զեզի՝ բաղմաչարչար հայութեան սուրբ իտէալին
առաքեալները եւ պահապան հրեշտակները . . . :**

Զեզի՝ անձնուրաց մարտիրոսներ . . . :

**Ես Զեզի համար իմ մատղաշ սրախս մէջ եօթնար-
ժան, եօթնապատիկ չքեղ՝ նուիրական սուրբ տաճարներ
կերտեցի՝ ո՞վ մշտավառ ջահեր հաւատքիս, ու ցայզալոյ-
սէն մինչեւ վերջալոյսը կեանքիս, մայրամուտէն ալ յե-
տոյ՝ իբրեւ ընկերը արեւուն, աստղերուն, անոնց բերնով
Զեր անմահ վա՛ռքը, Զեր անմահ վառքը երդելու . . . :**

Դ. ՃԼՃԼԵԱՆ

ՅՈՒՍԱԽԱԲ ՃՈՂՈՎՈՒՐԴԸ

**Անհատնում տարիներու, թուրանականութեան ան-
պատում զուլումներէն հուսկ յետոյ, մեր դրախտազեղ
մայր երկիրը առաջին անդամ ողջունեց ազատութեան ար-
շալոյսը՝ Արամներու եւ Վարդաններու հերոսական յաղ-
թանակին շնորհիւ: Ցան ու ցրիւ հայ ժողովուրդը, անյագ
պապակով եւ ներքին մղումով իր քայլերը դէպ յառաջ նե-
տեց ըմբռշխնելու համար այդ լոյսի ակէն:**

**Հայկական դատը կրկին վերածնաւ եւ իրականա-
ցաւ: Եւրոպական մեծ ու փոքր տէրութիւններ սկսան զա-
նազան պաշտօնական հրատարակութիւններով եւ խոստո-
վանութիւններով պաշտպանել Հայկական Հարցը՝ Հայաս-
տանի անկախութիւնը: Տեղի ունեցան ժողովներ, վեհա-
ժողովներ, միթինկներ, դիւանագիտական քոնֆէրանսներ
եւ վերջապէս յաղթական Եւրոպայի դիւանագէտ-քաղա-
քադէտներու ներկայութեամբ՝ գումարուեցաւ «Սեւրի»**

խորհրդաժողովը։ Տէրութիւնները այդ փառաւոր ժողովի աշխատութեանց եւ որոշմանց իրր արդիւնք ստորագրեցին դաշնագրութիւն մը, ըստ որում անդամ մը եւս կը հաստատուէր եւ կ'իրականանար մեր դարերու երազը՝ Անկախ եւ Ազատ Հայաստանը։

Ո՞ւ, ի՞նչ արդար աքտ։ վերջապէս աշխարհ ճանչցաւ մեր արդար վաստակը եւ վարձատրեց միլիոն մը նահատակներու ժողովուրդը։ Տե՛ս, երէկուայ արիւնախանձ դաշտը այսօր հարազատ մարդկանց շունչով կ'եռայ։ թափառական ժողովուրդը շարան-շարան ուխտի՛ կու դայ, ուխտի՛ գովասանական հոյակապ տաղեր հիւսելով . . . : Շիրակի, Սարտարապատի, Ղարաքիլիսէի սարաւանդներուն վրայ դարեր շարունակ թուխտ նստող մշուշն ու եղեամը ա՛լ անհետացած են։ Մասիսն ու Արագածը իրենց երէկուայ մերկութիւններէն հրաշափառ այլակերպուած՝ կը պճնուին դալարագեղ պատմուճաններով։

Մայր երկրի ամբողջ ազատ տարածութեան վրայ կը սկսին հաստատուիլ զանազան հիմնարկութիւններ, — պետական հաստատութիւններ։ Հայ ժողովուրդը գերերջանիկ վայրկեաններ կ'ապրի՝ անկաշկանդ ու ապահով շնորհիւ հայ կառավարութեան աստուածընտիր արդարութեան եւ գորսվին։ Ամէնքը կը նուիրուին հալալ աշխատանքի՝ երկրի վերաշինութեան նուիրական գործին։

Բայց, աւա՛ղ, մեծ յուսախարութիւն։ կը մարին կրկին յոյսերը, բորենիններ գեռ իրենց արեան պապակին դոհացում չեն գտած։ Մեր երկու դարաւոր թշնամինները, դեռ եւս մեղ ստրուկ ընելու փափաքէն խթանուած՝ ամօթալի դաւադրութեամբ մեղ բնաջնջելու պարսաւելի դաշնագրութիւնը կը կնքեն։ Եւ արտաքին այնքան անհաւասար թշնամի ուժերու կողքին, դաւաճանօրէն նաեւ դաւադրութիւններ կը սարքուին ներսէն։ Եւ ահա շուտով կը խլեն մեր այնքան սիրելի նորաստեղծ Ազատութիւնը եւ անոր տեղ կը բերեն արիւն, աւեր եւ խաւար։

Կը քարանան կրկին խիղճերը, կը դադրին խոստումները եւ ժողովուրդը կը մնայ անտուն եւ անապատան։

Յ. ԻՏԻՐԵԱՆ

Ա. ՄԵՍՐՈՊ

Մեր հայ ազգը ծառ մըն է: Անոր ամէնէն մեծ արմատը Ս. Մեսրոպն է, յետոյ՝ Ս. Սահակ, յետոյ՝ Վուամշապուհ թագաւորը: Ս. Մեսրոպ գիր ստեղծելով ճիւղ մը արձակեց: Այդ ճիւղին վրայ կանաչ կոկոն մը կայ: Այդ Ռոկեղարն է, Հինգերորդ գարը:

Մ. ԳԻԶԻԲԵԱՆ

Ո՞ր ոտքերը կրնային քալել այդչափ հեռուն, ո՞ր աչքերը կրնային երազել այդքան հորիզոններ ու ո՞ր սիրուր կը հանդուրժէր այդքան տառապանքներ բացի քուկինէդ:

Մ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ

... Դոնիակ, չորս անխօս պատերով չքջապատուած՝ կ'աշխատէր օրն ի բուն, առանց մարդ ու մարդասանքի, առանց լոյս եւ արեւ տեսնելու. միայն երկու լուսամուտներէն մայրամուտի մարած ու յոդնած, պղնձադոյն շողերը կը թափանցէին ներս:

Ապառաժեայ կամք ու կորով ունեցող մարդու մը համար դժուարութիւնները ոչինչ են:

Վ. ԾԵՐՈՒԽԵԱՆ

... Եւ ահա տեսիլքը... աներեւոյթ ձեռքը կը գրէր միջոցին մէջ: Աշխատանքը, կամքը յաղթանակը տարած էին: Ս. Մեսրոպ իր նպատակին հասած էր:

Եւ երանի՛ այն վայրկեանին, որ կ'անմահացնէր ազգ մը եւ Մեսրոպ մը...:

Ա. ԿԻՒԼԻԿՉԵԱՆ

Մեսրոպ, դու անզուգական վարդապետ. անցեալի
անհունութեան մէջէն խօսէ՛, որպէսզի հայերը, որոնք
կ'ապրին աշխարհի ամէն կողմերը, ունկնդրելով քեզ, յի-
շեն իրենց նախնիքները, յիշեն իրենց հայրենիքը, յիշեն
հայ գրականութեան ոսկեգարը... : Վ. Պ. ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ

Յարգա՞նք քեզ, ո՞վ դուն՝ ստեղծիչը հայ գրակա-
նութեան. ո՞վ դուն՝ տոկուն եւ հաստատ կամքի մարդ,
քու ողիղ է, որ պիտի ապրի յաւիտեան, պիտի ապրի ճշշ-
մարիտ եւ ընտիր հայերու սրտին մէջ, դո՞ւն, սո՞ւրբ
մարդ:

Հ. ԶԵՅԹՈՒՆՑԵԱՆ

Ա. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԽՈՐԻՉ

Ո՞վ իմ բախտակից եղբայրներ...
Ես ակնածանքով եւ պաշտամունքով ձեր ծլող ու-
ղեղներէն թագավորակներ կը ներկայացնեմ այն անձին,
որ մարմնացումն է մեր խորախորհուրդ տանջանքներուն,
լոյսի առաքեալին, սիրոյ եւ եղբայրութեան քարոզչին,
մեր աղդի լուսաւորիչին:

Ուրեմն, եղբայրներ, այսօր հոգիս Լուսաւորչի հո-
գիէն ներշնչուած՝ ձեզի կը դիմեմ: Օ՞ն, ուրեմն շեփո-
րենք, ոէր շեփորենք հաւատքի առաքեալին համար...
լոյսի, յոյսի եւ բարութեան առաքեալին, մեր անցեալը
մեզի անձնաւորող առաքեալին համար: Ա. Գրիգոր Լու-
սաւորիչը օրհնաբանենք եւ փառաբանենք:

Ո՞վ դուն, իմ սրտիս վարագոյրին տակ պահուած՝
խաւարը փարատող արեւներուն արեւը... այսօր երկիւ-
ղածօրէն կու գանք քու տաճարիդ հաւատքի խորանին վը-
րայ, քու լոյսով օծուած մեր սրտերը ողջակիզելու:

ԱՂԵՔ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք

«Հայրենիք, իմ չենա՞ղ Հայրենիք, ահաւասիկ ուրը
տարի անցաւ, որ ես քու կարօտդ կը քաշեմ, զիշեր եւ ցե-
րեկ կ'երազեմ այն վայրկեանները, որ քու մէջդ անցուցած
եմ»:

Նոյն գրութեան քիչ մը վարը...-

«Ո՞վ իմ քաղցր ու սիրուն Հայրենիք,
Կը կարծե՞ս, որ պիտի մոռնամ այն օրերը,
Կը կարծե՞ս, որ պիտի մոռնամ քեզ»:

Վ. Ա.

Ն Շ Խ Ա Ր Ե Բ

Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Տ Ո Ւ Խ

«Կ'երազեմ քեզ հայրենի տուն
Երազով մը կարօտական
Ա՛յս, արդեօֆ կը մնա՞ս կանգուն
Թէ փլատակ մ'ես աննշան:

Դո՞ւն, տնակըս հօրենական,
Նախնի քններուս եղար օրրան,
Անոնց կեանիքը անցաւ քու մէջ,
Ուրախ, զուարք ու միշտ անշէջ:

Թէ ըլլաս իսկ դուն փլատակ,
Պիտի ապրի քո յիշատակ,
Անոնդ երբեք պիտ' չմոռնամ,
Քանի որ դեռ կենդանի կամ»:

ԳԵՂԱՄ

Լուսին, լո՞յս տուր, արե՛ւ, փայլ տուր,
Լուսին, լոյսըդ դարձուր ասդին,
Որ դուն լոյս տաս Հայոց ազգին...

Ա. ՓԱՅԼԵԱՆ

Ս Ի Ր Ե Լ Ի Թ Ա Տ Ա Կ

ինչ ալ ըլլայ բախտի վախճան
կը սիրեմ քեզ անսահման,
իմ հայրենի տնակ աւեր
Շինել պիտ' զամ քեզի նորէն:

Մ. ԿԻՒՐԵՂԵԱՆ

Ահա այսօր խոհերովդ արքեցած,
Քեզի կու զամ, ո՞վ Վարուժան, ո՞վ քերքող,
Քու բաժակէդ անմահական, կենսալիր՝
Ըմպելու յոյզդ անհունօրէն մահացած:

Գեղեցկութիւնը կ'ուզեմ խոկումներուդ սրտառուչ...
Եւ կայծերէն՝ Արենասեան դիցուհոյն,
Որ արքենամ, խենթի մը պէս արքենամ,
Անմահութեան բաժակովդ հեթանոս:

Ո՞վ երգահան, երգէ՛, երգէ՛ յոյսը մեր սրտին
Թո՞ղ քրքոան լարերը բիւր տաւիդիդ.
Բայց ինչո՞ւ լուռ այսպէս անձայն կը խոկան
Եւ լարերը, եւ տաղերը առ յաւէտ...:

Տե՛ս, այսօր ես քու բազինիդ առջեւ ծնկաչով,
Քեզ կը քերեմ իմ երգերը խիստ վըտիտ.
Արարական բուրեղ խունկեր ծխելով,
Քեզ կը պաշտեմ անհուն սիրով պարմանի:

Ս. ՓԻԼԻԿԵԱՆ

... Ո՞վ դուն երկինք համաստեղութիւններու, մեր հոգինները դուն վառէ, քու նրազին անշէջ լոյսով, եւ մեր նուադուն հոգիններուն մէջ առաժելութեան շատրուաններ ցայտեցուր: Ո՞վ լոյս, ո՞վ յաւիտենականութիւն:

Մ. ԱՍԹԳԻՍԵԱՆ

Կ Բ Ս Ի Ր Ե Մ Ք Ե Զ

Կը սիրեմ քեզ, ո՞վ պաշտելի Հայրենիք իմ,
Որովհետեւ քու ծոցիդ մէջ կայ տնակն իմ
Որուն մէջ ես մեծցուցած եմ ցարդ հասակըս
Եւ ուր առաջ ապրած են իմ ծնողներս:

Գ. ԱՐԻՍՏԱԿԵՍԵԱՆ

ԽՐԱԽՈՅՍ ՀԱՅՈՐԴԻՒՆ

Զարքի՛ր, ով դու մեծ Հայկի
Քաջ եւ խելացի տղայ,
Ու սորվէ դու միշտ Հայի՝
Սուրբ կրօնքը Վարդանայ:

Ու եղիր միշտ ժրաջան
Համբերատար, փութաջան,
Սորվելու բարբառն Հայկի
Ու Այր-Բենը Սուրբ Մեսրոպի:

Պահպանէ դու միշտ արքուն,
Հետքը Հայկեան շիրիմներուն,
Որ չըլլան անոնց անիւն
Անհանգիստ ու խռովուն:

Գ. Ա.

Ա Ն Ռ Զ Ա Ն Ք

I

Համբոյր մը մեղկ՝ զեփիւռէն,
Ճանանչի շիւդ մը՝ ոսկի
Այս հիւանդկախ արեւէն,
Ճակտիս վրայ կը մարմրի:

Հոգւոյս անյայտ մէկ խորէն
Բիլ ժապաւէն մը տժզոյն, —
Երազանքիս յուշերէն,
Կը ծաւալի հերարձակ:

Ու քաղցրօրէն ներդաշնակ,
Մտածմունքիս թիրտ թովէն
Կ'անցնի հապնեպ, անշշուկ
Յուշկապարիկի մը հանգոյն:

ՑԱՅԳԱԹԻԹԵՌՆ ԵՐԱԶԻՍ

II

Նստած թլրի զազարին,
Հեռուն մեռնող արեւուն
Յառած աչքերս անխորհուրդ,
Կ'ունկնդրեմ երգն առուակին:

Ծիծաղկոտ երգն առուակին
Հոգիս իրեն կը զօդէ,
Անուրջներուն երկնքին թաղագի
Թափուր սիրտը կ'օրօրէ:

ՊԱՐՏԵԶԻՆ ՄԵԶ

Շամբերու հոծ շուքին տակ
Ծղրիթները բարեմիտ,
Համերգ մը մեղմ, անապակ,
Կ'երգեն ուրախ, կենսալիր,
Շեշտով մը ջինջ ու անգայք:

Նոնենիներն հոլանի,
Ցանկապատի եզերքին,
Ճիւղերն իրենց պտղալի
Կ'երկարեն դուրս յուլօրէն,
Հեք, պարզամիտ անցորդին:

Կարմիր երինջ մը մատղաշ,
Անփութօրէն ընկողմած
Ստուերին մէջ ուռիին՝
Կ'որոնայ լուռ, շարունակ,
Դժպիի խորհուրդը կեանքին:

Սարփինային վրայ թառած
Կ'երգէ ծիծառը զուարք,
Կոցելով խինդը կեանքին.
Եղող ոսկի ողկոյզէն,
Պսպղուն հատիկ մ'խաղողի:

* *

Տօրն արեգին կը մաղէ
Ծիծղուն ժպիտ մը լոյսի,
Օծուած շունչովն հովիկին.
Ու բուռ առ բուռ կը բաշխէ
Իրերուն այս կենսայորդ
Օրհնութիւնները անգին:

Յ. ՄԵՂՐՈՒՆԻ

၁၀၄

Ծո՞վ, վերջալոյսի ահա,
Ուսկի կը տեղայ
Վրադ անհունի,
Որ կը փրփրի:

Արեւը ցոլ ցոլ,
Շողերովն հոյլ հոյլ
Քեզ կը համբուրէ
Որ կը փրփրի:

Խորհուրդ մը ահա
Կ'իջնէ քու վրայ,
Երազ մը աղուոր
Կ'երկնես իրաւ որ:

Գ. ԾԱՎԵՆՑ

ՃԵՐՄԱԿ ԱՍՏՂԻՆ ՈՒՂԵՐՁ (*)

Սրբազան դրօշակ, վսեմ խորհրդանշան, իտէալ-ներու ամէնէն գերազանցը ունեցար դուն, եւ նպատակնե-րու ամենավսեմը իրազործեցիր:

Քու աղնիւ խորհուրդիդ առաքեալները թողուցին ի-րենց հանգիստը, առւնն ու հայրենի երկիրը եւ եկան տըք-նաջան աշխատանք կատարելու Ասիոյ աւերակներուն մէջ: Անոնք մարդասիրութեան եւ Քրիստոսի պաշտելի գաղա-փարներուն առաքեալները եղան:

Դուն բիւրաւոր թշուառ որբերու հանգստութեան համար որեւէ ջանք չխնայեցիր, որեւէ օգնութիւն չզլա-ցար անոնց, որոնք իրը երախտագիտութիւն «հայրիկ», «մայրիկ» անունով կոչեցին քու մշակներդ: Բիւր երախ-տագիտութիւն քեզի, քու մշակներուդ, մեր բարերարնե-րուն:

Պաշտելի՛ դրօշակ, կապոյտ երկինքը ամբողջ զօրու-թեամբ իր չնորհալի երեւոյթը եւ գեղեցկութիւնը արձա-կած է քու խոնարհ ծփանքներուն վրայ, քեզ դարձնելով պաշտելի խաղաղութեան խորհրդանշան, որու չնորհիւ ա-ւերակներ կը նորոգուին եւ հոգիներ կը փրկուին անխու-սափելի կորուստէն...: Այսօր անոնք կը պաշտեն այն երկ-նային ձեռքերը, որոնք զիրենք աղատեցին ստոյդ մահէ:

(*) Նիր նար Ռիլիֆը խորհրդանշող կապոյտ դրօշակին վրայ գտնուող ճերմակ աստղը:

Այս բոլորի փոխարէն ո՞վ պիտի վարձատրէ քեզ,
ո՞վ պիտի հատուցանէ այդ անձնազոհութեան փոխարէն,
եթէ ոչ ինքն ամենախնամ Աստուած, որովհետեւ մեր հո-
գին, միտքն ու մարմինը տկար են երեւակայելու եւ հայ-
թայթելու վարձք մը, որ իսկապէս արժանի ըլլայ քու մա-
տուցած ծառայութեանդ:

Դուն, փրկարար Աստղ, քրիստոնէական ոսկեղէն կա-
նոնին գերազանց օրինակ, պատմութեան, մանաւանդ Հա-
յատանի ապագայ պատմութեան էջերուն վրայ քու լոյս
եւ յոյս անունդ ոսկեղէն տառերով պիտի գրուի: Քու
պանծալի յիշատակդ ու կատարած հրաշքներդ յաւիտեան
պիտի չմոռցուին տիեզերական պատմութեան մէջ: Քու
հսկայական եւ անձնուէր աշխատանքդ Մերձաւոր Արեւելք
եւ աշխարհ տեսաւ. տեսա՞ն եւ հիացան:

Ճերմակ Աստղ, փառք եւ յարգանք քու վսեմ շողիւ-
նիդ... սրտանց կը հաւատանք, որ քու շողափայլումիդ
շնորհիւ ընդմիշտ պիտի սրբուին թշուառութեան արցունք-
ները, տղիտութեան ժանդը եւ ատելութեան թոյնը:

Փայլէ՛ ուրեմն, ո՞վ սուրբ Աստղ, փայլէ միշտ մեր
կապուտակ երկնակամարին վրայ եւ մեր հոգիները կեն-
դանի շողերովդ լուսափայլէ: Դու Բեթլեհէմի Աստղին ըն-
կեր եւ ծնունդ, փայլէ՛ անոր պէս Նիր Իսթի մէջ, Նիր Իս-
թի համար, աշխարհի համար:

ՄԻՀՐԱՆ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

«ՀՈՍԱՆՔ»-ԷՆ «ՏՈՒՆ»

Մոտաւորապէս չորս տարի տուած էր. գրասեղանի
աշակերտներ էինք, ուսման ծարաւի հոգիներ: Մեր միակ
միիթարութիւնը կը կայանար՝ երջանիկ ապագայ մը ե-
րազելուն ու անոր պատճառած շքեղ ապրումները վայելե-
լուն մէջ: Ունէինք մեր առօրեայ յուղումները, որոնք զրի
առնելու յոգնութիւնը սիրայօժար յանձն կ'առնէինք:

Ու օր մըն ալ, կիսամսեայ հանդէս մը հրատարակելու սիրուն ու պաշտելի գաղափարը յղացանք, բայց անուն մը կը պակսէր մեղի, յարմար ու գեղեցիկ անուն մը. — անուն մը, որ գաղափարներու մարմնացումը խորհըրդանչէր: Երկար ու տքնաջան պրապումներու ձանձրոյթը չունեցանք, չուտով գտանք փնտոռուածը եւ մեր թերթը մկրտեցինք «Հոսանք»ին մէջ:

Այնուհետեւ «Հոսանք»ը լոյս կը տեսնէր խմորատիպ, ամիսը երկու անգամ: Սկիզբի մի քանի թիւերը դժուար ընթեռնելի եղան, մեր միջոցներու սակաւութեան եւ խեղճութեան պատճառաւ: Յետագային, որբանոցիս յարգելի Տնօրէնը՝ Պրի. Թրէվիդ ընտիր «Pat»եր տրամադրեց մեղի, որով զգալի արդիւնքներ ձեռք բերինք:

Բայց դժրախտարար կարճ եղաւ «Հոսանք»ին կեանքը, ան կարգ մը անհաճոյ դէպքերու պատճառաւ գոյութենէ դադրեցաւ, բայց ան եղաւ հիմնաքարը ներկայ «Տուն»ին:

**

Շատ որոշ կը յիշեմ. Կիրակի օր մըն էր. սենեակի մը մէջ հաւաքուեր էինք: Ուսուցիչներէն մէկը ամսագրի մը հրատարակութեան մասին կը խօսէր մեղի ու իր գեղեցիկ յղացումովը «Տուն» կ'անուանէր այդ ամսագիրը: Ու ան՝ իր կոչումին համաձայն, ճշմարիտ տուն մը եղաւ. տուն մը, որուն մէջ որբանոցի գրողները (եթէ կարելի է այսպէս անուանել) չուտով ապաստան գտան:

Թէ ի՞նչ կրթող ու բարձրացնող դեր կարող է ունենալ ամսագրի մը հրատարակութիւնը՝ որբանոցի շրջանակին մէջ, այդ կարելի է ճշղել՝ նկատի առնելով մեր որբերու ներկայ նախանձախնդրութիւնը հանդէպ մեր մայրենի գրականութեան: Բայց ցաւալի է ըսել, որ «Տուն»ը կարգ մը անպատեհութիւններու եւ դժուարութիւններու պատճառաւ իր առաջին թիւերը աղքատութեան մէջ անցուց: Բայց ան շարունակ իր սրբազն կոչումին բարձրութեան վրայ մնաց իր շուրջ հաւաքելով գրականութեան նախանձախնդիրներու երամ մը:

Նահր-իպրահիմի որբերու ձիպէյլ փոխադրուելէն վերջ էր, որ «Տուն» թերթը աւելի բարտք վիճակ մը ստացաւ. նիւթերը աւելի ճոխացան եւ ուսուցիչները սկսան լուրջ աշխատանք թափել:

Որբերու դաստիարակութեան նախանձախնդիր ուսուցիչներէն Գրական Ակումբ մը կազմուեցաւ, որուն մէկ տարուան գործունէութիւնն իսկ կ'ապացուցանէ թէ այն իր միակ մտահողութիւնն է ըրած որբերու կրթական ու մտաւորական մակարդակը բարձրացնել, ամէն զոհողութիւններով։ Մեզ կը մնայ երախտապարտ մնալ Գրական Ակումբի այդ պատկառելի գործունէութեան ու անոր կազմակերպութիւնը նախաձեռնողներուն հանդէալ։

ՅՈՎՀ. ՄԵՂՐՈՒԻՆԻ

«ՏՈՒՆ»Ի ԿՈՂՔԸ

Մեր «Տուն»ի կողքին ճակատը կը զարդարէ Near East Reliefի աստղը. այդ այն աստղն է, որու լոյսին եւ հովանիին տակ կ'ապրինք ու կը մեծնանք 1919ի Ապրիլէն ի վեր, որ եղբայրասիրութեան, մարդասիրութեան ամենաապերճախօս խորհրդանշանն եղած է, եւ որու ներկայացուցած իտէալը մեր բոլոր խորհուրդներու աղբիւրը ու մեր ալ իտէալն է ու պիտի ըլլայ մինչեւ վերջ։

1919 Ապրիլ ամսուան սկիզբներն էր. այդ Աստղը իր լոյսը ծագեց նախ Հալէպի մէջ։ Բարերար ձեռք մը մեզ հաւաքեց հաստատութեան մը մէջ, որ վրաններէ միայն կը բաղկանար։ Բոլորս ալ տարբեր լեզուներ եւ տարբեր գաւառաբարբառներ խօսող մանուկներ՝ վաղուց ծնողական

խնամքէ զբկուած, իրարու անծանօթ, այդ հաստատութեան մէջ հասկցանք, որ բոլորս եղբայրներ ենք, իրարու արենակից եւ հայրենակից: Մեր խնամատարները եւ դաստիարակները եղան Տօքթ. Պրառն և վեց ամիս վերջ անոր յաջորդեց Պրն. Ռ. Փ. Թրէվիզ, որ մեզ Այնթապ փոխադրեց: Ռւրախ էինք մտածելով, որ մեր թափառական և վրանարնակ կեանքը վերջ պիտի գտնէր, մենք «Տան» մը մէջ պիտի ըլլայինք և պիտի կարենայինք օգտուիլ կեղը. Քոյէճէն, որ լուսաւորութեան կեղրոն եղած էր երկար տարիներ: Բայց Զ ամիս վերջ — նոր պատերազմական վիճակի պատճառաւ — փոխադրուեցանք Պէյրութ եւ անկէ ալ ձիւպէյլ՝ պատմական Պիպլոս: Հին մետաքսի շինութեան քանդուած գործարան մըն էր մեր նոր կայարանը, բայց երջանիկ էինք եւ ողեւորուած, որովհետեւ կը յուսայինք ու տեսանք, որ մեր Տան մէջ ենք: Այստեղ մեզի համար գործ կար, գործ ծանր, բայց նուիրական եւ պատռարեր, կառուցման շինութեան գործ: Այս պատճառաւ մենք կատարեցինք այդ պարասականութիւնը մեծ եռանդով:

Մեր առաջին գործը եղաւ նորոգել եւ ծածկել մետաքսատունը, որ յետոյ Ռւորտ Հոլ կոչուեցաւ այն ատենուան մեր «Մայրիկ»ին՝ ամերիկացի աղնիւ անօրէնուհի Օր. Ռւորտի անունով: Այսպէսով կազմուեցաւ «Տուն»ի առաջին գիրը:

Երկրորդ գործը եղաւ շինել ուրիշ շէնք մը — փշածածկ զառիվայրի մը վրայ — որ կոչուեցաւ Նիքը Հոլ այն ատենուան ամերիկացի ընդհանուր անօրէնի՝ Մաժոր Նիքը անունով: Այսպէսով կազմուեցաւ «Տուն»ի երկրորդ գիրը: Յետոյ հարկ եղաւ ճաշասրահի մը շինութիւնը: Մեր դրացի ցած պարտէզը գնուեցաւ. լեցուցինք զայն եւ շինեցինք մեր բարձրադիր ճաշարանը՝ երեք մտսերէ կազմուած: Այսպէսով կազմուեցաւ «Տուն»ի երրորդ գիրը: Վերոյիշեալ շինութիւններու ատեն միաժամանակ վերաշինեցինք կարդ մը մետաքսի հիւսարաններ, զանոնք դասարաններու վերածելով երեք կարդի վրայ: Այսպէսով կազմուեցաւ «Տուն»ի չորրորդ գիրը:

Մեր նպատակը հոս մեր Տան պատմութիւնը, կամ հոն գործ զբուած աշխատանքը գրել չէ, ատոր համար պիտի չըսենք թէ ինչպէս շինուեցան մեր Տան միւս մասերը՝

արհեստանոցներ, գրադարան, ընթերցարան, խոհանոց, լուսացարան, ճամբաններ, պարտէզներ, գերեզմանատուննեայլն, եւայլն:

Կը մնայ մեղի խօսիլ մեր Տան մուտքի մասին, որ կը ներկայացնէ կողքի վարի կէսը: Մեր տան մուտքը ճամբայ մըն է, որ առաջ միայն աւազուտ, ծուռ ու մուռ շաւիդ մըն էր, բանջարանոցով մը եզերուած: Այդ բանջարանոցը գնուեցաւ, ուղիղ գծով խճուղի մը շինուեցաւ, զոր եզերեցինք նոր ծառերով եւ բանջարանոցներով: Այդ անցքին վրայ ծառերը զբեթէ մշտականաչ են, եւ մենք հաճոյքով եւ հպարտութեամբ կ'երթեւեկենք հոնկէ: Այս մուտքի առջեւն էր, որ մենք ծաղիկով եւ կանաչով զարդարեցինք մեր անխոնջ «Հայրիկ»ի՝ Պրն. Թրէվիզի Ամերիկա վերադարձող օթօմոպիլը, այն ամերիկացի հայրիկին, որ մեզմէ աւելի հպարտանալու իրաւունք ունի այս տան կառուցման գործին մէջ:

**

Հայ տղաները միայն քարէ ու հողէ տուն շինելով եւ այդ տան մէջ ապրելով չեն բաւականանար:

Հայ զաւակները կը սիրեն ստեղծել տուն մը, որ քարէ, հողէ շինուած տուներէն շատ աւելի բարձր ըլլայ: Անոնք կը սիրեն ստեղծել Տուն մը՝ մտքի, զպացումի, հայրենիքի, կարօտի, զաղափարի, որուն մէջ իրենց իղձերը, փափաքները, երազները վսեմօրէն կարենան հիւսել:

Այո՛, այդ պիտի ըլլայ մեր երախտագիտութեան կոթողը Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցին համար, եւ որու ներկայութեան կարենանք ըսել թէ մենք կրցած ենք կատարել մեր պարտքը դէպի Ազգ, Հայրենիք եւ Մարդկութիւն:

Գիր

«ՏՈՒՆ»Ի ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԻՆ ԱՌԹԻՒ

«Տուն»ը ահա՝ կը սկսի քայլափոխել Յրդ տարուան սեմին վրայ, աւելի հոգեպնդուած եւ յուսադրուած այն բոլոր քաջալերութիւններէն եւ ընդունելութիւններէն, որ մեր ընթերցողները եւ բարեկամները մասնաւոր գրութիւններով թէ բերանացի արտայայտութիւններով կը յայտնեն մեզի:

Ինչպէս մենք, «Տուն»ի աշխատակիցներս, նոյնպէս Գրական Ակումբի պատուարժան վարչութիւնը եւ թերթի յարգելի պատասխանառու մարմինը լիայոյս ենք, որ այս նոր շրջանին աւելի մեծ զոհողութիւններ պիտի ստանձնէ՝ «Տուն»ը իսկապէս իր կատարելութեան հասցնելու համար:

Արդէն շատ որոշ կերպով յայտնի է այն մեծ եւ անբաղդատելի փոփոխութիւնը, որուն ենթարկուեցաւ «Տուն»ը իր 18րդ թիւէն սկսեալ, երբ որրանոցիս մէջ կազմըւեցաւ «Գրական Ակումբ»ը եւ ձեռք առաւ թերթի գործերը: Ահա՝ շատ կարճ ժամանակի մը մէջ արդէն գրական Ակումբը հսկայ եւ շինիչ դեր մը կատարած է որրանոցիս մէջ: Գրականութեան սէրը գրեթէ բոլոր որբերուս սրտին մէջ արթնցած է. «Տուն»ը շուտով դարձած է անխտիր բոլորին սեփականութիւնը, որուն հանդէպ ամէն տղայ պաշտամունք ունի:

Գրական Ակումբի աշխատանքը եւ յառաջ բերած կուլտուրական զգալի արդիւնքը արժանի է ամէն տեսակ գնահատումի եւ երախտապարտութեան: Նմանապէս մարդ չի կրնար չհիանալ մեր այն մեծ առաջնորդներուն, որոնք անպարտելի սիւներու պէս տէր են կանգնած «Տուն»ին եւ գիշեր-ցորեկ կը ջանան զայն աւելի բարձրացնել՝ զոհելով իրենց հանգստի եւ քունի ժամերը:

Պարտականութիւնն... Նուիրական իտէալ:
Յարդա՞նք եւ պատի՞ւ պարտաճանաչներուն... :

Հ. ՄԱՃԱՌԵԱՆ

ՊՐՆ. ՆԻԿՈԼ ԱՂԲԱԼԵԱՆԻ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ

Ամսոյս 26ին որբանոցու այցելեց Հ. Հ. նախկին Լուսաւորութեան նախարար եւ մեր ապրող ամենատաղանդառը գրադէտ-քննադատներէն Պր. Նիկոլ Աղբալեան, որ կէսօրուան ժամը 12ին որոտագոռ ծափերով ընդունուեցաւ բոլոր որբերու կողմէ: Ի տես մեր մեծ մտաւորական ուահվիրային՝ ամէնքս ալ վարակուած էինք անչափ ու անսահման ուրախութիւնով մը:

Որբանոցի տնօրէնութիւնը մեծ հաճոյքով հիւրասիրեց մեր այս բազմայարդ ու բազմահմուտ հիւրը եւ միասին ճաշելու համար՝ տնօրէնութեան ճաշասրահը առաջնորդուեցաւ:

Ճաշասրահին մէջ լոկ քանի մը վայրկեան յարդելի հիւրը վայելող մեր անյագ աչքերը անհամբերութեան նըշաններ ցոյց կու տային մինչեւ որ յայտարարուեցաւ թէ ան մեղի ոլիտի բանախօսէ ժամը 2ին: Ալ խռովայոյզ սըրտերը մասամբ հանդարտած էին, բայց այս անդամ ալ սպասումի տաղառուկը կ'անհանդստացնէր մեզ:

Վերջապէս հասաւ որոշուած ժամը: Ճիշդ ժամը երկուքին բոլորս ալ հաւաքուած էինք «Նիքը Հոլ»ի մէջ, ուր բուռն ծափերու մէջ ներս առաջնորդուեցաւ Պր. Աղբալեան: Խմբերգէ մը վերջ բեմ եկաւ հիւրը կրկին ծափերու աեղատարափին տակ:

Ան հոեսորական մեծ կարողութեամբ ի միջի այլոց պարզեց Հայ ժողովուրդի երկար դարերու դժբախտ վիճակը եւ անոր կրած անպատում զուլումները, որոնց դիմագրաւելով, մեր ազգը երբեք չէ ընկճուած, երբեք չէ յուսահատած եւ վարած է բարձր խտէալներու:

Եւ որովհետեւ հայը միշտ գործունեայ եւ աշխատասէր ժողովուրդ մը եղած է՝ ան նախանձը գրգռած է բարբարոս դրացիներուն, որոնք ոչ մէկ միջոց խնայած են մեզ բնաջնջելու եւ ոչնչացնելու: Մենք երկար սպասեցինք, շատ աղաչեցինք օտարներուն, որոնք լքեցին մեզ եւ

դրժեցին իրենց խոսառմները, վերջապէս, 90ական թրւականներուն, ըմբոստացաւ մեր երիտասարդութիւնը, ծնունդ առաւ յեղափոխութիւնը և ազգը որոշեց իր բազուկի ուժով իրականացնել ազատ հայրենիք մը ունենալու ծրագիրը: Եւ միթէ արդար չէ^թ այդ պահանջը. ամէն ժողովուրդ ունի իր ուրոյն տունը՝ հայրենիքը, մենք ալ կ'ուզենք ափ մը հող այն մեծ տարածութենէն, որ Աստուած պարզեւեր է համայն մարդկութեան, եւ խորշիկ մը այն հողամասէն, ուր չորս հազար տարի ապրեր են մեր նախնիքները:

Վերջապէս եկաւ Համաշխարհային պատերազմը եւ մենք կուռեցանք դաշնակիցներու կողքին եւ մեր միլիոններու արեան փոխան ստեղծեցինք Անկախ Հայաստան մը. ամբողջ հայութիւնը ուրախացաւ անով եւ ողեւորուեցաւ: Բայց ան երկար չտեւեց. որով շատերը դուրս մնացին մեր հայրենիքէն: Բայց բարեկամներ, մենք ձեզի փորձով ցոյց տուինք, որ կարելի է ստեղծել Անկախ Հայաստան մը, թէպէտ մենք զայն չկըցանք պահել, բայց դուք պիտի պահէք զայն:

Եթէ կ'ուզէք իրականացնել ձեր վրայ դրուած յոյսերը՝ սիրեցէք ձեր լեզուն եւ ձեր գրականութիւնը: Պաշտելու չափ նախանձախնդիր եղէք ձեր ազգային աւանդութեանց եւ օգտուեցէք ձեզի պարզուող հանգամանքներէն:

Յարգելի Բանախօսը 40 վայրկեանի չափ մեղ բոլորս ալ վերացուցեր էր հոգեպարար զաղափարներով: Նուագախումբը «Բամբ Որոտան»ը նուագելէ վերջ, յարգելի հիւրը սկսաւ պատիլ որբանոցի զանազան մասերը: Առաջնորդուեցաւ Գրական Ակումբի ընթերցասրահը եւ խմբագրատունը: Հետեւեալ առտու ան մեկնեցաւ լաւ ալպաւորութեամբ:

Ս. ՔԵՇԻՇԵԱՆ

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԵՐ
ՈՐԲԱՆՈՑԻ ԵՒ «ՏՈՒՆ»Ի
Մ Ա Ս Ի Ն

ՍԻՐԵԼԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐ
ԱՇԱԿԵՐՏԱԿԱՆ «ՏՈՒՆ»Ի,
ՃԻՊԵՑԼԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՑԻՆ

«Տուն»ի Բ. տարւոյ երեք պրակները, 22, 23, 24, զրկած էիք, չնորհակալութեամբ ընդունեցինք: Ո՞չ ի տրիտուր, ո՞չ ալ «Տուն»ին մէկ անկիւնը զարդարելու, այլ իրրեւ յիշատակ հայրական սիրոյ մէկ օրինակ լուսանկար յանձնեցինք Պր. Պալեանի:

«Տուն»ին մասերը հարեւանցի աչքէ անցուցինք: Եթէ ճարտարապետ ըլլայինք, մասնագիտական դիտողութիւններս կ'ամփոփէինք: 22րդ պրակը նուիրուած Հայ Գրի, Հայ Մտքի և Գրականութեան ստեղծագործող երկու հսկաներուն, Պարթեւ Սահակին և Հացեկացի Մեսրոպին, երկու պաշտելի սուրբերուն, համադրական երկու պատկերներ իրարմէ մոայլ և սարսուազդեցիկ, և իրարմէ աւելի զուարթ և յուսազբական, նկարուեցան մտքիս առջեւ:

Երդ դարու սուաջին կիսուն, Հայ-քաղաքական կեանքի ճրագը մարեցաւ. Հայաստան լարաբաժին եղաւ Սասանեանց և Բիւզանդեանց անյագ կլափներուն, որոնց գլխաւոր նպատակը Հայաստանի բնական և արուեստական հարստութենէն աւելի հայ-շինարար ցեղի ձուլումն էր:

Վահնգը վերահաս էր. Հայ-միտքը օտար Աթութայի մամուլին տակ մերձ ի մահ կը ճնշուէր. մտքի մա-

Հը Ազգին մահն էր։ Երկու հին ընտրելագոյն եւ հայրենանուէր Սուրբերը արձանացան մահը յաղթահարելու եւ յաջողեցան։ Հայ դրականութեան Տուն-տանաբը շինեցին ոսկի սիւներու վրայ, չնորհիւ դրենական այս հրաշալի յեղաշրջութեան ապրեցանք եւ պիտի ապրինք, ո՛րքան Հայ-գիրը, Հայ-լեզուն եւ դրականութիւնը կան եւ կը մնան։

Դուք ալ նման, եւ աւելի մառախլապատ ժամանակի մէջ սկսած էք «Տուն»ի վերականգման, այն ատեն քաղաքական կեանքերնիս ջախջախուեցաւ, հիմա երազային դրախտներու հետ Փիղիքական կեանքերնիս փշրուեցաւ։ Այն ատեն երկու հակառակ հողմեր կը սպառնային հայ կեանքը խամբեցնել, հիմա հողմերը թիւ ու սահման չունին։ Հայը աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը ամէն ուղղութեան կը քշեն ու կը քշեն չնորհիւ ոսկրակեր սմսարներու, ինքնութիւն ստորագրողներու եւ թերթերու վճարուած մեծատառ թէքլամսներու։

Մեծ վտանգներուն մեծագոյն յոյսը պէտք է տիրակալէ, անվհատ շարունակեցէք շինութիւնը, այսօր ալ, վաղն ալ պէտք ունի Հայը ՏՈՒՆերու։

Հայրենի հողի վրայ շինելը աւելի դիւրին ու ապահով է, որովհետեւ հողի յատկութիւնը, ուժը, դատողութիւնը եւ տոկունութիւնը ծանօթ են, իսկ օտար հողը անծանօթ ըլլալուն մանրակրկիա ուսումնասիրութեան պէտք կայ։ Քարը քարի վրայ զնելով գործը չի վերջանար, հաստատուն կարծուած ատեն՝ անակնկալ խորշակի շունչ մը ամէն բան քար ու քանդ կ'ընէ, եւ ամէն աշխատանք կ'ունայնացնէ։

Բարոյական տան մը շինութեան գլխաւոր ատաղձն է լեզուի, գաղափարի, զգացման եւ սկզբունքի համերաշխութիւնը։ Սուրբ Գրական աշտարակը անպատճառ կը շինուէր, եթէ լեզուի բարելոնը մէջտեղ չի լիներ մենատիրական ոգւով։ Ս. Գիրքը միայն լեզուի բաժանումը կը յիշէ՝ թողլով մեզի հետեւցնել գաղափարի եւ զգացումի տարանջատումը, որովհետեւ լեզուի բաժանման բնական հետեւանքն է։ Աչքերնիդ չորս կողմերնիդ դարձուցէք, պիտի տեսնէք, որ արարախօս, թրքախօս եւ քրտարարախօս հայերը կէս հայեր են։ Այս պարագան նկատի ունե-

ցէք, որպէսզի «Աշտարակ»ին պէս կիսաւարտ չմնայ ձեր սկսած «Տուն»ը:

«Տուն»ի լաւագոյն դարդը կազմող մերայնոց պատկերները դիտելու ատեն, պատմական հին դէպք մը յիշեցի: Հոռմէական կայսրութեան ատեն, որոշեալ ժամանակներ հաշուակալներ կ'երթային զանազան քաղաքները հաշիւ առնելու:

Հաշուակալ մը քաղաք մը երթալով՝ քաղաքապետը հրաւիրակ կը դրիէ, լաւ ֆաղաքացիները հրաւիրելու: Հրաւիրակը կ'երթայ գերեզմանատուն եւ բարձրաձայն կը կանչէ «լաւ քաղաքացինե՛ր», հոռմէական հաշուակալը զձեզ կ'ուզէ:

Բնականարար եկող-գացողներ չեղան: Երկրորդ, երրորդ անգամ կ'երթայ եւ միշտ նոյն հրաւէքը կը կրկնէ, լսող-եկող չկայ: Հաշուակալը կարծելով թէ խաղի ենթարկուած է, զայրազին կը պոռայ. «Այս քաղաքին մէջ մարդ չկա՞յ»: Հրաւիրակը կ'ըսէ. «Տէ՛ր, դուք ոեւէ մէկը չուզեցիք, այլ լաւ ֆաղաքացիները, որոնք գերեզմանատունը պառկած են»:

Աւա՛զ, մեր լաւագոյն գործիչները եւ ճարտարապետներն ալ գերեզմանատանց մէջ կը հանգչին, ոմանք թերեւս գերեզման ալ չունին: Աշխատեցէք լաւ հայեր բլւալ, որպէսզի հաշուեառութեան պահուն գերեզմաններու հանգիստը չխռովինք:

15 Սեպտ. 1924
Պէյրուք

Յաջողութեան մաղթանօք
Մնամ աղօթարար
ՍԱՀԱԿ Բ. ԿԱԹ. ԿԻԼԻԿԻՈՑ

ԵՐԲ ԴՈՒՔ ԿԱՐ...

Դուք, իմ աստանդական, իմ վտարանդի զաւակներ, Հայաստանի որբուկներ, դուք սիրուն ծիլեր մեր նոր անդաստանի, մեր խորտակուած անտառի հարուստ բողբոջնե՞ր, առաջին ցոլքերը մեր ծագող արշալոյսի, ահա ձեր պատկերն իմ հոգումն է եւ կեանիս՝ ձեր կեանին է եւ շունչս՝ ձեր շունչը, վասնի դու՞ք է՞ք հաւատքիս անխորտակելի, անսասան սիւները:

Մեր ազատութեան հզօր երգը ձեր արդար եւ մաքուր շրբներէն պիտի վերստին բողբոջի, ուռնանայ եւ պտղաբերի Հայոց Աշխարհը:

Շեփորեցէ՞ք, շեփորեցէ՞ք յոյսը հայրենիքի, փառքը հայրենիքի, կարօտը հայրենիքի, դուք իմ Հայաստանի վաղուան բողբոջներ:

Երբ դուք կաք ու այսպէս կաք, Հայ Հայրենիքը կայ ու կ'ապրի:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ՔԱՂԱԿԱԾ ՊԵՅՐՈՒԹԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՆԱԽԱԴԱՀ ՏՈՒԹՅ. ՊԱՅԱՐՏ ՏԱՃԻ ՄԵԿ ՃԱՌԵՆ
(«Հ. Կոչնակ», թիւ 18, 1925)

Այս պատգամը կրնայ տալ Հայ Ազգը, վասնղի ա-
նիկա կրակի մէջ փորձուած ու մաքուր դուրս եկած է:

Դուք պիտի համոզուիք թէ հոգեկան ի՞նչ մեծ ուժ
ամրաբուած է հայ Ազգի զաւակներուն մէջ, եթէ օր մը
հանդիաատես ըլլաք ձիովէյլի Որբանոցին մէջ դաստիա-
րակուող մանկախներու մէկ ժողովին ու լսէք անոնց յու-
զումնառիթ, մելամազգիկ այլ վերացնող երգերը, եւ կամ
տեսնէք Սոոյ ծերունազարդ Կաթողիկոսը՝ իր անխորսա-
կելի հաւատքին մէջ:

Աշխարհ նոր հաւատքի առաքեալներու պէտք ունի:
Ու Մերձաւոր Արեւելքն է, որ պատգամ ունի տալիք Արեւ-
մուտքին, պատգամը՝ կորովի, քաջութեան, հաւատքի,
տեսիլքի:

Մարդ կրնայ հպարտանալ Հայ Ազգի վրայ՝ որ հո-
գեկան ուժ ունի իր մէջ. ու այս հոգեկան ուժն է, որ պի-
տի փրկէ Աշխարհը:

«Տուն»ի խմբագրութեան

Զեր Յունիս 26 թուակիր նամակը եւ ներփակ
«Տուն» թերթը ստացած ըլլալով, Ազգ. Պաշտօնատան ա-
նունով կու զամ իմ շնորհաւորութիւններս յայտնել ձի-
ովէյլի որբանոցին եւ մասնաւորաբար խմբագիրներուն,
դրոզներուն եւ նկարիչներուն, որոնք պատասխանառուու-
թեան բաժինը ստանձնած են անոր մաքուր, ճոխ եւ օգ-
տակար հրատարակման: Յառաջիկային, երբ աւելի թիւեր
ստանանք, պիտի աշխատինք զանազան հաստատութիւն-
ներու, խմբագրատուններու եւ ամերիկեան դպրոցներու
զրկել:

Փոխ Տնօրին

Նիւ Եորքի Կեդրոնի Արտաֆին Գործերու
Պաշտօնատան

Պատուարժան Խմբագրութիւն
«Տուն» ամսաթերթին
Ճիպէյլ

Ստացած ըլլալով ձեր «Տուն» անունով Յուլիս եւ Օդոսառու ամսաթիւ թերթերը կու գանք սրտագին չնորհաւորել որբանոցիդ ուսումնատենչ սաներու կողմէ խիստ նախանձելի ձևնարկին համար, որ մեզ եւ ժողովրդական գիտակից դասակարգին ուրախութիւն կը պատճառէ. անոր համար որ հայ նոր սերունդը որբանոցներէն ներս իսկ չէ մոռցած իր ազգային գրականութիւնը եւ կ'աշխատի սկսնակի քայլերով ծաղկեցնել զայն:

Վստահ ենք թէ յարատեւութեան ողին եթէ չպակսի ձեր մէջ, յառաջիկային մենք պիտի ունենանք ձեզմով զեղազարդ եւ ձոխ գրական «Տուն» մը, որու յաջողութեանը համար նուիրարերելով մեր սրտագին օրհնութիւնները, ողջունիւ սիրոյ ազօթարար՝

Պէյրութի Պատր. փոխանորդ
ՍՈՒՐԵՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՔԵՄ ՀԱՅԵԱՆ

* *

«Այսօր հետեւեալը հեռագրեցի. — «Բուսաբանական հաւաքածոյի տետրակները ստացուած են: Շնորհաւորութիւններ:

«Բուսաբանական հաւաքածոյի տետրակներուն համար, իսկապէս նիւ Եորքին կը պակսին բառեր, յայտնելու իր խորին գնահատանքը եւ հիացումը: Մենք՝ նիւ Եորքցիներս, որ գտնուած ենք թանգարաններու մէջ եւ տեսած զանազան նմոյշներ, երբեք ունեցած չինք այն հաճոյքը, ինչ որ ունեցանք ստանալով Զեր տետրակները: Նպաստամատոյցի համայն Սուրբոյ մասնաճիւղը պէտք է ինքինք հպարտ զգայ անոնցմով:

Փոխ Տնօրէն
Նիւ Եորքի Կեդրոնի Արտաֆին Գործերու
Պաշտօնատան

Պէյրուք, 1 Հոկտեմբեր 1924

Աշակերտական «Տուն» ամսագրի
սիրելի խմբագրութեան

Ճիպէջլ (Լիրանան) ամերիկեան որբանոցի մէջ հրա-
տարակուող մեր սիրելի զաւակների «Տուն» աշակերտա-
կան պատկերազարդ ամսագիրը իր նիւթերի դասաւորու-
թեամբ, ընտրութեամբ և ոգով յիշեցնում է ինձ մի կայծ,
որ հետզհետէ մեծանալով, պէտք է դառնայ մի լուսատու
ջահ՝ լուսաւորելու մեր խոպան իրականութիւնը: «Տուն»ը
մեր յոյսն է, մի երաշխիք՝ որ նոր սերունդը իր ուսերի
վրայ է վերցնելու հայ ժողովուրդի ազատութեան դատը
և քայլելու այն ճամբով, ինչ ճամբայ գծել են մեր անձ-
նուէր եւ խիզախ նախորդները՝ ազատագրելու մեր բզկար-
ւած Հայրենիքը, կառուցելու հայ ժողովուրդի Տունը:
Զերմ բարեւներով եւ խորին յարգանքներով՝

ԱՐԾ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Սիրելի «Տուն»իցիներուն.

Հայ ցեղը իր կորովով եւ իր դիցաբանութեամբ
պիտի շարունակուի, ալ աւելի չափով, հայ որբերուն
մէջ: Այդ տրամաբանական հոգեկան արդիւնքն է րացա-
ռիկօրէն պատմական այն երեւոյթին, որ է որբութիւնը
մեր դժբախտ իրականութեան մէջ. միայն մէկ պայման
այդ գեղեցիկ արդիւնքին համար.— մեր որբերուն տոհ-
միկ եւ առողջ կրթութիւնը:

Զեր «Տուն»ը, սիրելի եղբայրներ, այդ ճակատագ-
րական պայմանին համակրելի ապացոյցն է: Ինքնամփոփ
աշխատանքով մը, փարելով աւելի աղջային որակին քան
այլազան, բայց օտար քանակի մը, շարունակեցէք Զեր
դործը: Շատ ապրիք:

ՏՈՒԲԹ. I. ՓՕԹՈՒՔԵԱՆ

«Տուն» ամսագրի սիրելի խմբագրութեան

Ժամանակակից հիասթափութեան, այլասերման ու անհորիզոն հայ իրականութեան մէջ, «Տուն»ը լաւագոյն առհաւատչեան է հայ տառապալից երկունքի ծնունդ նոր սերնդի կենսունակութեան եւ նոր արշալոյսներու դիմաւորման:

ԴՐԿԾ. ԽՈՍԹՈՎ. ԹԻՒԹԻՒՆՁԵԱՆ

1 Հոկտեմբեր 1924, Պէյրութ

«Տուն» ամսագրի խմբագրութեան

Պատանեկան Միութիւնս սրտի անհուն ուրախութիւնով եւ գոհունակութիւնով կը ստանայ ձիպէյլի իր որբ եղբայրներուն մտքի եւ զգացումներու անկեղծ արտայայտութիւնը եղող «Տուն» ամսագիրը, որը կը յատկանչէ ապագայ նոր սերունդի ստեղծագործող ձիրքն ու տաղանդը:

Կը քաջալերենք հայ ժողովուրդի ձմեռուայ բուքէն ու արհաւիրքէն յետոյ, օտար լեռներու լանջերէն բողըողող ձիւն ծաղիկները, մաղթելով՝ յարատեւ աշխատութիւն եւ աննկուն կամք, դէպի զեղեցկութիւն, բարութիւն ու ճշմարտութիւն առաջնորդող իրենց խելայեղ վաղքին մէջ:

Պէյրութի Պատանեկան Միութեան
Վարչութիւն

Անկարելի է չզգացուիլ կարդալով որբերու «Տուն» ամսագիրը. լքուած ու արհամարհուած բայց անկապտելի հայ ցեղն է, որ կը յայտնուի հոն՝ իր զաւակներուն թոթովանքներով:

Ո՞չ, այս ժողովուրդը չի մեռնիր: Թղթատեցէ՛ք «Տուն»ը բոլոր հոգիով տկարներ եւ թերահաւատներ:

ԼՈՒԹԵՐ

«Տուն»ի ճարտարապետներ, մեծ ազգի փոքր զաւակներ, վա՛ռք Զեղի եւ Հիացմունք Զեր աննկուն հաւատքին:

ԳԱՄԵՐ

«Տուն»ի ընթերցումը մարդուն իրապէս հոգեկան մեծ հաճոյք մը կը պատճառէ: Անոր էջերէն կը ցոլանան մեր թանկագին որբերուն յոյսերն ու յոյզերը:

Մեծ գործ մը եւ մեծ ձեռնարկ մըն է այն՝ որբանոցի մը մէջ:

Հ. ՄԱՍԻԿԵԱՆ (Դեղագործ)

Յարդ իմ տեսած հայերէն լեզուով հրատարակուող խմորատիպ թերթերու մէջ «Տուն» ամսագիրը կը մնայ անմրցելի՝ իր յաջող նկարներով եւ ձոխ բովանդակութեամբ:

Չէ կարելի չզարմանալ մեր թանկագին որբերու այս բնածին տաղանդին:

ՎԱՀԵ

Ճիպէյլ որբանոցի «Տուն» աշակերտական ամսագիրը կրնայ զօրաւոր երաշխիք մը ըլլալ, թէ հոն այդ որբանոցի մեր որբերը լաւ հոգածութեան եւ գուրգուրոտ ձեռքերու մէջ կը դտնուին:

ԳԵՂԱՄ

Սիրելի Պարոններ,

Մեծ հաճոյքով թղթատեցի ձեր «Տուն»ի համարներէն մէկ քանին, զոր բարեկամներէս մէկը, հետեւող ձեր զարդացումին եւ յառաջդիմութեան՝ արամագրած էր ինձի:

Շատեր՝ յոռետեսութեամբ կամ միամտարար՝ կը կարծեն թէ Սեւրի մեր ազգային փրկութեան ղաշնազիրը անողոքօրէն ջնջուելէ եւ Հայկական Տան (Օճախի) ծրագիրը անտեսուելէ յետոյ, այլեւս մեզ ուրիշ բան չի մնար ընել, այլ խոնարհիլ նիւթապաշտ մեծերու բոնապետ կամքին առջեւ, ստրկանալ, փոքրանալ մինչեւ այն աստիճան, որ համակերպութիւն կոչուած մարդկային ազատութիւնն ու զգացումները կաշկանդող զազրելի մեքենային անխւներուն տակ ճմլուինք ու փճանանք:

Օ՛, ո՛րքան ախուր եւ քարասիրատ հոգերանութիւն, որ միմիայն բնազդով շարժող կենդանիներուն յատուկ է: Բայց, ո՛չ, ի՞նչ կ'ըսեմ, անոնք անզամ իրենց բողոքի եւ ըմբոստութեան պահերն ունին, անիրաւ հարուածի եւ ճնշումի փորձերը երբեք լաւազոյն հետեւանքներու չեն հասնիր:

Մեր քիչ մը խելք եւ արամաբանութիւն ունեցողները պէտք է գիտնան, թէ բոլոր նիւթական տուններէն վեր կան մարդկային խոր թաքստոցները, հոգեկան բնակարանները, ուր անզամ մը համոզումով եւ իրաւունքի կատարեալ գիտակցութեամբ մտնողները անկարելի է որ այլ եւս դուրս դան: Բոել կ'ուղեմ, թէ գաղափարական զօրեղ կամքին առջեւ անկարելի է, որ վիթխարի ժայռերն իսկ չհալին:

Պատանի բնակիչներ «Տուն»ի, զուք ալ տուն մը հիմնած էք եւ ես հաւասացող եմ, թէ անիկա այն սուրբ ու վեհ բնակարանն է, որ, ինչպէս ըսի քիչ մը վերը, կ'ապրեցնէ ձեզ հաստատուն նկարագրով եւ ապազայ երջանիկ օրերու աննուած գիտակցութեամբ: Այո՛, անազուրկ թոշնիկներ, ի բոլոր սրտով կը ցանկամ եւ կը թե-

լաղբեմ ձեզ, որ աշխատիք, յարաճուն և անյոգնաբեկ կամ-քով մը աշխատիք, որպէսզի ձեր այսօրուան թղթէ տունը օր մը վերածուի իրական հայ տուներու, հոյակապ պա-լատներու, ուր քսաներորդ զարուն նոր սերունդը երգէ իր յաղթանակները եւ պանծացնէ մեր ցեղին մասաւորական, արուեստագիտական եւ արհեստագիտական ընդուծին յատ-կութիւնները:

Սակայն մինչեւ այդ, ձեր գրական ամսաթերթին համար մէկ-երկու խորհուրդներ ունիմ տալիք:

Ա.) Ձեր պարբերականը աւելի թախիծ եւ մելամաղ-ձոտութիւն կը բուրէ: Ասիկա ճիշտ չէ. իրաւ է որ դուք ողբերու եւ վշտի մէջ մեծցաք, որոնք ուժգին տպաւոր-ուած են ձեր մատաղ հոգիներուն մէջ, սակայն պէտք է արհամարհել տառապանքի ապարդիւն կակիծները եւ դէմ-քը դարձնել դէպի զուարթութեան ծաղկաւէտ ուղին, ուր հոգին կը բարձրանայ բերկրապարար, մարմինը կ'ուռնա-նայ եւ զգացումները կը փթթին նորապսակ:

Բ.) Շատ գրելու ճիպ մի՛ ընէք երբեք. լա՛ւ է քիչ եւ սիրելի քան թէ շատ եւ տաղակալի կամ ծիծաղելի ըլլաւ. իսկ գրելէ առաջ երկար կարդացէք, զի ընթերցանութիւնը այն միակ միջոցն է, որով դուք պիտի զարդանաք ու օր մը պիտի կրնաք տալ ընթերցողներուն հիւթեղ, ներհուն եւ զեղեցիկ էջեր:

Ահա իմ մանկավարժի անկեղծ զիառզութիւններս ձեզի: Եթէ կ'ուղէք որ ձեր «Տուն»ը կանդուն մնալով հե-տրզհետէ մեծնայ եւ ամէնուն հաճելի պարբերաթերթ մը դառնայ, հետեւեցէք անոնց:

Վ. ԱՐԾՐՈՒՆԻ

12 Սեպտ. 1924, Պէյրուք

નોટ્સ બેચન્ટ

ԱՐՏԱ - ՈՐԲԱՆԱՑՈՑԱՅԻՆ

ԿԵԱՆՔԸ

ՈՐԲԵՐՈՒ ԱՐՏԱ - ՈՐԲԱՆՈՑԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԸ

Ճիպէլի Ամերիկեան որբանոցը ունեցաւ մօտ վեց տարուան կեանք։ Որբերուն թիւը, սկզբնական շրջանին հաղիւ քանի մը հարիւր, հետզհետէ հասնող կարաւաններու չնորհիւ, մինչեւ հաղար չորս հարիւրի պիտի հասնէր։ Այս թիւը կայուն պիտի չմնար. նոր եկողներու դիմաց, այլեւայլ պատճառներով որբանոցը ձգողներու կամ հեռացողներու թիւն ալ պակաս պիտի չըլլար։

Որբահաւաքման գործը եւ որբերուն տրուելիք խընամքին հետ անոնց ուսման եւ դաստիարակութեան հետ կապուած հարցերը եթէ մէկ երեսը կը կազմէին նիր իսթրիլիֆի ընդհանուր գործունէութեան, նոյն այդ որբերը կ'ընդհանուր պատրաստելով՝ կեանքի ասպարէզ նետելու պատասխանատու ծրագիրը կը կազմէր երկրորդ երեսը, որովհետեւ ինքնին հասկնալի էր, որ որբանոցը մնայուն եւ տեւական հանդամանք պիտի չունենար եւ որ անոր դերը ժամանակաւոր էր։

Այս պատճառով ալ որբանոցին մէջ գործադրութեան դրուած ուսումնական ծրագիրը եւ արհեստները անկաս-

կած որ թելադրուած էին հիմնական մտահոգութիւններէ : Նախ՝ ուսում տալ անխտիր բոլոր որբերուն . այնուհետեւ՝ հնարաւորութիւններ ստեղծել բոլոր այն ուսումնատենչ տղոց համար, որոնք որբանոցէն ետք, դուրսը, կարենային շարունակել իրենց ուսումը եւ մասնագիտութեան հասնիլ : Իսկ արհեստի հակում ունեցողներուն ձեռքը տալ արհեստ, որուն ապաւինած՝ կարենային իրենց գոյութիւնը պահել կեանքի պայքարին մէջ :

Այս նպատակներու իրականացման համար որբանոցի ուսումնական ծրագիրը հասցուած էր լրիւ երկրորդական վարժարանի մակարդակին, որուն շրջանաւարտները կրնային մտնել Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի հինգերորդ դասարանը :

Նախանձելի վիճակ մը կը ներկայացնէին նաեւ արհեստանոցը . որբանոցը ունէր բարեկարգ կօշկակարատուն, դերձակատուն, ատաղձագործարան, դարբնոց . ունէր փուռ, ջուլհականոց, կազմարարատուն . կարեւոր թիւ մը կը ներկայացնէին քարտաշ-որմնագիրները : Այս բոլոր արհեստանոցները կը գտնուէին վարպետ արհեստաւորներու դեկավարութեան տակ : Անկասկած, ոսկերչութիւն սորվելու փափաք ունեցողներ ալ կային, որոնք այդ արհեստը կը սորվէին դիւղի ոսկերիչներուն մօտ :

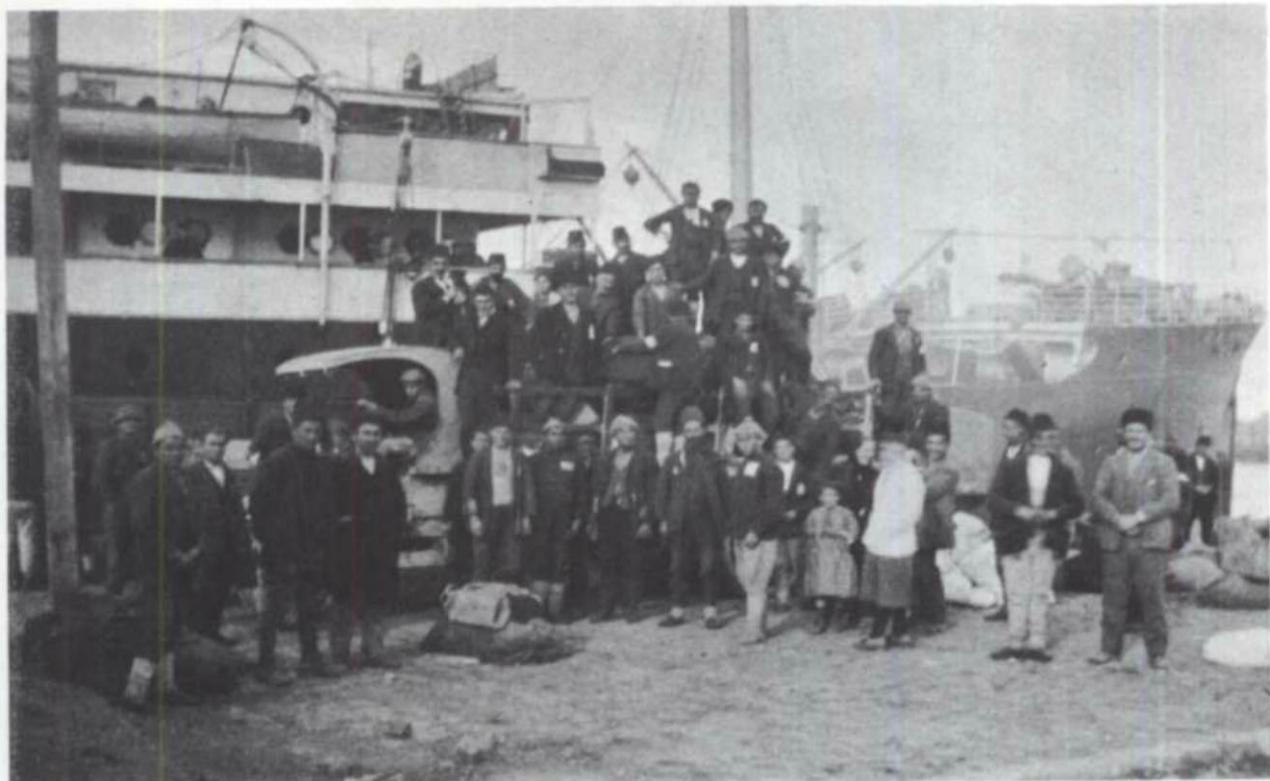
Այլ խօսքով՝ ուսում եւ արհեստներ կը դառնային այն զոյգ զէնքերը, որոնց շնորհիւ որբերը պիտի կրնային կեանքին նախապատրաստուիլ :

Որբերու անմիջական առօրեային հետ անոնց ապագայի մասին մտածելը Նիր Խոթ Ռիլիֆի գործը դուրս կը բերէր մարդասիրութեան սովորական սահմաններէն, տալու համար այդ գործին աւելի խորք, դարձնելու զայն աւելի բարձր չափի մարդկայնական մտածումի արտայայտութիւն իր ազնուագոյն առումին մէջ :

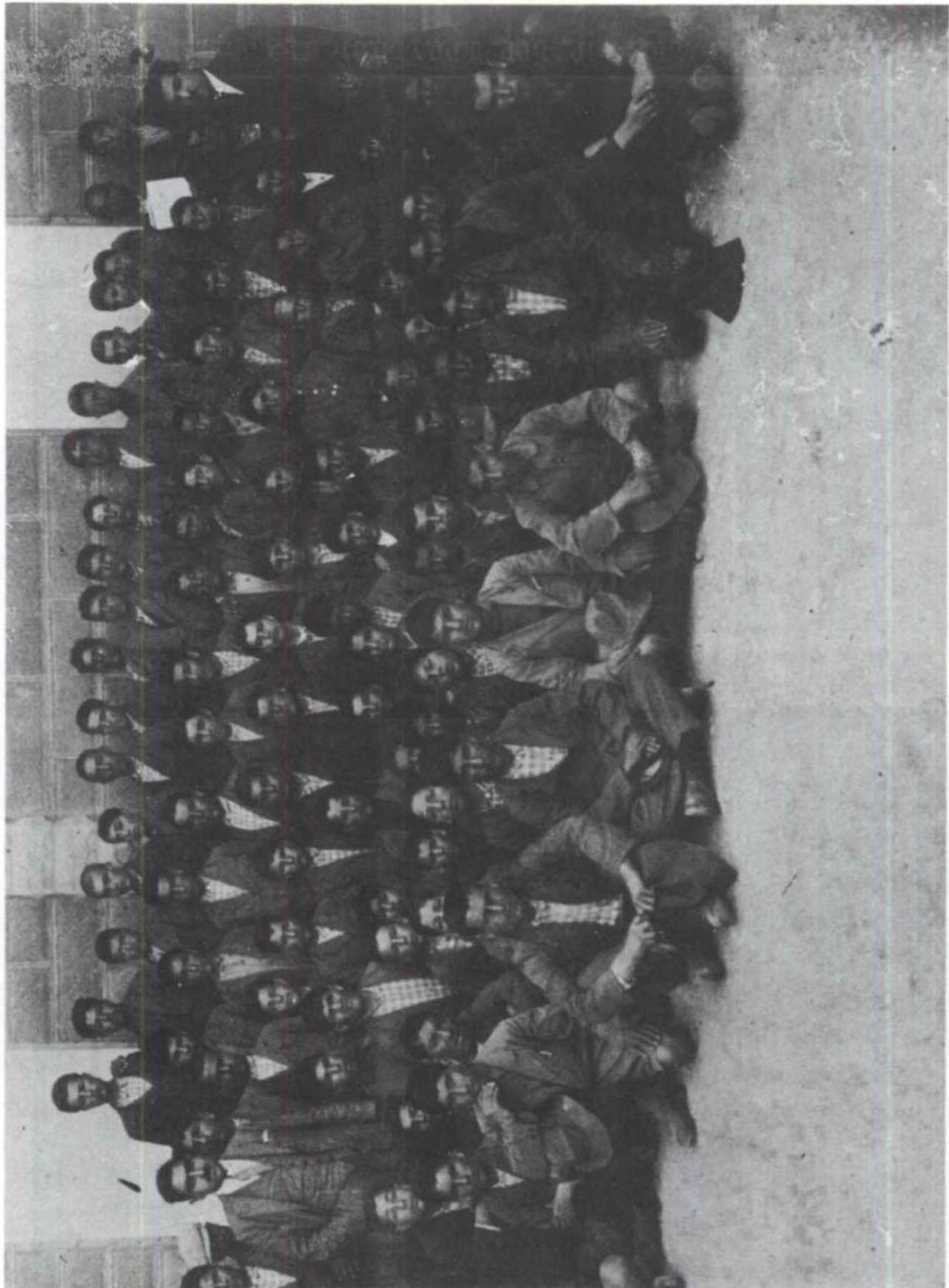
Որբանոցի փուռէն էր որբերուն կերած ամէնօրեայ հացը, որբանոցի արհեստանոցներէն դուրս կու գային որբերուն հազած հազուսաները, կօշիկը, գործածած անձեռոցն ու սաւանները, դասարաններու աթոռներն ու դրասեղանները եւ այլ կահերը, որբերու ճակտին քրտինքը կար բոլոր շինարարական աշխատանքներուն մէջ :

Աւելորդ է ըսել, թէ որբանոցէն հեռացող բոլոր որ-

ՃԻՊԵՑԼԻ ՈՐԲԵՐԸ ՖՐԱՆՍԱ ՄԵԿԱՌՈՒՄԻ ՊԱՀՈՒՆ:

: ԵՐԵՎԱՆ ՎԵՐԿՎՈՅ ՖԻՎԱԿԱՆՆԿԱ ՊՈՂՈՎ

բերը պատրաստուած չէին կեանքի պայքարին դէմ, մանաւանդ առաջին տարիներուն, երբ ուսումն ու արհեստները դեռ լաւապէս հիմնաւորուած չէին:

Հեռացողները կամ ծնողք եւ ազգականներ ունէին, որոնց մօտ կ'երթային, կամ իրենց տարիքին ու նախաձեռնութեան ոգիին ապաւինած՝ կ'ուզէին օր առաջ որբանոցէն դուրս գալ եւ օր առաջ իրենց ճակտի քրտինքով իրենց ապրուստը շահիլ: Պակաս թիւ չէին կազմեր այն որբերը, որոնք որբանոցին մէջ ծագած զոյզ յեղափոխութիւններու հետեւանքով կը հեռացուէին անարդարօրէն:

Այս թէ այն ձեւով՝ որբերը աստիճանաբար կեանքին կապելու մտածումը մնայուն մտասեւեռում մըն էր որբանոցի անօրէնութեան համար, որուն ուժ կու տարնաեւ Պէյրութի կեղրոնը:

Կամովին որբանոցը ձգողներուն կը հետեւէին տնօրէնութեան կողմէ պարբերաբար արձակուող որբերը, որոնք արդէն տարիքով հասուն կը համարուէին եւ արհեստներու մէջ ալ վարժ էին:

Արձակուող որբերուն կը տրուէին հագուստ-կապուստի եւ անկողինի կարելի յարմարութիւններ:

Պէյրութի այն կայանը, ուր կ'իջեւանէին որբերը, կը կոչուէր Սէնթ Ճէյմս, ծովափնեայ վայր մը, ուր կը մնային մինչեւ որ իրենց համար գործ ճարուէր:

Արձակուող բոլոր որբերը Պէյրութ չէին մնար. շատերը՝ համաձայն իրենց նախընտրութեան՝ կը մեկնէին Լիրանանի և Սուրիոյ այլեւայլ քաղաքները՝ Ճիւնի, Զահլէ, Թրիփոլի, Հալէպ, Դամասկոս: Քիչ չէին անոնք, որոնք կը մեկնէին Ֆրանսա, Հիւսիսային Ամերիկա եւ Հարաւային Ամերիկայի զանազան երկիրներ. այլ խօսքով՝ հոն, ուր գործ մը գտնելու կարելիութիւնները կը տեսնէին կամ հարազատներ ու ազգականներ կը գտնէին, ինչ որ շատ սովորական բան էր այդ օրերուն:

Փոքրաթիւ հեռացողներուն ձգած բացը այնքան զգալի չէր ըլլար. ատիկտ կը համարուէր բնական եւ առօրեայ կեանքի մէկ մասը:

Որբանոցը հիմքէն կը ցնցուէր, շանթահարիչ տըպաւորութիւն մը գործելով, երբ մէկ անգամէն, չորս հարիւր որբեր ֆրանսա կը փոխադրուէին, 1924ին, ֆրանսա-

կան կառավարութեան եւ Նիր Խոթ Ռիլիֆի Պէյրութի Կեղրոնին միջեւ գոյացած համաձայնութեամբ, որուն այդ օրերու հայ Ազգ. Իշխանութիւններն ալ հաւանութիւն ար- տած ըլլալու էին:

Ֆրանսա փոխադրուողները, մեծ մասով, արհես- տաւորներ էին. թէեւ արհեստ մը գիտալը մասնաւոր նը- շանակութիւն մը չունէր, քանի որ փոխադրուողները կը տարուէին Փրանսական գիւղական շրջանները՝ ագարակ- ներու մէջ աշխատելու:

Զափազանց ծանրակշիռ էր առնուած քայլը, քանի որ որրերուն մէջ կարեւոր թիւ մը կը կազմէին տարիքով փոքրերը, որոնք անծանօթ էին երկրին, անտեղեակ՝ լեզ- ուին, ժողովուրդին ու անոր բարքերուն: Տարտղնուած, ի- բարմէ հեռու, Ֆրանսայի խուլ անկիւններուն մէջ յայտ- նի էր թէ ինչ դառն ճակատագիր կը սպասէր իրենց: Ա- ռաջին օրէն պիտի կտրուէին իրենց ազգակիցներէն. ի- րենց մայրենի լեզուն պիտի բանառուէր իրենց բերնին մէջ իր տեղը զիջելով Փրանսերէնին, հայու տոհմիկ բարքերը պիտի խաթարուէին, անհետանային Փրանսական բարքին ու կենցաղին զօրաւոր ազգեցութեանը տակ:

Չորս հարիւր որրեր Փրանսական ագարակներ փո- խադրելու ծրագիրը յղացողները, հաւանաբար, մարդա- սիրական զգացումէ տարուած՝ չէին կրցած տեսնել կամ մտածել ձուլման այն հեռանկարին մասին, որ այնքան ա- նողոք կերպով պիտի զգացնէր ինքզինքը զեռ առաջին օ- րերէն իսկ:

Ագարակներու մէջ հաստատուած որրերէն պարե- րաբար ստացուած նամակներուն մէջ առատ արցունք կար, անչափ կարօտ, անսահման յուսահատութիւն: Մամուլին մէջ մութ ու մռայլ գոյններով կը պատկերացուէր այդ կեանքը եւ բողոքի ձայներ կը բարձրանային:

Շատ չանցած՝ կը հնչէր ահազանգը. եւ տասնեակ- ներով որրեր փախուստի ճամբան կը բռնէին դէպի մեծ կեղրոնները — Փարիզ, Լիոն, Մարոէյլ: Հետզհետէ փա- խուստը կը ստանար զանգուածային համեմատութիւն. քաղաքներու մէջ կը լեցուէին հարիւրաւոր որրեր, ուր նոյնպէս դժուարութիւնները ապրուստի, գործի, բնա- կարանի պակաս չէին, բայց քաղաքներուն մէջ կար հա-

յութիւն, կար հայ կեանք, կար եկեղեցի, մամուլ, կազմակերպուող հայրենակցական եւ միութենական կեանք. կային քաղաքական կազմակերպութիւններ, մշակութային կեանք: Մէկ խօսքով՝ հայկական միջավայրի մէջ ապրելու կարելիութիւն, որուն համար սլատրաստուեր էին որբեր:

Դէպի քաղաքներ խուժող որբերը գիտէին անկառկած, որ հոն դիւրատար պիտի չըլլար իրենց կեանքը. գիտէին, որ անհամար դժուարութիւններ կը սպասէին իրենց. մեծ ճիզ ու դիմազրական կորով պէտք է ցուցադրէին, մինչեւ որ իրենց համար ստեղծէին կեանքի յարմարութիւններ. գիտէին ու կամովին կը համակերպէին այդ բոլորին:

Ֆրանսահայ կեանքին մէջ նոր տարր մը, նոր շարժում մը ծնունդ պիտի առնէր շուտով. աշխոյժ, կեանքով, գործելու եռանդով տոգորուն, — Զափահաս Որբերու Միութիւնը — ԶՈՄ, Փարիզի մէջ, գրադէտ Շաւարչ Նարդունիի ղեկավարութեան տակ, որուն կորիզը պիտի կազմէին առաւելաբար, ազարակներէն փախուստ տուած ձիպէյլի որբերը: Շարժումը Փարիզի մէջ պիտի չքանտուէր. շուտով անոր ալիքները պիտի հասնէին Ֆըրանսայի բոլոր հայաշատ կեղրոնները — Լիոն, Մարսէյլ, Տեսին, ամէն տեղ աշխատելով համախմբել բոլոր որբերը: Իւրաքանչիւր շրջան կ'ունենար իր տեղական վարչութիւնը, կը ստեղծուէր բոլոր շրջանները համադրող Շրջանային Վարչութիւն: Միութիւնը ատեն մը ետք կ'ունենար իր թերթը՝ «Երկունք», որ իրբեւ ամսագիր, իր կանոնաւոր հրատարակութեամբ, իր թարմ եւ խոստմնալից բովանդակութեամբ կը դառնար հայելին նոր ստեղծուած շարժումին:

ԶՈՄ կը դառնար ոչ միայն նախկին որբերը համախմբող կազմակերպութիւն մը, այլ կը դառնար մանաւանդ կենզանի գործի, անվհատ պայքարի ուժ մը, որ իր գործօն մասնակցութիւնը կը բերէր հայ հանրային-հասարակական կեանքին:

Մամուլը, տարեց եւ երիտասարդ գրողներ եւ հանրային կեանքի ղեկավար մարդիկ, թիկունք կը կանգնէին այս առողջ շարժումին. մամուլը լայն կը բանար իր էջե-

բը՝ տալու համար ԶՈՄի գործունէութիւնը ֆրանսայի մէկ ծայրէն միւսը։ Որբերէն դուրս կու դային գրիչ բըռնողներ, որոնք իրրեւ գաւառական թղթակից սկիզբը, փորձառութիւն ձեռք կը բերէին գրելու, վերջը տալու համար պատմութիւնը դադիմի, ջարդի ճամբաներուն վրայ իրենց տեսած ու ապրած սարսափներուն։

**

Եթէ որբանոցը ձգելու որոշումը մասամբ որբերէն կու դար, որբերը արձակելու որոշումը սակայն, մեծագոյն չափով կու դար որբանոցի տնօրէնութենէն եւ շատ յաճախ կամակատար պաշտօնեաներու կամայականութենէն, որոնք, շատ անգամ, բնաւ նկատի չէին ունենար արձակուող որբերուն ո՛չ տարիքը, ոչ անոնց մտաւոր հասունութիւնը կեանքի պայքարին մէջ նետուելու պարագային։

Որբանոցէն դուրս եկողներուն առաջին կայանը Պէյրութն էր, ուր, ինչպէս ըսուեցաւ, Աէնթ ձէյմսի եւ նման մէկ-երկու հաստատութիւններու մէջ ատեն մը մնալէ եւ դործ մը ճարելէ ետք՝ պէտք է իրենց համար բնակարան ապահովէին ու հոն փոխադրուէին։

Արդար ըլլալու համար, հարկ է ըսել, որ Պէյրութ եւ Հալէպ հաստատուող որբերը բոլորովին իրենց բախտին պիտի չձգուէին։ Այս երկու քաղաքներուն մէջ Նիր Իսթ Ռիլֆի կեղրոններէն բացի, հայ ազգային մարմիններ, երիտասարդական կազմակերպութիւններ, անհատ ազգայիններ եւս իրենց կարելի միջոցներով պիտի ջանային օգտակար ըլլալ նոր կեանքի սեմէն ներս մտնող որբերուն։

Պէյրութ եւ Հալէպ նոր աշխարհներ էին որբերուն համար. նոր միջավայր ու մթնոլորտ, բոլորովին տարբեր որբանոցի անձուկ շրջանակէն։ Զկար այլեւս որբանոցային այն աղատ ու անկանող եռուղեռը։ Որբանոցէն դուրս կեանքը նոր հրամայականներ կը զնէր։ Այլեւս պիտի չունենային սեղանին վրայ պատրաստ հացը՝ եթէ չարաչար չաշխատէին։ Այլ խօսքով՝ կեանքը աշխատէին սիրով, եռանդով, առատ քրտինքով, որպէսզի առանց սնունդի, առանց բնակարանի չմնային։

Սկիզբը, հիմնական մտահոգութիւնը հաց մը ճարելը կ'ըլլար որբերուն համար: Գործին տեսակը, որքան ալ կարեւոր, նախապայման պիտի չըլլար, այդ պատճառով ալ, մանաւանդ արհեստ մը չունեցողները՝ պէտք է աշխատէին շինութեանց մէջ իրրեւ հասարակ գործաւոր, այս կամ այն առեւտրականին կամ արհեստաւորին մօտ իրրեւ աշկերա, տուներու մէջ՝ ծառայ:

Բարերախտ կրնային համարուիլ այն որբերը, որոնք առեւտրականներու մօտ կ'աշխատէին, աւելի բախտաւոր էին անոնք, որոնք արհեստ մը ունէին, կօշիկ կարել գիտէին, դերձակ, ատաղձագործ, երկաթագործ, փըռապան կամ ջուլհակ էին. անոնց համար գործ ճարելը աւելի դիւրին էր:

Դժբախտութիւն էր իրապէս, երբ արձակուողները ուղղակի դպրոցական նստարաններէն դուրս կու գային, առանց որեւէ պատրաստութեան, որոնց մէջ պակաս չէին երկչուանները, ինքնավստահութենէ, համարձակութենէ դուրկ տղաքը: Մեծ ճիգ ու աշխատանք պէտք պիտի ըլլար այդ տղոց մէջէն նկուն տրամադրութիւնը դուրս հանելու եւ կեանքի իրականութեան վարժեցնելու համար: Հարկ պիտի ըլլար երկար խօսիլ, սիրտ տալ, ճարպիկ, աշխատասէր, դործի մէջ յաջողած իրենց ընկերներուն օրինակը ցոյց տալով իրենց:

Գործի եւ ապրուստի չափ կարեւոր էր բնակարանի հարցը, որ որբերէն ամէն մէկուն համար կենսական նշանակութիւն ունէր: Ճիշդ է, որ որբերը իրենց աչքերով կը տեսնէին քաղաքին վողոցներուն մէջ լուսցնողները — տեղացի թէ դուրսէն եկած ուրիշ ազգի գաղթականներ, բայց իրենց հայու խառնուածքին խորթ էր վողոցի կեանքը: Այդ պատճառով ալ, հաւաքարար, ակումբներու մէջ սենեակներ կամ տունծին բնակարաններ վարձելով եւ իւրաքանչիւր սենեակի մէջ չորս, վեց, մինչեւ ութը հոգի տեղաւորուելով միասնարար ապրիլը աւելի նախամեծար կը համարէին:

Ասով՝ եթէ աժան բնակատեղի մը կ'ունենային, կ'ունենային նաև ընտանեկան կեանքով ապրելու քաղցրութիւնը եղբայրական մթնոլորտի մը մէջ:

Այստեղ ալ երեւան պիտի գար այն խիստ յուղիչ

պատկերը, ուր համեմատաբար լաւ օրավարձով աշխատողները սիրով իրենց հացը պիտի կիսէին անբաւարար ապրուստ ունեցող իրենց եղբայրներուն հետ, մինչեւ որ անոնք ալ ինքնարաւ դառնային:

* *

1925ին, բայց մահաւանդ 1926էն սկսած հազարաւորներու պիտի հասնէր Պէյրութ, Հալէպ եւ այլ քաղաքներու մէջ՝ արձակուած որբերուն թիւը: Ասոնց մէջէն արդէն, քանի մը տարիէ ի վեր որբանոցը ձգողներէն շատեր իրենց աշխատունակութեամբ եւ նախաձեռնող ոգիին ըրնորհիւ բաւական բարելաւ վիճակի հասեր էին: Շատերուն համար վերջ գտեր էր հասարակ գործաւորի կեանքը եւ զգալապէս աւելցեր էր արհեստաւորներու թիւը: Սկսեր էին արդէն սեփական գործի տէր արհեստաւորներ եւ մանր առեւտուրով զրազողներ մէջտեղ դալ: Պակսեր էր նաեւ այս ու այն առեւտրականին քով աշխատողներուն թիւը. ա'լ չկային ծառաներ:

Սեփական գործ, սեփական նախաձեռնութիւն. այս էր տիրապետողը գրեթէ ամէն տեղ: Աշխատանքը իր հրաշքը կը գործէր եւ ժամանակի ընթացքին, որբերը ոչինչէ կը ստեղծէին սեփական անտեսութիւն եւ սեփական բարեկեցիկ կեանք. դուքս կու զային ակումբներու եւ հաւաքական բնակարաններու սենեակներէն իրենց անձնական բնակարանը ունենալու, իրենց անձնական ընտանիքը կազմելու համար:

Միւս կողմէն, քիչ չէր թիւը այն տղոց, որոնք հաց մը ճարելով մէկտեղ բարձրագոյն մասնագիտական ուսուման մտասնեւումը ունէին: Ուսանիլ, ի՞նչ զոհողութիւններու գնով ալ ըլլայ. ուսանիլ եւ մասնագիտութեան մը հասնիլ: Սովորական մտածողներու համար անհեթեթ, ցնորական մտածում մը կրնար թուիլ ասիկա: Ի՞նչպէս կրնային մասնագիտութեան հասնիլ, երբ զուրկ էին ծնողական յենարանէն եւ օրուան կենսական հացէն. ո՞վ պիտի հոգար իրենց հացը, հաղուստ-կապուստը, բնակարանի վարձքին հետ նաեւ կրթաթոշակը:

ՀիՊԵՑԻ ՈՐՔԱՆՈՑԻ ՍԱՆՅԲ, ՈՐՈՆՔ 1923ԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅՈՒՆ ՀԱՄԱԼՍՐԱԿԱՆ HIGH SCHOOLԻ
ԱԿԱՐՏԱՎԱՆ ԴԱՍՐԱՎԱՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒՑԱՆ:

Զարգար Տարագնիան, Յովհաննես Շահաման, Զաքար Տարագնիան, Զաքար Տարագնիան, Գրիգոր Գևորգյան, Մինսո Մամբուրիան, Զաքար Տարագնիան, Յովհաննես Շահաման, Գրիգոր Գևորգյան, Յովհաննես Շահաման, Մինսո Մամբուրիան, Մինսո Մամբուրիան, Մինսո Մամբուրիան, Մինսո Մամբուրիան, Մինսո Մամբուրիան, Մինսո Մամբուրիան, Մինսո Մամբուրիան:

ՆԻՐ ԻՍԹ ԼԻԿԻ ՀԱԼԵՊԻ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ ,
ՄԵՇԱՄԱՍՆՈՒԹԵԱՄԲ ՆԱԽԿԻՆ ՃԻՊԵՑԼՅԻՆԵՐԵ :

ՀԱԼԵՊԻ «ՃԻՊԵՑԼ» ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

Եթէ, որբանոցի Գրական Ակումբը եւ Նիր-Իսթ Ռի-
լիֆի Պէյրութի կեղրոնը որոշ օժանդակութիւն մը ցոյց
կու տային, գործին ամբողջ ծանրութիւնը սակայն
կ'իյնար ուսանելու հետամուտ ազոց վրայ: Դիմում-
ներ, խնդրանքներ այս ու այն անձին կամ հաստատու-
թեան, համալսարանէն ներս ամէն տեսակ աշխատանք
կատարելու պատրաստակամութիւն, ամառները աշխատե-
լով՝ ուսման թոշակի ապահովում, ծայրայեղ սովա-
ծութեան մէջ իսկ յամառ կերպով ուսումը շարունակելու
անվհատ կամք, նոյնիսկ արեան վաճառում քանի մը օր-
ուան հացի համար, երբ այդ արխոնը նուազագոյնին իջած
էր իրենց երակներուն մէջ:

Հացի եւ այլ կարիքներու անյաղթահարելի դժուա-
րութիւններէն զգեանուած քանի՛ քանի ուսանողներ, ար-
ցունքը աչքերնուն կը ստիպուէին կիսատ ձգել ուսումը
ու ճարահատ՝ կ'իյնային հացի փնտոտուքի ետևէն: Իսկ ա-
նոնք, որոնք կը յաջողէին յաղթահարել իրար հրմշտկող
դժուարութիւնները՝ կը շարունակէին իրենց ուսումը: Տա-
րիները կը թաւալէին իրար ետևէ, եւ մասնագիտական
վկայականով պատկուած՝ դուրս կու զային րժիշկներ,
զեղագործներ, ատամնարոյժներ, երկրաչափներ, հաշ-
ուագէտներ, քիմիագէտներ, դաստիօս-ուսուցիչներ, Պէյ-
րութի Ամերիկան համալսարանէն:

*
**

Պէյրութի, Հալէպի եւ այլ քաղաքներու մէջ ցըր-
ուած ձիսլէյլի նախկին սաները, որբանոցէն զուրս զալուն՝
իրենց առաջին մտածումը եթէ իրենց օրապահիկը ապա-
հովելը կ'ըլլար, իրենց երկրորդ մտածումը կ'ըլլար նետ-
ուիլ հայ հանրային-հասարակական կեանքին մէջ:

Այդ ժամանակները արդէն կային կամ կազմուելու
վրայ էին զանազան հայրենակցական միութիւններ, երի-
տասարդական կազմակերպութիւններ, որոնց մէջ աչքի կը
զարնէին Հ.Յ.Դ. Պատանեկան միութիւնը, Որբերու Բնդ-
հանուր Միութիւնը — Near East League — Նիր Իսթ Ռի-
լիֆի հովանաւորութեան տակ, քիչ մը աւելի ուշ՝ Զափա-

Հաս Որբերու Միութիւնը։ Իւրաքանչիւր միութիւն ունէր իր ակումբը, գրադարանը, թերթը, միութենական եռուն գործունէութիւնը։ Հ. Յ. Պատ. Միութիւնը ունէր իր «Ովասիս»ը, Որբերու Ընդհ. Միութիւնը՝ իր «Որբաշխաբհ» Աստղ»ը։ Այս վերջին միութիւնը ունէր նաև իր նուազախումբը։ Գործիքները ճիպէյլի որբանոցի գործիքներն էին, որ որբանոցի փակումէն ետք, գրադարանին հետ, փոխանցուեր էր այս միութեան։

Որոշ ժամանակ մը երիտասարդական այս կազմակերպութիւններուն մէջ ամէնէն աւելի ծաւալուն գործունէութիւն ունեցողը կ'ըլլար Որբերու Ընդհ. Միութիւնը, որուն կու գային անդամակցիւ հետղհետէ փակուող միւս որբանոցներուն սաները, բայց այս միութեան գործունէութիւնը երկար պիտի չտեւէր. հազիւ քանի մը տարի. օժանդակութիւնը երբ կը դադրէր և միութեան մէջ ալ զաղափարական խլրառումներ ծայր կու տային, ակումբները կը փակուէին և անդամները կը ցրուէին՝ երթալ ստուարացընելու համար շարքերը Հ.Յ.Պ. Պատ. Միութեան, Հ.Մ. Ք. Մ. ի, ԶՈՄի եւ մասնակի բնոյթ կրող «Կրթասիրաց» եւ այլ միութիւններու՝ այդ կազմակերպութիւններուն մէջ գտնելով զիրենք խանդավառող գաղափարներուն գոհացումը եւ այդ կազմակերպութիւններուն մէջ սպառելով որբանոցէն բերուած ազգայնական ողին եւ հայրենասիրական շունչը։

Այդ միութիւններուն ակումբները կը դառնային տենդու գործունէութեան դաշտ։ Անդամական հանդիպումներ, ժողովներ, գիշերային դասընթացքներ, հրապարակային դասախոսութիւններ, վիճարանական ասուլիսներ, լսարաններ, թատերական ներկայացումներ, ազգային տօնակատարութիւններ, մարզական լայն գործունէութիւն։ Պատ. Միութիւնը նոր ճիւզաւորումներ կ'ունենար իիրանանի եւ Սուրիոյ բոլոր հայաշատ կեզրոններուն մէջ, Հ. Մ. Ք. Մ. կը դառնար համահայկական իմաստով մարդական մեծ կազմակերպութիւն մը՝ մարզախաղերու գրեթէ բոլոր տեսակներու կիրառումով։

Որբերը համախմբող միութիւն մը կը դառնար նաև Զափահաս Որբերու Միութիւնը՝ կապուած Փարիզի կեղրոնին. մասնաւորապէս Պէյրութի եւ Հալէպի մէջ կ'ունե-

ՃիՓէՑԼԻ ՈՐԲԵՐԸ ՓԱՐԻԶԻ ՄԵԶ :

ՃիՓէՑԼԻ ՈՐԲԵՐԸ ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՄԵԶ , 1928ԻՆ :

ՃԻՊԵՑԼԻ ՈՐԲԵՐԸ ՊԵՑՐՈՒԹԻ ՄԵԶ :

նար եռուն գործունէութիւն միութենական, մշակութային եւ մարզական գետիններու վրայ:

Իրիկունները, գործէն ետք, որբերու կեանքը կ'անցնէր ակումբներու մէջ — գիշերային դասընթացքներ, դրքի, թերթի ընթերցում: Ակումբները քիչ քիչ գուրս կու դային սովորական հանդիսպումներու եւ ժողովներու վայր դառնալէ, դառնալու համար դաղափարական դպրոցներ: Այս ակումբներու մէջ կը թրծուէին որբերուն հոգիները դաղափարական շունչով, հոս է, որ կը ճշդուէին որբերէն ամէն մէկուն դաղափարական դիմագիծութիւնը:

Տարիներուն հետ միութենական գործունէութիւնը նեղ ու սահմանափակ պիտի թուէր այլեւս իրենց սպառում չճանչցող եռանդին առջեւ: Վերջ պիտի գտնէին պատանեկան տարիքին հետ պատանեկան հետաքրքրութիւնները: Նախկին որբերը պիտի հասուննային տարիքով, փորձառութիւնով, հետաքրքրութիւններով. պիտի ունենային աւելի լայն հայեացք հայ կեանքը յուզող հարցերուն նկատմամբ: Ալ պիտի դառնային հայ՝ մարդ, հայ մարդու դաղափարական կեցուածքով:

Եւ ուր ալ գտնուէին անոնք, Լիբանան թէ Սուրիա, Ֆրանսա, Հիւսիսային եւ Հարաւային Ամերիկաներ կտմ այլուր, շեշտուած անհատականութեամբ մը պիտի զգացընէին իրենց ներկայութիւնը հայ ազգային, հասարակական, քաղաքական, դաղափարական, մշակութային, մարդական եւ այլ կալուածներու մէջ:

Այն դաստիարակութիւնը, այն շունչն ու ողին, որ անոնք ստացեր էին որբանոցի համեստ յարկին տակ, ժամանակի ընթացքին ոչ միայն պիտի չխամբէին, ոչ միայն պիտի չգիմազեղծուէին իրենց հոգիներուն մէջ, այլ ընդհակառակը, պիտի բիւրեղանային, դարձնելու համար զիրենք հաստատուն նկարագրի տէր մարդիկ, իրենց նահատակ ծնողներուն հաւատաւոր շառաւիղներ:

12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԵՐ

தக்காலிகமாக

«ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ»ի խմբագրութիւնը մասնաւոր կարեւորութեամբ կը ներկայացնէ յուշերու եւ ապրումներու այս բաժինը, տըրւած ըլլալով, որ շատ քանի կայ անոնց մէջ որրանոցի առօրեային հետ կապուած։ շատ քանի, որ քէեւ անմիջականօրէն պատմութեան շրջագծին մէջ չիյնար, քայց պատմութիւնը ամբողջացնելու տեսակէտէն յաւելեալ հարստութիւն մը կը քերէ։

Յուշագրողներուն մէջ կան արդէն անպարհզով զրողներ, որոնք տարիներու անցեալ եւ ստեղծագործական վաստակ ունին, ուրիշներ՝ առանց զրական յաւակնութեան՝ իրենց պարզուկ գրչով տուած են կենդանի եւ իրական պատկերը որրանոցային կեանքի այս կամ այն երեսին, այս կամ այն հարցին, որոնք իրենց կեանքը եղան, որոնցմով ապրեցան, տագնապեցան ու հպարտացան։

ՄԵԾ ՄԱՐԴԸ

Կեանքը միօրինակ էր որբանոցին մէջ։ Տարուան բոլոր եղանակներուն կը տիրէր գրեթէ նոյն առօրեան՝ դանդաղ, խամրեցնող, ողեւորութենէ զուրկ։ Ամառը մանաւանդ՝ կը դառնար դաժան, անտանելի։ Արեւը իր ամրողջ կրակը կը թափէր մեր դլխուն՝ ոխակալ մոլուցքով մը։ Է՛ւ, որբ էինք չէ՞...։ Բայց, հակառակ հեղձուցիչ տաքին, կը սիրէինք վազվզել արեւին տակ, ու քրտնախառն փոշին կ'այլակերպէր մեր դէմքը, անձանաչելի դարձնելու աստիճան։ Այդ պահուն, մենք կը նմանէինք մոխիրի մէջ տաղլտկած անասուններու, որոնց աչքերը միայն կը փայլէին։ Կ'եփէինք այդպէս՝ արեւին տակ, եւ ամէնէն աւելի կ'եփէին մեր ոտքերը. կարծես հնոցէն նոր հանուած մոխիրներու վրայ կոխէինք։ Այդչափ տաք կ'ըլլար աւազը։

Երբեմն, սակայն, կարծր ու տաղտկալի այդ կեանքին մէջ կը յայտնուէին փոքր անակնկալներ, բերելով մեղի ուրախութեան պէս բան մը, արթնցնելով նոր հետաքրքրութիւններ։

Կը պատահէր որ, դուրսի աշխարհէն մարդ մը, չես գիտեր ո՛ր հովէն քշուած, դար այցելելու մեր որբանոցը։

Տեսուչ կայծակեանը այդ հիւրին ցոյց կու տար որբանոցին ներկայանալի վայրերը. մինչ մենք, տասնեակ մը քայլ հեռուէն, կը հետեւէինք իրենց, հիացիկ մեր նայուածքները ուղղած այդ երանելիին, որ մեզի համար հըրաշալիքներով լեցուն աշխարհէ մը կու դար:

Յանդուզն քանի մը տղաք մեզմէ՝ կը փորձէին մօտէն հետեւիլ հիւրին, եւ անոր հագուստ-կապուստը կամ զարդեղէնները լաւ մը զննելէ ետք կը վերադառնային, պատմելու մեզի իրենց տեսածներուն մասին, հեքիաթային համեմատութիւններով։ Այդ միջոցին, Պր. կայծակեանը սպաննալից նայուածք մը կը ձգէր մեր վրայ, որպէսզի հեռու մնայինք հիւրէն։ Եթէ չբաւէր այդքանը, կը յանդիմանէր անահ խիզախները բարձրածայն, յետոյ ժպտադէմ, հլու նայուածքը հիւրին, կը շարունակէր իր խօսակցութիւնը որբանոցին առընչութեամբ։

Կը մեկնէին հիւրերը. ու միապաղաղ առօրեան կը վերադառնար մեզի, աւելի յուսահատական։

Օր մը, սակայն, հիւրերէն մէկը անչափելիօրէն ուրախացուց մեզ. եւ այդ ուրախութիւնը օրեր շարունակ ուրախութեան նիւթ դարձաւ մեզի համար, մինչեւ որ ուրիշ անակնկալ դէպք մը զբաւեց անոր տեղը մեր մտքին մէջ։

Բնաւ չեմ կրնար մոռնալ։ Զիւնասպիտակ զգեստներով ու յարդէ գլխարկով՝ մեծազանգուած մարդ մըն էր ան ու կը շրջէր որբանոցին բակին մէջ, այս անգամ՝ ամերիկացի տնօրէնին, Մր. Թրէվիզին ընկերակցութեամբ։ Սովորականէն աւելի չեշտուած էր մեր հետաքրքրութիւնը, որովհետեւ կը զգայինք թէ շատ կարեւոր անձնաւորութիւն մըն էր այդ նոր հիւրը, քանի որ տնօրէնը կ'առաջնորդէր զինք։

Երեկոյեան, ընթրիքի պահուն, կրկին երեւցաւ ան, Մր. Թրէվիզին եւ Պր. կայծակեանին հետ։

Շքախումբը անցաւ մեր խիտ շարքերուն մէջէն ու կանգ առաւ ճաշասրահին արեւելեան կողմը։ Հիւրը չէր դադրեր ժպտելէ, Մր. Թրէվիզին աչքերը կը կայծկլտային, մինչ Պր. կայծակեանը կանգնած էր մէկ կտոր, պատույ պահակի մը պէս լուռ եւ անշարժ։

Երբ կատարեալ էր լուռութիւնը, Մր. Թրէվիզը սկը-

սաւ խօսիլ թաւ ու լեցուն ձայնով մը: Պր. Կայծակեանը, նայուածքը տնօրէնին, կը թարգմանէր անոր խօսքերը բառ առ բառ, ջանալով նոյն ատեն՝ իր զէմքին տալ միւսին արտայայտութիւնը, կատարեալ նմանողութեամբ:

Տնօրէնը խօսեցաւ երկար, ա'յնքան երկար՝ որ մենք դարձանք այլեւս անհանդարս, իսկ հիւրը, ժամացոյցին ոսկի շղթային հետ խաղալէն ձանձրացած, սկսաւ տեղափոխել փողկապին ոսկի գնդասեղը: Երկար ու մանուածապատ այդ խօսքերէն ես կրցայ հասկնալ ա'յնքան միայն՝ թէ ամերիկացի մըն էր հիւրը ու Մերձ. Արեւելք եկած էր իրեւ զրօսաշրջիկ:

«Մեծ մարդ է այսօրուան մեր հիւրը», վերջապէս եզրակացուց Մր. Թրէվիզ: «Իր առատաձեռն նուէրին շընորհիւ կարելի եղաւ այսօրուան ձեր ընթրիքը պառողով օժանել»:

Ճիշդ այդ բոպէին, տասնապետները կը մտնէին ճաշաբահէն ներս, խոչոր տոպրակներ շալկած:

Ի տես խնձորի պարկերուն, ծայր տուաւ խելայեղ ծափահարութիւն մը: Ոմանք ոտքի կը ցատկէին իրենց ուրախութենէն, ուրիշներ աջ ու ձախ կ'իյնային, իսկ շատեր, իրենց ձեռքերը դրօշակի պէս ճօճելով, «հուռուա՛» կ'աղաղակէին, մինչ հիւրը առատ ժպիտներ կը բաշխէր շուրջը, «անոյշ ըլլայ», ըսելու պէս:

Բաժնեցին խնձորները . . . :

Իմ բաժինս սեղմած էի ավերուս մէջ: Անսովոր կերպով հաճելի զգայութիւն մը կ'անցնէր ավերէս ու կը տարածուէր մարմինիս յետին մասնիկներուն: Կը չոյէի անոր վարդապոյն մաշկը դուրդուրանքով: Քանի մը անդամ տարի զայն քիթիս ու խորունկ ներշնչեցի:

Առաջին անդամն էր որ կ'ունենայի վայելքը ասուածային այդ բոյրին: Կարծես փոխադրուած ըլլայի ու բաշին մը, անծանօթ երանութիւններով լեցուն:

Ինծի սեղանակից տղաքը սկսեր էին հեթանոսական ախորժակով մը ուտել խնձորի իրենց բաժինը. մինչ ես կը վարանէի դեռ խածնելու իմինս, վախնալով որ չուտով վերջ գտնէր անաշխարհային այդ վայելքը:

Սակայն միտք մը սարսափեցուց զիս: Քիչ ետք, երբ դուրս գայինք ճաշաբահէն, ստահակ մը կընար խլել զայն

ձեռքէս, ինչպէս կը պատահէր յաճախ, երբ մէկը հացի չերտ մը հանէր դուրս:

Խնձորս կորսնցնելու վախէն մղուած, սկսայ կատաղօրէն խածնել զայն: Կ'ուտէի անկուշա ախորժակով մը, ու ճաշասրահի բոլոր տղաքը կ'ուտէին ճիշդ ինծի պէս, խուճապահար աճապարանքով: Նոյն միջոցին հիւրը մերթ կը ժպտէր, մերթ տիրական նայուածք մը կը ձգէր մեր վրայ, ու երբեմն ալ, տնօրէնին դարձած, մատնացոյց կ'ընէր այս կամ այն տղան, որ ուտելու շատ ինքնատիպ եղանակով մը ուշադրութեան կ'իյնար:

Երբ լափած էինք ամէն ինչ, նոյնիսկ միջուկը խընձորին, Մր. Թրէվիզը տասնապետներուն միջոցաւ հասկըցուց մեղի որ չնորհակալութիւն յայտնէինք հիւրին:

Ու մենք, շեփորներու պէս լայն բացած մեր բերանները, թնդացուցինք ճաշասրահը.

— Շնորհակալ ե՞նք...: Շնորհակալ ե՞նք...:

**

Այդ մեծ դէպքին վրայէն անցած էին քանի մը օրեր: Սեպտեմբերի տաքը անողոք ուժգնութեամբ մը կը ճնշէր որբանոցին վրայ: Միջոցը կը հեւար ծանր շունչով մը. կը հեւայինք նաեւ մենք, պատերու շուքին տակ սըք-լած:

Աւազին վրայ վուուեր պառկեր էի, ու կոպերս դարձեր էին կապարէ կափարիչներ՝ աչքերուս վրայ, երբ դասընկերներէս մէկը եկաւ աւետելու թէ նորէն մեծ մարդ մը պիտի այցելէր մեր որբանոցը: Բարձրագոյն դասարանի տղոցմէ էր լսած:

Վեր ցատկեցի եւ սկսայ վազել: Ի՞նչ հոգ թէ աւազը կ'այրէր ներբաններս: Ինձմէ ներս արթնցած էր պատկերը այն միւս «մեծ մարդ»ուն, որ խնձոր էր նուիրած մեղի. եւ այդ պառողին անմահական համը կը զգայի նորէն քիմքիս վրայ:

Երբ հասայ, բազմութիւն մը արդէն խոնուած էր տնօրէնին բնակարանին առջեւ: Վերի դասարանի տղաք

էին մեծ մասամբ, հասակաւոր ու մարմնեղ։ Անոնց քով
ես գաճաճ մըն էի. դունչս հազիւ կը հասնէր իրենց թի-
կունքին։

Մտեր էի այդ խաժամուժին մէջ. վերէն արեւը կը
թափէր գլխուս իր կրակը որ դժոխքէն էր փոխ առեր կար-
ծես, ու շիկացած աւազը կ'այրէր ոտքերս։ Հո՛գ չէր սա-
կայն. պիտի տեսնէի նոր «մեծ մարդ»ը, որ ով գիտէ ի՛նչ
տեսակ պառող պիտի նուիրէր մեղի. . . . Ապահովաբար այն
ազուոր տեսակներէն՝ զորս պատահաբար կը տեսնէինք
խանութներու մէջ, երբ առիթը տրուէր մեղի դուրս ելլե-
լու որբանոցէն։ Կ'երեւակայէի խոշորկեկ զեղծ մը ափե-
րուս մէջ, եւ կամ տանձ մը՝ որուն կակուղ միսերուն պի-
տի միրճէի ակոաներս։

Շունչս կը կորէր, ուրախութենէ՞ս թէ շուրջիննե-
րուս սեղմումէն — ժամանակը չէր ստուգելու։

Ահա հեռուէն բարձրացաւ փոշիի ամպ մը, որ հե-
տրզհետէ կը ծաւալէր ու կը մօտենար մեղի։

«կու գա՛յ, կու գա՛յ. . . .», բարձրաձայն ձայներ ա-
մէն կողմէ։

Բազմութիւնը դարձաւ աւելի անհանդարա։ Դոնա-
պանը կը պոռար շարունակ որ ճամբայ բանայինք, մինչ
մենք կը շարժէինք ետ ու առաջ, զիրար հրմշտկելով, ի-
րարու սպառնալով։

Գլուխս խրեցի «խոշոր» տղոց իրաններուն միջեւ ու
յաջողեցայ բանալ փոքր պատուհան մը ինծի համար։

Փոշիի ալիքները հասան մեղի, յետոյ եկաւ ինքնա-
շարժն ալ։ Դոնապանը փութաց բանալ դուռը։ Ամէնէն
առաջ երեւցաւ Մը. թրէվիզին տիկի պէս ուռած փորը,
որ դժուարութեամբ դուրս կու գար ինքնաշարժէն։ Տնօ-
րէնին կը հետեւէր բարձրահասակ, նրբակազմ, տժգոյն
դէմքով մարդ մը, որ ակնոցներ ունէր, յարդէ գլխարկ մը
եւ փոքր, քառակուսի պեխ մը, հազիւ ոունդերուն սահ-
մանը անցած։

Ես չկրցայ մասնակցիլ ծափահարութեան, որովհե-
տեւ կաշկանդուած էին ձեռքերս։

Այդ «մեծ մարդ»ը չունէր միւսին նման շողշողուն
զգեստներ, ոչ իսկ ժամացոյցի ոսկի շղթայ մը, կամ փող-
կապի զարդասեղ մը։ Ժպիտ չկար դէմքին վրայ։ Բնդհա-

կառակն, ունէր դառնացած ու սպաւոր արտայայտութիւն մը, որ շատ յուսագրիչ չէր երեւար:

Կեցաւ լուռ, անշարժ. կարեկից նայուածք մը ձգեց մեր վրայ, յետոյ ձեռքը երկարեց իրեն շատ մօտիկ տղու մը, փայփայեց ուսը՝ ձեռքի գորովագին շարժումով, հարցուց անունը ու տարաւ ձեռքը գրպանին:

Անկասկած, կը մտածէի, նուէր մը պիտի տար այդ տղուն, որ իրեն այդպէս մօտ գտնուելու բախտաւորութիւնը ունեցեր էր: Ուզեցի ես ալ հասնիլ առաջին գիծին, անմասն չմնալու համար այդ նուէրէն: Առջեւս կեցող խոշոր տղայ մը թոյլ չէր տար որ յառաջանայի:

Մեծ ճիգով մը թափ տուի անդամներուս, կատաղօրէն մխրճեցի գլուխս, մինչեւ որ ճեղքեցի «մեծ» երուն պատնէշը: Շապիկս պատռեր էր վերէն վար, բայց ես կըրցեր էի հասնիլ հիւրին շատ մօտիկ տեղ մը: Նայուածքը դարձուց նաեւ իմ վրաս: Որչա՞փ թախիծ կար այդ նայուածքին մէջ, ու թարթիչները խոնաւ էին կարծես: Հանեց ձեռքը գրպանէն ու թաշկինակով սրբեց ճակատին քրտինքը, դէմքը, աչքերը . . . :

Միւս տղուն եւ իմ նայուածքները մնացին կառչած անոր թաշկինակին:

Վերի դասարանի տղաքը կրկին ծափահարեցին: «Կ'ուզե՞նք, կ'ուզե՞նք», կը պոռային անոնք: Ես ալ մխցուցի ձայնս իրենց՝ առանց որոշապէս դիտնալու թէ ի՞նչ էր որ կ'ուզէինք:

Մր. Թրէվիզը բարձրացուց ձեռքը, լուսթիւն պատուիրեց ու յետոյ հրամայեց որ ցրուինք:

Հիւրը վեր առաւ գլխարկը, ճօճեց օդին մէջ քանի մը անդամ, փորձեց ժպտիկ մեզի եւ ուղղուեցաւ դէպի տնօրէնին բնակարանը:

Հերաթափ էր գլուխը, մինչեւ մօտերը ծոծրակին:

Ոմանք ծիծաղեցան, ուրիշներ ծափահարեցին խելայեղ. իսկ ես՝ թէ՛ ծիծաղեցայ, թէ՛ ծափահարեցի, խորհելով թէ ծիծաղելի եւ ծափահարելի բան մը պատահած էր:

Ցրուեցանք . . . :

Մինչեւ ընթրիքի պահը, երջանիկ ակնկալութիւններ թեւ կու տային մտածումիս: Պիտի գային Մր. Թրէ-

վիզը և Պր. Կայծակեանը, իրենց հետ ունենալով օրուան հիւրը: Մր. Թրէվիզը պիտի խօսէր անգլերէն, ու Պր. Կայծակեան պիտի թարգմանէր: Թերեւս խօսէր նաև հիւրը, քանի որ «Հայ է» կ'ըսէին: Յետոյ... պիտի բաշ-խուէր պտուղը...:

Այդ երեկոյ, սակայն, մեր ընթրիքը անցաւ ան-շուք, կարծէք սովորականէն ալ աւելի: Ոչ ոք երեւցաւ, ու ոչ մէկ խօսք եղաւ պտուղի մասին:

Ընթրիքէն ետք, մեծ յուսախարութեան մը տըրտ-մութիւնը պատեց հոգիս: Ինծի այնպէս կը թուէր թէ մէ-կը ձեռքէս բռնի առեր էր իմ արդար իրաւունքս:

Յուսախարութեանցաւը դեռ չէր մեղմացած իմ մէջ, երբ, յաջորդ առաւօտուն, զործով մը զացի եղրօրս քով: Գիրք մը բացած կը կարդար բարձրածայն.

«Աւելի՝ արագ քան նետն աղեղին,
Աւելի՝ աշխոյժ քան իր յոյսն անսանձ»...

Իմ ներկայութենէս խանդավառուած՝ քիչ մը եւս
բարձրացուց ձայնը.

«Զոր տարիներով մեծցուց կարողին,
Օտար երկինքի մը տակ անքափանց»...

Յետոյ, ինծի դառնալով՝

— Գիտե՞ս, երէկ ես այս մեծ մարդը տեսայ, — ը-
սաւ հպարտօրէն, մատը լուսանկարի մը վրայ դրած:

Նայեցայ: Ակնոցաւոր, նիհարակաղմ, քիչ մը խըս-
տաղէմ, քառակուսի պեխերով մարդ մըն էր ան, երէկ-
ուան իմ տեսածս՝ ճիշդ ու ճիշդ: Կարդացի անունը՝ Վա-
հան Թէքէեան:

Կարեւորութիւն չտուի, չհետաքրքրուեցայ: Ի՞նչ օ-
գուտ իր մեծ մարդ ըլլալէն, քանի որ պտուղը մը անգամ
չէր նուիրած մեր սեղանին:

Երեսուն տարի առաջ էր ատիկա: Տարիներ ետք,
զգացի, զիացայ, թէ ամբողջ մրգաստան մը նուիրեր էր
ան մեղի, աղզին բոլոր զաւակներուն. մրգաստան մը՝
մշտաղալար ու պտղառատ: Հիմա, ամէն անգամ որ կար-

*դամ քերթուած մը թէքէեանէն, կը կրկնեմ մտովի, ի՛ր
իսկ բառերով.*

Մէյ մէկ պառող զոյնզզոյն՝ բոլոր բառերը ահա',
Հիւթե՛ղ բառերդ՝ զորս այնիա՛ն հասունցուցին արեւներ,
Բառե՛րդ՝ որոնք այս պահուս շրբանցս վրայ եմ բռներ,
Բառերդ՝ որ ժիմս կ'օծեն ու կը սփոփի՞ն սիրտս հիմա...» :

*Ու չեմ ըսեր այլեւս. «Ի՞նչ օգուտ՝ իր մեծ մարդ
ըլլալէն...»:*

ՏԻԳՐԱՆ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

ԵՍ ՃԻՊԷՅԼԻ ՈՐԲԵՐԷՆ ԵՄ

Մենք բախտաւոր որբեր էինք, որովհետեւ թուրքը կառչելիք քղանցք մը ձգած էր մեզի: Քղանցքին տէրն էր դժբախտ որբը: Չորս քաղցած ու կոկոան մանուկներ, փարած էինք մօրս քղանցքին ու հողէառ տղբուկներու պէս, շիթ առ շիթ, կը սպառէինք անոր հողին: Մօրս համար, բոլոր ելքերն ալ փակ էին, բացի վեր տանող ճամբէն՝ ազօթելու եւ կամ անձամբ երթալու, Ամենակալին քով:

Մայրս շա՞տ լացաւ, շա՞տ ազօթեց, բայց երբեք ազատաբար մահը օգնութեան չկանչեց: Չորս որբերով չէր կրնար մեռնիլ, չէր կրնար թուրքը զուարճացնել: Հարէմներով յղփացող թուրքը չէր գիտեր, թէ հայ մայրը անմահ է: Մայրս կը հաւատար յարութեան հրաշքին: Չորս որբերով նետուեցաւ փոթորիկին մէջ, քալեց սուխններու եւ ևաթաղաններու դէմ, մտրակներու եւ սմբակներու տակէն, մբրիկներու եւ անապատներու մէջէն: Գործածեց եղունգ ու ակուայ, բոռնցք ու խելք. եղաւ լուացարար ու աղբահաւաք, բեռնակիր եւ մեռելաթաղ: Մէկ տարեկան աղջիկը թաղեց անապատի աւազներուն մէջ ու շարունակեց քալել: Քալեց, քալեց ու հասաւ ճամբու առաջին հանգըրուանը՝ զարմացնելով թուրքն ու Ամենատեսը: Առա-

ջին հանգրուանը Այսթապի Հալաճեան որբանոցն էր։ Մայրս որոշած էր իր սիրտը մասերու բաժնել եւ յանձնել որբանոցներու։ Մեծ եղրայրս ընդունուեցաւ Հալաճեան որբանոց։ Նոր ու դաժան արշաւ մը սկսաւ մօրս համար. փոթորկոս ծովու կատղած ալիքներու քմահաճոյքին ձրդուած տաշեղներու պէս, նետուեցանք այս ու այն կողմ ու վերջապէս հասանք երկրորդ հանգրուանը։ Քոյրս ընդունուեցաւ Հալէպի հայկական որբանոցը։ «Աստուած դուռ մըն ալ պիտի բանայ», կը կրկնէր մայրս շարունակ ու կը կրկնապատկէր ճիգերը։ Բացուեցաւ այդ դուռը Հալէպի մէջ, բայց զրան մէջ կայնած էր սահմոկեցուցիչ «մայրիկ» մը։

— Քանի տարեկան է տղագ։

— Երեք տարեկան։

— Տակը կը թրջէ՞։

— Երեմն։

— Հըմ, բաւական դլխու ցաւ է ատ։

— Մայրիկ, կ'ըսէ մայրս, նախ այս տղան առանձին չեմ կրնար ճգել որբանոցին մէջ, պէտք է ես ալ հետք որբանոց ընդունուիմ. տակաւին կաթէ չեմ կտրած զինքը։

— Ի՞նչ, կը զարմանայ մայրիկը, ինչո՞ւ տակաւին կաթէ չես կտրած։

— Ի՞նչ կերցնէի մայրիկ, միայն այս կերպով կը ցայ մահուան ճիրաններէն փրկել զինքը։

— Օ՛, այդ իմ գործո չէ, դուն պէտք է «հայրիկ»ը տեսնես։

Բարերախտարար «մայրիկ»էն զատ «հայրիկ» մըն ալ կար։ Տեսանք «հայրիկ»ը։

— Ի՞նչ զործ կրնաս ընել, տիկին։

— Որեւէ զործ, հայրիկ, լուացք, մաքրութիւն, խոհարարութիւն, ուսուցչութիւն։

— Գիտե՞ս թէ առանց վճարումի պիտի աշխատիս։

— Այո, այո՛ գիտեմ, շեշտեց մայրս զող ելած։

— Լա՛ւ, բան մը կը կարգադրենք։ Հոս մենք փոքրիկներուն առաս կերակուր կու տանք, այնպէս որ կաթէն կտրելու ես այդ քովդ կայնած երիտասարդը։

Փոքրիկ որբանոց մըն էր, փոքր քառակուսի բակով մը, որուն մէջտեղը չոր աւազան մը կար։ Պղտիկ չարու-

թիւններ կ'ընէինք, պղտիկ ծեծեր կ'ուտէինք ու պղտիկ բանտարկութիւններու կ'ենթարկուէինք: Երբեմն անօթի կը մնայինք, բայց յաճախ, կուշտ փորերով անկողին կը մտնէինք: Կար «մայրիկ»ը, որուն շուքը եթէ մեր վրայէն անցնէր՝ ցաւ կը պատճառէր: Կային չաքարէ աւելի անուշ քոյրիկներ, ու կար «հայրիկ»ը՝ առանց մօրուքի կաղանդ պապա մը: «Հայրիկ»ը ուրիշ որբանոցներ ալ ունէր: Ժամանակ առ ժամանակ կու գար մեր մօտ: Կը նստէր բազեաթոռի մը մէջ ու մենք կարգով կը համբուրէինք ձեռքը: Ծերուկի փափուկ, կլորիկ ձեռք մըն էր՝ փքած գորտ մը յիշեցնազ: Աջահամբոյրի ատեն, շատ անուշ ժպիտ մը կը գծագրուէր դէմքին վրայ: Քոյրիկները կ'ըսէին, թէ Հալէպի այդ պաղ օրերուն, որրերու շրթներէն ջերմութիւն կը ստանար «հայրիկ»ին ծեր մարմինը: Զրի չէինք համբուրեր «հայրիկ»ին ձեռքը: Կօշիկ կու տային, նոր զգեստ կու տային, չամիչ եւ ընկոյզ կու տային ու երբեմն ալ պտոյտի կը տանէին:

Խելօք, բարի Աստուած մը ունէինք, որուն ամէն օր պէտք էր աղօթէինք: Գլուխնիս խոնարհած, աչքերնիս դոց ու սրտերնիս բաց՝ գոհութիւն կը յայտնէինք, մեզի ձրիօրէն բաշխուած այս անհամար առատաձեռնութիւններուն համար:

Միօրինակ ու խաղաղ կեանք մըն էր. ո՛չ արեւէն կը վախնայինք եւ ոչ ալ անձրեւէն:

Օր մը, մայրս ձեռքէս բռնած զիս տարաւ «հայրիկ»ին քով: «Հայրիկ»ը նստած էր բազկաթոռի մը մէջ. անմիջապէս մօտեցայ «հայրիկ»ին ու ձեռքը համբուրեցի: «Հայրիկ»ը խնդաց, մայրս ալ կը ժպտէր: «Հայրիկ»ը ձեռքը գրպանը տարաւ ու պղտիկ պարզուտ մը տուաւ ինծի, ապա լուրջ դէմքով դարձաւ մօրս ու հարցուց.

— է՛, ինչո՞ւ ուզած ես զիս տեսնել:

— Հայրիկ, սկսաւ մայրս, նախ մեծապէս չնորհակալ եմ ձեղմէ, որ զաւակս եւ զիս երեք տարի պատսպարեցիք այս որբանոցին մէջ: Իմացայ որ Այնթապի որրերը Լիրանան փոխադրուած են, մեծ որդիս ալ անոնց մէջն էր. հիմա ալ աղջիկս, Հալէպի աղջիկներու մէկ խումբին հետ, Լիրանան պիտի մեկնի. կը խնդրեմ, որ արտօնէք իմ ու աղուտ ալ մեկնումը: Կ'աղաչեմ, մի՛ մերժէք:

Հայրիկը, ուշի ուշով նայեցաւ մօրս ու ըստւ.

— Նայէ՛, աղջիկս, մաղերդ արդէն ճերմկած են, պարոն Յովակիմը նորէն քովս եկաւ ու աղաչեց որ համոզեմ քեզ՝ որ ընդունիս հետը ամուսնանալ։ Շատ լաւ մարդէ, հարուստ, աստուածավախ. պատրաստ է երեք զաւակներուդ տէր կանգնիլ. Ամերիկա պիտի տանի բոլորդ ալ: Ինչո՞ւ կը մերժես ասանկ առիթ մը:

Մայրս, ձեռքը գլխուս դրած պատասխանեց.

— Ո՛չ, հայրիկ, ո՛չ պարոն Յովակիմը եւ ոչ ալ ոեւէ մարդ պիտի չկարենայ սիրել զաւակներս այնքան որքան իրենց նահատակ հայրը կը սիրէր. ես ինծի չեմ պատկանիր, զաւակներուսն եմ. այս իմ ճանապարհս է. համոզուած եմ, որ միայն որբեւայրի մը կրնայ տալ անոնց այն սէրը՝ որուն ամէն բանէ աւելի պէտք ունին:

«Հայրիկ»ը լուռ մնաց ատեն մը եւ ըստւ.

— Աստուած շատ պարզեներ տուած է հայ կնկան, բայց կարծեմ յամառութիւն տալու մէջ շատ առատածեռն գտնուած է: Է՛, ինչ որ է, իրաւունքդ է զաւակներուդ մօտ ըլլալ: Աստուած հետերնիդ: Բայց ես որեւէ իրաւասութիւն չունիմ Պէյրութի մէջ կարգադրութիւններ ընելու. միայն կրնամ մի քանի յանձնարարականներ տալ ու քիչ մը դրամ. զուն հոն քու գլխուդ ճարին նայելու ես: Բայց ի՞նչ ըսելու եմ պարոն Յովակիմին...

Մայրս յափշտակեց «Հայրիկ»ին ձեռքը ու կրկին, կրկին համբուրեց:

*
**

Այդ արջառ եւ ապրանք փոխադրող վակոնին պատերը կրնային պայթիլ որբ աղջիկներու խնդուքին պատճառաւ: Ո՛չ վակոնին անախորժ հոտը եւ ո՛չ ալ քոյրիկներու սաստը կրնային մեղմել ազմուկը: Ուրախ էին աղջիկները: Հալէպէն Պէյրութ թաւալող վակոններն ալ ուրախ էին. արջառներու բառաչին վարժուած վակոններու պատերը կը դզրդային պարմանուհիներու երգի, ծափի ու պարերուն պատճառաւ: Մոմեր ամբացուցած էին վակոնին տախտակամածին վրայ ու անոնց բոլորակիքը շուրջպար կը դառնային՝ գլխու պտոյտ տուող արագութեամբ: Ա-

նոնց շուքերը այնքան բարձր էին ու խորհրդաւոր, որ ակնապիշ կը դիտէի հմայուած։ Կարծես լեռներ զիրար կը հալածէին վակոնին պատերուն վրայ։ Աչքերս ոկտան յոդնիլ. երկարեցայ տախտակամածին վրայ, թեւս դրի գըլխուս տակ ու շարունակեցի դիտել։ Կոսկերս ծանրացան. մեծ դժուարութեամբ կը բանայի աչքերս, կը դիտէի շուրջողարը ու կրկին աչքերս կը դոցուէին։ Զգացի, որ մէկը զգուշութեամբ թեւս հանեց դլխուս տակէն ու դլուխս հանգչեցուց ծունկին վրայ։

Երբ արթնցայ թեթեւ լոյս մը կը թափանցէր վակոնին պզտիկ պատուհանէն։ Աղջիկները բոլորն ալ քնացածէին։ Հազիւ թէ գլուխս բարձրացուցած էի մօրս ծունկին վրայէն՝ մայրս բացաւ աչքերը, ափովը դէմքս շոյեց ու ըսաւ.

— Բարիլո՛յս, տղաս, լա՛ւ քնացար, շատ մօտ ենք, մօ՞տ ու շուտով պիտի տեսնես եղբայրդ։

Ո՞վ որբերուն սրտերը այլքա՞ն փխրուն է շինած։ Պէյրութի մէջ որբ աղջիկներու աչքերը արցունքի աղրիւրներու վերածուեցան՝ երբ մայրս յայտնեց թէ ինք Պէյրութի մէջ կ'արձակուէր որբանոցէն ու ժամանակը եկած էր զատուելու։ Կարծէք որբերը կրկին կ'որբանային։ Աղջիկները շրջապատեցին մայրս ու զիս ու ոկտան արտասուագին կրկնել որբի «չե՛մ ուզեր, չե՛մ ուզեր»ները։ Բայց հայոց պատմութիւնը կը շարունակուի։ Աղջիկները նոյն օրն իսկ փոխադրուեցան Ղաղիրի որբանոցը, իսկ մայրս ու ես մնացինք Պէյրութի մէջ։

*
**

Յաջորդ օր, դէպի ծիպէյլ սուրացող ինքնաշարժին մէջ, մայրս կ'աշխատէր զիս որբ մնալու դաղափարին հետ հաշտեցնել։ մեզմ ու թաւշային ձայնով մըն էր, որ կը խօսէր.

— Դուն այլեւս երախայ չես, տղա՛ս, ահա վեց տարեկան եղար. եւ ասկէ զատ, ծիպէյլի մէջ, առանձին պիտի չմնաս. մեծ եղբայրդ հոն է. տասը տարեկան է ան. քեզի պէս հարիւրաւորներ կան. շուտով ընկերներ պիտի ունենաս, դպրոց պիտի յաճախես։ Մի՛ լար, մտիկ ըրէ.

ես ժամանակ առ ժամանակ պիտի այցելեմ ձեզ. Եթէ կարենամ տեղաւորուիլ՝ բոլորդ ալ քովս պիտի բերեմ: Մի՛ լար, տղաս, մի՛ լար. աչքերդ սրբէ. եղբայրդ պիտի տեսնես քիչ ետք: Նախ պարոն Կարապետին քով պիտի երթանք: Պարոն Կարապետը հօրդ բարեկամն էր. ան պիտի կարգադրէ ամէն բան: Քաջ եղիր, լալկան տղաքը չեն սիրուիր. սանկ ժապէ քիչ մը. ապրի՛ս:

Պարոն Կարապետը ազնիւ ու ժպտուն մարդ մըն էր: Անխօս ու զարմացած դիտեց մեղ երկարօրէն: «Այս որքա՞ն ճերմկած են մաղերդ», ըստ մօրս ու առանց պատասխան սպասելու, ծոեցաւ, այտերս առաւ ափերուն մէջ, համբուրեց ու ըստ. «Այս ի՞նչ գիրուկ ու ճերմակ մանչուկ մըն է. հայրդ կը յիշե՞ս տղաս»: Երկար, թրթրուուն ու լալկան «ոսոսո՞չ» մը ելաւ բերնէս: «Լա՛ւ, լա՛ւ, հանգչեցէք քիչ մը, չուտով ձեզ որբանոց կը տանիմ» աճապարեց ըսել պարոն Կարապետ:

Երբ որբանոցի զոնէն ներս մտանք՝ ես վախէս ապաստանեցայ մօրս շրջազգեստին ետին: Այս մեր Հալէպի որբանոցին չէր նմաներ: Ընդարձակ դաշտ մը տեսայ ու ճիշդ դէմը՝ սարսափազդու ծովը: Ծովը, անզուսպ հրէշի մը պէս, դաշտին կը մօտենար՝ կարծես պատառելիք զոհ մը գտնելու համար: Ակնարկս ծովէն չէի կրնար հեռացընել. ալիքները աստիճանաբար կ'արագացնէին իրենց ընթացքը, ուժ կ'ամբարէին, կը խոշորնային, կը խոշորնային ու խլացուցիչ թափով մը կը զարնուէին մօտակայժայուերուն ու ճերմակ շրջանակածեւ ամպ մը կը պայթէր օղին մէջ: Պարոն Կարապետ մօտեցաւ ինծի, բռնեց ճեռքս ու սկսաւ խրախուսիչ բառերով քաջալերել զիս.

— Մի՛ վախնար տղաս, ըստ, ծովը միշտ այսպէս զայրացած չըլլար, յաճախ գառնուկի չափ հեղահամբոյր կ'ըլլայ. մի քանի օրէն այնպէ՞ս պիտի սիրես ծովը, որ պիտի չուզես բաժնուիլ անկէ: Քիչ ետք տղաքը կ'արձակուին դասարաններէն. պիտի տեսնես թէ ինչպէ՞ս կ'ուրախանան ծովը դիտելով: Ամէն օր կը լողան մէջը: Քալէ՛, քալէ ծովը մի՛ դիտեր, չուրջդ նայէ:

Ակսայ դիտել չուրջս: Դիմացը հսկայ չէնք մը կար, բայց չո՞տ հսկայ: Դաշտին վերի կողմը ուրիշ դաշտ մը կար՝ աւելի փոքր, ու անկէ վեր չէնքեր կային: Յանկարծ

աղմուկ մը սկսաւ ու տեսայ հարիւրաւոր տղաք դաշտ կը վազէին. մեծ ու փոքր, բոլորն ալ իրարու կը նմանէին, նոյն կարճ խուզուած մազերով գլուխները, նոյն արեւէն խանձուած դէմքերն ու սրունքները, նոյն զոյն զեղին շապիկներն ու կարճ տարատները։ Մայրս ուշի ու շով տղաքը կը դիտէր։ Տղաքը կը վազվզէին մեր շուրջը՝ առանց ու շաղրութիւն դարձնելու մեր վրայ։ Յանկարծ գլուխը ճերմակ լաթերով փաթթած մանր տղայ մը, գրեթէ մեզի քսուելով, ծիծեռնակի արագութեամբ, անցաւ մեր մօտէն։ Պարոն կարապետը բարձրածայն պոռաց. «Յովհաննէս, հոս եկուր»։ Գլուխը փաթթոցով տղան կանգ առաւ, դիտեց մեզ վայրկեան մը ու դանդաղ քայլերով մօտեցաւ մեզի։ Մանր, նիհար, թուխ զոյնով, գլուխը ուսերուն մէջ քաշած, խոչոր աչքերով ու հաստ յօնքերով տղայ մըն էր։
— Յովհաննէս, — ըստ պարոն կարապետ, — ճանչցա՞ր այս տիկինը։

Յովհաննէսին չըթներուն վրայ հարցման նշան մը դժաղրուեցաւ։

— Մայրդ է, մօտեցի՛ր, — ըստ պարոնը։

— Ի՞նչ, — զարմացաւ Յովհաննէս, — մա՞յրս, ի՞մ մայրս. իմ մօրս մազերը այսպէս ճերմակ չէին. իմ մայրս ծեր չէր։

Ես սկսայ լալ, որովհետեւ լսեցի մօրս հեկեկալու ձայնը։

— Աստուած իմ, Աստուած իմ, — ողբաց մայրս, ինչպէ՞ս չկրցայ ճանչնալ զաւակս. բայց այս որքա՞ն փոխուած է. երեք տարի առաջ Այնթապ ձգեցի զինք ասկէ աւելի մարմնեղ տղայ մը։ Բայց ինչո՞ւ գլուխը փաթթւած է։

— Օ՛չ, անկարեւոր բան է ատ. Յովհաննէսը կըռնակին վրայ փսխաթներ փոխադրած ատեն կ'իյնայ հորին մէջ ու գլուխը կը զարնուի երկաթէ խաղալիքին։ Անցնելու վրայ է։

Յովհաննէսն ու մայրս երկար դիտեցին զիրար։ Յովհաննէս դանդաղ սկսաւ մօտենալ մօրս ու ոստումով մը գլուխը թաղեց մօրը գրկին մէջ. ուսերը սաստիկ կը ցնցուէին. լուռ կ'արտասուէր։ Պարոն կարապետ ճեռքը մեզմութեամբ դրաւ Յովհաննէսի ուսին ու քնքչութեամբ

Հեռացուց մօրմէս : Մօրս շրթները կը սարսուային համբոյրի մը կարօտով : Յովհաննէս դիտեց մայրս ու կրկին մօտեցաւ : Մայրս ծոեցաւ ու երկա՛ր, երկա՛ր համբուրեց զաւակը . երբ զատուեցաւ Յովհաննէս՝ մօրս արցունքի կաթիլները եղրօրս դէմքին վրայ կը փայլվիլէին :

Հրաժեշտի պահուն Յովհաննէս հսկայ կաղնիի մը պէս կանգնած էր քովս՝ պատրաստ մըրիկներ դիմակալեռ լու : Մայրիկը ուղղակի հիացած էր անոր խիզախ ու հանդիսաւոր խօսակցութեան վրայ : Յովհաննէս աչքերով կարծես կ'ըսէր մօրս . «Դուն հանդարտ սրտով դնա՛, ես հոս եմ» : Մայրիկը երբ անյայտացաւ մեր տեսողութենէն՝ Յովհաննէս ձեռքէս բռնած՝ սկսաւ քայել ու խօսիլ միեւնոյն ժամանակ . «Նախ քեզի բան մը պիտի ըսեմ . չըլլա՛յ, չըլլայ, որ ոեւէ մէկուն ըսես իմ լացած ըլլալս . հասկըցա՞ր, ոեւէ մէկուն պէտք չէ ըսես, ատիկա շատ մեծ ամօթ է ինծի համար : Յետոյ՝ հոս աչքդ չորս պիտի բանաս, զգոյչ պիտի ըլլաս, մեծերուն ոտքին տակ կրնաս մնալ : Դուն քու ընկերներուղ հետ պէտք է խաղաս . քեզի պէս խումբ մը փոքրիկներ կան հոս : Եթէ որեւէ բանի պէտք ունենաս՝ իմ քովս եկուր . չըլլա՛յ որ լաս : Մէկ ժամէն իրիկուան կերակուրի պիտի մտնենք . դուն քովս չես կրնար նստիլ . հացիդ տէր եղիր, արագ արագ կեր : Եթէ չկարենաս լրացնել՝ մնացածը գրպանդ դիր, դուրսը կ'ուտես : Բակին մէջ քաջ եղիր . քեզի զարնողին՝ զա՛րկ . մի՛ վախնար . ես հոս եմ : Հիմա քեզ պիտի պարտցնեմ որբանոցին մէջ» : Անցանք մեծ դաշտէն, բարձրացանք աստիճաններէն, նեղ արահետէ մը զիս առաջնորդեց հսկայ չէնքին միւս կողմը ու կանդ առաւ բաց կապոյտ ներկուած սընտուկի մը առջեւ : Նեղ շրջափակը ծածկուած էր սնտուկներով : «Մեծ տղոց շատերը սնտուկներ ունին, ըսաւ, այս սնտուկը իմս է» : Հանեց բանալին ու բացաւ սնտուկը : Բաւականին խոչոր սնտուկ մըն էր . սկսաւ ցոյց տալ պարունակութիւնը : Ամէնէն վերը, դոյնզզոյն ու բարակ թուոցիկի թուղթեր կային ու մի քանի եղէզներ : Զգուշութեամբ վերցուց զանոնք եւ մէկ կողմ դրաւ . սնտուկին յատակը բաժանմունքներ կային : Կային այլազան չափի ու ձեւի կոճակներ, դնդիկներ կային՝ քարէ եւ ապակիէ, հուլեր կային դամով ու առանց դամի, մի քանի հատ պար-

սատիկներ կային, վէդեր կային ու ահագին քանակութեամբ ծիրանի կուտեր: Տետրակ մը հանեց ու սկսաւ աչքիս առջեւ թերթատել, գոյնզգոյն ու զեղեցիկ նամակադրոշներ՝ շարուած էին կարգով: Օդը պարպուած կարմիր գնդակ մըն ալ կար: Ես հիացած կը դիտէի այս բոլորը: Յովհաննէս ձեռքը մխրճեց սնտուկին մէկ անկիւնը ու դուրս բերաւ կտոր մը չոր հաց ու ափ մը ալոն: «ԱՌ, կե՛ր», ըսաւ, անօթի էի՝ տոփ ու սկսայ աղահութեամբ ուտել: «Ես խաղերու մէջ ի՞նչ որ շահիմ հոս կը պահեմ, ըսաւ, վաղը քեզի բանալի մը կու տամ՝ ինչ որ կ'ուզես կ'առնես այս սնտուկէն եւ եթէ բան մը պահել ուզես՝ հոս կը դնես: Բայց զզոյշ, բանալին չկորսնցնես կամ ուրիշին չտաս»: Գոցեց սնտուկը, բանալին դրալանը դրաւ ու ձեռքէս քաշելով տարաւ զիս ու կեցաւ փոքր բակի մը մէջ: Զմայլած մնացի. մեծ թուով նապաստակներ կային փոքր վանդակներու մէջ: Յովհաննէս կանդ առաւ վանդակի մը առջեւ. «Այս երկու նապաստակները իմս են» ըսաւ: Ես ակնապիշ կը դիտէի նապաստակներու շարժումները, երբ յանկարծ, զանդակի մը ձայնը լսուեցաւ. «Շո՛ւտ, վազէ՛, ըսաւ Յովհաննէս, կերակուրի զանդակն է», ու ձեռքէս բոնած սկսաւ վազել:

Ես կեանքիս մէջ այսքան ընդարձակ սրահ չէի տեսած: Ճերմակ լաթի պաստառներ երկարած էին շարք շարք զետնին վրայ՝ սրահի ամբողջ երկայնքին ու անոնց վրայ զրուած էր ընթրիքը: Դարքով աղաքը ներս մտան ու շարուեցան ուղիղ գծերու վրայ՝ սկսոցներու երկայնքին: Ես ապշած կը դիտէի աղոց շարքերը: Աղօթք յիշեցնող մի քանի բառեր լսեցի ու ապա, բոլորը մէկ, նստեցան ծալապատիկ ու լսեցի զգալներու եւ պնակներու խառնիճաղանձ աղմուկ մը ու վայրկեան մը վերջ լսութիւն տիրեց. աղաքը ոտքի ելան ու սկսան կարգով դուրս ելլել: Ընթրիքը լուսացած էր: Ես շուարած, առաջին պատասս ծամելով հետեւեցայ աղոց: Դուրսը խաղերը սկսած էին: Ես քաշուեցայ մէկ կողմ ու ծառի մը կոթնած՝ սկսայ դիտել տըզաքը՝ արցունքներս կուլ տալով: Վայրկեան մը վերջ եկաւ Յովհաննէսը ու արագ մը հեռացուց զիս ծառէն. «Մառերուն երբեք մի՛ կոթնիր, — ըսաւ — արգիլուած է. եթէ տեսնեն՝ ծեծ կ'ուտես: Ինչո՞ւ կուլաս, եթէ ասանկ պիտի

լաս՝ ես քեզի եղբայր չեմ ըլլար, հա՛: Կշտացա՞ր:
— Ո՛չ, — ըսի, — ուտելու չէի սկսած:
— Հացդ գրպա՞նդէ, — հարցուց:
— Ո՛չ, — ըսի, — մոռցայ:
— Լա՛ւ, լաւ, ըսաւ, գիտե՞ս, դուն պկտիկներուն
քով պիտի պառկիս գիշերը. հիմա դնա՛ քիչ մը վազվոտէ:

* *

Բաւական ժամանակ արթուն մնացի գիշերը ո՛չ թէ
անօթութեանս պատճառաւ, այլ այն վախէն, որ կրնայի
թրջել անկողինը: Մեծ պատիժ կայ եղեր անկողինը թըր-
ջողներուն: Թէեւ այդ սովորութիւնը չունէի, բայց պատ-
ժըւելու վախը կը ստիպէր, որ ձեռքս մարմնոյս տակը պը-
տըտցնէի, այն վախով որ անգիտակցարար կրնամ անկո-
ղինս թրջել: Բոլոր տղաքը խոր քունի մէջ էին: Օրուան
անցուղարձերը աստիճանաբար ազօտեցան երեւակայու-
թեանս մէջ. կոպերս ծանրացան ու աչքերս գոցեցի: Յան-
կարծ զգացի, որ մէկը կը ցնցէր ուսերս. աչքերս չէի կըր-
նար բանալ, բայց, կը զգայի մէկու մը մօտիկութիւնը:
Լպրծուն ու անհամ բան մը կար բերնիս վրայ. դժուարաւ
բացի աչքերս. Յովհաննէսն էր. շատ ցած ու զգուշ կը խօ-
սէր. «Առ' ւս, ձայն մի՛ հաներ, կէս գիշեր է. կե՛ր, կեր,
ձուկ է, դեռ տաք է, նոր բռնած եմ ծովէն, հիմա եփեցի,
փուշերը մաքրած եմ, բաց բերանդ»:

Բացի բերանս ու այդ լպրծուն բանը վակաւ քիմ-
քիս, մեծ դժուարութեամբ կուլ տուի առաջին պատառը
ու նորէն բերանս լեցուեցաւ ձուկով: Երկրորդ պատառէն
ետք մերժեցի ուտել այդ ահոելի բանը: Գլուխս դարձու-
ցի ու դէմքս ծածկեցի վերմակով: Զգացի, որ վերմակը
զգուշութեամբ կը ծածկուէր ոտքերուս վրայ:

Նախաճաշին աւելի ճարպիկ դուրս ելայ: Թէյս ա-
րագ մը խմեցի ու հացս ամրողջութեամբ կերայ, թէեւ
նոյնչափ մըն ալ կրնայի ուտել՝ եթէ տային ինծի:

Նախաճաշէն ետք աղաքը կորսուեցան մէջտեղէն.
Ես առանձին կայնած էի բակին մէջ, երբ տարեկից աղայ
մը եկաւ ու ըսաւ, որ իրեն հետեւիմ: Տարաւ զիս վոքը

սենեակ մը. ինծի տարեկից տղաք նստած էին քով քովիի, իսկ «քոյրիկ» մը պատմութիւն կը պատմէր:

— Ինչո՞ւ ուշացար, — հարցուց քոյրիկը:

— Քոյրիկ, — ըսի, — չէի գիտեր:

Բոլոր տղաքը սկսան ծիծաղիլ. քոյրիկն ալ ժպտեցաւ:

— Ինծի «օրիորդ» պիտի ըսես, ըսաւ, քոյրիկները Հալէպ մնացին: Նստէ Յակոբին քով: Ասիկա Սուրբ Գրքի դաս է. Դաւիթին պատմութիւնը կը պատմեմ, ուշադրութեամբ մտիկ ըրէ:

Օրիորդը շատ անուշիկ էր, մեր քոյրիկներէն շատ աւելի ճերմակ էր դէմքը ու նուրբ էր մարմինը: Բառերը ականջս գգուելով ներս կը մտնէին: Երբ պատմութիւնը վերջացաւ՝ օրիորդը հարցուց.

— Խելօք հարցումներ ունի՞ք:

Տղայ մը ձեռք բարձրացուց.

— Օրիորդ, մենք թուրքին Աստուածը կը պաշտենք:

— Նստէ, — բարկացաւ օրիորդը. տասն անգամ եղաւ այդ հարցումը կը լսեմ:

— Օրիորդ, թուրքերը մեր Աստուածը ջարդեցի՞ն:

— Անկի՞րթ, — ըսաւ օրիորդը:

Ռւրիշ տղայ մը հարցուց.

— Օրիորդ, Աստուած ինչո՞ւ հայերը չի սիրեր:

— Այդ ձեր մեծերը, — բարկացաւ օրիորդը, — այդ չար մեծ աղոց վիզերէն խոչոր քարեր կապելու եւ ծովուն մէջտեղը նետելու է: Հարցում չեմ ուղեր. կը բաւէ: Հիմա «Հայր մեր»ը պիտի ըսենք: Ան որ ազօթքի ընթացքին աչքերը գոցէ՝ անոր հաց եւ անուշ պիտի տամ:

Ես աչքերս ամուր մը գոցեցի ու գլուխս խոնարհած՝ սպասեցի մինչեւ որ ազօթքը վերջանար: Ազօթքը վերջանաւ: Ետքն իսկ աչքերս գոց պահեցի, որպէսզի սիսամբ օրիորդը չկարծէր թէ աչքերս բաց են:

— Ապրի՞ս, աչքերդ բաց, — ըսաւ օրիորդը, միայն դուն աչքերդ գոցած էիր: Զրոսանքին քովս եկուր, քեզի անուշով հաց պիտի տամ:

Զրոսանքին վազեցի օրիորդին քով. տուաւ թարմ, ախորժարեր հաց մը, որուն մէջ առատ անուշ կար: Առա-

ջին պատառը բերանս՝ սկսայ դէպի ընկերներս յառաջանալ։ Տղաքը միարեցան նախագասութիւն մը կը կրկնէին. «Տանտօլօնիկը աչքերը զոցեց՝ հացի համար. Տանտօլօնիկը աչքերը զոցեց՝ հացի համար»։ Հացը ծամելով մօտեցայ տղոց ու հարցուցի։

— Տանտօլօնիկը ո՞վ է։

Նախագասութիւնը փոխուեցաւ յանկարծ ու տղաքը շրջապատեցին զիս ու սկսան կրկնել. «Տանտօլօնիկը կը հարցնէ թէ ո՞վ է Տանտօլօնիկը»։ Տղայ մը շատ մօտեցաւ ինձի ու ձեռքով կամաց մը հրեց զիս. ևս մէկ քայլ ետ գացի ու չեմ դիտել ինչպէս, ոտքերս օդը ելան ու դլխուս վրայ տապալեցայ գետին՝ տղու մը կոնակին վրայէն անցնելով։ Հացը ձեռքէս թուաւ ու ինկաւ փոշիներու մէջ։ Կրոնակիս մի քանի հարուածներ զգացի ու մէկը դէմքս փոշիներուն մէջ թաղեց։ Ահոելի ցաւ մը զգացի վզիս վրայ ու սկսայ լալ։ Յանկարծ լսեցի ձայն մը. «Փախէ՛ք, Տանտօլօնը կու գայ կոր»։ Զեռք մը զգուշութեամբ վերցուց զիս փոշիներուն մէջէն ու սկսաւ դէմքս մաքրել։

— Մի՛ լար, — ըստե Յովհաննէս, մի՛ լար, քեզի զարնողին՝ զարկ — չե՞մ ըստծ քեզի։ Բայց այս անդամ արժանի էիր այս ծեծին։ Ինչո՞ւ աչքերդ զոցեցիր, հա՞, դուն հայ չե՞ս. վա՛յ որ անդամ մըն ալ աչքդ զոցես, երկրորդ անդամ եթէ լսեմ անանկ րան մը ես քեզ կը ծեծեմ. Ես աչքերը զոցողները ծեծողներու խումբին կը պատկանիմ։ Խօսք կու տա՞ս, որ աչքերդ անդամ մըն ալ պիտի չդոցես փրոտներու պէս։

— Այո՛, — ըսի, — բայց տղաքը կ'ըսէին թէ Տանտօլօնիկը աչքերը զոցեր է։

Յովհաննէսը ժպտեցաւ.

— Տանտօլօնիկը դուն ես, — ըստե խնդալով, — հոսքը թէ ամէն մարդ իր անունէն զատ ուրիշ անուն մըն ալ ունի։ Ես ժամանակին զոց մը ըսի՝ Տանտօլօնի մասին ու հիմա ընկերներս երբեմն Տանտօլօն կ'ըսեն ինձի. Ես կարեւորութիւն չեմ տար։ Քու ընկերներդ ալ քեզի Տանտօլօնիկ ըսեր են։ Հայտէ զնա՛, երեսդ լաւ մը լուա ու սկսէ խաղալ ընկերներուդ հետ։

Երբ երեսս լուալու կ'երթայի՛ տեսայ փոշիներու մէջ նետուած հացը. ոչ մէկ տղայ զպած էր հացին։

Կէսօրին Յովհաննէս եկաւ քովս:

— Հիմա, ծով պիտի մտնենք լողալու, — ըստւ, — այսօր ծովը հանդարտ է. ես քեզի լողալ կը սորվեցնեմ, բայց զգուշ, չըլլայ որ հեռանաս քովէս:

Երբ ծովուն մօտեցանք՝ տեսայ անհամար սեւ զըլուխներ, որ կը ծփային ջուրին վրայ: Ծովեզերքը ծածկուած էր պղտիկ հաղուստի կոյտերով: Մենք ալ հանուեցանք. եղրայրս ձեռքէս բռնած, տոտիկ տոտիկ, զգուշութեամբ կ'առաջնորդէր: Զուրը երբ ծունկերուս հասաւ՝ վախէս կանգ առի:

— Դուն, հոս նստէ, ըստւ, ու զիս դիտէ:

Նստեցայ ջուրին մէջ ու սկսայ ձեռքովս շոյել մարմինս: Բայց զգացի, որ աւազը տակս կը շարժէր ու աստիճանաբար ներս կ'երթայի: Ուզեցի ոտքի ելլել՝ չկրցայ: Զուրը դէմքիս հասած էր ու եղրայրս այդ սեւ գունդերուն մէջ կորսուած էր. ջուրը սկսաւ աչքերուս մէջ մտնել ու այդ լեզի ջուրը կը նեղէր զիս: Զգացի, որ կը գլուռորուիմ աւազներուն վրայ: Զօրաւոր ձեռք մը զիս բարձրացուց ու լսեցի եղրօրս ձայնը.

— Ինչո՞ւ շարժեցար տեղէդ, հարցուց:

— Ես չշարժեցայ, — ըսի, — ծովը եկաւ քովս:

— Այսօր այսքանը կը բաւէ, ելի՛ր, հաղուէ՛ ու զիս սպասէ, ըստւ:

Ելայ դուրս, բայց ինչպէ՞ս գտնել հաղուստս այդ հարիւրաւոր կոյտերուն մէջէն. ո՛չ որբանոցի թիւս զիտէի եւ ո՛չ ալ կրնայի կարդալ: Տարատ մը հաղայ՝ որը մինչեւ վիզս հասաւ, ուրիշ մը փորձեցի՝ անօդուտ: Մերկ սպասեցի աւազին վրայ, որպէսզի եղրայրս օդնութեան հասնի:

Առաջին անգամն էր, որ Յովհաննէս բարկութեամբ խօսեցաւ.

— Ծօ՛, պէպէ՞ք ես դուն. վարտի՞կդ ալ ես պիտի հաղցնեմ: Հոս ճարպիկ պէտք է ըլլաս. ճարպի՛կ. ես միշտ քովդ չեմ կրնար ըլլալ:

Կէսօրուան ճաշին շատ ճարպիկ էի, ընկերներէս առաջ վերջացուցի ճաշս ու հպարտ դուրս ելայ խաղալու:

Եղրայրս մօտեցաւ ինծի.

— Կշտացա՞ր, — հարցուց:

— Ո՞չ, — ըսի, — բայց ամբողջ կերակուրը կերայ:
— Առ այս բանալին, քովդ պահէ, — ըստւ, —
սնտուկին տակը քիչ մը ալու կայ, եթէ կ'ուզես՝ կրնաս
ուտել: Բանալին մի կորսնցներ եւ ուրիշին մի տար:

Բանալին դրի գրպանս ու զգացի, որ մեծցած ու զօ-
րացած եմ մի քանի տարիով:

Օրերը յաջորդեցին իրարու ու ես վարժուեցայ որ-
բանոցի կեանքին: Եղբայրս զիս այլեւս այնքան չէր հե-
տաքրքրեր, որքան սնտուկին պարունակութիւնը: Աստի-
ճանարար կը պարպէի սնտուկը: Կոճակներն ու գնդիկնե-
րը գրպանս լեցուցած՝ կը վազէի բակ ու ժամերով կը խա-
ղայի ընկերներուս հետ: Երբեմն կը մօտենայինք մեծ տը-
զոց ու հմայուած մտիկ կ'ընէինք անոնց խօսակցութիւնը:
Ի՞նչ տարօրինակ բաներ կը պատմէին իրենց տեսածներուն
շուրջ: «Թուրք» ու «Աստուած» բառերը յաճախ կը յիշա-
տակուէին: Խելօք ու բարի Աստուածը Հալէպ մնացած էր
քոյրիկներուն հետ: «Հայոց չաստուածները աւելի գթած
էին, քան այս հրեայ Աստուածը», ու «Հայերը Աստուածոյ
հայհոյած ատեն աւելի կը սիրեն զԱստուած՝ քան թուր-
քերը աղօթելու ատեն», «Եթէ սատանային այսքան եր-
կըրպագէինք՝ մեզ երեսի վրայ չէր ձգեր»: Այլազան,
քստմնելի պատահարներ կը նկարագրէին: Մեղ չէին վր-
ուընտեր, աւելին՝ կարծես զոհ էին մեր ներկայութենէն:
Մենք այս խօսակցութիւններէն հարցումներ կը տանէինք
մեր ամենազէտ օրիորդին:

Մեծ տղաքը մեր հերոսներն էին. ձուկերու պէս
կրնային լողալ, եղնիկներու պէս կրնային վազել, կապիկ-
ներէն լաւ սիւներու վրայ կրնային մազլցիլ, մեր հինգ
հասակը երկարութիւն կրնային ցատկել, պարաններու եւ
ձողերու վրայ ի՞նչ խաղեր կ'ընէին: Ֆութպոլը՝ մէկ ոտ-
քի հարուածով, մինչեւ ամպերը կրնային բարձրացնել:
Դաշտահանդէսներուն, ֆութպոլի խաղերուն իւրաքանչիւր
ձիպէյլցիի կուրծքը կ'ուռէլը հպարտութեամբ: Մենք ալ
մեր բաժինը կը բերէինք մրցումներուն՝ մեր կոկորդը
պատուելու աստիճան պոռալով.

Պօմպալաքի, պոմպալաքի, պո'մ, պո'մ, պո'մ,
ձիպէ'յլ, ձիպէ'յլ, զո'մ, զո'մ, զո'մ,
Հիփ հրէ, հիփ հրէ, րէ', րէ', րէ'...

Երբ մեր դասարանը երկու նոր տղաք եկան՝ ևս այլ-
եւս հիներու շարքին սկսայ մաս կազմել։ Հպարտ էի, «ր
նորեկ չեմ այլեւս։ Սկսայ հին որբերու առաւելութիւննե-
րը վայելել։ Ընկերներով կ'երթայինք ծովեղերք եւ որբա-
նոցի խողերուն վրայէն մազ կը քաշէինք։ Կարգաւ կը հեծ-
նայինք մեր ամէնէն խոշոր խողին՝ Քէնտիրլիին վրայ։
Կիրակի օրերը ալոն հաւաքելու կ'երթայինք։ Ընկզմած
բնդովեային քով խոկ տարին զիս անգամ մը։

Որբանոց մտնելէս ամիս մը ետք՝ մայրս մեզ այ-
ցելեց։ Զլացի մօրս պէս. Յովհաննէսին նման քաջ՝ կեցայ
եղբօրս կողքին։ Մայրիկը ծրար մը բերած էր հետը. բա-
ցաւ։ Լեցուն էր բարակ հացերով, պանիրի մի քանի խո-
շորկեկ կտորներ կային, թուղթի մը մէջ ձիթապտուղ
կար. ուրիշ պղտիկ ծրարի մէջ չամիչ եւ շաքարով լէպլէ-
պի կար։ Քիչ մնաց ուրախութենէս պիտի լայի՝ բայց
ամչցայ Յովհաննէսին։ Եղբայրս անտարբեր կը դիտէր.
կարծես որ սովորական բաներ ըլլային ծրարին մէջիննե-
րը։ Բայց Յովհաննէսին ալ չկրցաւ ուրախութիւնը զսպել,
երբ մայրիկը քսանըհինդ զրուշ դրաւ իր ափին մէջ։ Այդ
օր ընկերներս զիս չտեսան, չէի կրնար զատուիլ մեր սըն-
տուկի պարունակութենէն։ Այդ օրը լաւ մը կշտացայ։

Աստիճանաբար աւելի սիրեցի ձիպէյլն ու ընկեր-
ներս։ Կը հաւատայի թէ աշխարհի որեւէ մէկ անկիւնը մեր
որբանոցէն լաւ տեղ չկայ. մեր ֆութպոլի մրցումները,
մեր դաշտահանդէսները, մեր ներկայացումները անգերա-
զանցելի են։ Աշխարհի վրայ Միսթըր Թրէվիզէն զօրաւոր
մարդ չկար։ Հապա՛, օր մը, ներկայացման ընթացքին,
երբ վարագոյրը կրակ առաւ՝ Միսթըր Թրէվիզը մէկ ձեռ-
քով թիթեղ մը ջուրը հասցուց վարագոյրին ամէնէն բար-
ձըր կէտին։ Միսթըր Թրէվիզը շատ մեծ ու բարի մարդ
էր. պարապի չէր որ, օր մը, տղաքը իրենց կեանքը վը-
տանգելով, աղատեցին զինքը, ժայռերուն մօտ, ծովուն
կատաղի ու շրջանակի դարձող ջուրերուն մէջէն։ Այդ օր
փառաւոր ճաշ մը կերանք։

Մեր պարոնները մէկական անհաւատալի գերմար-
դեր էին ինծի համար։ Կը զարմանայի թէ ինչպէ՛ս, այս
խելացի մարդիկը, չէին կրցած հայոց Աստուծուն խօսք
հասկցնել։

Ամիսներուն յաջորդեցին տարիներ։ Մի քանի փոթորկոտ ու տիսուր օրեր ունեցանք ձիպէյլի մէջ, բայց իմ յիշատակներուն մէջ ձիպէյլի որբանոցը կը մնայ եզական իր առողջ ու մաքուր մթնոլորտովք։

Ինը տարեկան էի այլեւս։ Ի՞նը . . . քանի՛ ինը տարեկան։ Հասուն մարդ էի դարձած։ Այդ երեք տարիներու ընթացքին աւելի ու աւելի սիրեցի հայութիւնը, հայ մը շակոյթը, հայ պատմութիւնը։ Մաղերս ճերմկած են հիմա ու տակաւին կը զարմանամ թէ ի՞նչպէս՝ այդ կէս անօթի, կիսամերկ, կէս դպրոցական կեանքով տղաքը, դուրս եկան ձիպէյլի որբանոցէն, որպէս անխորտակելի նկարագրի տէր տիպար հայեր։

Ու հիմա, որեւէ շրջանակի մէջ, անհուն հպարտութեամբ կ'ըսեմ. «Ես ձիպէյլի որբերէն եմ»։

ՅԻԼԻՓ ԶԱՔԱՐԵԱՆ

ՄԻՇՏ ԿԵՆԴԱՆԻ ՃԻՊԷՅԼԸ

Ճիպէյլ որ ըսես՝ անմիջապէս Նիր Խոթ Ռիլիֆի որ-
րանոցն է, որ կ'արթննայ մտքիդ մէջ, ինչպէս A. U. B.
ըսես՝ Ամերիկեան համալսարան, էջմիածին որ ըսես՝
Գէորգեան ձեմարան։

Պէյրութէն դէպի հիւսիս, ծովեզերեայ այս գիւ-
ղաքաղաքը Թօրիփոլիի կէս ճամրուն, փիւնիկեցիններու եր-
բեմնի մայրաքաղաքն է։ Ճամրու ճախին, ճիշդ ծովուն ե-
ղերքը կառուցուած է որրանոցը, անմիջական մօտիկը հի-
նաւուրց բերդին, որուն ուազմական գործողութիւններու
համար շինուած ըլլալը ամէն այցելուի աչքին զարնող ա-
ռաջին պատկերն է։ զաղանի անցքերը, ծակերը՝ գուրսը
դիտելու համար, խոշոր, կլոր, ուսմբի նման քարերը ա-
պացոյցներ են, որ պատերազմներ մզուած են հոն։

Այցի կ'երթամ Ճիպէյլի որրանոցը. այժմ՝ «Թուչնոց
Բոյն»։ Առիթէն օգտուելով կ'այցելեմ բերդը՝ ժամանա-
կին մեր յաճախակի հանդիպումներու վայրը. վեր կ'ել-
լեմ, վար կ'իջնեմ, ծանօթ վայրեր են. կը մօտենամ սիւնե-
րուն։ Ժամանակին սուր երկաթներով փորագրութիւններ
կ'ընէինք — թուական, անուն-մականուն, ծննդավայր
և այլն։ Ակնոցս կը դնեմ եւ կը փորձուիմ հինէն մնացած
հետք մը գտնել. ահա առաջին ձեռագիրը.՝ «Տէլի Յով-

հաննէս, մարացցի Գէորգ Քէշիշեան, սերաստացի Խորէն Ալինեան, այնթաղցի Գէորգ Էքմէքճեան, էրզրումցի Համբարձում Եաղիկեան»։ Կ'արձանադրեմ յուշատետրիս մէջ։ Կարծես որբանոցի նախկին սանն էի. կը փութամ այն վայրը, ուր երեմն ես ալ ընկերներով բաներ մը գրած էի, եթէ մնացած է։ Զախ կ'ուղղուիմ եւ սիւնին առջեւ կանգ կ'առնեմ. այս այն սիւնն է, որ ուս ուսի ելած՝ բարձր տեղ մը՝ գրած էի սուր երկաթով մը. աչքս դէպի վերերը կ'ուղղեմ, բայց բառ չեմ տեսներ. պահակին աթոռը կ'առնեմ, կը բարձրանամ եւ ակնոցս դրած՝ ուշադիր կը պըրպանեմ։ Աչքիս կը զարնէ վերջապէս — Միհրան Ղազարեան, Շաւարչ Միհրանեան, Վահան Տօնապետեան, Հայկ Պօյաձեան, Շահէն Տէրտէրեան, Գառնիկ Քէլէճեան, Տըպնեցի Յովհաննէս, Գարբիէլ Կըոկըուեան, Յակով Լորտեան, Արմենակ Անթիքաննէան։

Կը վերադառնամ կրկին որբանոց. ահա այն վայրը, ուր յաճախ ընկերներով կը նստէինք եւ զրոյց կ'ընէինք։ «Թուչնոց Բոյն»ի տղաք եւ աղջիկներ, 10–12 տարեկան, կ'երթան ու կու գան. կ'անցնիմ վերի խոշոր սրահին կոնակը։ Յանկարծ կանգ կ'առնեմ. երկու երախաններ պատի մը վրայ նստած՝ իրիկնամուտին, թեւերնին իրարուանցուցած բարձրածայն կ'երգեն.

«Դարձեալ փայլեց Սասնոյ զլխին
Ազատութեան դրօշակ»։

Եւ ի՞նչ կուշտ ու կուռ. կոկորդնին պատռելու աստիճան։ Մենք ալ նոյն պատին վրայ նստած՝ Տըպնեցին ու ես՝ շատ անզամ երգած ենք նոյն երգը եւ կամ՝

Ահա ծագեց կարմիր արեւ,
Տաք ու պայծառ է օդը,
Դէ՛հ, քաշեցէ՛ք սիրուն եզներ
Առաջ տարէ՛ք արօրը։

Աւ չեմ դիմանար. իւրաքանչիւր քայլիս հին յիշտակ մը կ'արթննայ։ Յիշտակներ, որ կը խուժեն եւ յուղումով կը լեցնեն հոգիս։

Ահա՝ զանգակատունը, ահա՝ Տարտունիին դասարանը, ահա՝ կոպեռնիկին, կոստանին դասարանները. դիմացը, բակին միւս եղերքը Պալիկեանին եւ Քէշիշեանին զոյդ դասարանները, մէջտեղը՝ ընդարձակ դաշտը՝ Փութպոլի, մարզական կամ ողիմպիկական խաղերու եւ մրցումներու մեր սիրելի խաղավայրը։ Ահա, դէպի արեւելք, նշանաւոր ջրհորը, ուր իրիկունները Սելիմը կու գար իր դաւալը փըշելու եւ ժամերով՝ տղաքը շուրջը հաւաքած՝ կը հմայէր զանոնք։ Յիշատակներ, յիշատակներ։ Անցած են տարիներ, բայց յիշողութեանս մէջ թարմ են տակաւին ձիպէյլի որրանոցին հետ կապուած կարգ մը դէպքեր ու դէմքեր, որ ահա կ'արձագանգեն հոգիիս մէջ։

Արեւելքէն ամբողջ լեռներ, արեւմուտքէն՝ Միջերկրական ծովը, հիւսիսէն եւ հարաւէն լերան ստորոտի մայր ճամբան, մէկ կողմէն դէպի Թրիփոլի, միւս կողմէն՝ Պէյրութ ուղղուած։ ահա աշխարհագրական այս մթնոլորտին մէջ, ծովուն ճիշդ եղերքը հաստատուած էր ձիպէյլի Մերձաւոր Արեւելքի զուտ մանչերու որրանոցը, ուրիշ երեք չորս որրանոցներու կարգին, բոլորն ալ հայ որբերով լեցուած։

Իւրաքանչիւր որբ անշուշտ որ յիշատակ մը ունեցած կ'ըլլայ իր հայրենիքէն, բան մը մնացած կ'ըլլայ իր մէջ իր կորանցուցած հօրմէն, մօրմէն կամ ուեւէ աղքականէ, բայց որրանոցէն տարած յիշատակները անմուանալի կերպով գամուած կ'ըլլան անպայման իւրաքանչիւրի հոգիին մէջ։ ի՞նչ տղաք, ի՞նչ վառվառուն մանուկներ ու պատանիներ, հաւաքուած Լիբանանի այս անկիւնը, կը խընամուին ու կը գաստիարակուին. արդեօք ասո՞նք են թրքական եաթաղանէն ճողովքածները կամ հեռաւոր գիւղերէն ու քաղաքներէն հաւաքուածները, թրքական կամ քրտական բարքերով ու տարագներով, մոռցած իրենց մայրենի լեզուն. թրքախօս ու քրտախօս այս տղա՞քն են, որ կըթութիւն կը ստանան հոս...

Որրանոցի կաղմութեան զուգընթաց, անշուշտ, առաջին մտահոգութիւնը կ'ըլլայ, հայեցի կրթութիւն տալ եւ արհեստ սորվեցնել, բայց ո՞ւր հայութիւն, ո՞ւր կրթութիւն։ ի՞նչ այլաղան վարք ու բարքեր, լեզուի ի՞նչ այլաղանութիւն, ուտելու, խմելու, հաղուելու, յարարերելու

ի՞նչ տարօրինակ երեւոյթներ, որոնք ոչ մէկ կապ ունին կարծես հայութեան հետ: Կոիւ, ծեծկուուք, հայհոյանք. կարծես ոչ մէկ ցեղային կամ ազգակցական կապ ունին իրարու հետ: Փլատակներու տակէն, մայթերու վրայէն հաւաքուած, ոմանք կատարեալ կմախք դարձած՝ կաշի ու ոսկոր մնացած: Անշուշտ իրենց դիմագծերը եւ նայուածքները կը մատնեն հայ ըլլալնին, դիտեն, շատ լաւ դիտեն թէ այն լեզուն, զոր կը խօսին, իրենցը չէ, այն կրօնքը՝ որուն վարժեցուցած են զիրենք՝ խորթ է իրենց:

Տնօրէնութիւն եւ ուսուցչական կազմ, անդուլանդադար կ'աշխատին կազմակերպել տղոց կրթական ու դաստիարակչական գործը, կամաց-կամաց հայերէն ընթերցում, կրօնքի նախագիտելիքներ, հայոց պատմութիւն, թուարանութիւն, աշխարհագրութիւն, մանաւանդ՝ բոլորին սիրելի երգն ու մարզանքը եւ քիչ ետք՝ անդլերէն եւ Փրանսերէն լեզուներ: Ամբողջ որբանոցը մեղուանոցի վերածուած է, իր կազմակերպուած դպրոցով, տնօրէնով, ուսուցիչներով, մայրիկներով, լուացարուհիներով, բժիշկով, ատամնարոյժով, արհեստանոցներով վարպետներով, ատեն մը մինչեւ հազար չորս հարիւրի հասնող այս որբանոցը կառավարելու ամէն տրեհալներով օժտուած:

Ահա այս որբերն են, որ Այնթապի պատերազմի ընթացքին, կարճ զինադադարի մը շրջանին, կը վոխադրուին Լիրանան ու այսպէսով կը կազմուի պատմական Ճիպէյլի նիր իսթ Ռիլֆի որբանոցը:

Ճիպէյլը միայն որբանոց մը չեղաւ, ոչ ալ կրթական սովորական հաստատութիւն մը: Մերունդ մը խմորուեցաւ հոն, որ յետագային պիտի տար ազգային, յեղափոխական և ինչու չէ նաեւ քաղաքական գործիչներ. պարզ քննութիւն մը բանալով՝ մեր հաստարակական կեանքի գանազան հաստատութիւններէն ներս, անպայման պիտի հանդիպիք Ճիպէյլի նախկին որբերէն մէկ քանիին: Եւ ո՞վ պիտի ըսէր եթէ ոչ ճիպէյլցին, թէ ի՞նչ սերունդ գուրս եկաւ այդ որբանոցէն.— Փրոֆեսորներ, բժիշկներ, դեղագործներ, երկրաչափներ, ուսուցիչներ, գրադէտ, բանաստեղծ, հոգեւորական դասէն՝ պատրիարք եւ հոգեւոր հովիւներ, մեծ ընկերութիւններու մէջ՝ պատասխանատու

պաշտօններու հասածներ. առեւտրական ասպարէզին մէջ
ալ քիչ չէ անոնց թիւը:

Որբանոցին մէջ տիրող ոգիին եւ սերունդի պատ-
րաստութեան մէջ կարելի չէ չյիշել երախտաւոր ուսուցիչ-
ները, բայց մանաւանդ անոր, որ գլխաւոր դարրինը եղաւ
այդ ոգիին. Ստեփան Տարտունին է անիկա:

Եթէ Մասիսն ու Արաքսը ամէն մէկ հայու սրտին
մօտ են՝ առաւել եւս մօտ են Ճիպէյլի որբին, որ փոքր տա-
րիքէն ներշնչուեցաւ այդ երկուքով, միշտ մէկ կողմէ աչ-
քին առջեւ ունենալով կապոյտ Միջերկրականը, նման Սե-
ւանայ լճին, միւս կողմը՝ Լիրանանի լեռնաշղթան իր բար-
ձրը դադաթներով՝ նման Արարատին:

Այսպիսի սերունդի մը պատրաստութիւնը, դըժ-
րախտաբար, հակառակ էր որբանոցի տնօրէնութեան այդ
օրերուն հետապնդած նպատակներուն, ինչպէս որ հակա-
ռակ էր այդ ոգին ներշնչող ու խմորող Տարտունիին ալ:
Ան էր պատասխանատուն որբերուն մէջ առաջ եկած հոգե-
փոխութեան: Պէտք էր արմատախիլ ընել այդ ոգին եւ հե-
ռացնել հաստատութենէն այդ ուսուցիչը: Օրերով ական-
ջալուր կ'ըլլանք, որ Տարտունին պիտի հեռացուի որբա-
նոցէն. չենք ուզեր հաւատալ, բայց քանի օրերը կ'անցնին՝
մեր լսածները, կարծես, իրականութիւն կը դառնան: Եւ
ահա, օրին մէկը, ինք, Տարտունին անձամք կը յայտնէ,
որ իր հեռացումը վճռուած է եւ վաղն իսկ պիտի մեկնի:
Ամբողջ որբանոցը յուզումի կը մատնուի. դժուար է բաժ-
նուիլ այնքան սիրելի ուսուցիչն, որմէ այնքան ներշըն-
չումներ ստացած են: Յատկապէս իր դասարանի աշա-
կերտները խոր յուզումի կը մատնուին: Նոյն իրիկունը իր
աշակերտներուն իր հրաժեշտի խօսքը պիտի ըսէ ու յաջորդ
օրը մեկնի: Երեկոյեան աշակերտները կը հաւաքուին դա-
սարանը, տնօրէն Պր. Թորէվիդ եւ փոխ-տնօրէն Հ. Քէշիշ-
եան ալ ներկայ կ'ըլլան հաւաքոյթին: Խումբ մը տղաք
կ'երթանք, դադտնի, պատուհանի մը ետեւէն կը հետեւինք
տեսարանին: Աշակերտները շարք-շարք նստած իրենց տե-
ղերը, դիմացը՝ Տարտունին, սեղանին ետեւ կանգնած,
իսկ երկու կողմերը՝ զոյտ տնօրէնները:

«Սիրելի իմ աշակերտներս, սրտահատորներ, — կը
սկսի Տարտունի, — վերջին հրաժեշտի խօսքն է, որ պիտի

ըսեմ ձեզի, — յուզումով կ'արտասասնէ բառերը, — ձեր ուսուցիչը վաղը կը մեկնի այս հաստատութենէն. դիտեմ թէ որքա՞ն կը սիրէք զիս. դիտեմ, որ զուք ալ տեղեակ էք իմ զգացումներուս։ Ծանր, չափազանց ծանր է ինձ համար ձեզմէ բաժնուիլ, դիտեմ, մեր հոգեկան կապերը շատ զօրաւոր են, բայց եղէ՛ք արի, ամուր, մի՛ չուարիք, դո՛ւք պիտի ըլլաք այս մնացեալ որբերուն առաջնորդները. ինչ որ տուի ձեզի՝ փոխանցեցէք ձեր եղբայրներուն. ես կ'երթամ, բայց վատահ եմ, որ ձեզմէ իւրաքանչիւրը մէյ-մէկ Տարտունի պիտի ըլլայ։ Վա՛ռ պահեցէք հայու ձեր հաւատքը, եղէք քաջ եւ կտրիճ, դուք պիտի ըլլաք հայ ժողովուրդին ապագան պատրաստողները, դուք պիտի ըլլաք հայոց ապագայ զինուորները, մի՛ մոռնաք Խրիմեան Հայրիկը, Բաֆֆին, կարդացէք «Պապիկ թոռնիկ»ը, «Կայծեր»ը, «Դաւիթ բէկ»ը, «Սամուէլ»ը։ Դուք պիտի ըլլաք վրէժինդիր հայոց ապագայ բանակը, ձեզ բոլորդ կը համբուրեմ, մի՛ մոռնաք տառապած հայ ժողովուրդը, որուն թողած որբուկներն էք, մնաք բարով, կրկին ու կրկին իմ ջերմ համբոյրներս»……

Ամբողջ դասարանը կը բղձկի. տղաք կը հեծկլտան, կ'ողբան, կ'աղաչեն որ մնայ. քար լուութիւն զոյդ տնօրէններէն. մենք ալ պատուհանէն կախուած՝ կու լանք, կարծես զբախուը գժոխքի վերածուած ըլլաք։ Տարտունի կը կրկին մնաք բարով կ'ըսէ, ապա մէկիկ-մէկիկ կը համբուրէ տղաքը ու կը հեռանայ։

Ահա այս ոգիով պատրաստուած յետպատերազմեան որբերու սերունդն է, որ մեր ապատագրական պայքարի մարտիկներուն ժառանգորդը զարձաւ իր նկարագրով, իր անհատականութեամբ, հեռու նիւթապաշտ մտահոգութիւններէ։ Եւ ինչու չէ, այս սերունդն է, որ զեռ կը պահէ իր մէջ հինէն մնացած բարոյական այն մեծ ոյժը, որ անցեալէն ներշնչուած՝ կը փոխանցէ նոր սերունդին։ Եւ այս ոգին էր, որ ներշնչեց իրենց դառնալ ըմբոստ եւ չհանդուրժեց իր ազգային դիմագծութեան վրայ խաչ քաշել ուզող շարժումին։ Այդ էր պատճառը, որ տարերային ըմբոստութեան մզեց որբ սերունդը 1922 Օգոստոս 28ին, եւ այդ եղաւ ձիգէյլի որբերուն յեղափոխական առաջին ելոյթը։ Որբերու առողջ բնազդով կը սկսի շարժու-

մը. որբերը մէկ մարդու պէս կը բողոքեն տնօրէնին եւ պաշտօնէութեան դէմ, ի պաշտպանութիւն իրենց ազգային կրօնին եւ ազգայնական ոգիին:

Որբանոցի փոխ-տնօրէն Հ. Քէշիչեան, երդուեալ հակառակորդ է որեւէ շարժումի, որ ազգային ոգիէ կը ներշնչուի. հայերէն երդը իր գլխուն մէջ «Աւ մօտ ըլլամ քեզի»էն անդին չ'անցնիր, իսկ երբ լոէ որբերու շրթունքին վրայ՝

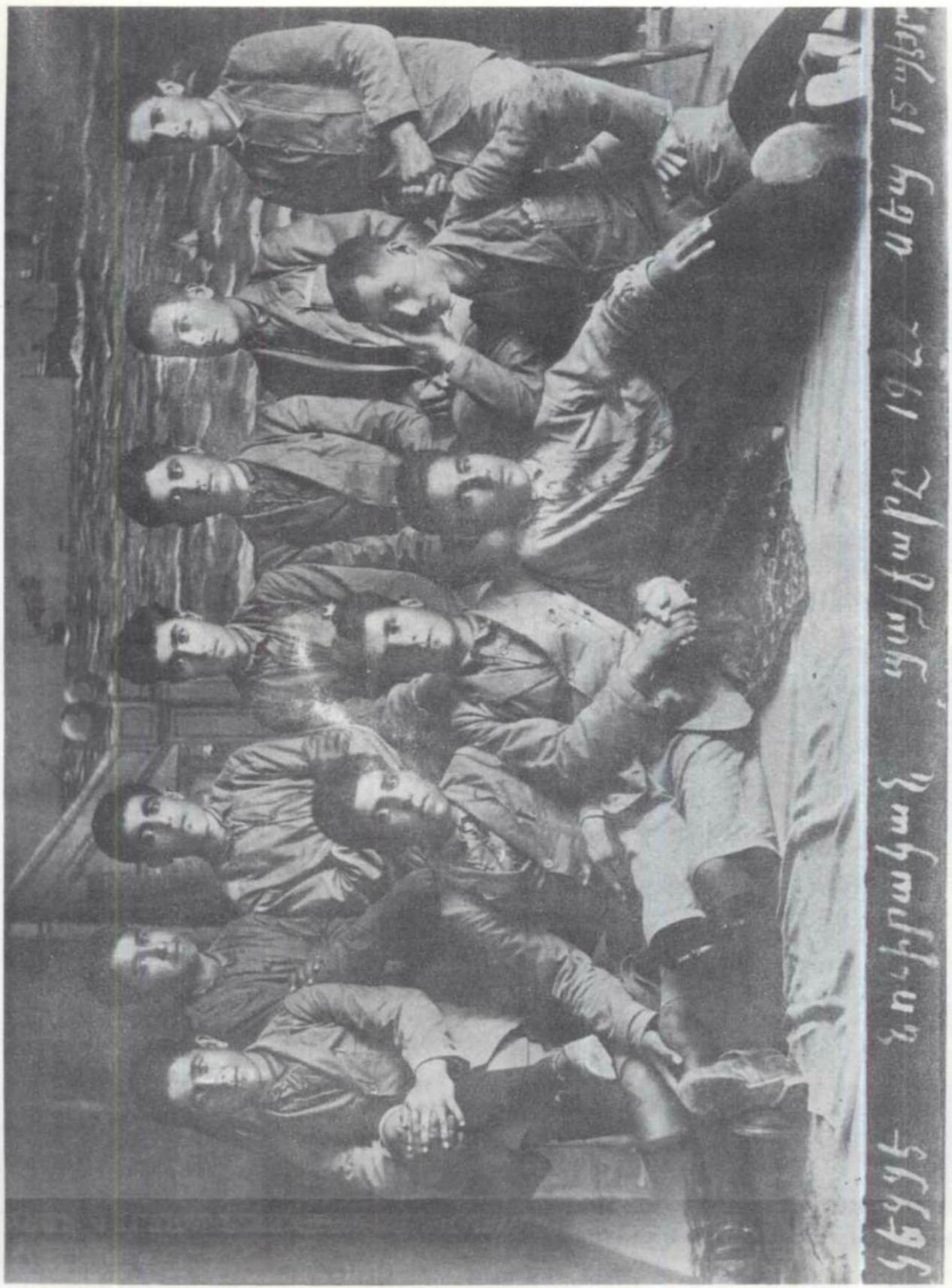
«Երբ այստան ցաւ եւ արցունիք կայ աշխարհում,
Դահ էլ պէտք չէ եւ ոչ Աստուած՝ երկնիքում»,

կ'ըմբոստանայ եւ խիստ հրամանով կ'արգիլէ նման երդերու երդուիլը: Զ'ուզեր լսել Անդրանիկ, Գէորգ Զաւուշ, Ազրիւր Սերոր, Մուրատ կամ Սեպուհ. չեն ուզեր լսել ինք եւ իր համախոհները, որ աղաք կարդան Բաֆֆի, Ահարոննեան, Խրիմնեան. կ'ընդվզին՝ երբ աղաք Սովոմոն Թէհլիրեանի նկարը շրջանակի մէջ առած՝ դասարաններու պատերէն կը կախեն. չեն հանդուրժեր, որ աղաքը փոխանակ «Իջիր, արքայ հղօր» երդելու՝ երդեն «Առաւօտ լուսոյ». չեն հանդուրժեր, որ դանուի Տարտունի անունով աղայնական ուսուցիչ մը, որ մարդէ աղաքը զինուորական դիտելիքներով: Իսկ որբերու այս կամայականութիւններուն դէմ երթալը անպայման պոռթկում առաջ պիտի բերէր: Եւ ահա, աղոց մէկ արդար պահանջը, թէ լսարան մը կ'ուզեն սարքել եւ երդել, նուազել ու նաեւ երկու խօսք ըսել՝ վճռական կերպով կը մերժուի տնօրէնութեան կողմէ: Բախումը կը դառնայ անխուսափելի, որովհետեւ կազմակերպող մարմինը կը ստիպուի ընթացք տալ որբերու միահամուռ փափաքին եւ հաւաքոյթը աեղի կ'ունենայ:

Անշուշտ այս բոլորի միտք բանին տղոց ազգային զգացումները վառ պահեն է եւ այդ նպատակին հասնելու համար՝ յաճախակի նման հաւաքոյթներ կազմակերպելը: Ու փաստը մէջտեղն է. Ճիպէյլի որբերը հասան ամէն տեղ, ուր պէտք էր տարածել հայրենասիրութեան շունչը եւ հայրենիքի ազատագրութեան դադափարը: Այս չորս տարուան շրջանին ի՞նչ դաստիարակութիւն եւ ոգի ներ-

շընչուեցաւ այս տղոց, որ նուիրուին հայութեան ծառայելու վսեմ գաղափարին:

Ու տղաները կու գան դունդ առ դունդ. 7-8 տարեկանէն մինչեւ 15 տարեկանները ու կը լեցուին մեծ սրահը: Նախապէս կազմակերպիչ մարմնի կողմէ նստարանները շարք-շարք շարուած են. ամէն ոք նստած՝ լուութեամբ կը սպասէ օրուան նախապահ Գէորգ Թէրմանեանին (Կիւզէլ), որ սեղանին ետեւ կանդնած կը սպասէ: — Սիրելի եղբայրներ, — կը սկսի ան, — հաւաքուած ենք հոս լսարանական հանդէսի, բացուած կը յայտարարեմ հաւաքոյթը, յունիկայս երգենք «Մեր Հայրենիք»ը: Բոլոր որբերը մէկ մարդու պէս ոտքի՝ կը սկսին երգել: Հազիւ երրորդ տունին հասած՝ դիմացէն ոտնածայներ կը լսուին: Տղաքը կը շարունակեն երգել յաջորդ տունները: Եկողը փոխ-տնօրէննէ, որ կ'ուզզուի շիտակ նախապահին մօտ, սակայն տղաքը կը շարունակեն երգել: Զայրացկոտ, բորբոքած՝ Պր. Հ. Թէշիշեան հարց կու տայ նախապահին, թէ ի՞նչ հաւաքոյթ է եւ որմէ՞ արտօնութիւն առնուած է: Նախապահը լուռ կը մնայ. դեռ չէ վերջացած երգը, վերջին տունը երգելէ ետք աղաքը կը նստին: Նախապահ եւ փոխ տրնօրէն դէմ դիմաց իրարու կը նային: Փոխ տնօրէնը կրկին հարց կու տայ, թէ ո՞վ արտօնած է սարքելու նման հաւաքոյթ մը: Նախապահը կը պատասխանէ: — Չեզմէ արտօնութիւն խնդրեցինք եւ թոյլատու չեղաք. եթէ տէր չկանդնէի ու չսարքէի այս հաւաքոյթը՝ այս դիմացը նստող տղաքը բուռնցքնին ցցած՝ կը սպառնային դիս ծեծել: Հազիւ նախապահի բերնէն այս բառերը ելած՝ փոխ տնօրէնը դառնալով տղոց եւ ձեռքերը օդին մէջ ճօճելով կը պուայ. — Դուք ըմբոստնե՛ր էք: Անմիջապէս առջեւի շարքէն շիկահեր Գրիգոր Պէրպէրեանը կը յարձակի վրան՝ «մենք ըմբոստներ չենք» պոռալով, ապա բուռնցքը բարձրացընելով եւ տոանց սպասելու փոխ տնօրէնի պատասխանին կ'իջեցնէ առաջին հարուածը: Տղաք նստարաններէն դուրս կը թոխին եւ մէջքի գօտիները քաշելով՝ կը սկսին հարուածել փոխ տնօրէնի գլխուն, դէմքին, կոնակին: Նոր ոտնածայներ. ուսուցիչներ՝ հեռուէն լսելով աղմուկը՝ կը փութան սրահ: Եւ հազիւ ներս մտած՝ կը փակուին երկու կողմի դռները եւ կը հրամայուի մարել լոյսերը: Մութին մէջ

ՃիՓէՅԼԻ ՈՐԲԱՆՈՑՔՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՌԹԻՒ ԱՐՁԱԿՈՒԱԾ ՏՂՈՑՄԵՆ
ԽՈՒՄԲ ՄԸ՝ ՊէՅՐՈՒԹԻ ՄԷԶ :

ՆԱԽԿԻՆ ՈՐԲԵՐՈՒ ԽՈՒՄԲ ՄԸ ՃԻՓէՅԼ ԱՅՅԵԼՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ , 1938ԻՆ :

հարուածները կ'իջնեն աջ ու ձախ։ Երբ լոյսերը կը վառուին՝ կը տեսնուի փոխ տնօրէնը դետին փոռուած անշարժ վիճակի մէջ, իսկ մնացեալ ուսուցիչները գլուխնին ձեռքերնուն մէջ, կաղալով, կու դան եւ տնօրէնին թեւերը մըտած կը տանին դուրս։

Յանկարծ ձայն մը կը բարձրանայ. որբանոցի սիրուած ուսուցիչներէն Կոստան Պանտիկեանն է. ոչ ոք իր վրայ ձեռք բարձրացնել չէ համարձակած. «Տղա՛ք, այս ի՞նչ աւեր է որ դործեցիք, ամբողջ որբանոցի ապագան ոտքի տակ կ'առնէք, գէթ խղճացէք սա փոքրիկներուն. վաղը կրնան դպրոցը փակել, ի՞նչ պիտի ըլլայ ձեր վիճակը, այս փոքրիկներուն վիճակը. փողոցները պիտի մընաք, մի՛ ընէք, հանդարտեցէք, կ'աղաչեմ, մե՛ղք էք, հազար որբերու ճակատագիրը խնդրոյ առարկայ կը դարձընէք. ցրուեցէ՛ք, գացէ՛ք ձեր անկողինները, հեռացէ՛ք, հեռացէ՛ք...»։ Ո՞վ էր լսողը։ Պր. Կոստան յարգուած ուսուցիչ է, իրեն կը խնայուի, բայց ըմբոստութիւնը իր ընթացքը առած պիտի քալէ։

Փոքրերը կը հեռանան. Պր. Կոստան գլուխը շարժելով դուրս կ'ելլէ սրահէն։ Հաւաքոյթի կազմակերպիչ մարմինը կը սկսի փնտուել մնացեալ ուսուցիչները, որոնք իրենց տուներէն դուրս չեն ելած թէեւ, սակայն մեծապէս պատասխանատու են ստեղծուած անբաղձալի մթնոլորտին։ Կը փութան անոնց տուները, կը մտնեն ներս ու տեղն ու տեղը անոնց ալ բաժինը լրիւ կերպով կը հատուցանեն։ Մինչեւ ուշ ատեն տղաքը կը թափառին որբանոցին բոլոր անկիւնները՝ դանելու համար այն ուսուցիչները, որոնք դլխաւոր պատասխանատուները կը նկատուին Տարտունիի որբանոցէն հեռացման։ Խուզարկու աչքերով կը պրապտեն ծառերու արանքները, փլատակներու ետեւները եւ կը յաջողին ձեռք ձգել մէկ քանին։ Անոնցմէ մէկը, թէեւ ատրճանակով ալ զինուած, կ'իյնայ տղոց ձեռքը, որոնք ատրճանակը ձեռքէն առնելէն ետք լաւ մը կը տափակցընեն զինք ու կը հեռանան։ Ժամանակը անցած է. գիշերուան ժամը 10ն է. ամէն ոք կ'երթայ իր անկողինը յաջորդօր պայքարը շարունակելու հաստատ որոշումով։

Առաւօտուն, նախաճաշէն ետք, զանգը կը հնչէ դասարանները մտնելու համար. փոխանակ դասարանները

ուղղուելու ամբողջ աշակերտութիւնը մեծ դաշտը կը համախմբուի. չեն ուզեր դասարանները մտնել:

Տնօրէն Պր. Թրէվիդ, կարգ մը ուսուցիչներու հետ օդափոխութեան դացած էր Զահէլէ եւ բացակայ էր տեղի ունեցած անցուղարձերու ընթացքին: Հեռագիր կը տրուի, որ շուտով վերադառնայ:

Տղաքը դաշտին մէջ աղմուկով, պոռալով կը պահանջեն փոխ անօրէնին ու իր համախոհներուն որբանոցէն հեռացումը: Կրկին Պր. Կոստանն է, որ ինկած տղոց մէջ կը յորդորէ, կը սաստէ.— «Հեռացէ՛ք, դացէ՛ք ձեր դասերուն, խենթեցե՞ր էք», կը կրկնէ ան շարունակ: Ո՞վ է լսողը. այդ պահուն, իրապէս ինքն էր, որ ինքնիրմէ ելած՝ խելագարի պէս կը վաղէր աջ ու ձախ, ձեռքերը օդը բարձրացուցած կ'աղաջէր, որ տղաքը ցրուին, դասարանները մտնեն: Երբե՛ք, պիտի չերթան մինչեւ որ պատասխանատուները չհեռացուին որբանոցէն: Պր. Կոստան գըրէթէ խելագարած՝ կ'ուղղուի ծով, կարծէք անձնասպան ըլլալու համար. այդ ցոյց կու տան իր շարժումները:

Յանկարծ մեծ զանդակին ձայնը կը լսուի: Բոպէապէս լոռութիւն կը տիրէ: Պր. Թրէվիդն է, անօրէնը, որ նոր հասած է եւ կ'ուղէ քննութիւն բանալ պատահածներուն համար: Կը հրահանգուի դասարանները մտնել եւ որբերու պահանջները ներկայացնող հինգ հոգինոց յանձնախւմբ մը զրկել Պր. անօրէնին բացատրութիւն տալու համար: Որբերը կը ձգեն դաշտը. Տնօրէնութիւնը կը մերժէ ընդունիլ յանձնախումբը, պատճառաբանելով թէ որբերը հաւասարապէս պատասխանատու են եղածներուն:

Դէպքը ծանրակշիռ էր եւ այդ խոկ պատճառով արնօրէն Պր. Թրէվիդ յաջորդ օրը Պէյրութ կ'իջնէ ու հետը կը բերէ Մերձ. Արեւելքի որբանոցներու ընդհանուր անօրէն Պր. Մեքաֆին:

Որբերը խնդրանք կը ներկայացնեն յանձնախումբով ներկայանալ եւ բացատրութիւն տալ տեղի ունեցած դէպքի դրդապատճառներուն մասին. դարձեալ ընթացք չի տրուիր: Ասոր վրայ աշակերտներէն մօտ հարիւր հոգի, մէջն ըլլալով վարիչ մարմնի անդամները, կը հաւաքուին սրահը: Քիչ ետք ներս կը մտնէ Պր. Մեքաֆի, հետը ունենալով բարձրահասակ պարոն մը, որ թարգմանի դեր

պիտի կատարէր : Բարձրահասակ պարոնը Պր . Բենիամին կայծակեանն էր , որ յետագային պիտի փոխարինէր նախկին փոխ տնօրէնը :

Պր . Մեքաֆի 60ի մօտ , միջահասակ մէկն էր : Կը սկսի խօսիլ ծանր ծանր արտասանելով բառերը : — Իմաց , որ դուք , որբ տղաքներ , որբանոցին մէջ խառնակութիւն հանած էք . ուսուցչական կազմին դէմ ըմբոստացած էք , առանց արտօնութեան հաւաքոյթ սարքած էք , և չի բաւեր այս ձեր անհնագանդութիւնը , տնօրէն եւ ուսուցիչներ ծեծած էք . ամօթ ձեզի , մենք ձեզ թուրքերուն ձեռքէն ազատեցինք , որ այսպէ՞ս վարուիք . գիտէ՞ք թէ ինչ ծանր պայմաններու տակ կը հաւաքուին այն միլիոնաւոր տոլարները : Դուք չէք գիտեր թէ Ամերիկայի ժողովուրդը ինչ մեծ զոհողութիւն յանձն կ'առնէ ձեզ խնամելու եւ պահպանելու համար : Դուք արժանի չէք այս խընամքին : Ա՞յս է ձեր երախտագիտութիւնը , ըսէ՞ք տեսնեմ , ի՞նչ կ'ուզէք , ի՞նչ են ձեր դժգոհութեան պատճառները . կը սպասեմ որ պատասխանէք :

Ոտքի կ'ելլէ Միհրդատ Փանոսեանը եւ կ'ըսէ . — «Մենք ապերախտ չենք մեզ խնամողներուն հանդէպ . մենք խառնակչական նպատակներ հետապնդողներ չենք . ունինք դժգոհութիւններ , որոնք կ'ուզենք ձեզի պարզել .

Ա . — կ'ուզենք հայերէն գրքեր ունենալ . — Վէպ , պատմութիւն , յուշեր :

Բ . — կ'ուզենք , որ կիրակի օրերը փոխան պատուելի , լուսաւորչական քահանայ մը կատարէ մեր եկեղեցական արարողութիւնը :

Գ . — կը խնդրենք , որ կիրակնօրեայ լարաններուն հայեցի շունչով դասախոսութիւններ տրուին եւ հայ երգը չարգիլուի մեզի :

Դ . — կը խնդրենք , որ որբանոցը իր ոգիով եւ նկարադրով ըլլայ հայկական :

Ե . — կը պահանջենք հեռացումը փոխ տնօրէն Պր . Հ . Քէշիշեանի եւ իր համախոհներուն , իրեւ պատասխանառու տեղի ունեցած ցաւալի միջաղէպերուն :

Պր . Մեքաֆի կ'այլայլի , դէմքը դաժան կերպարանք մը կ'առնէ . կը հասկցուի , որ լաւ բան չի' մտածեր այդ ըոպէին . ներկայացուած խնդրանքներէն յայտնի է ,

որ գոհ մնացած չէ եւ հետեւաբար՝ վճռապէս պիտի մերժէ։ Պահ մը լուռ կը մնայ եւ ապա՝ որբերուն ուղղելով իր խօսքը կ'ըսէ։ «Այժմ դացէք, կրկին կը տեսնուինք», կ'ըսէ ու կը հեռանայ։

Օրեր կ'անցնին։ Աեպտեմբեր 5ին Պր. Մեքաֆի կըրկին կու գայ։ Այս անգամ կը հրաւիրէ մեծ տղաքը և յատկապէս՝ Տարտունիի աշակերտները։

— Եկած եմ ձեզի հաղորդելու, — կը սկսի Պր. Մեքաֆի չոր ու խիստ ձայնով — մեր որոշումը։ Եթէ որեւէ նոր ըսելիք ունիք՝ ըսէք։

Ոտքի կ'ելլէ Հրաչեայ Հանտալեանը ու կ'ըսէ։ — Հոս ունինք ուսուցիչ մը, որ մեր ազգային դրօշը պատռեց հրապարակաւ, ինչպէս նաեւ ուրիշ ուսուցիչ մը, որ կը յայտարարէ, թէ պիտի պատժուիք եթէ Ազգային Երգարանը ձեռք առնէք։ Մեզի հանդէպ վիրաւորական արարքներ են ասոնք։ Այս պարոնները մեր ազգային սրբութիւններն ու աւանդութիւնները կ'ուզեն անպատուել։ Պիտի խնդրէինք, որ այդ ուսուցիչներն ալ անպայման հեռացուին որբանոցէն։

Պր. Մեքաֆի կը պոռթկայ ու պոռալով կ'ըսէ։ — Եթէ ձեռքս անցնի՝ ե՛ս ալ կը պատռեմ ձեր այդ Ազգային Երգարանը, որուն մէջ Աստուծոյ դէմ արտայայտուած մտքեր կան։ Այլեւս ոչ մէկ խօսք։ Ահա մեր որոշումը։ Ու կը սկսի կարդալ.

Ա. — Յառաջիկայ տարի վոխ տնօրէն Պր. Հ. Քէ-շիշեան հեռացած պիտի ըլլայ այս որբանոցէն։

Բ. — Հետեւեալ 12 տղաքը վաղն իսկ պիտի հեռանան որբանոցէն։ Կը կարդայ անունները. Մեսրոպ Սոլյագեան, Գէորգ Խաչերեսեան, Սարգիս Պիլէլեան, Հրաչեայ Հանտալեան, Գարեգին Պալեան, Մինաս Մելիքեան, Գրիգոր Պէրպէրեան, Յակոբ Խուզուկեան, Վահան Պալիկեան, Մանուկ Իշխանեան, Յակոբ Վարդապետեան, Գէորգ Թերճանեան։

Փոխ տնօրէնին հեռացումը շատ բնական եւ արդարէր, բայց 12 որբերուն հեռացումը արդար չէր։ Ի՞նչ, ազգային սրբութիւնները ոտնակոխել փորձողներուն դէմ ծառանա՞լն ալ յանցանք է։ Պէտք է ընդդիմանալ եւ ամէն կերպ արգելք ըլլալ անոնց հեռացուելուն։ Բայց տրուած

որոշումը ի՞նչպէս յետս կոչել տալ. պարզ էր, որ աղոց
ուժերէն վեր էր ատիկա, իսկ թոյլ տալ, որ մեկնին՝ ա-
նըմբոնելի էր նաև ատիկա: Այսպէս, անապահով, ա-
ռանց հագուստ կապուստի, առանց նիւթական տարրական
ապահովութեան, կարելի^ո է ճամբու դնել տղաքը: Կ'ո-
րոշուի պաշտօնեաներէն գրամ հանգանակել. շատեր
կը մասնակցին եւ շուտով կարելի կ'ըլլայ կոկիկ գումար
մը մէջտեղ բերել: Տղաներէն ամէն մէկուն 10ական ոսկի
կը բաժնուի ինչպէս նաև հագուստ, կօշիկ. մէկ քանի օր-
ուան ուտելիք կը լեցուին պայուսակները եւ հետեւեալ ա-
ռաւօտ, 12 աղաները որբանոցի քամիոնը լեցուած՝
ճամբայ կը հանուին դէպի Պէյրութ: Պր. Թրէվիզ մասնա-
ւոր ինքնաշարժով մը կը հետեւի մեկնողներուն: Անդին,
որբերը խոշոր գերաններ ճարած՝ առաջուրնէ, հիւանդա-
նոցի կտրուկ ճամբէն կը բարձրանան դէպի Պէյրութ տա-
նող խճուղին եւ դիրք կը գրաւեն ճամբուն երկու կողմե-
րը: Հեռուէն կ'երեւայ որբերը փոխադրող քամիոնը: Տը-
ղաքը, իսկոյն, գերաններուն երկու ծայրերէն բոնած՝ կը
փակեն ճամբան: Քամիոնը կանգ կ'առնէ, աղաներէն ո-
մանք իսկոյն կը պառկին ճամբուն մէջտեղը ինքնաշարժի
անիւներուն առջեւ: Հեռացուող տղաքը վար կը ցատկեն
ինքնաշարժէն խելայեղ բացականչութիւններու մէջ: Պր.
Թրէվիզ զայրացած՝ ձեռքի գաւաղանով կը սկսի հարուա-
ծել աջ ու ձախ. որբերէն ոմանց գլխէն արիւն կը հոսի:
Բայց ծրագիրը յաջողած է. բոլոր որբերը, իրենց հետ ա-
ռած 12 հեռացողները, խումբ առ խումբ կը վերադառ-
նան որբանոց: Խանդավառութեան բացականչութիւնները
օդը կը թնդացնեն:

Այդ միջոցին աղոց կողմէ բողոքի գրեր կը զրկուին
Պէյրութ, — մէկը՝ Նիր Իսթ Ռիլֆի կեղրոնին, միւսը՝
Հայ Ազգային Միութեան, որուն ատենապետն էր Պր. Ար-
րահամ Սարաֆեան և ատենապպիր՝ Պր. Նազարէթ Կէրկէր-
եան: Պր. Ա. Սարաֆեան տեսակ մը հայ դեսպան էր այդ
օրերուն համար: Բողոքագրին մէջ արձանագրուած էին
որբերու պահանջները, որուն մասնաւորաբար Գ. եւ Ե.
յօդուածներուն մէջ խտացած էին բուն բողոքի շարժա-
ռիթները: Ազգ. Միութիւնը քննութիւն կը բանայ եղած
բողոքի ու պահանջներու մասին եւ բանակցութեան կը

ձեռնարկէ պատասխանատու մարմիններուն հետ : Օրեր ետք Պր. Ա. Սարաֆեան կ'այցելէ որբանոց, կը համոզէ տղաքը, որ ենթարկուին տրուած որոշումին, խոստանալով, որ Ազգ. Միութիւնը պէտք եղած աջակցութիւնը պիտի չնորհէ իրենց :

Շարաթ մը ետք հեռացուելիք տղաքը կրկին կը կանչուին եւ ինքնաշարժ դրուելով կը փոխադրուին Պէյրութ : Ի զո՞ւր էր զանոնք որբանոց վերադարձնելու մասին խորհիլը : Ու անոնք կ'երթան : Անոնք գացին նետուելու կեանքի պայքարին մէջ, գացին միանալու հայկական զանգուածներուն, գացին հայութեան հետ հայութեամբ ապրելու, հայութեան ծառայելու : Բայց ի՞նչ դընով ծառայելու, անշուշտ օրերով դործ փնտռելու, օրերով անօթի մնալու գնով, գլուխնին տեղ մը հանգչեցնելու յուսահատ փնտռտուքով : Որբի ճակատագիր :

Զոհուիլ պէտք էր . զոհեր պէտք էին : Այնքան բուռն պայքար եւ ընդդիմութիւն անշուշտ իրենց հետեւանքները պիտի ունենային . եւ զոհուելու պարտականութիւնը սիրով յանձն առին այդ 12 հեռացուող եղբայրները :

Որբանոցը, սակայն, զեռ կը մնայ . որբերու մեծ զանգուածը հոն է տակաւին, բայց պէտք չէ առանց առաջնորդի ձգել զանոնք : Պէտք է վարել անոնց ոչ միայն ներկան, այլեւ զանոնք պատրաստել գալիքին համար :

Որբանոցը ունի իր ճոխ գրադարանը . պէտք է կարդալ եւ կարդալու մղել տղաքը : Ու տղաքը յափշտակութեամբ կը կարդան Բաֆֆի, Գամառ Քաթիպա, Ահարոնեան, Զարդարեան, Վարուժան ու Միամանթօ : Կը կարդան ու կը հաղորդուին անոնց ոգիով ու գաղափարներով : Միւս կողմէն տղաքը անհամբեր կը սպասեն կիրակիին, որ հայ քահանան դայ եւ եկեղեցական արարողութիւն կատարէ, կը սպասեն, որ լսարաններ սարքուին, հայրենասիրութեան կրակը վառ պահուի որբերուն մէջ : Շատ էին լսած Տարտունին եւ շատ էին ոգեւորուած անոր ազգայնաշունչ խօսքերով :

Օրին մէկը Ճիպէյլ կ'այցելէ Տոքթ. Ե. Խաթանասեան . Հայաստանէն կու գար . կու գար հոգիին մէջ կուտակուած վշտով : Ու կը խօսի որբերուն .

«Սիրելի երախաներ, իմ սրտահատորներ, իմ անգին որբուկներ: Եկել եմ Հայաստանից, ձեզ քերել եմ Հայաստանի օդին ու ջուրին համն ու հոտը, ձեզ բարեւներ եմ քերել ձեր եղբայրներից ու քոյրերից: Հոն էլ ձեզ պէս տասնեակ հազարներով որբեր կան: Դուք ոքք մնացիք, այս՝, դաժան թշնամին այդպէս կամեցաւ, բայց դուք կաք ու կը մնաք: Հայր պիտի ապրի, դուք պիտի բազմացնէք հայ ժողովուրդը, ձեր կորսնցուցած ծնողներուն բացը աւելիով պէտք է լեցնէք: Դուք էք մեր ապագայի յոյսը, պիտի ըլլաք հայոց ապագայ ժաշարի զինուորները: Մեծացէք, որ դառնաք մէկ-մէկ Անդրանիկ, Գէորգ Զաւուշ, Մուրատ: Զեր աչքերէն կը կարդամ վրէժի անմար կրակը. դուք պիտի կերտէք հայոց ապագայ բանակը եւ դուք պիտի ազատագրէք Հայաստանը. դուք պիտի կերտէք նոր հայութիւն եւ Ազատ, Անկախ Հայաստանը. կը համբուրեմ ձեր բոլորի նակատները»:

Ամիսներ կ'անցնին: Օրին մէկը որրանոցի 1000 որբերուն վրայ կու զան աւելնալու մօտ 400 նորեր նահրիպրահիմէն. կու զայ նաեւ պաշտօնէութիւնը: Նոր դասաւորումներ, նոր դասարաններ. ուսուցիչներու թիւը զգալապէս կ'աւելնայ. նոր դէմքեր, հոգիի խօսող նոր մըտքեր, կարծես Տարտունիի ոգին կրկին կ'արթննայ. եկողներուն մէջ կարծես նոր անուններ կան. կը խօսուի արդէն Հ. Պալեանի եւ Կ. Ղազարեանի մտաին:

Ամիսներ շարունակ տղոց բերանները գոց մնացած էին, տեսակ մը ծանր ճնշման տակ առնուած: Դէպքէն յետոյ խստութիւնները աւելցած էին: Ճիգ կը գործադրուի հին մտայնութիւնը հաստատելու: Տարտունիի հեռանալէն ետք կարգ մը նոր ուսուցիչներու մուտքով, տղոց ազգային ոգին ու դիմագիծը այլ ուղղութեամբ առաջնորդելու փորձեր կ'ըլլան:

Հայկ Պալեանի եւ Կ. Ղազարեանի ներկայութիւնը բոլորովին կը փոխէ որրանոցին մէջ տիրող մթնոլորտը: Եթէ Տարտունին հիմը կը դնէր ազգաշունչ ոգիին, Պալեան կ'ըլլար շէնքը կառուցողներէն մէկը. ա՛ն էր, որ պիտի ոգեւորէր տղաքը իր ոգեշունչ ճառերով, նոր տրամա-

դրութիւն եւ նոր մթնոլորտ ստեղծելով որբանոցին մէջ։ Անշուշտ Տարտունիի շարժումէն յետոյ հաշտ աչքով չի դիտուիր այս երկրորդ շարժումն ալ։ Բայց Պալեան մինակ չէր, համախոհներ ունէր և կը գործէր կատարեալ գիտակցութեամբ՝ առանց վարանելու հաւանական հետեւանքներէն։

Պալեանի օրով է, որ նոր ձեւաւորում եւ բովանդակութիւն կը ստանայ «Ճուն» թերթը, անոր նախաձեռնութեամբ է, որ որբանոց կը հրաւիրուին ազգային եւ քաղաքական գործիչներ, մտաւորական գրողներ — Ն. Աղբալեան, Ե. Օտեան, Ա. Յովհաննէսեան, Խ. Թիւթիւնձեան, Վ. Արծրունի, Ա. Սասունի եւ ուրիշներ։

Մամուլը անտարբեր չի մնար որբանոցի ներսը տիրող անցուղարձերուն։ «Յուսարեր» եւ «Փիւնիկ» թերթերը խմբագրականներ եւ յօղուածներ կը հրատարակեն բուռն կերպով ձաղկելով որբանոցի պահպանողական եւ յետադիմական տարրերը։

Տարտունի սորվեցուցած էր որբերուն երգել.

«Թո՛ղ կորնչին վատ թուրքերը
Հայաստանի սուրբ հողից»...

Պալեան եւ Ղազարեան կը խօսէին ու կը քարոզէին թէ այլեւս Հայաստանի հողին վրայ — խօսքը Արեւելեան Հայաստանի մասին է — վատ թուրքեր չկան, մաքրուած են անոնք Հայաստանէն։

Եթէ առաջինը երգել կու տար

«Հիմի էլ լոենք, եղբարք, հիմի էլ»...

Երկրորդը կ'ըսէր. — Լոռութիւնը խզուած է, հայ յեղափոխութիւնը հոգեփոխեց հայութիւնը եւ նոր սերունդը անոր շարունակողը պիտի ըլլայ, նոր սերունդը պիտի կառուցէ հայոց հայրենիքը։

Այսպէս պիտի դաստիարակուէր ձիպէյլի որբը։ Այն որբութիւնը, որ առաջին ըմբոստութենէն ետքը ապրեցաւ երկրորդ ըմբոստութիւն մըն ալ 1925ի Օգոստոսին,

որ ուրիշ բանի համար չէր, այլ եթէ ի խնդիր ազգային նույիրական աւանդներու պահպանման, հայ հոգիի ամ- րապնդման, հայու նկարագրի կերտման, որուն դէմ ատեն ատեն ժամանակավրէպ գաղափարներով եւ խորթացած զգացումներով մարդիկ կ'աշխատէին թումք կանգնել եւ աղարտել նոր սերունդի պայծառ դիմագծութիւնը:

Դժուար է իրենց ամբողջական հարազատութեանը մէջ տալ պատկերը այդ անմոռանալի օրերուն, որոնք մասսամբ երազ դարձած են արդէն։ Բայց կայ իրականութիւնը՝ ձիպէյլի սերունդը, որ այսօր ցըուած բոլոր ցամաքամասերու վրայ կ'ապրի ու կը գործէ ձիպէյլի որբանոցէն ստացած աւանդներով եւ գաղափարական շունչով։

ՃԱՀԻՆ ՏԵՐՏԻՐԵԱՆ

ՄԵԴԱԿՈՐԸ ՄԵՆՔ ԶԵՆՔ

Որբանոց ըսելով, մարդիկ կը հասկնան որբերու վայր, ծնողքէ, ինչքէ ու սնունդէ զրկուածներու ապաստանարան, կամ յետ եղեռնի «մնացորդաց» եւ վերապրող խլեակներու «փրկութեան լաստ»։ Ճիպէյլի որբանոցը ատոնցմէ ո՛չ մէկն էր, ո՛չ ալ միւսը, գոնէ մենք այդպէս համոզուած էինք. եւ մեղաւորը մենք չենք։

Մեր մէջ շատ զօրաւոր էր ազգային արժանապատութեան զգացումը։ Հողարտ էինք, որովհետեւ հայ էինք ու որք։ Ամէն սերունդի վիճակուած չէր այդպիսի պատիւմը։ Մեր հայրերը մեռած էին հայ ըլլալնուն համար. մեռած էին ազգին, հայրենիքին համար։ Այսքանը բաւական էր, որպէսզի մենք մեզ զգայինք հերոսական ժողովուրդի մը արժանի զաւակները, անոր հաւատարիմ եւ ուխտեալ ժառանգորդները։ Խորապէս համոզուած էինք, որ մեզի վերապահուած էր մեծ ու վսեմ առաքելութիւն մը։ Մենք պիտի ըլլայինք ցեղին գոյութեան, յարատեւման դլխաւոր ազդակներէն մէկը։ Մենք պիտի շէնցնէինք ու ծաղկեցնէինք աւերակ հայրենիք մը, մենք պիտի մշակէինք անոր ամայի արտերը եւ կեանքի գնով պիտի պաշտպանէինք զայն։ Ուրեմն մեր որբանոցը մեզի համար ուսումնարան-արհեստանոց եւ զօրանոց էր միանգամայն։

ի՞նչ վոյթ թէ մեզի տրուած հացը թթուաշ էր եւ խմոր. որո՞ւն հողն էր թէ ճաշասեղանին վրայէն մլուկ-ները հացին ու պանիրին քսուելով կը շարունակէին իրենց

Համբան։ Մանաւանդ որ մեզի համար վայել չէր այդպի-սի մանրուքներով զրադուիլ։ ամօթ էր հացի մասին խօսք ընել։ Դեռ երէկ էր, ամէն մէկերնիս շէն ու բարգաւաճ օ-ճախի մը զաւակներն էինք, ու վաղը՝ աւելի շէն ու խա-զաղ ընտանեկան յարկեր կազմելու կամքն ու վճռականու-թիւնը կար մեր մէջ։ Բայց մեզի համար վայել էր, շատ վայել, ներկայանալ տնօրէնութեան եւ խնդրել, որպէսզի շարաթը երկու անգամ տրուելիք մսեղէն կերակուրներէն զրկեն մեզ եւ անոր փոխարժէքով օգնեն Կիլիկիայէն եկող չքաւորներուն։ Այսպէս էինք մենք, եւ մեզաւորը մենք չենք։

Ունէինք աշխատանքի օրեր։ Երբ որբանոցի բակին մէջ սրահ մը կանգնելու համար աշխատանքի սկսանք՝ կի-սով աւազին մէջը խրած տղոց անտրտունջ աշխատիլը տեսնելով ափի ի բերան կը մնային այցելուները։ Կային ուսուցիչներ, որոնք տիրող ոգեւորութենէն վարակուած՝ իրենք ալ կ'ընկերանային մեզի։ Կային այնպիսիներ ալ, որոնք կը հրամայէին միայն։

Նշանաւոր էին մեր կատարած մարզանքներն ու մար-զախաղերը։ Փայտէ հրացանները ուսերնիս՝ խրոխտ ու առնական քայլերով տողանցքները ծափերով կ'ընդուն-ուէին ամէն տեղ։ Իսկ մեր որբանոցի անզուգական Փան-ֆառը միակն էր ամրող Լիրանանի մէջ։ Անոր գոռ ու ներդաշնակ եղանակները հրճուանքով կը լեցնէին մեր որտերը։

Մեր դասարանի պատերը զարդարուած էին Ապրիլ-եան Եղեռնի նահատակներու, հերոսներու, մտաւորական-ներու, պատմական դէմքերու նկարներով։ Դասագրքեր-նիս՝ «Մեղքագետ» վեցերորդ տարին էր, իսկ մեր ուսու-ցիչը՝ Սա. Տարտունին։ Ամէնքս ալ կը ցանկայինք բարձ-րագոյն ուսում ստանալ. մեզմէ ոմանք արդէն սկսած էին դրական փորձեր կատարել, կը հրատարակէին «Հոսանք» անունով խմորատիս հանդէսը. շարաթը մի քանի անգամ կը սարքէինք երեկոյթներ, ուր կ'ըլլային արտասանու-թիւններ, դրական կամ պատմական հարցերու շուրջ ա-ռութիսներ, վիճարանութիւններ, երգեր ու զուարձութիւն-ներ։

1921 թուականի կիսուն Ճիպէյլի որբանոցը անա-

կընկալ կերպով սկսաւ խոկական որբանոցի մը վերածուիլ։ Կարծես մթնոլորտին մէջ չարագուշակ բան մը կը սաւառնէր։ Նոյն բանը պէտք է զգացած ըլլային նաեւ մեր հայրերը Մեծ Եղեռնի նախօրեակին։ Ճաշի պահուն Պր. Մկըրտիչ աթոռի մը վրայ ելլելով կը յայտաբարէր։ «Թուրքերը կ'ըսեն թէ՝ Կարսը դրաւած են. անպատճառ Ղարս-Պազարին ըլլալու է»։ Ստացուած լուրերը, որքան ալ տիսուր, մեր վրայ չէին ներդործեր։ մենք կը հաւատայինք միայն հայութեան ու Հայաստանի յաղթանակին։ Պարտութիւնը տրամաբանական չէինք զտներ։ Մի՞թէ արդարութիւնը կորսուած էր։ Յետոյ, հայրենիքը մեզի համար աշխարհագրական տարածութիւն ըլլալէ աւելի զգացական, երազային ու կախարդիչ հեռապատկեր մըն էր։ չկար ուժ մը, որ կարենար նուաճել զայն։ Խորապէս համոզուած էինք ատոր եւ կը հաւատայինք, որ մօտ ատենէն պիտի մեկնէինք Հայաստան, մեծով-պատիկով։ պէտք էր պատրաստուէինք արժանի ըլլալ անոր։ Եթէ կային մարդիկ, որոնք հեղնանքի մօտեցող ժպիտով մը կը լսէին մեզ, մեղաւորը մենք չենք։

Տարուան վերջը կարդ մը ուսուցիչներ կը հեռանային որբանոցէն։ Մնացողները ժամանակաւոր շփոթէ մը ետք կ'անցնէին իրենց «զործ»ին։ Մեր դասարանի պատերէն վար առնուեցան բոլոր նկարները։ Լոեցին ազգային երգերը. արգիլուեցան հաւաքոյթները։ Կրօնական ու մելամաղձոտ շունչով մը կարծես վարակուած էր մթնոլորտը։ Ազգ, հայրենիք բառերը խորթ կը հնչէին այլեւս։ «Յիսուսի եկ»ը կը վերածուէր «Յիսուսէ կէլ»ի։ Ազօթքի մը պահուն համարձակութիւնը ունեցան բեմ հրաւիրել պատուելի մը, որ թուրքերէն լեզուով քարոզեց։ Այն մարդիկը, որոնք կատաղի պայքար կը մղէին թրքախօսութեան դէմ, մարդիկ, որոնք ոգեկոչելով մեր սուրբ նահատակներուն յիշատակը, կոչ կ'ընէին բառ մը իսկ չարտասանել ոճրագործ թուրքին լեզուով, ահա՛, նոյն մարդիկը, աչքերնին գոց, գլուխնին կախ՝ բարեպաշտօրէն մտիկ կ'ընէին թրքերէն քարոզները։ Կարելի՞ էր հանդուրժել նման սրբապղծութեան մը... Այլեւս ամէն բան խոռվքի վերածուած էր. խախտած էր հաւատքը ուսուցիչներուն հանդէպ. տղոց սրտերուն մէջ կար դառնութիւն մը, որ

օրէ օր կ'աճէր, կ'եռար. բան մը պէտք է կատարուէր, պէտք է բողոքէինք, եթէ հարկ ըլլար՝ պէտք է տակն ու վրայ ընէինք ամէն ինչ: Պէտք է պատժուէին յանցաւորները: Բայց, որո՞նք էին յանցաւորները: Երկար մտածելու ժամանակ չկար, մեր բոռնցքին ամենամօտիկ գլուխները ուսուցիչներունն էին. եւ մեղաւորը մենք չենք:

Ամիսներ շարունակ լծուած էինք կազմակերպչական աշխատանքի: Ունէինք զեկավար մարմին մը. ունէինք տասնապետներ, խմբապետներ եւ ընդհանուր հրամանատարութիւն: Պատրաստուած էր պահանջագիր մը՝ ներկայացուելու համար Պէյրութի Հայ Ազգային Միութեան եւ Նիր Իսթ Ռիլիֆի կեդրոնին. նշանակուած էին սուրհանդակներ, կապ պահելու համար յիշեալ մարմիններուն հետ:

1922ի Վարդավառի օրը, գետափի մօտ ձորի մը մէջ կը գումարուէր ընդհանուր ժողով: Հոն հաղորդուեցան դասադուլի եւ գործադուլի համար ձեռք առնուելիք միջոցները, նաեւ պատժի արժանի ուսուցիչներու անունները: Միաձայնութեամբ որոշուեցաւ նոյն շարթուն իսկ անցնիլ գործի:

Ամէն բան կը կատարուէր վերջին ծայր գաղտնապահութեամբ՝ հարիւրի մօտ պաշտօնեաներու քթին տակ:

Ոչ մէկ անդադանապահութիւն, ոչ մէկ դաւաճանութիւն. եւ այսքանը բաւական էր արդէն:

Երկու օր վերջ կազմակերպուելիք հանդէսի յայտագիր մը ներկայացուեցաւ տնօրէնին, արտօնութիւն խընդրելու համար: Տնօրէնը, երբ առաջին բառերը կարդաց, ինքինքը կորսնցուց եւ սկսաւ որոտալ իր դէմը գտնուող որբերուն վրայ. — «Դո՛ւրս այստեղէն, կորսուեցէ՛ք աչքիս առջեւէն» եւ դեռ ուրիշ խօսքեր:

Որբերը շունչերնին բակը կ'առնեն. գործը յաջող կ'երթար:

Նոյն օրը ընթրիքէն ետք, ճաշասրահը կարդի դըրուեցաւ եւ տղաքը գրաւեցին իրենց տեղերը: Ոմանք իրենց գլխուն ունէին փափախ, ուրիշներ՝ լեզոնական անկիւնաւոր գդակ՝ ծոռւած յօնքերու վրայ: Կարծես նստած էին կիսով պատրաստ ոտքի ցատկելու, խրոխտ ու չարաճիճի նայուածքներ կ'ամբողջացնէին ընդհանուր պատկերը:

«Մեր Հայրենիք»ի առաջին տունը հաղիւ վերջացած՝ սրահը լեցուեցաւ ուսուցիչներով եւ պաշտօնեաներով։ Այդ գիշերուան պէս «Մեր Հայրենիք» երգուած չէր։ Երգուեցան երգին բոլոր տուներն ալ։ Տղաքը դեռ ոտքի վրայ էին, երբ տնօրէնը հարց տուաւ։

— Որո՞ւ հրամանով կը կատարուի այս հանդէսը։

— Մե՛ր, որբերո՛ւն հրամանով, Պր. տնօրէն, — պատասխանուեցաւ բազմաթիւ կողմերէ միաբերան։

— Ուրեմն այդպէս է, հա՛, կրկին հարցուց տնօրէնը։

— Այո՛, — պատասխանուեցաւ միաբերան։

— Ուրեմն դուք ըմբոստներ էք, պոռաց տնօրէնը բոլորովին ինքինքը կորսնցուցած։ Ու շառաչուն ապակ մը իջեցուց առաջին կարգի վրայ գտնուող տղաներէն մէկուն երեսին, որ «այո՛»ի հետ միասին բռունցքը օդին մէջ կը ճօճէր։

Ու իրարանցումը ծայր տուաւ… Այն գիշեր ամէն տղայ իր պարտականութիւնը կատարեց լրիւ կերպով։

Դասադուլը կը սկսէր հետեւեալ օրը։

Ամերիկացի տնօրէնը՝ Պր. Թրէվիլ չուառվ վերադաւ իր արձակուրդէն. խորունկ ցաւ յայտնեց, որ մեր դժուհութիւնները փոխանակ իրեն յայտնելու, դիմած էինք նիր իսթի կեղրոնին։ Իրապէս խորտակած էինք իր հեղինակութիւնը. չափազանց զգացուած՝ յուզումով կը յանդիմանէր մեզ։ Իրաւունք ունէր. այդքանը մտածուած չէր։

Քանի մը օրէն վերջ կը գտնէր դասադուլը եւ տըղաքը կը վերադառնային իրենց դասարանները։

Հաղիւ շաբաթ մը անցած՝ ըմբոստութեան դեկավարները կանչուեցան ուսուցչանոց եւ ոստիկաններու օկնութեամբ զանոնք աեղաւորեցին որբանոցի պասին մէջ, Պէյրութ տանելու համար։ Առջեւէն կ'երթար Պր. Թրէվիլ չորս ոստիկաններու հետ, հանդիսական ըմբոստ դեկավարները։ Դեռ ծխպէյլի շուկայէն դուրս չեկած՝ կը հնչեն յեղափոխական երգերը։ Քանի մը վայրկեան ետք, Պէյրութ տանող ճամբուն վրայ, սկսան երեւիլ որբանոցի տըղաքը, որոնք ճամբան գոցած էին եւ թոյլ չէին տար որինքնաշարժները առաջ երթան։

Պր. Թրէվիզ պասը կեցնելով վար ցատկեց՝ ճամբան գոցող տղաքը հեռացնելու համար։ Խոկ մինչ այդ որբերուն թիւր կը մեծնար ճամբուն վրայ. աննկարագրելի տեսարան մըն էր. հարիւրաւոր տղաք բռնած էին ճամբան, կամուրջը, ձորը։ Չուշացաւ նաեւ ինքնաշարժներուն պաշարումը, որոնք ճարահատ ստիպուած էին կանգ առնել։ Որբերը յարձակեցան պասին վրայ եւ վար իջեցուցին իրենց ընկերները եւ ազգային երգեր երգելով բռնեցին որբանոց վերագարծի ճամբան։ Պր. Թրէվիզ մինակը գնաց Պէյրութ։

Երկու ամիս տեսող որբանոցի այս ալեկոծ կեանքի ընթացքին շատ բաներ պատահեցան, բայց կարելի է վըստահօրէն եւ հաղարտութեամբ ըսել, թէ ոչ մէկ արարք տեղի ունեցաւ, որ կարենար արատաւորել հայու անունը կամ վարկարեկել դայն օտար բարերարներու աչքին։

Վերջապէս Նիր Խոթ Ռիլիֆի կեղրոնը ձիպէյլ ուղարկեց Պր. Մեքաֆին, որ խնդիրը կարգադրէ։ Օրեր տեսեցին բանակցութիւններն ու կարգադրութիւնները։ Այստեղ կ'արժէ արձանագրել յիշատակութեան արժանի երկու պարագայ։ Առաջինը՝ որբերէն Զաքար Տարագճեանի փայլուն պաշտպանողականը ի նպաստ որբերու դատին, միւսը՝ Պր. Մեքաֆիի տարօրինակ մտայնութիւնը։ Այս մարդուն համար ազգ, հայրենիք, մարդկութիւն պարագ բաներ էին. իրեն համար Աստուած անգամ գոյութիւն չունէր կարծես, միայն պէտք է հաւատար իր պատկանած եկեղեցիին եւ մեր հայ որբ ըլլալուն։

Ի վերջոյ յարմար դատուեցաւ զեկավար որբերէն շատերուն որբանոցէն հեռացումը, որոշ պայմաններով, որոնց գոհացում տրուեցաւ։

1922 Մեպտ. 22ին էր, որ տեղի ունեցաւ որբերու հեռացումը։ Պէյրութի մէջ այդ որբերը տեղաւորուեցան արհեստաւորներու կամ առեւտրականներու մօտ։ Այդ որբէն կը սկսէր որբերուն արտա-որբանոցային կեանքը։ Այդ որբերն էին, որ պիտի դնէին հիմը Պէյրութի Պատանեկան Միութեան։ Որբերը գտած էին իրենց ուղին եւ մեղաւորը մենք չէինք։

Դէմք ԹէրձԱնեան

ՅՈՒՇԵՐ ՈՐԲԱՆՈՑԻ ԿԵԱՆՔԵՆ

Ճիպէյլի մեր բնակավայրը նախկին շերամագործի մետաքս արտադրելու ընդարձակ գործարան մըն էր եւ կը գտնուէր ծովեզերքէն 200 մեթր ասդին եղող հողամասի մը վրայ, ուր կար պարտէզ՝ բազմաթիւ նարնջենիի եւ մանտարինի ծառերով։ Կային բնակութեան համար քանի մը չէնքեր, երկու-երեք յարկանի։ Այս չէնքերուն սենեակներուն մէջ տեղաւորուեցանք դասարանական խումբի թիւին համեմատող սենեակներ վերցնելով։ Այդ ժամանակ նարինջի եւ մանտարինի ծառերը պառողով ծանրաբեռնուած՝ հասունցած եւ քաղելու պատրաստ էին։ Չեմ յիշեր, թէ տնօրէնին հրահանգո՞վ էր, թէ իմ անձնական մտահոգութենէն դրդուած, գիշեր ատեն այդ ծառերուն պառողը հսկողութեան տակ առնելու համար պահակներ նշանակեցի եւ փոխն ի փոխ մինչեւ լոյս պահակ կը կենայինք։ Այս պահակի դրութիւնը շարունակուեցաւ մինչեւ որ պառողը քաղելով տղոց բաժնուեցաւ ճաշի պահերուն։

Քանի մը շաբաթ այսպէս առժամեայ կերպով եղած կարգադրութիւններու ու հսկողութեան տակ օրերը սահեցան առանց որեւէ միջադէպի։ Իւրաքանչիւր դասարանական խումբ իր խաղերով, յետոյ որոշ մաքրութեան գործերով, շատ անգամ ծովու լողանքով օրը իրիկուն կ'ընէր։

Մեր դասարանի տղոց կարգապահութեան հոգածութիւնը վիճակուած էր ինծի: Խումբով կ'երթայինք պտոյտի՝ շըրջակայքի վայրերուն ծանօթանալու, մասնաւորապէս գիւղին պատմական հնութիւն եղող աւերակ բերդին մէջ պըրպըսումներ ընելու:

Հետզհետէ ուսուցչապետի եւ ուսուցիչներու կազմը իր օրինաւորութեան մէջ մտնելով, պարտականութիւններ ճշգուեցան, դասարանային խումբերը ունեցան իրենց դասարանները՝ հարկ եղած նորոգութիւնները եւ յարմար կահաւորումները ըլլալէ յետոյ: Ընդարձակ ճաշասրահի եւ ուրիշ յարկաբաժիններու շինութիւնները կը շարունակուէին, արհեստաւոր-գործաւորներուն հետ նաեւ տղոց աշխատանքի մասնակցութեամբ: Դասացուցակներ կազմը մը բարեցան. ամէն օր ընդհանուր աշակերտութեան հրահանդներ կը տրուէին կարգապահութեան կանոններու վերաբերեալ: Սեղանատուն, ննջարաններ եւ այլ բաժանմունք իրենց կարգին բնականոն վիճակ ունեցան, ինչպէս նաեւ հիւանդանոց, բժշկական քննութիւն եւ հիւանդապահի խնամք:

Սննդեղէնի եւ այլ իրեղէններու դնումին համար, ամէն օր, Պէյրութ քաղաքը կ'երթար քամիոնը, որուն մեքնավարը իր վերադարձին, օրուան կարեւոր լուրերը մեզի կը հաղորդէր: Օր մը իրմէ խմացանք, որ մեր դասարանի ուսուցիչ Ստեփան Տարտունին ձիպէյլ պիտի ժամանէ յաջորդ օր: Մեր դասարանի տղաքը կազմ ու պատրաստ, դրօշակներով եւ ազգային երգերու համաչափ քայլերով ուղեւորուեցանք դէպի այն վայրը, ուր երկու բարձր լեռներու միջեւ կար ձոր մը եւ կամուրջ մը: Այդ կամուրջին վրայ զինուորական բարեւով ողջունեցինք Տարտունին եւ ինքը խումբին առջեւէն քալելով, դարձեալ երգով ու հուռուաներով, մուտք գործեցինք սեղանատունը, ուր հաւաքուած էին բոլոր աշակերտութիւնը եւ ուսուցչութիւնը: Պր. Տարտունի կարճ ուղերձով մը չնորհակալութիւն յայտնեց և մաղթեց ըսելով, որ այս հաստատութիւնը, որքան Փիղիքական խնամատարի դերը կատարող տուն մը պիտի ըլլայ, նոյնքան եւ աւելի պիտի ըլլայ նաեւ հայեցի դաստիարակութիւն եւ կրթութիւն տուող դպրոց մը:

Ստեփան Տարտունի, Առաջին Համաշխարհային Պատերազմին, Փրանսական լեգէոնին ծառայող Հայկական կամաւորական զօրաբաժինէն նոր արձակուած՝ քաջասիրտ ու յանդուդն, համազգեստէն նոր բաժնուած՝ կու գար լծուիլ հայ բեկորներուն ազգային դաստիարակութեան դործին. Երկրորդ եւ աւելի՝ բարձր դաշտավարականութիւն ունեցող կամաւոր պաշտօնին՝ իր միակ մտահոգութիւնը դարձնելով նորահաս սերունդին ներկան ու ապագան:

Հաստատութեան անօրէնութեան, ուսուցչապետութիչներու միջեւ խորհրդակցական ժողովներ տեղի ունեցան: Արդէն գոյութիւն ունեցող ուսումնական ծրագիրները բարեփոխուեցան, նոր առաջադրութիւններով նոր ու փայլուն շրջաններ յուսադրող ընդհանուր եռուզեռ մը սկսաւ Տարտունիի շրջահայեց, խոհեմ ու նախաձեռնող ողիին չնորհիւ: Մեր դասարանի աշակերտութիւնը երջանիկ էր ստեղծուած բարւոք կացութեան համար, որմէ առաւելագոյն չափով օգտուողը մենք պիտի ըլլայինք:

Դասաւանդութեան պահերէն դուրս մեծ կարեւորութիւն տրուեցաւ մարմնամարզական խաղերուն, զինուորական մարզանքներուն, ֆութպոլի մրցումներուն: Կտղմուեցան ֆութպոլի խումբեր, որոնց մարզիչն էր Պարզեւ վարժապետին կրտսեր եղբայրը՝ Յովսէփ Յարութիւնեանը: Շատ կարճ ժամանակի մէջ առաջնակարգ խաղացողներով մրցումներ տեղի ունեցան: Ողիմպիական խաղերու հանդիսութիւններ սարքուեցան, հրաւիրեալ պաշտօնական անձնաւորութիւններու եւ հանդիսատես ժողովուրդի ներկայութեան: Տարտունիի զեկավարութեամբ զինուորական տողանցքի սովորական մարզանքներէն զատ մեր ձեռքերով պատրաստած փայտէ զէնքերով զրահուած՝ լեռնային դիրքերու վրայ յարձակողական եւ պաշտպանողական պատերազմական արշաւներ կ'ունենայինք: Այս բոլորը մաս կը կազմէին դպրոցի աշակերտութեան մտաւոր եւ Փիղիքական զարդացման ծրագրին:

Այդ օրերուն ունեցանք նաև մեր դասարանի քանի մը աղոց աշխատակցութեամբ խմբագրուած «Հոսանք» անուն աշակերտական խմբատիպ թերթը՝ դեղատիպ կողքով: Բնդհանուր խանդավառութիւն եւ հետաքրքրու-

թիւն ստեղծեց թերթի երեւումը։ Տնօրէնութիւնն ու ուսուցչութիւնը յայտնեցին իրենց գնահատանքը եւ բերին գործնական օժանդակութիւն՝ թերթը իր տպագրական պարզուկ կազմածներէն աւելի, նորաձեւ մեթուներու կիրառումով բարելաւելու թէ՛ բովանդակութեամբ եւ թէ տեսքով։

Կը յիշեմ, երբ «Հոսանք»ի առաջին թիւը լոյս տեսաւ, յաջորդ օրը Պր. Տարտունի թերթը ձեռքը ներս մըտաւ դասարան եւ աշակերտութեան ներկայութեան սաստիկ քննադատութեան ենթարկեց թէ՛ խմբագիրը եւ թէ՛ աշխատակիցները ըսելով, թէ պէտք էր արտօնութիւն առած ըլլայինք, պէտք էր ինքը լուր ունենար նախ քան հըրատարակութլը, թէ յօդուած բառը հովէ էինք գրած եւ շատ մը տառասխալներ կային գրութեանց մէջ։ Մենք ընդունեցինք մեր սիալները եւ շարունակեցինք լոյս ընծայել յաջորդական թիւերը աւելի խնամուած ու ներկայանալի բովանդակութեամբ։

Հայաստանի Հանրապետութեան պարտութենէն ետք տիրող սեւ օրերուն էր կարծեմ. մեր դասարանի աշակերտական թերթի՝ «Հոսանք»ի մէկ նոր թիւը տպագրուած եւ պատրաստ էր ցրուիչներուն յանձնուելու, երբ Պր. Տարտունի վազելով եկաւ, կեցուց ամէն ինչ և թուղթ մը երկարելով ինծի ըսաւ ոգեւորուած չեշտով մը.՝ «Խաչատուր», այս լուրը թերթին կողքին վրայ տպագրէ եւ յետոյ ցրուիչներուն տուր»։ Այդ բացառիկ կարեւորութիւն ունեցող լուրը հետեւեալն էր.՝ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՏՆԱԾ է ՊՈԼՇԵԻԿՆԵՐԸ. ՍԻՄՈՆ ՎՐԱՅԵԱՆ, ՎԱՐՉԱՊԵՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ. . . . Արագութեամբ տպագրուեցան յաւելեալ տողերը և տղաքը ցրուեցինք այդ թիւը վերջին ժամու բացառիկ լուրով։ Այս լուրը պահ մը լուսաւորեց մեր խաւար մտքերը. խաւար՝ անոր համար, որ կտըրւած էինք արտաքին աշխարհէն, կտըրւած էինք թերթերէն ու հաղորդակցութեան միջոցներէն, փոքրիկ որբաշխարհի մը մէջ մեր առօրեայով միայն գրադած։ Տեղեկացանք լուրին մանրամասնութեանց եւ սկսանք մտածել մեր հայրենիքին, մեր հանրապետութեան, անոր հերոսական կոխներուն եւ հայ ժողովուրդի ընդհանուր կացութեան

մասին, սպասելով նոր ու յուսագրիչ լուրերու:

Հաստատուած էր Կիրակնօրեայ աղօթքի եւ լսարանական հաւաքոյթներու դրութիւնը: Կրօնական և աշխարհական գաստիարակչական քարոզներ եւ բանախօսութիւններ տեղի կ'ունենային: Երբեմն ալ յայտնի մտաւորական հիւր խօսողներ կ'ունենայինք: Կը պատահէր, որ Բողոքական-Լուսաւորչական, յառաջաղէմ - յետաղէմ գաղափարաբանական եւ սկզբունքային հարցեր պատճառ դառնային, յաճախակի վոխուող ամերիկացի անօրէններու եւ մեր ուսուցիչներու միջեւ լուրջ վիճարանութիւններու եւ ընդդիմութեանց: Հեռուէն հեռու հետաքրքրուելով եւ հետեւելով դէպքերուն, կրնայինք հպարտութեամբ հաստատել, որ Տարտունիի տեսակէտն էր յաղթական այդ բանավէճերուն մէջ:

Որքան ներքին բարենորոգումներ տեղի կ'ունենային Որբանոց հաստատութեան մէջ, նոյնքան ալ արտաքին շինարարական հսկայ աշխատանքներ կը կատարուէին ամէն կողմ: Նախկին շերամագործարանը ունէր մեծ ու շատ բարձր ծխնելոյդ մը. որոշեր էին հիմնայատակ տապալել զայն: Արհեստաւոր աշխատողներ վարէն խոշոր ճեղք մը բացեր էին եւ հիմա հաստ ու երկար պարաններով գաղաթէն վար պիտի քաշէին ու տապալէին այդ կղմինտրով շինուած հսկայ ծխնելոյզը: Այս գործին լծուած էին բոլոր տղաքը: Պարանները քաշելով, քաշելով վերջապէս ծխնելոյզը վար բերին դաշտի երկայնքին: Միջահասակ ու առոյդ կազմով աղաքներ կ'աշխատէին ծրագրուած նոր շէնքերու հիմերը փորելով, ինչպէս նաեւ շինարարական այլ գործեր կատարելով: Տաք օր մըն էր, տղաքը կը փորէին քրտինքներու մէջ մնացած: Ասոնց մէջ էր նաեւ մեր դասարանէն նշան Տէմիրճեանը: Սովորութիւն էր, որ կէս օրուան ճաշի զանգակը զարնուելէն առաջ, տղաքը ծովը մտնէին քանի մը վայրկեան լողային, մաքրուէին հողէն, փոշիէն, քրտինքէն ու երթային սեղանատուն ճաշելու: Նշանն ալ ծովը մտեր էր եւ առանց զգալու, յորձանապըտոյտ հոսանքներուն մէջ տարուելով, վայրկեանական ծովամոյն աներեւութացեր էր: Իր հետ եղող տղաքը երբ տեսեր էին, որ նշանը չկայ, անմիջապէս օգնութեան աղեկը տուր ճիչեր արձակեր էին. ասոր վրայ պաշտօնէութիւն եւ

աշակերտութիւն ծովափ վաղեր էին Նշանը ազատելու համար, սակայն ի զո՞ւր, կէս ժամ ետք միայն, հեռուն, երեւցաւ Նշանին մարմինը, որ ալիքներէն քշուելով դէպի ծովեղերք կու դար. քանի մը հոգի հասան եւ զայն ցամաք բերելով փորձեցին կենդանացնել զանազան միջոցներով, սակայն աւաղ, ուշ էր, Նշանը մահացած էր: Այդ օրը սուդի օր եղաւ Որրանոցի բոլոր տղոց համար ընդհանրապէս, եւ մեր ղասարանի տղոց՝ մասնաւորապէս: Ճիպէյլի որբանոցի գերեզմանատան առաջին գերեզմանաքարին վրայ գրուեցաւ, ՆՇԱՆ ՏԵՄԻՐՃԵԱՆ:

Որրանոցի հողամասին վրայ դոյութիւն ունեցող չէնքերը վերանորոգելու եւ յարակից նոր չէնքեր աւելցը-նելու ծրագիրով մեծ յատակագիծ պատրաստուած էր եւ ըստ այնմ օր ըստ օրէ կառուցումը, շինարարութիւնը եւ յարակից աշխատանքները փայլուն յաջողութիւններով կը յառաջդիմէին: Թէեւ պաշտօնական զեկուցումով չէր հազորդուած, սակայն իմացած էինք, թէ ուրիշ վայրերու մէջ եղող որրանոցներու աշակերտութիւնը մօտ ատենէն պիտի փոխադրուէր ճիպէյլ եւ ճիպէյլի որրանոցը պիտի ըլլար Հայ Որրերու կեղրոնը Մերձաւոր Արեւելքի մէջ: Այսպէս, ժամանակի ընթացքին որրերու թիւը սկսաւ բարձրանալ: Ասոր համար կարիք կար հոգատար ուսուցիչներու: Բարձրագոյն ղասարանի մեր տղաներէն ոմանք ղասատուի պաշտօնին կոչուեցան, տարրական ղասարանի աշակերտութեան համար: Դարձեալ մեր ղասարանէն ոմանք, որոշ արհեստի հետեւելու նախասիրութեամբ՝ որբանոցէն գացին եւ Պէյրութ հաստատուեցան, ոմանք ալ բարձրագոյն կրթութիւն ստանալու համար Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանը մտան: Ինծի ալ վիճակուեցաւ թողուլ իմ այնքան սիրած ղասընկերներս, ուսուցիչներս ու ղասարանս եւ մեկնիլ Պէյրութ, մնալ հոն որոշ ժամանակ մը, մինչեւ Ամերիկա մեկնելու ծրագրիս իրականանալը: Նետուելով կեանքի ասպարէզ՝ ինծի կը մնար նախինքնարաւ դառնալու միջոցներ ձեռք բերել եւ յետոյ մտածել վաղուան գալիքին մասին:

ԽԱԶԱՏՈՒՐ ՄԱԿԱՐԵԱՆ

ՅՈՒՇԵՐ ՃԻՊԷՅՑԼԻ ՈՐԲԱՆՈՑԷՆ

Կեանիքի նաւակը հետք չըռդուց իր ետիմ,
Մոռացումը առաւ ինձմէ ամէն բան,
Հիմ երազներս ամպերու պէս կ'անհետիմ,
Ցիշատակն ալ կ'անցնի երգի մը նման :

Որքա՞ն իրաւացի ու ճիշդ են հայ մեծանուն բանաստեղծին այս գոհար խօսքերը . . .

Խելացնորդէն թաւալող տարիներու մշուշին ընդմէջէն դժուա՛ր է վերյիշել ու վերագտնել մանկութեան յիշատակի նշխարներ — երբ մանաւանդ այդ նշխարները արցունքով են շաղուած եւ վշտի հովիտներուն մէջ ցանուած :

Ի՞նչ եղաւ մեր սերունդի մանկութեան բաժինը կեանքէն եթէ ոչ զրկանք, արցունք եւ արիւն : Աքսորի ճամբաններուն վրայ թափառեցանք, եաթաղանի սարսափէն ճողովրեցանք եւ կտոր մը չոր հացը մեզի համար եղաւ աշխարհի է՛ն համազամ կերակուրը եւ ումսլ մը ջուրը ըմպելիներու է՛ն զգլիսիչը :

Ահա ցաւոտ իրականութեան այս տիսուր լոյսին տակ որբանոցի մը անհրապոյր մթնոլորտը փոխարինեց մեր պատաննեկան տուններու տաքուկ օճախը եւ հոն պաշտօնավարող անձնակազմին մէջ մենք գտանք մեր կորսնցուցած ծնողները՝ մկրտելով զանոնք «հայրիկ» կամ «մայրիկ» զմայլելի մակղիբներով : Որբանոցին միջավայրը մեզի

Համար եղաւ տեսակ մը մարզաբան, կամ փորձի կրկէս, ուր մենք ամէն կերպով մարզուեցանք — ուսումով եւ արհեստով — եւ դէն ու զրահ հաղանք կեանքի պայքարին ընդդէմ։ Մեր սերունդը շատ բան կը սկարտի մեր շրջանի որրանոցներուն, ըլլան անոնք օտար թէ ազգային միջոցներով պահուած։ Հոն մենք ո՛չ միայն գտանք տաքուկ կերակուր, մեր մերկ մարմինը պատսպարուեցաւ ցուրտէն ու տօթէն, ստացանք ուսում եւ գաստիարակութիւն, սորվեցանք արհեստ, այլ եւ ստեղծուեցաւ տան մը տաքուկ եւ գողտրիկ մթնոլորտը, տալով մեզի պատրանքը թէ մենք որբեր չէինք... Այս տեսակէտէն շատ բան կը պարտինք մենք, ձիպէյլի որբերս, Ամերիկեան Նպաստամատոյցի ձիպէյլի որբանոցին։

Այսօր, երբ աւելի քան քառասուն տարիներ թաւալած են սրբնթաց, ինծի համար դժուար է ճշգրտորէն վերյիշել թէ ե՞րբ մտայ ձիպէյլի որբանոցի սեմէն ներս։ Ամենայն դէպս կը կարծեմ թէ 1922ին եղած ըլլալու է, որովհետեւ տարի մը մնալէ ետք, երբ Պր. Կոստան Պանտիկեանի դասարանէն փոխադրուեցայ Պր. Միհրան Պալիկեանի դասարանը, Պր. Պալիկեան նոր տարուան առթիւ շնորհաւորական քարտեր տուաւ բոլոր մեր դասարանի ուսանողներուն. այդ քարտը, զոր ցարդ կը պահեմ, կը կրէ Յունուար 1, 1924 թուականը։ 1925ին մեր դասարանը փոխադրուեցաւ Անթիլիասի Որբանոցը ուրկէ շրջանաւարտ եղայ ամառը, իսկ 1926ին մտայ Պէյրութի Ամերիկեան համալսարանը։ Ուրեմն ձիպէյլ մնացած եմ չուրջ երեք տարի, որ բաւական է յուշեր եւ յիշատակներ ունենալու համար։ Հակառակ տարիքով փոքր ըլլալուս եւ բնաւորութեամբ մեկուսացած եւ մեր ժամանակ որբանոցը խաղաղ շրջան մը բոլորելուն՝ դարձեալ կան յուշեր ու դրուագներ այդ կեանքէն հետաքրքրական եւ յիշատակութեան արժանի։ Մանաւանդ, եթէ մենք, ձիպէյլի նախկին որբերս, ձիդ մը չկնենք գրաւոր կերպով յիշատակներ ձգելու մեծ հաստատութենէ մը, ուր բազմահազար որբեր ապաստանեցան որպէս տուն, ապերախտ պիտի զանուինք հաստատութեան մը հանդէպ, որ մեզի լոկ բարիք ըրաւ։

Մարաշի 1919ի դէպքերէն ժամանակ մը ետք, երբ Հալէս գաղթեցինք, մայրիկը անկարող զգալով սնուցա-

նել եւ դաստիարակութիւն տալ մեր երեքին (ինծի եւ երկու կրտսեր եղբայրներուս — Հրաչին, որ վաղ մահացաւ եւ Տիգրանին, որ այժմ ծանօթ բժիշկ է Պէյրութ), մեզ դրաւ Հալէպի Պատուելի Ահարոն Շիրամեանի Խանտաք պողոտային վրայ գտնուող որրանոցը, որուն անօրէնն էր զէյթունցի Պր. Լեւոն Նորաշխարհեան, որ այժմ Պէյրութ կը գտնուի: Հոն հազիւ թէ քանի մը ամիս մնացած էինք, երբ օր մը Որրանոցներու Բնդհանուր Տնօրէն, եւ Այնթապի հերոսամարտի հրամանատարներէն Պր. Ատուր Լեւոնեան մեր երեքը կանչել տուաւ եւ ըսաւ, թէ ձիպէյլի որրանոցը պիտի փոխադրուէինք, սակայն երթալու ատեն մեր հետ պիտի տանէինք շուրջ 40 երկսեռ աշազուրկ որբեր ձիպէյլի ճամբուն վրայ Լիրանանի Մամրլթէյն զիւղը: Հրանտ Գումբուեան անուն որբ մըն ալ մեզի միացաւ եւ հսկիչ պարոնի մը վերակացութեամբ, մենք չորսս եւ շուրջ 40 երկսեռ աշազուրկ որբեր շոգեկառքով սկսանք ճամբոր։ դել Հալէպէն Պէյրութ։ Մամրլթէյն հասնելէ ետք, քանի մը ամիս մնացինք աշազուրկներուն քով։

Մամրլթէյնէն փոխադրուեցանք ձիպէյլի որրանոցը, ուր ես դրուեցայ Պր. Կոստան Պանտիկեանի դաստիարանը եւ ուր գտնուող նստարանները, գունաւոր խոշոր քարտէսները եւ մաքուր գիրքերը նորութիւններ էին ինծի համար։ Մանաւանդ՝ ներկայանալի ու մաքուր հագուած մեր դաստիարակ ուսուցչին՝ Պր. Պանտիկեանի մեզի հանդէպ ցոյց տուած հայրական հոգածութիւնը խորապէս տպաւրած է զիս ու ես զինք երեք չեմ մոռցած։ Վերջին քառասուն տարիներուն քանի մը անզամ բարերախտութիւնը ունեցած եմ իրեն հանդիպելու եւ միշտ ալ ջերմօրէն իրարու ձեռք սեղմած ենք, ես իրմով, ինքն ալ ինձմով հպարտ։

Տարի մը ետք փոխադրուեցայ Պր. Միհրան Պալիկեանի դաստիարանը, որ բարձրագոյնն էր։ Կը յիշեմ, թէ ինչպէս Պր. Կոստանին աշակերտած ատեննիս ակնածանքով կը դիտէինք Պալիկեանի դաստիարանին տղաքը, որոնք բարձր գիտութիւններ կ'առնէին՝ գրահաշիւ, երկրաչափութիւն, քիմիարանութիւն, եւն. եւ որոնք շրջանաւարտ դաստիարանը կը կազմէին՝ բոլորին ակնածանքին արժանի։ Ու երբ մենք փոխադրուեցանք նոյն այդ դաստիարանը, զդա-

ցինք թէ պատանեկութենէն մտած էինք երիտասարդութեան շրջանը և եղած... մեծ մարդ: Զէ՞ որ գրահաշխ և երկրաչափութիւն կ'ուսանէինք... եւ պիտի ըլլայինք շրջանաւարտ...

Պր. Պալիկեանի մեկնումով եւ Նահը իպրահիմի որբերուն գալով, մեզի ուսուցիչ նշանակուեցաւ Պր. Հայկ Պալեանը, որ ծանօթ դէմք մըն է մեր գաղութին մէջ: Պր. Պալեանի ժամանումով ազգասիրական շունչ մը սկսաւ փչել բոլոր որբանոցին մէջ՝ մանաւանդ մեր դասարանը: Մեր մէջ շեշտուեցաւ սէրը դէպի հայ ժողովուրդին անցեալը, գիրն ու գրականութիւնը: Կը յիշեմ, թէ ինչպէ՞ս Պր. Պալեան մեզի պահել կու տար ընտիր խօսքերու տետրակ մը, ուր մենք հայ մտաւորականներու մտքին լաւագոյն արտայայտութիւնները քանի մը նախադասութիւններով կ'ընդօրինակէինք: Տակաւին գուրգուրանքով կը պահեմ այդ աետրակը, որ կը պարունակէ նաև նոյն շրջանի պատանեկան զեղումներուս քերթուածները: Ահա կը բանամ էջ մը ու կը կարդամ.

Երբ Յիսուս ըսաւ՝ սիրիր քշնամիդ,
Այն ժամանակ քուրքը չկար աշխարհում:

Ասոր նման ասացուածքներ մեզ խորապէս կը ապաւորէին: Պր. Պալեանի դլխաւորութեամբ շարունակուեցաւ հրատարակութիւնը որբանոցի «Ճուն» խմորատիպ ամսաթերթին: Իր քաջալերանքով ներսիդիս անթեղուած գրելու փափաքը սկսաւ ծլարձակուիլ եւ իր ցուցմունքով «Ճուն»ի մէջ հրատարակուեցաւ քերթուածներէս մին, ընկերներուս մօտ ապահովելով ինծի «բանաստեղծի» մակդիրը: Հիմա, տարիներ ետք, պէտք է ընդունիմ, որ եթէ չզինուորագրուեցայ Պր. Պալեանի գաղափարական ուղեղծին և համոզումներուն (որ խրաքանչիւր անհատի համար խառնըւածքի եւ խղճի հարց է) այսուհանդերձ ան կարեւոր դեր մը ունեցաւ՝ զիս որպէս լաւ հայ եւ հայ գրականութեան խնկարկու մը պատրաստելուն մէջ:

Մենք՝ երեք եղբայրներ, ընդհանրապէս միասին կ'ըլլայինք: Ինչպէս բոլոր որբերը, որոնք ունէին իրենց

անհատական սննդություն եւ որուն մէջ կը պահէին իրենց սիրելի առարկաները, մենք ալ ունէինք բաւական խոշորկեկ սննդություն, որուն մէջ ընդհանրապէս կը պահէինք ուտելիքներ, որ մեր մայրը պարբերաբար կը զրկէր մեզի Պէյրութէն:

Մասնաւորապէս զիս տպաւորած է նաև շինարարական գործը, որ յառաջ կը տանէինք մենք՝ որբերս, ձիպէյլի մէջ: Կէս օր կ'ուսանէինք եւ կէսօրէն ետք կ'աշխատէինք կառուցուղ շէնքերու վրայ: Այս մարզին մէջ վրաս խոր տպաւորութիւն ձգած էր որմնագիր վարպետ Առաքել Զանազաննեանը, որ լուրջ էր եւ կատակասէր՝ պարագաներու համեմատ, յարատեւ աշխատող մըն էր եւ տաղանդաւոր կառուցող մը: Այն ատեն որբերը կ'ըսէին թէ Այնթապի մէջ (ինք այնթապցի էր) մզկիթ մը շինած է եւ թուրքերը, որպէս վարձատրութիւն՝ զինք իր շինած մզկիթէն վար պիտի նետեն եղեր, սակայն ամերիկացի միսիոնարներ չեն ձգած եւ զինք բերած են ձիպէյլ:

Ինծի պատկառանք աղջած էր նաև մեր խոհարարապետուհին՝ Խաթուն Մայրիկը, կամ ինչպէս որ մենք որբերս կը կոչէինք «Խաթթուշ Մայրիկ»: Սրտով բարի էր եւ բնաւորութեամբ ազնիւ, սակայն շատ դէր էր եւ կարճ, տեսակ մը մսակոյտ: Տղաքը կ'ըսէին, թէ օր մը ձիպէյլէն Պէյրութ երթալու համար ինքնաշարժ մը նստած է, սակայն իր բացառիկ ծանրութենէն ինքնաշարժին մէկ կողմը ծուած ըլլալուն, վարիչը սարսափահար զինք վար իջեցուցած է կառքէն եւ պոռացեր, «Լազիմ քամիոն մշէնէք, քամիոն, քամիոն» (որ թարգմանի՝ «Քեզի համար բեռնակառք պէտք է, բեռնակա՛ռք, բեռնակա՛ռք»):

Յաճախ շինութեանց գործին փոխարէն, որբանոցէն քանի մը բարեկիրթ տղաք կ'աշխատէինք ուսուցիչներու ճաշարանը: Սա բացառիկ պատիւ մըն էր եւ առաւելութիւն՝ ճաշակելու ուսուցիչներու համադամ կերակուրներէն, որոնցմէ երբեմն եղբայրներուս ալ բաժին կը հանէի, անշուշտ ըստ կարելիութեան: Հոս ալ զիս մեծապէս տպաւորած էր Օր. Հրանուշ Մարզարեանը, որ կարծեմ այն ատեն որբանոցին դլխաւոր հիւանդապահուհին էր, եթէ չեմ սիսալիր. մաքուր և զուսպ հազուած շատ քաղաքավար կերպով կու գար եւ կը նստէր ճաշասեղանին

առջեւ գլխութեթեւ շարժումով մը բարեւելով ներկաները: Ինծի համար տեսակ մը հպարտութիւն էր անոր ծառայել: Տարիներ ետք, չեմ յիշեր ճիշդ ո՛ր թուականին, սակայն կարծեմ 1935-40ի մէջ ըլլալու է, Օր. Մարգարեան անդլերէն սղագրութիւն եւ մեքենագրութիւն ուստի ինձմէ եւ Պաղեստին լաւ գործ մը գտաւ որպէս քարտուղարուհի: Կարծեմ հիմա իսրայէլ կը գտնուի:

Ճիպէյլի մէջ համբաւաւոր էր Ճանօ կմմին: Կը յիշեմ՝ ալեհեր ծերունի մըն էր, որ խոհանոցին մօտ փայտ կը ջարդէր եւ չարաճճի տղաք հետը յաճախ կը կատահէին:

Անշուշտ այս բոլորին հետ յիշողութեանս պաստառէն չի կրնար չքանալ կարմիր ու կլորակ դէմքը եւ յաղթիրանը Պր. Թրէվիզին, որ մենք «Պապա» կը կոչէինք եւ որ հօր մը բոլոր պարտականութիւնները կը կատարէր մեզի հանդէս... չմոռնալով նաեւ ծեծել տղոցմէ ոմանք, եթէ չար ըլլային:

Դեռ կը յիշեմ լսարանները, ուր մեր ուսուցիչները մեզի կը խօսէին կրթիչ եւ հայրենաշունչ նիւթերու շուրջ եւ ուր մենք կ'ունենայինք ատենամարզանքի փորձեր: Կը յիշեմ կիրակնօրեայ պատարագները, զորս կատարելու համար մասնաւոր քահանաներ կու գային Պէյրութէն, մարզական մրցումները եւ մանաւանդ տարեվերջի մարզական հանդէսները այլ որրանոցներու հետ եւ դէմ, երբ մեր մարզիկները քաջալերելու համար կոկորդնիս պատռելու աստիճան կը պոռայինք...-

Պոմպալաքի, պոմպալաքի պո'մ, պո'մ, պո'մ,
Ճիպէյլ, Ճիպէյլ զո'մ, զո'մ, զո'մ,
Հիք, հիք, հիք, հուռուա՛ա:

Լաւ կը յիշեմ նաեւ որրանոցին փողերախումբը կամ Փանֆառը եւ անոր երկու պատռական վարիչները — Պր. Յ. Խւլէզեանը եւ Յ. Պիւլպիւլեանը: Խումբին մէջ առնըւեցայ սկիզբը որպէս ծնծղայ զարնող եւ հետզհետէ բարձրացայ մինչեւ քլարինէթ նուագող սոլիստի դիրքին: Մեզի՝ նուագողներուս համար բացառիկ պատիւ էր եւ երջանկութիւն խումբով Պէյրութ գալ եւ նուագել միջաղգա-

յին հանդէսներու, մասնաւորաբար Ամերիկեան համալսարանի տարեվիերջի հանդէսներուն։ Այս պարագային, մեղ՝ որբերս հետաքրքրողը հանդիսութիւններէն աւելի, համալսարանի ճաշասրահն էր, մաքուր եւ ընդարձակ, ուր համագամ կերակուրներով կը հիւրասիրուէինք։

Ու այսօր, երբ զրի կ'առնեմ Ճիպէյլի որրանոցի մասին իմ այս յուշերը, Որբերեանի խօսքերը քիչ մը փոխելով կ'ըսեմ.

Կեանի նաւակը հետք մը քողուց իր ետին,
Մոռացումը ինձմէ չառաւ ամէն քան:
Երազներս քէեւ բոլոր չքացան,
Ես կը յիշեմ իմ որրանոցը սակայն:

ԱԽԱԿ Յ. ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՄԱՐԶԱՆՔՆԵՐ

Տարտունի բնաւ չբաւարարուեցաւ որբերու լոկ
մտային, հողեկան, հայեցի դաստիարակութեամբ եւ կամ
ֆիզիքական զարդացմամբ, այլ՝ նկատի ունենալով, որ
հայրենիք մը ստեղծուած էր՝ ապատ և անկախ, մեծ զոհո-
ղութիւններու գնով, անգին եւ անփոխարինելի հերոսներ
ինկած էին ռազմաճակատներու վրայ, և առաւել եւս՝ ներ-
կայ փոքր հայրենիքը պէտք ունէր անձնուրացներու, ա-
պա ուրեմն ամենագեղեցիկ պատեհութիւնը ներկայացած
նկատելով, տենդագին աշխատանքի լծուեցաւ այս սերուն-
դին տալու նաեւ ռազմունակ ոդի:

Բանակը արդէն կազմուած էր իրենց տասնապետներով, յիսնապեաններով եւ հարիւրապետով եւ ընդհանուր հրամանաւարով, որ ինքը՝ Տարառունին էր:

Ծատ յաճախ զինուորական մարզանքները կը կատարուէին ձիպէյլի որբանոցի խաղավայրին վրայ, խելմեծ փորձերուն համար Լիբանանի ազատ լեռները տրամադրուած էին:

Զինուորական կարգ ու կանոնը կատարեալ էր. զինուորական վարժութիւններու ընթացքին Տարտունի չափազանց խիստ էր, կարելի է ըսել զինուորական երկաթեայ կարգապահութիւն հաստատած էր. վայ անոր, որ տրուած հրաման մը տառացիօրէն չդործագրէր, զինուորական պատիժները աւելի խիստ էին քան Տէր Թողիկեան Փալախան :

Ընդհանուր հրամանատարութեան որոշումով մեծ ուղմափորձ մը տեղի պիտի ունենար մեր որբանոցի քովն ի վեր բարձրացող լեռներուն վրայ: Զմեռ էր, հետեւարար անձրեւոտ եւ սասափիկ ցուրտ օր մը, բանակը կը շարժի փայտէ հրացանները ուսին. լեռ հասնելու համար զօրքը ստիպուած էր բաւական ճամբայ կարել մայր պողոտայի վրայէն. գիւղի հին ճամբաներ, առանց ասֆալթի, ցեխոտ, տեղտեղ լայն բացուած փոսեր եւ անմաքուր ջուրով լեցուած:

Յանկարծ հրամանատարը կը գոռայ. «Պառկեցէ՛ք» (couchez-vous) . . . կը փուռինք ցեխերու վրայ, հրացանները պինդ գրկած: Խաչատուր Մակարեանի չար բախտէն, առջեւը խորունկ փոս մը կը հանդիպի, որուն եղերքը ծունկի կու գայ: Տարտունին զայրացած կը մօտենայ, նախ ինք կը փորձէ ու ապա կը հրամայէ Խաչատուրին որ ամբողջ մարմնով երկարի փոսին մէջ: Խեղճ Մակարեան, երբ փոսէն դուրս ելաւ, կը նմանէր իսկապէս թրջուած հաւու մը. ո՛չ ոք համարձակեցաւ խնդալ, հակառակ որ տեսարանը կարգէ դուրս խնդալու բան էր:

Բարձրացանք լեռները. բանակը արդէն բաժնուած էր երկու մասի. կողմերը իրարու թշնամի են. մէկ կողմին յարձակումի հրամանը կը տրուի, միւսը՝ ինքնապաշտպանութեան պիտի դիմէ. պաշարում, դերիներ. յաղթական եւ պարտուած՝ կողմերը ճշգուած են:

Անձրեւը անընդհատ կը տեղայ. սառած ենք գըրեթէ, այլեւս ի վիճակի չենք մեր սիրելի զէնքերը ամուր սեղմելու մեր ձեռքերուն մէջ, բայց եւ այնպէս մեր տրամադրութիւնները բարձր են: Կարծես հայրենիքի աղատագրութեան համար մզուած ճակատամարտ մըն էր եւ մենք՝ անոր զինուորները: Տուն կը վերադառնանք հպարտ:

Հասկնալի է. Տարտունի այդ գէշ օրը ընտրած էր ուղմափորձին համար: Զինուորին համար լաւ կամ գէշ օդ չկայ. ամէն պարագայի տակ ան պիտի յառաջանայ, կոռուի եւ իյնայ ուղմաճակատին վրայ, ի ոէր իր ժողովուրդին եւ հայրենիքի փրկութեան:

Անկասկած շատ աւելի մեծ նուաճումներ պիտի կատարէր մեր սիրելի ուսուցիչը, եթէ աւելի ժամանակ եւ պատեհութիւն ունենար:

ՄԵՍՐՈՊ ՍՈԼԱԳԵԱՆ

ՃԻՊԷՅԼԻ ՈՐԲԱՆՈՑԻՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՆՈՑԸ

Ճիպէյլի որբանոցը այցելողներուն ուշադրութենէն չեն վրիպիր այն հսկայ շէնքերը, որ դասարանի, ննջարանի, ճաշարանի, հանդիսասրահի, մատենադարանի կը ծառայէին։ Ու մանաւանդ այն ընդարձակ խաղավայրը, որ ֆութպոլի մրցումներու և մարզահանդէսներու կը ծառայէր։ Դեռ կային ուրիշ շատ մը բակեր, ուր որբերը իրենց զբոսանքի պահերը կ'անցընէին։ Այս բոլորի կարգին կարելի չէ մոռնալ որբանոցին հարիւրաւոր ծառերը, արնկուած որբերուն կողմէ, աճած անոնց խնամքով եւ հոգածութեամբ, ծաղկանոցները, որոնք այնքան գրաւչութիւն կու տային պարտէզներուն։

Այցելուներու մտքէն արդեօք անցա՞ծ է, թէ այդ շէնքերը, այդ խաղավայրերը, ծառերն ու ծաղիկները որբերուն վտիտ ձեռքերով մէջտեղ եկած են. որբերուն, որոնք քար ու հող կրելով, խորտ ու բորտ տեղերը լեցնելով, օրերով եւ շարաթներով աշխատելով, երբեմնի խոպան, անհրատոյր վայրը տիպար որբանոցի մը վերածեցին։

1924 թուականին, աշնանային ամիսներէն մէկուն մէջ էինք. երբ առառւ մը, նախաճաշէն ետք, կը պատրաս-

տուէինք դասարան մանելու. մեր ուսուցիչը՝ Պր. Կ. Թովլ-
մասեան ըսաւ մեզի.

— Տղա՛ք, այսօր դաս պիտի չընենք, բահեր ու բը-
րիչներ պիտի առնենք եւ ծովեղերքին մօտ տեղ մը աշխա-
տանքի պիտի երթանք:

Հասանք որոշուած տեղը. ծովը հազիւ յիսուն քայլ
հեռու էր. կը գտնուէինք որբանոցին հիւսիս-արեւմտեան
ծայրամասը եղող քարքարուտ վայր մը: Փիւնիկեցիներու
օրերէն մնացած բերդի բլուրին ստորոտը:

Պրն. Թովլմասեան խօսքը մեզի ուղղելով ըսաւ.

— Տղա՛ք, այս անհարթ, քարքարուտ տեղը պիտի
փորենք եւ հարթ հաւասար գեալինի պիտի վերածենք:

Սկսանք գործի. մեր մանուկի բազուկները կը
բարձրանային ու կ'իջնէին մեր ձեռքերուն մէջ եղող բրիչ-
ներուն եւ բահերուն հետ:

— Պարո՛ն, ի՞նչ պիտի ըլլայ հոս, ի՞նչ պիտի շի-
նենք, միթէ հո՞ս ալ խաղավայր պիտի ըլլայ:

Գործելէ կեցանք ու գլուխնիս վերցուցինք, տեսնե-
լու համար թէ ո՞վ էր այդ հարցումը ընողը:

Միհրան Զատիկեանն էր. բնականէն համարձակ եւ
կատակարան բնաւորութեամբ տղայ մը:

Ուսուցին դէմքին վրայ քմծիծաղ մը ուրուագըծ-
ուեցաւ, դէմքը մեզի ուղղելով ըսաւ.

— Տղա՛ք, հոս գերեզմաննոց պիտի ըլլայ:

Գերեզմաննոց բառը մեր վրայ ծանր ու ճնշող տալա-
ւորութիւն ձգեց: Մեր մանուկ հոգիները խորունկ տիրու-
թիւն մը զգացին, մենք, որ հայաջինջ ջարդերէն մազա-
պուրծ ազատած, շատերու ծնողները իրենց աչքերուն առ-
ջեւ խողխողուած էին, երբեք այսքան մօտէն չէինք զգա-
ցած մահուան ներկայութիւնը, որքան հիմա, որովհետեւ
մենք մեր ձեռքերով կը հարթէինք այն հողը, որ որբանոցի
տղոց համար գերեզմաննոց պիտի ըլլար:

— Տղա՛ք, արդեօք առաջին անգամ ո՞վ պիտի թաղ-
ուի այս գերեզմաննոցին մէջ:

Նայուածքնիս ուղղուեցաւ դէպի ձայնին կողմը,
դարձեալ նոյն Միհրանն էր, որ նոր մէկ կատակ մէջտեղ
կը նետէր:

Միհրանի այս խօսքը, նոյնպէս, ծանր տպաւորու-

թիւն մը ձգեց մեր վրայ: Ոչ ոք իր հարցումին պատասխանելու փորձ ըրաւ:

Միհրանը բնիկ եռզղատցի էր: Կեսարիոյ եւ Եոդղատի որբերուն Լիրանան տեղափոխութեան ժամանակ, նախ Նահր Իսլրահիմի որբանոցը բերուած էր, 1923ին, եւ ապա՝ ծանօթ մալարիայի պատճառով, որ աւեր գործեց որբանոցին մէջ, երբ որոշուեցաւ որբերուն մէկ մասը փոխադրել Անթիլիասի որբանոցը եւ միւս մասը՝ Ճիպէյլ, Միհրան Ճիպէյլ փոխադրուողներէն էր եւ նոյն դասարանի աշակերտ էինք:

Մեր դասարանը, որքան կը յիշեմ, 45 հոդիէ կը բաղկանար եւ Միհրան դասարանին մէջ միշտ նոյն կատակաբան, նոյն զուարթ եւ համարձակ տղան էր: Այնտեղ, ուր մենք ուսուցիչին երեսը նայելու քաջութիւն չէինք ունենար, ինք համարձակօրէն հարցումներու շարան մը կը սկսէր, իր ետեւէն քաշելով միւս տղաքն ալ:

Հակառակ կատակաբան ըլլալուն, այդ օրուան հարցումը թէ «Ո՞վ պիտի թաղուի առաջին անգամ այս գերեզմաննոցին մէջ», ծանր մելամաղձուառութիւն մը բերաւ մեր վրայ:

Չեմ յիշեր որքա՞ն տեւեց մեր աշխատանքը. յամենայն դէպս որբանոցի իւրաքանչիւր դասարան աշխատանքի իր բաժինը բերաւ եւ օր մըն ալ տեսանք, որ գերեզմանատան աշխատանքը աւարտած էր. հանուած էին ժայռերը, հաւաքուած էին քարերու, խիճերու փոքրիկ բլուրներ, արմատահան եղած էին փշոտ թուփերը, խոտերը եւ գետինը գերեզմաննոցի վայել վիճակի մէջ դրուած էր: Այս աշխատանքն ալ՝ այլ շինութիւններու կարգին, որբերու ճակտի քրտինքին պտուղը պիտի ըլլար:

Մենք դարձեալ սկսած էինք մեր դասերով ու խաղերով պարապիլ, երբ առտու մը, իրարմէ իմացանք, որ դիշերը, Միհրանը անհանգստութիւն զգացած ըլլալով՝ փոխադրուած է հիւանդանոց: Շատ կարեւորութիւն չտըւինք, որովհետեւ հասարակ բան մը կարծեցինք, ինչ որ մեզմէ ամէն մէկուն կընար պատահիլ: Բայնք՝ մէկ երկու օրէն Միհրան կընայ դարձեալ մեր մէջ ըլլալ: Օրեր անցան, ու մենք գրեթէ մոռցած էինք Միհրանին հիւանդութիւնը:

Աշնանային ամպոտ օր մըն էր. առառուն, սովորականին պէս, դասարան մտանք եւ մեր դասատուին կը սպասէինք: Ուսուցիչը երբ ներս մտաւ, ոտքի ելանք եւ իր նշանին վրայ նստանք:

Յանկարծ, ուսուցիչը խօսքը որրերուն ուղղելով, դողացող ձայնով մը ըստաւ.

— Տղա՛ք, այսօր դաս պիտի չընենք, որովհետեւ ձեր ընկերներէն Միհրան Զատիկիեանը այս գիշեր հիւանդանոցին մէջ մեռեր է:

Կարծես բան մը փուլ եկաւ մեր մանուկ հոգիներէն ներս: Լուռ էինք, իրարու խօսք փոխանակելու սիրտ չունէինք, միայն մեր աչքերէն արցունքի կաթիլներ սկսան հոսիլ:

Այսօր չեմ յիշեր, թէ մեր ընկերներէն ո՞վ էր, որ բերանը բանալով ըստաւ.

— Խե՛ղճ Միհրան, երանի՛ թէ ըստած չըլլայիր այդ խօսքը: Կարծես իր բերնով գուշակած էր իր մահը, որ ինք պիտի ըլլար առաջինը հողին յանձնուողը այն գերեզմաննոցին, որուն յարդարման ու շինութեան մէջ իր քրտինքը խառնուած էր:

ԵՍԱՅԻ ԿԵՕՑՊԱՇԵԱՆ

ԱՏԱՄՆԱԲՈՅՑԻ ՅՈՒՇԵՐԷՆ

Համաշխարհային Առաջին պատերազմին (1914–1918) յաջորդող տասնամեակը Սփիւռքահայութեան թէ Հայաստանի պատմութեան մէջ նշանակալից էջեր բացաւ վերապրող հայութեան առջեւ. էջեր ելեւէջներով լեցուն, էջեր յոյսի եւ վերազարթնումի, ինչպէս նաեւ ցաւալի էջեր յուսախարութեան, բայց ո'չ յուսալքումի, բարերախտարար, քանի որ ցեղասպանութեան այդ զաղըելի շրջանին կը յաջորդէր շրջան մը (1918–28), երբ վերապրող հայութիւնը ըլլա՛յ Մայր Հայաստանի հողին վրայ, ըլլա՛յ Սփիւռքի զանազան երկիրներուն մէջ կրցաւ իր գոյութիւնն ու վերականգնումը ապահովել ի գին գերմարդկային զոհողութիւններու:

Այս ծանրակշիռ իրողութեան մէկ որոշ փաստը վերապրող հայութիւնը ցոյց տուաւ Լիբանանի զեղածիծաղ ամիերուն վրայ բայն հաստատած թուով ոչ նուազ քան երկոտասնեակ մը որբանոց–պատսպարաններուն մէջ, ուր կը խնամուէին մօտ 15,000 որբ–որբուհիներ, որոնք ուղղակի զոհերն հանդիսացած էին Մեծ Եղեռնի ջարդերուն, անոնցմէ մին ըլլալով նաեւ այս տողերը գրողը:

1923ի ամառը Ամերիկեան Համալսարանի ատամնարուժական բաժնէն նոր շրջանաւարտ՝ հրաւէր ստացայ

ստանձնելու յիշեալ որբանոցներու ատամնաբուժական խնամքին ստիպողական պաշտօնը։ Գործի սկսայ նոյն տարոյն աշնան՝ առաջին անգամ ըլլալով Դաղիր գիւղաքաղաքի աղջկանց զոյգ որբանոցներուն մէջ, ուր պատրսպարուած էին, զուիցերիացի տնօրէն Փափա եւ Մամա Քիւնցլէրներու խնամքին տակ, աւելի քան հազար որբուհիներ։

Բերանի եւ ակուաներու քննութեան իմ առաջին ձեռնարկիս զգացի, որ լուծումի կարօտ մեծ եւ սպառիչ հարցի մը դիմաց կը դանուիմ։

Սուրիոյ անապատներէն՝ որպէս աքսորավայր, եւ Թուրքիոյ հայարնակ ներքին գաւառներէն հաւաքուած որբ-որբուհիներու այդ գեւասի բաղմութեան դալկահար դէմքերուն վրայ եւ անոնց ֆիզիքական կառույցին մէջ պատերազմի եւ տարագրութեան արհաւիրքը իր զառն եւ անրուժելի կնիքը դրած էր։ Պարբերական քննութեանց ընթացքին, ակներեւօրէն նշմարելի էին անոնց բերանին մէջ, մանաւանդ լինդերու տկարութեան եւ ակուաներու տարածուն փափախտին հետքերն ու անոնց գործած աւերները, եւ այս բոլորը անշուշտ իրր հետեւանք պատերազմի երկար տարիներու քաղցին եւ սնունդի պակասին։ Այս յոռի վիճակին դէմ անհրաժեշտ պայքարը կը պահանջէր ոչ միայն իրենց ատամնաբոյժին կիրարկած 1.- Հերթական դարմանական աշխատանքը՝ ներքուստ լեցնելով, քաշելով կամ դարմանելով, այլ նաև 2. այն առողջապահական սննդառական ձեռնարկները, որոնք գործադրուեցան համեմատաբար կարծ ժամանակամիջոցի մը մէջ, որբանոցներու ընդհանուր տնօրէններու, բժշկա-առողջապահական պաշտօնեաներուն եւ դաստիարակ - ուսուցիչներուն ներդաշնակ գործակցութեամբը։

Մի քանի տարիներու ընթացքին որբահաւաքման վիթխարի գործը վերածուեցաւ որբախնամ գործի, որ առաջին առթիւ կը պայմանաւորուէր բերանի եւ ընդհանուր առողջապահական արգելիչ միջոցներով։ Որբերու կազմին անհրաժեշտ եղող սնունդը պարզագոյն եւ նուազագոյն բաւարարութիւն ընձեռող չափով ապահովուեցաւ, անոնց ընդհանուր առողջութեան ի խնդիր։ Բոլոր որբանոցներու մէջ, հակառակ նիւթական ճնշիչ պայման-

ներուն, ձեռք ձգուեցաւ հաւասարակշուռած, պարզ, սակայն գոհացուցիչ սննդականոն մը:

Ուրիշ կարեւոր մարզի մը մէջ ալ բժիշկներս ջանացինք պայքարիլ վերոյիշեալ յոոփի վիճակին դէմ: Այդ մարզը դաստիարակչական էր. խորհուրդով, խօսքով, պարբերական բանախօսութիւններով, դասարան առ դասարան որրին տարիքին նայած՝ լուսարանութիւններով, գրաւոր թէ բերանացի հրահանգներով:

Առաջին տարիներուն որրանոցներու տնօրէնները չէին կրցած հայթայթել ակուաներու մաքրութեան համար անհրաժեշտ նկատուող խոզանակն ու խիւսը: Ատոնք կը նկատուէին պերճանք, սակայն ժամանակի ընթացքին ատոնց համար ալ հայթայթուեցաւ պէտք եղած պիւտճէն. մնաց որ որբերուն երր խոզանակ տրուեցաւ՝ կը պահէին զանոնք իրենց բարձերուն ներքեւ իրրեւ խաղալիք, պերճանք, կամ իրենց կօշիկները ներկելու միջոց... անտեսելով ակուայի խոզանակին բուն պաշտօնը:

Դասարան առ դասարան շաբաթը գոնէ մէկ անգամ իրենց ատամնարոյժը հաճոյքով գիտելիքներ կը հրամցը-նէր բերանի եւ ակուաներու պաշտօնին եւ խնամքին մասին: Այս մարզը իր օգուտները երեւան բերաւ յետագային. եւ մինչեւ իսկ չափահասութեան հասնող որբերու կեանքին մէջ: Այս օրերս քիչ չեն թուով այն նախկին որբ-որբուհիները, որոնք, երր ինծի կը հանդիպին դուրսը կամ դարմանատանս մէջ, չեն քաշուիր յիշելու մի քանի լոգունգներ, որ գոց ընել տուած էի իրենց, որրանոցի կեանքին մէջ երեք-չորս տասնեակ տարիներ առաջ, որպիսին էր.— Լա՛ւ ծամեցէք, մաքուր պահեցէք, մէկ կրամ արգիլումը նախընտրելի է տասը կրամ դարմանումէն, առողջութիւն՝ գաղտուկ քագաւորութիւն: Երգ մը եւ արտասանութիւն մըն ալ հնարեր էի ի նպաստ բերնի առողջապահութեան: Պրրաս-Նէսթի (Թուչնոց Բոյն) մանկտիները, երր զիս կը նշմարէին իրենց դասարանին մէջ՝ ինքնարերաբար իրենց ուսուցչուհին մէկ ակնարկին վրայ, կը սկսէին երգել եւ արտասանել մեծ հաճոյքով, բացառիկ հաճոյք մըն ալ պատճառելով իրենց տնօրէնին եւ պաշտօնէութեան, բնականօրէն նաեւ իրենց ատամնարոյժին:

Աննդառութեան կանոնաւորման, դարմանումներու

կիրարկման եւ դաստիարակչական այլ մթնոլորտը որբերուն մէջ խանդավառութիւն ստեղծեց՝ ի խնդիր բերանի առողջապահութեան մակարդակի բարձրացման ո'չ միայն հաստատութեան մէջ իւրաքանչիւր անհատի, այլ բոլոր որբորբուհիներուն մէջ առհասարակ։ Հասանք հոգեբանական ժամուն ստեղծելու համար մրցակցութիւն մը որբանոցներուն միջեւ, ներկայացնելով զայն դրօշակով մը, որպէս սեմպոլ — մրցանակ։ Այս սեմպոլը սկիզբը թաւիշէ դրօշ մըն էր, որ աւելի ետք վերածուեցաւ Դաղիրի մեր որբուհիներուն ձեռքով հիւսուած դորդի մը։ Այս գորգը որպէս մրցանակ կը յանձնուէր այն որբանոցին, որ յետ տարեկան մանրազնին քննութեան, ցոյց կու տար տրամաբանօրէն մաքուր եւ խնամուած բերանի, ակուններու եւ լինդերու թիւին բարձրագոյն տոկոսը, համեմատած իրենց ընդհանուր թիւին։

Քանի մը տարի, յաջորդաբար, ոչ մէկ որբանոց այս մրցանիշին կրցաւ հասնիլ, բացի Սայտայի Պըրտս-Նէսթ որբանոցը, որ տնօրէնուհի Միս ձէյքըպսընի աչալուրջ հակողութեան ներքեւ առաջնութիւնը շահելու ամէն միջոցները կրցաւ ապահովել։

Դարնանային պայծառ օր մը, երբ իմացուցի ձիւպէյլի որբանոցի տնօրէնին եւ ուսուցչական կազմին, թէ երրորդ անգամ ըլլալով դորգը իրը մրցանիշ դարձեալ յատկացուած է զանիական Պըրտս-Նէսթին, յուսախարութեան եւ տրամութեան նշաններ ցոյց տուին իրենց գէմքերուն վրայ, քիչ մըն ալ խորհեցան, որ իրենց ատամնարոյժը աւելի աչառու մտերմութիւն ցոյց կու տար աղջըկանց որբանոցին, քան ձիպէյլի տղայոց...

Սակայն իրականութիւնը պայծառ էր. ձիպէյլի աղաքը աշխայժ եւ եռանդուն նկարագրով՝ արի մարդոց յատուկ ծանր քարեր վերցնելու, պատեր եւ շէնքեր շինելու, դաս պատրաստելու դործին մէջ աւելի ընդունակութիւն ցոյց կու տային, քան իրենց բերնի մաքրութեան պարտականութեան։

Այս բոլորին հետ սակայն չյուսահատեցան անոնք կատարելու արտասովոր ջանք մը ձեռք ձգելու համար ախոյեանութիւնը, կորզելով դորդ-մրցանակը։

Ձիպէյլի աղայոց մտքերը պատրաստեցին՝ այս նը-

Աղաջոշական պատուի ուսումնական վեհապետություն՝ Դաւիթի
Վագրակ 1925թ:

American
NEAR EAST RELIEF
Inter-Orphanage
MOUTH CLEANLINESS
Contest

1925 ORGL. TO A.D.A.U.S.A.

ԲԵՐՆԻ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ ՄԻԶ-ՈՐԲԱՆՈՑԱՑԻՆ
ԱԽՈՅԵԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՆՇՈՂ ԳՈՐԳ-ԴՐՈՇԱԿԸ :

պատակին հասնելու համար իրենց ուսուցիչները, որոնց եռանդուն եւ նուիրուած ծառայութիւնը բերնի առողջապահութեան մարզին մէջ մեծապէս գնահատելի էր:

Գարնան յաջորդող տաքուկ եղանակին ձիպէյլի որբերը գործի լծուեցան խնամելու իրենց բերանն ու ակուաները: Ամառուան եղանակին օդնութեան հասաւ նաեւ որբանոցին մօտիկը գտնուող ծովուն թարմ եւ հականեխիչ ջուրը, իբրեւ յաւելեալ օժանդակ:

Աշուն էր. զպրոցական վերամուտ, երբ կը վերսկըսէր սէր բոլոր որբանոցներու — թիւով 6 — բերանի եւ ակուաներու տարեկան քննութիւնը: Այդ վճռական տարին էր, որ ձիպէյլի տղաքը բացառիկ յաջողութիւն ցուցաբերեցին շահելով բերնի առողջապահութեան մրցանակը. դէպք մը, որ անպատմելիօրէն ուրախութիւն եւ խանդավառութիւն ստեղծեց տնօրէնէն մինչեւ ամենափոքր որբուկին սրտին մէջ: Այս յաջողութիւնը, որպէս արդիւնք տնօրէնութեան, ուսուցչական կազմին, հոգածու մայրիկներուն եւ որբերուն միջեւ կազմակերպուած գործակցութեան՝ ո՛չ միայն ձիպէյլի, այլ նաեւ միւս բոլոր որբանոցներուն մէջ, դրաւական մըն էր տարիներու ընթացքին գործադրուած բժշկա-ատամնաբուժական խնամքին: Այդ մեթոսով կարելի եղաւ նաեւ տարիներու շրջանի մը մէջ որբերուն բերնի մաքրութեան եւ առողջապահութեան չափանիշը բարձրացնել 56%էն 92%ի: Բնականարար, արդար պիտի ըլլար հետեւցնել, որ այդ նպաստաւոր վիճակն ալ իր հերթին պիտի նպաստէր որբ-որբուհիներու առողջապահական ընդհանուր վիճակին վրայ: Օսլըրի նման շատ մը բժիշկ-հեղինակներ մեղի կը հասկցնեն, որ ապառողջութեան եւ հիւանդութեանց մեծագոյն տոկոսը մուտք կը գործէ մեր մարմնին մէջ բերնի ճամբով, ըլլայ անխնամ եւ փոտած ակուաներու, թէ վարակուած լինդերու խողովակով:

Առողջապահութեան հարցը ինքնին պարզ հարց մը չէ: «Առողջ միտք, առողջ մարմնի մէջ» պահելու հարցը յաճախ բարդ ու բաղադրեալ հարց մըն է, ո՛չ միայն անհատական, այլ մանաւանդ՝ հաւաքական գետնի վրայ, կորովի քայլեր պահանջելով ներկայ արագասլաց ընկերային կենցաղին մէջ: Այդ կարեւոր հարցը իր բարերար

լուծումը կ'ապահովէ անհատին գործակցութեամբ, ընկերութեան մէջ բոլորին հասարակաց եղող գերազոյն նպատակի մը ի խնդիր:

Կը խորհիմ հիմա՝ այդ հին օրերուն եւ տարիներուն՝ 1923–30ի, ինչպէս նոյն բարերար ուղղութեամբ կը ծառայէին ձիպէյլի թէ այլ որբանոցներու տնօրէնները, բժիշկները, հիւանդապահուհիները, ուսուցիչները եւ բոլոր պատասխանատու պաշտօննեաները մեծ թէ փոքր՝ յօդուտ իրենց խնամքին յանձնուած բիւրաւոր որբ-որբուհիներու ֆիզիքական թէ մարմնական զարգացման, որուն ականատես վկան հանդիսացայ իրեւ իրենց ատամնարոյժ պաշտօննեան, մօտաւորապէս տասը տարիներ:

Իսկ այժմ, 1969ի վախճանին՝ արդէն 40 երկար տարիներ սահած են, երբ նորոգելու կ'ելլենք մեր հին օրերու յուշերը: Այդ հին օրերու ձիպէյլի որբանոցին դեռատի ու վառվուուն, երբեմն ալ եռեւեփուն պատանի տղաքը այսօր եղած են հայր, ընտանիքի տէր, եւ մինչեւ իսկ ոմանք մեծ-հայր, կազմելով պատուարեր եւ անբաժանելի մէկ մասը իրենց ազգին ու հայրենիքին: Սիրոս հպարտութեամբ կը լեցուի ամէն անգամ, երբ իրենց հանդիպելու ըլլամ որեւէ առիթով:

Յ. Յ. ՄՐԱՊԵԱՆ

ՄԵՐ ԽՈԶԵՐԸ

Գէթ այն ժամանակները, — 45 տարիներ առաջ, — մեզի, որբերուս համար, ժպիտի առիթ տուող, արտառոց ուսուցիչ մըն էր յիսուննոց Պր. Պօղոս Ներսէսեանը։ Տիպար հայր մը հինգ մանչերու եւ աղնիւ հայ մը, բազմակողմանի հմտութեամբ։ Միացեալ Նահանդներ ուսած՝ մասնագէտ երկրագործական ճարտարագիտութեան, իսկ մեր բարձրագոյն դասարանի ալ անդլերէն լեզուի ուսուցիչն էր։

Որբանոցի անօրէնութիւնը, որպէս հասոյթի աղբիւր եւ խնայողութիւն, քանի մը տասնեակ արու եւ էզ խոզեր գնած էր, որոնց յատկացուցած էր ընդարձակ պարտէզով հին տուն մը։ Խոզերը աճեցնելու եւ գիրցնելու վերին հսկողութիւնը, որպէս մասնագէտ, Պր. Պօղոսին էր յանձնուած։

Ամէն շարաթ, կարգաւ, հինգվեց որբեր կը դըրսէին իր տրամադրութեան տակ, իր ցուցմունքներով խոզերը կերակրելու, խնամելու եւ մաքրելու համար։

Յիրաւի, իր տքնաջան աշխատանքին եւ հմուտ մասնագիտութեան արգասիքը սպասուածէն շատ աւելի կանուխ եւ առատ առաջ եկաւ, հիացում ու զարմանք պատճառելով բոլորին — որբերուս, պաշտօնէութեան, տնօրէնին եւ դրացի արարներուն միաժամանակ։ Վեց ամիսէն համբանքը կրկնապատկուած էր, իսկ կշիռքը՝ քառապատկուած։

Մեր ճաշի աւելցուքներէն զատ կը տրուէին խոտեր, թեփ, յարդ, ինչպէս նաև մօտակայ լեռներէն հաւաքուած խողկաղին — վայրի շաղանակի մէկ երկայն տեսակը քիչ մը լեղի, բայց իւղոտ ու շատ սննդաբար. մենք իսկ յաճախ կը հաւաքէինք, քանի մը օր ծովու ջուրի մէջ կը պահէինք, որպէսպի լեղիութիւնը մասամբ երթայ, յետոյ չոր ճիւղեր վառելով՝ կը խորովէինք ու ախորժակով կ'ուտէինք: Նոյնպէս խառնուալը — եղջիւր, — որ այդ շրջանի լեռներուն վրայ շատ կը գտնուէր եւ որմէ բուալ ալ կը շինեն. արիւնը կը զօրացնէ կ'ըսեն: Խողերն ամէնէն աւելի այս երկու պտուղները կը սիրէին:

Քիչ մը բազմանալէ եւ գիրնալէ ետք, ի մեծ բարերախտութիւն մեղի, ամէն շարթու Ռւբրաթ օրերը ամենամեծ և գիրուկ խողը կը մորթուէր և չոր լուրիայով, սիսեռով կամ գեանախնձորով եփուելով՝ մեր ամենաշատ սիրած, իւղոտ եւ համեղ կերակուրը կ'ըլլար, որուն անհամրեր կը սպասէինք:

Օղերը քիչ մը տաքնալ սկսելուն, առաջնորդութեամբ զիրենք խնամող որբերուն, ամէն օր խողերը ծովու լոգանք կ'առնէին:

Ես անձնապէս խողերուն ուտելը դիտելէ կը խորշէի, բայց լոգնալու ատեն իրենց իւրաքանչիւր շարժումը մանրազնին դիտելէ կ'ախորժէի:

Ամառնային տաք օր մըն էր տօնական: Որբանոցի հանդիպակաց ծովուն բացերը ցցուած առանձին ժայռէ կղզեակներ շատ կային, որոնցմէ մէկուն վրայ մեկուսացած, ժայռի մը շուքին տակ, ստքերս զով ջուրին մէջ, մեղմ, զովացնող զեփիւոին զգուանքներուն տակ, գրքի մը ընթերցմամբ վերացած էի, երբ խողերու աղմուկը զիսերազներու աշխարհէն դժնեայ իրականութեան զիրկը նետեց: Վաթսունի մօտ խողեր ծով մտած՝ դէպի իմ կողմս կը յառաջանային: Քանի մը շատ փոքրիկ ձագուկներ, որոնք զեռ լողալ չէին դիտեր, իրենց մայրերուն կոնակը ելած՝ սարսափով ջուրին նայելով հանդերձ, իրենց մօր գլուխը լիզելով եւ սուր եւ արտառոց ձայներ հանելով՝ մայրուրդիական սիրոյ ճշգրիտ պատկեր մը կը ցուցադրէին:

Ես, վայրկեանի մը համար, ընթերցումս դադրե-

ցուցած՝ զանոնք կը դիտէի. անոնց սիրաբանութենէն աղ-
գըւած՝ երանի կու տայի, որ այդ ձագուկները մայրեր
ունին, զիրենք սիրող, շոյող, իրենց երջանկութիւն ցան-
կացող:

Այս խորհրդածութեանց մէջ զիրենք դիտելու մի-
ջոցին էր, որ յանկարծ խողերէն ամէնէն հսկան ու դիրու-
կը սոսկումի ու կատաղութեան արտայայտութեամբ ձա-
գուկը կոնակէն ջուրին մէջ նետեց ու սկսաւ խածկոտել՝
խեղդել ջանալով իր հարազատը: Զագուկը սարսափած՝
նոյնպէս եւ ես, հազիւ սրտաճմլիկ ձայն մը կրցաւ արձա-
կել ու ջուրին յատակը խորասուզուեցաւ: Ակնթարթի մը
մէջ հագուստովս ջուրը նետուիլս, հազիւ մէկ մեթր խո-
րութեամբ ջուրին յատակէն ձագուկը գրկելս ու ցամաք
հանելս մէկ եղաւ: Ստոյգ մահէ մը փրկած էի անմեղ ձա-
գուկը, որ պիշտից ինծի կը նայէր աւազին վրայ երկրն-
ցած, իսկ ես զինքը կը չարժակէի, թեթեւ մը փորին վրայ
կը ճնշէի, կը շփէի, ծովոն կլլած ջուրը դուրս թափել
տալու համար:

Սիրտս թունդ ելած կը տրոփէր, մտածելով, որ աչ-
քիս էին ելած իմ «Երանի»էս. բայց ես երրեք չարու-
թիւն չէի կամեցած եւ զինք փրկելու զոհողութեամբս,
փաստած էի իմ բարիկամեցողութիւնս եւ զինք սիրելս.
Խիղճս հանդարտ էր:

Մայր խոզն ալ աղեխարշ կաղկանձիւնով, արխւնա-
թաթախ՝ ետեւէս ջուրէն դուրս ելած՝ ձագուկին մօտենա-
լով լիզել սկսած էր: Խեչափա՞ռ մը, թէ՞ ուրիշ թունաւոր
կենդանի մը, մայր խոզը խածնելով վիրաւորած եւ կատ-
ղեցուցած էր: Հանելուկ... Բայց խեղճ ձագուկը դեռ ակ-
ռայ իսկ չունէր: Ցամաք ելլելուն՝ կարծես անդրադար-
ձած իր անհիմն ենթադրութեան եւ հրէշային արարքին,
ձագուկին թողութիւն խնդրելու լուրջ արտայայտութեամբ
շուրջը կը դառնար, իր խորհրդաւոր եւ անոյշ նայուածքը
մերթ ընդ մերթ վրաս յառելով, որպէս չնորհակալու-
թեան լուռ արտայայտութիւն:

Յ. ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ

ՄԱՆՐԱԴԵՊԵՐ

ՓՈՔՐԻԿ ԱԶԱՏԱՐԱՐՆԵՐԸ

Որրանոցը սովորութիւն ունէր, ամէն տարի, ամրան, պտոյտի երթալ որրանոցէն դէպի Պէյրութ մօտ տասը քիլոմեթր հեռուն գտնուող Նահր Խոլրահիմ անունով դետին ափը, թէ՛ լողալու եւ թէ ուրախ օր մը անցընելու համար։ Երթեւեկը կ'ըլլար քալելով, քանի որ հազարէ աւելի որրերու երթուղարձին համար փոխադրական միջոցներ չկային։

Ամէն տարի ալ այդ պտոյտէն զրկուած կը մնային որրանոցին 5-7 տարեկան փոքրիկները։ Իրենց հետ որրանոց կը մնար նաև տնօրէն Պր. Թրէվիդ, մեծերուն ընկերանալու պարտականութիւնը վստահելով դաստիարակ ուսուցիչներուն։

Այդ պտոյտներէն մէկուն, երբ անդին՝ որրերը կը զուարձանային Նահր Խոլրահիմի ափերուն, ասդին՝ որրանոցին մէջ, Պր. Թրէվիդ օրուան տաքէն զովանալու համար ծով կը մտնէ։ Հազիւ ափէն քանի մը տասնեակ քայլ հեռացած՝ կ'իյնայ ջրապտոյտի մը մէջ։ Ճիշդ այն տեղերը, ուր տաեն մը առաջ, նոյնպիսի ջրապտոյտի մը զոհ գացեր էր որրերէն նշանը։

Ջրապտոյտէն դուրս գալու Պր. Թրէվիդի փորձերը կ'անցնին ապարդիւն։ Կը սուզուի ջուրին մէջ ու դուրս կ'ելլէ, դարձեալ կը սուզուի ու դարձեալ դուրս կ'ելլէ, կը կոռուի զինք վար քաշող հոսանքին դէմ, դերմարդկային ձիգեր կ'ընէ, սակայն չի կրնար աղատիլ եւ ձայնին ամրող ուժովը օգնութեան աղաղակներ կ'արձակէ։

Փոքրիկները, որոնք իրենց խաղերը կը խաղային որրանոցի բակին մէջ եւ ծովափի աւազներուն վրայ՝ լուլով տնօրէնին յուսահատ աղաղակները, առանց վարանե-

լու, իրենցմէ տասնեակ մը հանուելով ջուրը կը նետուին
եւ արագ լողալով՝ կը հասնին տնօրէնին մօտ, որ գրեթէ
կիսամեռ վիճակի մէջ էր: Անմիջապէս կ'անցնին դործի,
այս ու այն կողմէն կը մօտենան տնօրէնին՝ առանց վայր-
կեան մը իսկ մտածելու, թէ իրենք ալ կրնային նոյն ջրա-
պտոյտին մէջ իյնալ, եւ կը սկսին ոտքերէն, ձեռքե-
րէն բոնած քաշել դէպի ափը. հոսանքը զօրաւոր էր, իսկ
իրենց ուժն ու հնարքը՝ անբաւարար: Բայց չեն յուսահա-
տիր, ոմանք կը բոնեն մազերէն, ոմանք կը սուզուին ու կը
մտնեն տնօրէնին փորին տակը, վերջապէս բոլոր ձեռքե-
րը, բոլոր ճիգերը ի մի եկած՝ կը յաջողին տնօրէնը դուրս
բերել ջրապտոյտէն եւ քաշելով, հրելով հասցնել ափը,
բոլորովին ուշաթափ վիճակի մէջ:

Պր. Թրէվիլո ազատուած էր ստոյգ մահէ, բայց
փոքրիկներուն դործը վերջացած չէր: Ոմանք կը վազեն
որրանոց ջուր բերելու, ուրիշներ՝ կը սկսին շարժել տնօ-
րէնին ձեռքերը, ոտքերը, իրենց փոքրիկ թաթիկներով
հարուածներ կու տան տնօրէնին երեսներուն, կը հարուա-
ծեն կուրծքը, գլուխը աջ ու ձախ կը զարձնեն, կ'ուզեն
նստեցնել՝ չեն յաջողիր, կը փորձեն այն բոլոր միջոցնե-
րը, որ իրենց կը թելազրէին իրենց մանուկի խելքն ու փոր-
ձառութիւնը: Եւ տնօրէնը ուշքի բերելու իրենց ճիգերը
անպտուղ չեն մնար: Զուրի դացող փոքրիկները կը վերա-
դառնան ջուրով լեցուն փոքրիկ կուժերով. կը սկսին պաղ
ջուրով տնօրէնին երեսը, գլուխը լուալ: Կը յաջողին քա-
նի մը կաթիլ ջուր սահեցնել կոկորդէն վար, ձեռքի-ոտքի
մարզանքները կը շարունակեն մինչեւ որ տնօրէնը կը սկսի
քիչ-քիչ ուշարերիլ: Դանդաղօրէն կը բանայ աչքերը,
փոքրիկներու օգնութեամբ կը նստի եւ յանկարծ կուլ տը-
ւած աղի ջուրը կը սկսի դուրս թափիլ: Փոքրիկներու օգ-
նութեամբ կ'ելլէ ոտքի, վրան կը նետէ ցամքոցը եւ գի-
նովի քայլերով կ'ուզզուի դէպի որբանոցի իր բնակարա-
նը, մինչ փոքրիկները իր ձեռքերէն բոնած՝ իրեն կ'ընկե-
րանան մինչեւ իր տան դուռը:

Իրիկունը լուրը արդէն կը տարածուէր որբանոցին
բոլոր անկիւնները: Պր. տնօրէնին փրկութիւնը եթէ յու-
զումնախառն ուրախութեամբ կը լեցնէր որբերուն սրտե-
րը, փոքրիկ ազատարարներու աներեւակայելի խիզախու-

թիւնը հպարտութիւն կ'առթէր բոլորին։ Վախին ու մահուան դէմ արհամարհանքը փոքրիկներուն՝ իրենց այդ աստիքէն՝ կը մատնէր ցեղային անկողովանելի արժանիք մը անրաժան իրենց հայու անունէն։

Պատահարը լսութեան մէջ պիտի չթաղուէր այնքան շուտ։ Հետեւեալ օրը, կէսօրուան ճաշին, Պր. Թրէվիդ իր ազատարարներուն հետ ներս կը մանէ եւ ճաշասրահին կեղրոնը կենալով եւ փոքրիկները իր երկու կողմերը՝ յուղուած եւ գրեթէ դողացող ձայնով մը կ'ըսէ։—

— Տղա՛քս, ձեզի կը ներկայացնեմ իմ ազատարարներս։ Առանց այս փոքրիկ հերոսներուն՝ ես այսօր ձեր մէջ եւ ձեզի հետ պիտի չըլլայի։ Ապա ծոելով՝ մէկիկ-մէկիկ կը համրուրէ իր ազատարարներուն ճակատները։ Ճաշասրահը կը թնդայ ծափերու եւ խելայեղ բացադանչութիւններու եւ կեցցէ՛ներու երկարաձգուող տարափի մը մէջ։

Տնօրէնն ու ազատարարները կը բռնեն տեսչարանի ճամբան, մինչ ճաշասրահին մէջ ուրախ բացադանչութիւնները դեռ երկար կը շարունակուին։

Յետոյ կ'իմացուէր, որ փոքրիկ ազատարարները, այդ օր, ճաշին, տնօրէնին հիւրը կ'ըլլան եւ տնօրէնէն բաժնուելու պահուն՝ սիրուն ծրարներ իրենց ձեռքերուն մէջ՝ կը խառնուին իրենց եղբայրներու երամին։

ԵԹԷ ԴՐԱՑԻՒԴ ԱՅԳԻՆ ՄՏՆԵՍ...

Կիրակի մը, առաւօտեան պաշտամունքի ժամանակ, փոխ-տնօրէն Պր. Հ. Քէշիշեան, իրբեւ քարոզի բնարան կ'ընտրէ Հին Կտակարանէն հետեւեալ տողը. «Եթէ դրացիկ այդին մտնես՝ կե՛ր, բայց հետզ մի՛ տանիր»։

Պաշտամունքէն ետք խումբ մը տղաք կը մօտենան Պր. Քէշիշեանին եւ կը հարցնեն, թէ Հին Կտակարանի ո՞ր մէկ էջին վրայ կը գտնուի քարոզի բնարան ծառայող տողը։ Պր. Քէշիշեան ամենայն միամտութեամբ ցոյց կու տայ էջը։

Նոյն օրը, կէսօրէ ետք, որբերու նոյն խումբը Հին Կտակարան մը թեւերնուն տակ՝ կը մտնեն Պր. Քէշիչեանի այգին։ Խաղողի ժամանակն էր։ Կը բանան Հին Կտակարանը, կը դնեն քարի մը վրայ, քար մըն ալ դնելով համապատասխան էջին վրայ՝ կ'անցնին գործի։ Կը զատեն ողկոյզներուն հասունները եւ ագահօրէն կ'ուտեն, առանց անդրադառնալու, թէ Պր. Քէշիչեան իր սենեակի պատուհանէն կը դիտէ զիրենք։

Երբ կուշտ մը ուտելով կը լիանան՝ Հին Կտակարանը կ'առնեն ու կը բռնեն ելքի ճամբան. դեռ դռնէն դուրս չեկած՝ յանկարծ իրենց դէմ կը ցցուի Պր. Քէշիչեան, որ ժպիտը դէմքին կը հարցնէ.

— Ուրկէ՞ կու դաք, տղա՛քս։

Որբերը ամօթէն գլխահակ՝ այգին ցոյց կու տան։
— Խաղող ուտելո՞ւ եկած էիք, հա՞՝ — կ'աւելցնէ Պր. Քէշիչեան, միշտ նոյն ժպիտը դէմքին։

— Այո՛, — կը պատասխանեն որբերը, միշտ դլուխնին դետին խոնարհած։

— Անուշ ըլլայ, համով ըլլայ, — կ'ըսէ Պր. Քէշիչեան, — բայց ձեր միւս երկու ընկերները ինչո՞ւ պատէն ցատկելով անհետացան մէկ-մէկ ծրար ձեռքերնին։

Որբերը իրար կը նային եւ իրաւ, կը տեսնեն, որ իրենց ընկերներէն երկուքը իրենց հետ չէին. եւ ամօթը աւելի եւս կը շիկնեցնէ զիրենք։

23 ՍԱՂՄՈՍ

Դարձեալ կիրակնօրեայ պաշտամունքի օր մը, դարձեալ քարողիչը՝ Պր. Հ. Քէշիչեան եւ դարձեալ փակաչքերով աղօթքը, որ ատեն-ատեն որբերուն կը պարտադրուէր։

Քարողի վերջաւորութեան Պր. Քէշիչեան Աստուածաշունչը ձեռքին մէջ բարձր բռնած կ'ըսէ.

— Ով որ 23 Սաղմոս գոց սորվի եւ անսխալ կերպով արտասանէ իմ առջեւ՝ Աստուածաշունչ մը նուէր պիտի տրուի իրեն։

Աստուածաշունչ մը, այդ օրերուն, որբերուն համար, անգտանելի գանձ մը կը համարուէր։ Որբերուն մօտ հազիւ քանի մը օրինակ կարելի էր գտնել։ Բայց Աստուածաշունչը իր սրբազան հանդամանքէն զատ գիրք մըն էր, իսկ որբերուն մօտ գրքի սէրը պաշտամունքի հասնող ապրում մըն էր։ Գիրք մը ունենալը ամէն բան էր իրենց համար։

Հակառակ որ Պր. Քէշիշեանի առաջարկութեան միտք բանին չափազանց թափանցիկ էր՝ տասնեակներով որբեր կը լծուին աշխատանքի՝ 23 Սաղմոս գոց սորվելու փորձութեան մէջ իյնալով։ Կը ճարեն Աստուածաշունչի քանի մը օրինակներ եւ յամառ ճիգով գոց սորվելէ ետք 23 Սաղմոսները՝ կը ներկայանան Պր. Քէշիշեանին։ բայց բոլորն ալ կը հանդիպին Պր. Քէշիշեանի խստապահանջ գիտողութիւններուն։ բառի մը մէջ սխալիլը կամ բառ մը մոռնալը բաւական կ'ըլլար, որ մերժուէին եւ ձեռնունայն դուրս դային տեսչարանէն։

Որբերէն մէկը, որ տարբեր խմորէ ըլլար կարծէք, կ'ընտրէ ամէնէն կարճ Սաղմոսները։ Օրերով կ'առանձնանայ ծովեղերքի ժայռերուն մէջ, անսովոր եռանդով մը իրարու ետեւէ կը սորվի 23 Սաղմոսներ։ Սորվածները մէկերկու անդամ կ'արտասանէ ընկերներուն առջեւ եւ ընկերներուն քաջալերանքը հետը՝ կը ներկայանայ Պր. Քէշիշեանին։

Առանց ինքնավստահութիւնը կորսնցնելու, առանց ուշադրութիւն դարձնելու Պր. Քէշիշեանի անտեղի դիտողութիւններուն, իրարու ետեւէ կ'արտասանէ 23 Սաղմոսները։

— Կարճերը ընտրեր ես.— կ'առարկէ Պր. Քէշիշեան։

— Սաղմոսին կարձը-երկարը չըլլար, — կը պատասխանէ տղան եւ Աստուածաշունչը ստանալով յաղթական դուրս կու դայ տեսչարանէն։

ՄԱՄՈՒԼԻ ԿԱՐԾԻՔԸ

ՃԻՊԷՑԼԻ ՈՐԲԱՆՈՑԸ

ԵՒ ԻՐ ՈՂՔԵՐԳԱԿԱՆ ՎԱԽՃԱՆԸ^(*)

Պէյրութի եւ թրիվոլիի միջեւ Սուրիոյ ամենահին որբանոցն է ծիպէյլի որբանոցը, որու մասին արտասահմանի զանազան թերթերը բազմաթիւ յօդուածներ եւ թրղթակցութիւններ հրատարակած են իրենց էջերուն մէջ։ Այս որբանոցի հինգ տարուան գոյութեան ընթացքին հայ եւ օտար այցելունները միշտ հիացումով խօսած եւ արտայայտուած են անոր մասին եւ զայն նկատած են Ամերիկեան Նպաստամատոյցի ամենամեծ փառքերէն մէկը։

Ծիպէյլի որբանոցը անգերազանցելի է իր ընդարձակ սրահով, բազմաթիւ եւ առողջապահական սկզբունքներու հիման վրայ կառուցուած շէնքերով եւ արդիւնաշատ դաստիարակութեամբ։

Կրթական գործը այս որբանոցին մէջ շատ նախանձելիօրէն առաջ տարուած է սկզբի օրերէն ի վեր, իր շըրջանաւարտներէն 20-30 որբեր, զանազան միջոցներով յաջողած են հետեւիլ Պէյրութի Ամերիկեան գոլէճին եւ բարձրը ուսում ստանալ։

(*) Ներկայ գրուրիւնը կու տանիք որոշ յապատռւմներով։

Ազգային դաստիարակութեան տեսակէտով խիստ նշանակելի դեր մը ունեցած է մեր դժբախտ իրականութեան մէջ ձիպէյլի որբանոցը՝ չնորհիւ իր հայ ուսուցիչներու նախաձեռնութեամբ եւ ջանքերով կազմուած Գրական Ակումբին, որ մեր հազարի մօտ որբերուն մատակարարած է մեր ազգային գրականութեան գոհարները պարունակող ճոխ գրադարան մը եւ քսան տեսակ հայերէն թերթերով եւ հանդէսներով գարդարուն ընթերցասրահ մը:

Գրական Ակումբը որբանոցի 20-25 ուսուցիչներու եւ իր ամերիկացի հայախօս եւ հայասէր տնօրէնին եւ տանիմարքացի հայախօս անօրէնուհիին ջանքերով եւ նիւթական զոհողութեանց չնորհիւ, մէկուկէս տարուան իր գոյութեան ընթացքին գոյացուցած է մօտաւորապէս 800 սուրիական ոսկիի գումար եւ յատկացուցած գրադարանի, ընթերցասրահի, «Տուն» ամսաթերթի եւ ասոնցմէ գուրսալ երեք որբերու Ամերիկեան համալսարանի դպրոցական ծախքերուն, որոնք իր կողմէ ղրկուած էին ներկայ տարեցրջանի սկիզբը:

Գրական Ակումբի Վարչութիւնը որոշ պատրաստութիւններ եւ ձեռնարկներ ունէր յառաջիկայ տարեշրջանին ալ իր համալսարանի հետեւող երեք սաներուն դպրոցական ծախքերը հայթայթելէ վերջ, քանի մը ընդունակ որբեր այ այս տարուան շրջանաւարտներէն ղրկելու:

Երկու տարիէ ի վեր շարունակ, ամէն կիրակի, կէսօրէ վերջ, կանոնաւոր լսարաններ կը սարքուէին, զանազան ազգային, գրական, գիտական նիւթերու շուրջ բանախօսութիւններ կ'ըլլային եւ կ'երգուէին ազգային յեղափոխական եւ գեղջկական երգեր:

Ձիպէյլի որբանոցին մէջ տաճկախօսութիւնը մոլեսանդ նախանձախնդրութեամբ մը բացարձակապէս արգիլուած էր եւ մեր երէկի թուրքիոյ գաւառներէն և թուրք հարէմներէն մազապուրծ ազատած որբերը, այդ յարկին տակ մէկ օրէն միւսը հայախօս դառնալէ զատ, կ'անիծէին իրենց հին լեզուն եւ անոր եօթը սերունդները:

Ազգային ոգին խրաքանչիւր որբի սրտին մէջ ուժդնապէս կը թնդար:

«Տուն» աշակերտական ամսաթերթը, որ երեք տարիէ ի վեր շարունակաբար հրատարակուած է ձիպէյլի մեր որբերուն կողմէ, խսկապէս թարգմանը եղած է մեր որբերու հոգեկան ապրումներուն ու յուղումներուն, յոյսերուն ու յոյզերուն:

«Տուն»ը հայելի մը եղած է, որուն մէջ կը ցոլանան մեր խոստմնալից որբերուն դեղաչող դէմքերը:

«Տուն»ը ճշմարիտ օճախ մը եղած է, ուրկէ իրենց ճրագները բռնկեցուցեր են մեր դողդոջաքայլ անփորձ որբերը եւ այդ բոցը հրահրեր իրենց հոգիներուն մէջ:

«Տուն»ը բազմաթիւ էջեր ունի, որոնց մէջ կը նշումն մեր որբերու հայրենասիրական ամուր տենչերը եւ անոնց անխախտ հաւատքը:

Ճիպէյլի որբանոցին եւ իր կատարած այնքան մեծ գործի մասին բազմաթիւ գնահատական նամակներ զրկած են Նիւ Եորքի կեղրոնին՝ որբանոցը այցելող զանազան բարձրաստիճան օտարներ եւ հայ ծանօթ դէմքեր:

Առանց նախաղէս տեղեակ ըլլալու, անհնարին էր հասկնալ այցելողին, թէ որբանոցի մը մէջ կը գտնուի:

— Մաքրութիւնը եւ կանոնաւորութիւնը չափազանց օրինակելի էին:

Եւ ահա այս բոլոր ճշմարտութիւնները տեսնելէ եւ ճանչնալէ վերջ միթէ զարմանալի չի^o թուիր նպաստամատոյցի Պէյրութի տնօրէն Պր. Զարլզ Ֆաուլի այն հրէշային որոշումը, զոր գործադրել ուզեց ամիսներէ ի վեր եւ վերջապէս զանազան մեքենայութիւններով յաջողեցաւ իր չարագուշակ նպաստակին մէջ, մարելով ճիպէյլի լուսավառ ջահը:

Պր. Ֆաուլ, որ հանրածանօթ է իր հայատեացութեամբ, տարի մը առաջ փորձեց ձուլել մեր երկու հազար որբերը, իր կնքած պայմանագրութեամբ, որու արձագանգը ժամանակին հնչեց ուժեղօրէն արտասահմանի զանազան թերթերու մէջ, այս անդամ ալ Սուրբոյ 120 հազար հայութեան զգացումները եւ աղաղակները ոտնակոխ ըրաւ՝ յամառելով ճիպէյլի որբանոցը փակելու եւ հայ արդաքը արար տղոց հետ խառնելու իր որոշման վրայ:

Եւ Ֆաուլ յամառօրէն շարունակեց իր հայատեաց արարքները, մինչև որ բազմաթիւ տեղացի արար եւ հայ

ազգային մարմիններու եւ հոգեւոր պետերու Նիւ-Եորքի ընդհանուր անօրէնութեան զրկած հեռագիրներուն ի պատասխան հրահանգուեցաւ իրեն պահել ձիպէյլը:

Բայց Պր. Ֆառուլ անհաճոյ այդ վերջին հեռագիր-հրահանգէն, մտածեց մի ուրիշ կերպ, իր ծրագրած նպատակին տիրանալու համար:

Հակառակ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի դիմումին, որ կը խնդրէր գոնէ մինչեւ այս դպրոցական շրջանի վախճանը յետաձգել ձիպէյլի փոխադրութիւնը եւ կը ստանձնէր այդ քանի մը ամսուան արտակարգ ծախքերը հոգալ, Պր. Ֆառուլ կը յամառի եւ խկոյն ձիպէյլի բարձրագոյն դասարաններուն Անթիլիաս փոխադրութեան հրամանը կուտայ:

Ասկէ զատ Պր. Ֆառուլ շատ վիրաւորական ընդունելութիւն մը կ'ընէ Պէյրութի պատրիարքական փոխանորդ Սուրէն վարդապետին, որ 136 որբուհիներու խնդրին շուրջ կարգադրութիւններ ընելու համար իրեն դիմած էր:

Պր. Ֆառուլ առանց խալնելու կը յայտարարէ թէ այդ որբուհիները արդէն ցրուած են, մինչդեռ որբուհիները կը մնային իրենց չէնքին մէջ: Պր. Ֆառուլ, չենք գիտեր ի՞նչ պատուանշաններ պիտի ընդունէր մեր որբուհիները տեղացիներու քով ցրուելով, որ այդքան յամառօրէն աշխատեցաւ գործադրել. անպայման տեղացիներու հետ պայմանագրութիւն մը ստորագրած պէտք է ըլլայ...:

Պր. Ֆառուլի այս արարքին մասին Պէյրութի առաջնորդ Հայր Սուրբը սահպուեցաւ պաշտօնապէս բողոքել Ամերիկեան հիւպատոսին եւ պարզել անոր ընթացքը. Հիւպատոսը պէտք եղած յանդիմանութիւնը եւ հրահանգը տալէ վերջ, Պր. Ֆառուլ համաձայնեցաւ, խոստանալով տեղացիներու քով ցրուած որբուհիները հաւաքել և յանձնել Առաջնորդարանին. բայց ցաւալի է ըսել, որ դեռ մեր որբուհիները տեղացիներու քով կը մնան, դժբախտարար:

Պր. Ֆառուլ զանազան առիթներով միշտ հակահայ արամադրութիւններով օժտուած մէկը ըլլալը ցոյց արւած է:

Անիկա մինչեւ անդամ օր մը համարձակած է ըսելու «ոսասը կարապետ մէկ Օսման կ'արժէ»:

Պր. Ֆառուլ բազմաթիւ փաստաթուղթեր ձգած է ա-

պացուցանելու իր հայտեացութիւնը:

Ճիպէյլի որբանոցը ցրուելու իր այդքան յամառաղջանքին պատճառը եղած է իր հայ ազգային ոգիի դէմունեցած ատելութիւնը:

Այստեղ յիշենք Պր. Ֆառուլի պաշտօնական նամակներէն մէկուն պարունակութենէն քանի մը տողեր, հաստատելու համար անոր հայտեացութիւնը եւ Ճիպէյլի որբանոցը ցրուելու իր պատճառները:

Ճիպէյլի որբանոցը փակելու որոշումէն վերջ Պր. Ֆառուլի մօտ եղած բազմաթիւ դիմումներուն վրայ, ան Ճիպէյլի որբանոցի տնօրէնութեան շատ անպարկեցտ եւ խիստ լեզուով մը կը գրէ.

«Ի նպաստ Ճիպէյլի որբանոցի պահպանման երեկ կարողիկոսէն, Պատրիարքական փոխանորդէն, «Փիւնիկ»էն, Կարմիր Խաչէն, Ազգային վարժարանի տնօրէնութենէն եւ դեռ ուրիշներէ նամակներ ստացայ. Վատահ եմ թէ հայերը միայն ազգային ոգիէ եւ զգացումներէ մղուելով կ'ընեն այս դիմումները եւ իրենց ազգին դէմ ալ ապտակ մը կը նկատեն Ճիպէյլի որբանոցին փակումը: Այս չի նշանակեր թէ ձեր պաշտօնեաներուն եւ կազմին մէջ ազգային ոգի (nationalistic tendency) գոյութիւն ունի, որովհետեւ եթէ իրապէս համոզուէի թէ այդպէս է, այս միակ պատճառը բաւական պիտի ըլլայ բարութանդ ընելու այդ որբանոցը»:

Ինչպէս որ բացորոշապէս կը տեսնուի իր այս նամակին մէջ, Պր. Ֆառուլ կը զատապարտէ եւ կ'արհամարհէ ի նպաստ Ճիպէյլի պահպանման բոլոր դիմողները եւ կը սպառնայ որբանոցը արմատախիլ ընել, եթէ ազգային ոգի գոյութիւն ունի հոն:

Պր. Ֆառուլի միակ փափաքը եղած է, իր երկու-երեք տարուան պաշտօնավարութեան ընթացքին, ձուլել հայերը օտարներու մէջ եւ զանոնք հրաժարեցնել ազգային ոգիէ. աշխատած է ազատագրութեան եւ Հայաստանի սէրը մարել հայ որբերու սրտերէն եւ յաջողած է գրեթէ ամբողջ Սուրբոյ որբանոցներու մէջ իր այս ծրագիրը հաստատել չնորհիւ իրեն ենթակայ տնօրէններու եւ ազգադաւ ու այլասերած կարգ մը հայ պաշտօնեաներու:

Միայն ձիպէյլի որբանոցը իրեւ բացառութիւն կը մնար, սակայն Պր. Ֆառւլ տմարդօրէն յաջողեցաւ քանդել զայն ալ:

Այժմ այլեւս գոյութիւն չունի ձիպէյլի որբանոցը. փակուած է իր ընթերցասրահ-գրադարանը, լուծուած է Գրական Ակումբը, 150 արար տղաքներ Սայտայէն եւ 200 հատ ալ փոքրիկ եւ սկսնակ որբեր Անթիլիասէն փոխադրուեցան հոն եւ անոնց փոխան ալ ձիպէյլի բարձրագոյն դասարաններու գիտակից տղաքները փոխադրուեցան Անթիլիաս :

Ազգային ոգիին նախանձախնդիր և Գրական Ակումբի հիմնադիր ուսուցիչներէն մի քանի հատ առանց պատճառի պաշտօնագուրի եղան. «Տուն»ը չհրատարակուելու դաստավարտուեցաւ եւ բոլոր որբերը միաբերան ու միակամ ի տես այսքան մեծ անիրաւութեանց, սկսան անիծել իրենց սեւ ճակատագիրը:

Ձիպէյլի որբանոցի այս քայքայման գլխաւոր պատասխանատուութիւնը կը ծանրանայ կարգ մը ազգագու պատուելիներու եւ լրտես պաշտօնեաններու վրայ, որոնք մեծապէս յագուրդ առւին Պր. Ֆառւլի գրգուած պապակին՝ իրենց աղտոտ եւ անհիմն զրապարտութիւններով:

Փաստաթուղթեր կան, ստորագրուած Ֆառւլներու եւ ուրիշներու կողմէ, որոնք պիտի պահուին մեր ամենակարեւոր տոքիւմաններուն մէջ եւ վաղուան պատմութեան մէջ արձանագրել պիտի տան վատերու կողքին եւ իրենց անունները:

Այսօրուան անիրաւուած, զրապարտուած ու նախատուած հայ որբերը, որոնք Ե.ի եւ նմաններու կողմէ կը մատնուին և կը դրկուին իրենց մայրենի սրբազան գրականութենէն եւ իրենց պաշտած աղզային ոգիէն, որ իրեւ նուիրական մասունք ժառանդ մնացած է իրենց խողխողուած հայրերէն ու մայրերէն, վաղը պիտի զարթնին, պիտի գիտակցին եւ հաշիւ պիտի պահանջեն:

Ամօթ ձեզի «մարդասիրական» գիմակներով շպարուած կեղծաւոր եւ ինքնակոչ գործիշներ:

Նախատի՛նք ձեզի, ստրուկ պաշտօնեաններու դեր ստանձնող հայանուն տաճիկներ . . .

Այս նահատակ ժողովուրդի արդար ոգիին առջեւ

վաղը պիտի դատուիք ամէնքդ ալ ցասումով եւ բարկա-
ճայթ զայրոյթով ցեղին արդարութիւնը պիտի պատժէ
ձեզ։ Հազարաւոր անմեղուկ որբեր, հազար փաստաբան-
ներով հաշիւ պիտի պահանջեն ձեզմէ, արդար հաշիւ...

Իսկ մինչեւ այդ օրը, դուք, մեր ապագայ հոյակապ
կառուցուածքը պատրաստելու կոչուող մեր սիրասուն եւ
տնազուրկ թուչնիկներ, դուք արմատախիլ ծիլերը ցեղի
մշտաբողբոջ բուրաստանին, դուք մեր նահատակներուն
սրբազն ժառանգորդներ, աւելի ամրապինդ փարեցէք
ձեր զրին ու գրականութեան եւ ձեր մատազ սրտերուն մէջ
շարունակ վառ պահեցէք այն կայծը, որ ստացած էք իր-
բեւ մասունք ձեր պապերէն։

Այս գիտակցութեամբ մեծցէք եւ աճեցէք, որովհե-
տեւ դուք վաղը դատաւորներ պիտի ըլլաք այն ոճրագործ
ձեռքերուն, որոնք ձեր հիւղակին բոց տուին և ուզեցին, որ
դուք մոռնաք ձեր պապերուն բնակած այդ անշուք ու
խարխուլ տնակը, որուն մէջ պահուած կը մնան ձեր ման-
կական յիշատակները եւ որուն տանիքին ներքեւ դուք կեր-
տեցիք ձեր իտէալները։

Անոնք ցեղին դաւաճաններն են, որ ուզեցին ձեր
սրտերէն մարել հայ ոզին ու հայ իտէալը եւ արժանի ալ
պիտի ըլլան ցեղին ոզիին եւ արդարութեան առջեւ դատ-
ուելու եւ դատապարտուելու։

Աննկուն յարատեւութեամբ եւ լայն գիտակցու-
թեամբ աւելի ջլապինդ կերպով փարեցէք հայ ոզիին եւ
հայ իտէալին, ով իմ տարարախտ ցեղիս տարարախտ զա-
ւակներ, եւ սպասեցէք մինչեւ ծագումը ազատութեան ա-
րեգին։

ՎԱՀԵ

«ՅՈՒՍԱԲԵՐ», Ապրիլ 25, 28, 30, Մայիս 2, 5, 1925,

ԺԱ. տարի, թիւ 10, 11, 12, 13, 14

ՄԵՌԱԾ Է ՃԻՊԷՅՑԼԸ

ԲԱՅՑ ԿԵՑՑԷ ՃԻՊԷՅՑԼԸ

«Յուսաբեր»ի այսօրուան թիւով կ'աւարտենք մեր թղթակցի ուշագրաւ յօդուածը ձիոլէյլի որրանոցին մասին:

Ձիոլէյլի որրանոցը, մեր լաւագոյն յոյսերու այդ փոքրիկ, ժրաջան ու գեղեցիկ մեղուանոցը, այդ կենսալիր ու խոստմհալից վիթակը այլեւս զոյտութիւն չունի:

Ձիւազներու խումբ մը սարսափ զգացած է անոր կեանք տուող երակէն եւ իր սեւ թաթը զրած է անոր վրայ:

Փակուած է որրանոցի ընթերցասրահ-գրադարանը, լուծուած է Գրական Ակումբը, չի հրատարակուիր այլեւս գեղեցիկ «Տուն»ը, 150 արար տղաներ բերուած են հոն եւ որրանոցի բարձրագոյն դասարաններու տղաները փոխադրուած են Անթիլիաս:

Մեր զառնութիւնն ու զայրոյթը սահման չունի, որովհետեւ անուն չունի այն ոճիրը, որ զործագրուած է այդ սքանչելի մեղուանոցին նկատմամբ:

Անշուշտ մեծագոյն առաքինութիւններ չեն որ մենք կը սպասենք ամէն կենդանիէ, որ կը քալէ երկու ոտքերու վրայ: Սակայն խղճի, զութի, սրտցաւութեան եւ մարդ-

կայնութեան նուազագոյնը, գէթ նուազագոյնին նուազա-
գոյնը մենք իրաւունք ունինք ակնկալելու անոնցմէ իւրա-
քանչիւրէն։ Որովհետեւ այս զգացումները խորթ չեն կեն-
դանական աշխարհի ամէնէն ստորին եւ ամէնէն վայրի
տեսակներուն անգամ։

Ինչո՞ւ մակուեցաւ այդ սքանչելի վեթակը, որ ջեր-
մութիւն կը փոքր իր շուրջը եւ հայութեան գուրգուրանքն
ու սէրը կը կեղրոնացնէր իր վրայ։ Որո՞նք եւ ինչո՞ւ մա-
րեցին այդ զեղեցիկ կանթեղը, որուն համեստ, ջինջ ու
պայծառ շողերը կենդանի կը պահէին մեր ցեղի լաւագոյն
աւանդները այդ յուսալից հաստատութեան մէջ։

Ինչո՞ւ յաւելեալ վէրք մը բացին մեր հարուածուած
ու վիրաւոր մարմնին վրայ, որուն խոցերը բաց երախնե-
րով մեր վերջին հիւթերը կը քամեն։

Ֆառւլները եւ հայանուն իր համախոհները կը
թուի թէ հաճոյք կը զգան, երբ նոր պալար մը կը
բացուի ազգային մեր վտիս մարմնին վրայ, երբ յաւելեալ
ճիչ մը կ'արձակուի մեր բերնէն, երբ վառ կանթեղ մը կը
մարի մեր խաւար երկնակամարին տակ։

Այո՛, անուն չունի այն ոճիրը, որ գործադրուած է
Ճիպէյի սքանչելի մեղուանոցին նկատմամբ։

Ան իր շունչը կը փէէ, որովհետեւ գործած է յան-
ցանքներէն մեծագոյնը, վառ պահած է ազգային ողին,
մեր չփնաղ լեզուն եւ մեր վառքի ու գոյութեան հզօր աղ-
դակներէն մին՝ Մեսրոպեան գրերը։

Ան զոհ կ'երթայ զառնազգեստ զայլերու բացուած
երախին, որովհետեւ չէ յօժարած զոհը ըլլալ այն պիզծ
հոսանքին, որ կու գայ կլանելու մեր սրբութիւններն ու
առաքինութիւնները։

Անամօթ պատրուակ մըն է անշուշտ այն մեղագ-
րանքը, թէ որբանոցին մէջ Մարքս կը կարդան կամ
«Փիւնիկ»ի այսինչ թիւը կը պահէն։ Նոյնքան անպատ-
ուարեր քայլ մըն է այն քննութիւնը, զոր ձեռնարկած են
Մարքսն ու «Փիւնիկ»ը երեւան հանելու։

Որոնումներն անցած են ապարդիւն եւ սակայն, հա-
կառակ այս գերազանց ճիպին, որբանոցը, այսուամենայ-
նիւ, զադրած է գոյութիւն ունենալէ, իրբեւ ազգային
հաստատութիւն։

Որովհետեւ այս անարդ դաւադրութեան բուն պատճառը հոն է, որ ձիպէյլի որրանոցին սանը, որ հա՛յ ծնած է, կ'ուղէ հա՛յ ապրիլ եւ հա՛յ մեռնիլ: Իսկ ֆառւլներն ու Նոհուականները կ'ուղեն, որ ան ամէն ինչ ըլլայ, միայն թէ հա՛յ ըլլալէ դադրի:

Անոնք կը մոռնան սակայն, որ այս զագիր բաղձանքին մէջ անզօր գտնուած են մեր պատմութեան ամէնէն տխուր ու վայրագ դէմքերն անգամ: Անոնք մոռացութեան կու տան մեր նոհատակ ժողովուրդի դիւցազնական պատմութիւնը, որուն իւրաքանչիւր մէկ էջը՝ արցունքով ու արիւնով ներկուած՝ իրե՛նց դէմ է ուղղուած: Դժբախտաբար, անծանօթ չեն մեզի ո՛չ ֆառւլներն ու համախոհները եւ ոչ ալ անոնց սեւ ու անարդ գործերը:

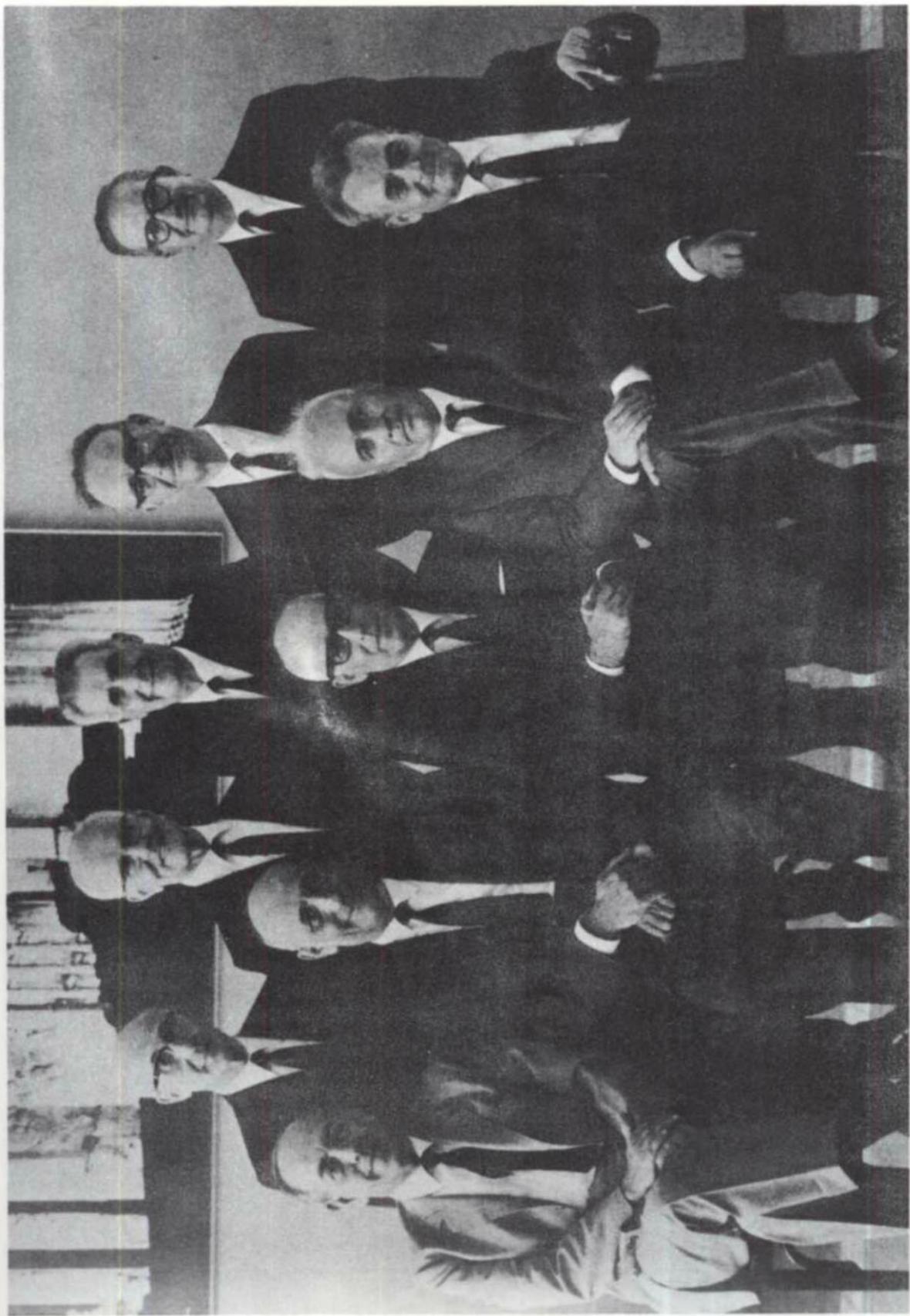
Ասոնք ո՛չ առաջինները եղած են եւ ոչ ալ վերջինները պիտի ըլլան: Վերջինները կ'ըլլան այն ատեն միայն, երբ նաեւ հայ մանուկը կը դադրի որը ու տարագիր ըլլալէ եւ կ'ապրի ու կը մեծնայ իր աղատ ու սեփական հայրենիքին մէջ, իր հայրենի ու հարազատ ժողովուրդի խնամքին ու գուրգուրանքին տակ:

Ահա թէ ինչու մեր սիրած հաստատութեան մահուան տխուր լուրին տակ մենք, այնուամենայնիւ, կը բացազանչենք.

— Մեռած է ձիպէյլը, բայց կեցցէ՛ ձիպէյլը:

Որովհետեւ զիտենք, որ ձիպէյլի որրերը, տարագիր ու հալածական, այնուամենայնիւ «վառ պիտի պահեն իրենց սրտերուն մէջ այն կայծը, զոր իրրեւ մասունք ստացած են իրենց պապերէն»:

«ՅՈՒՍՍԲԵՐ», 5 Մայիս 1925, ԺԱ. տարի թիւ 14

«ՅՈՒՆԱՍՏԵԱՆ»Ի ՊԵՏՐՈՒԹԻ ԿԵՐՈՌԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆԸ :

Զարդին աղ (հստած) .— Յակոբ Գարաօլանեան, Շահէն Տէրտէրեան, Յովհաննէս Շահինեան, Գանմիկ Բան-իսն, Գէորգ Խաչերեսնեան:

Զարդին աղ (ռուքի) .— Հայկազ Խափունեան, Յովհաննէս Թիլինեան, Միարոպ Ցոլագեան, Թորոս Արեւեան, Սուլիկաս Տէր Սարգիսեան:

Խաչատուր
Մակարեան

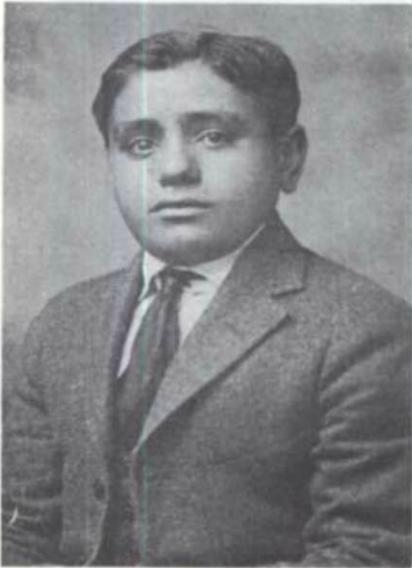
«ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ»Ի
ԱՄԵՐԻԿԱՑԻ
ՇՐՋԱՆԻ
ՑԱՆՉՆԱԽՈՒՄԲԻ
ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ

Աւետիս
Խրիկեան

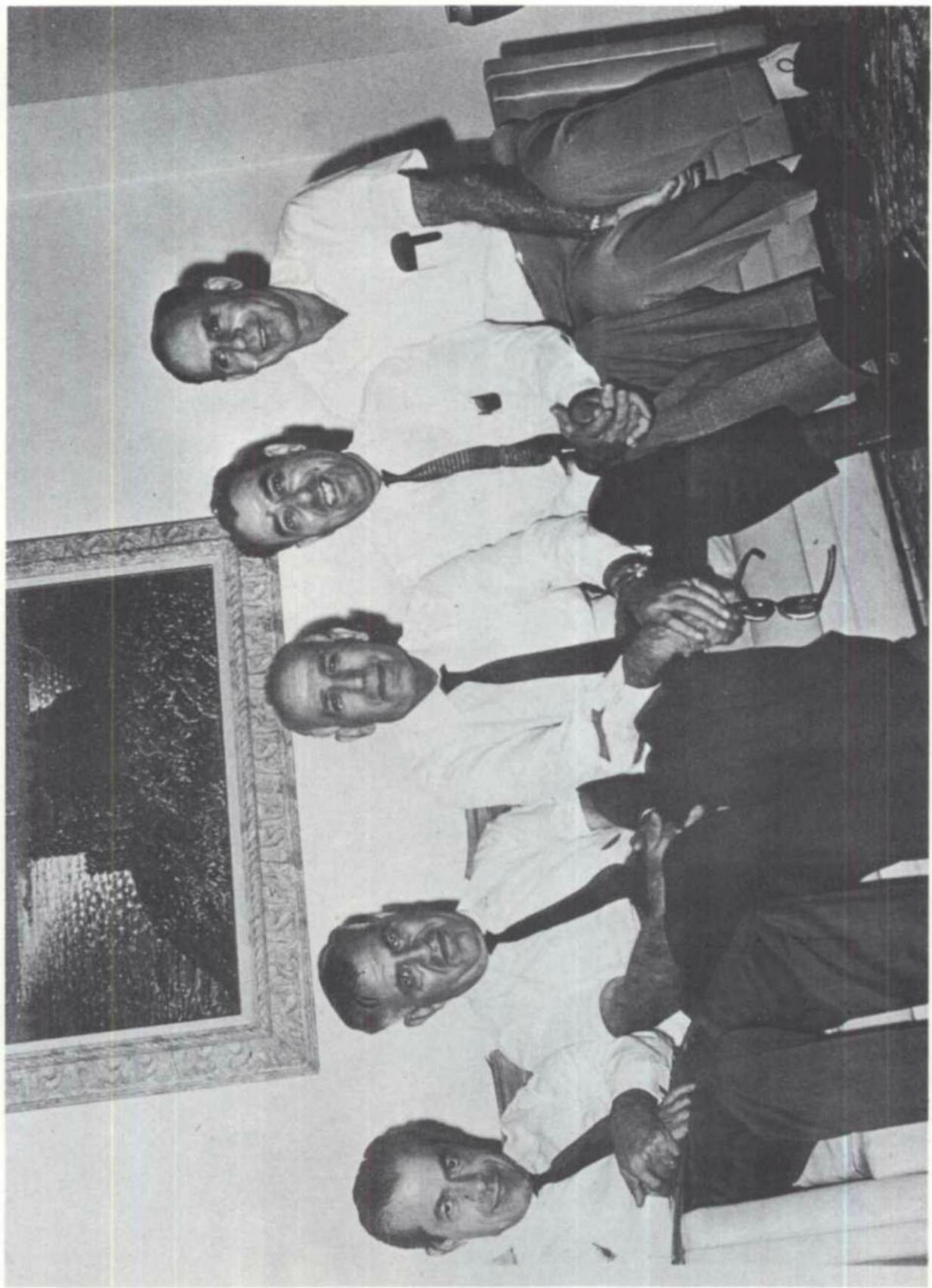
Պօղոս
Ժամկոչեան

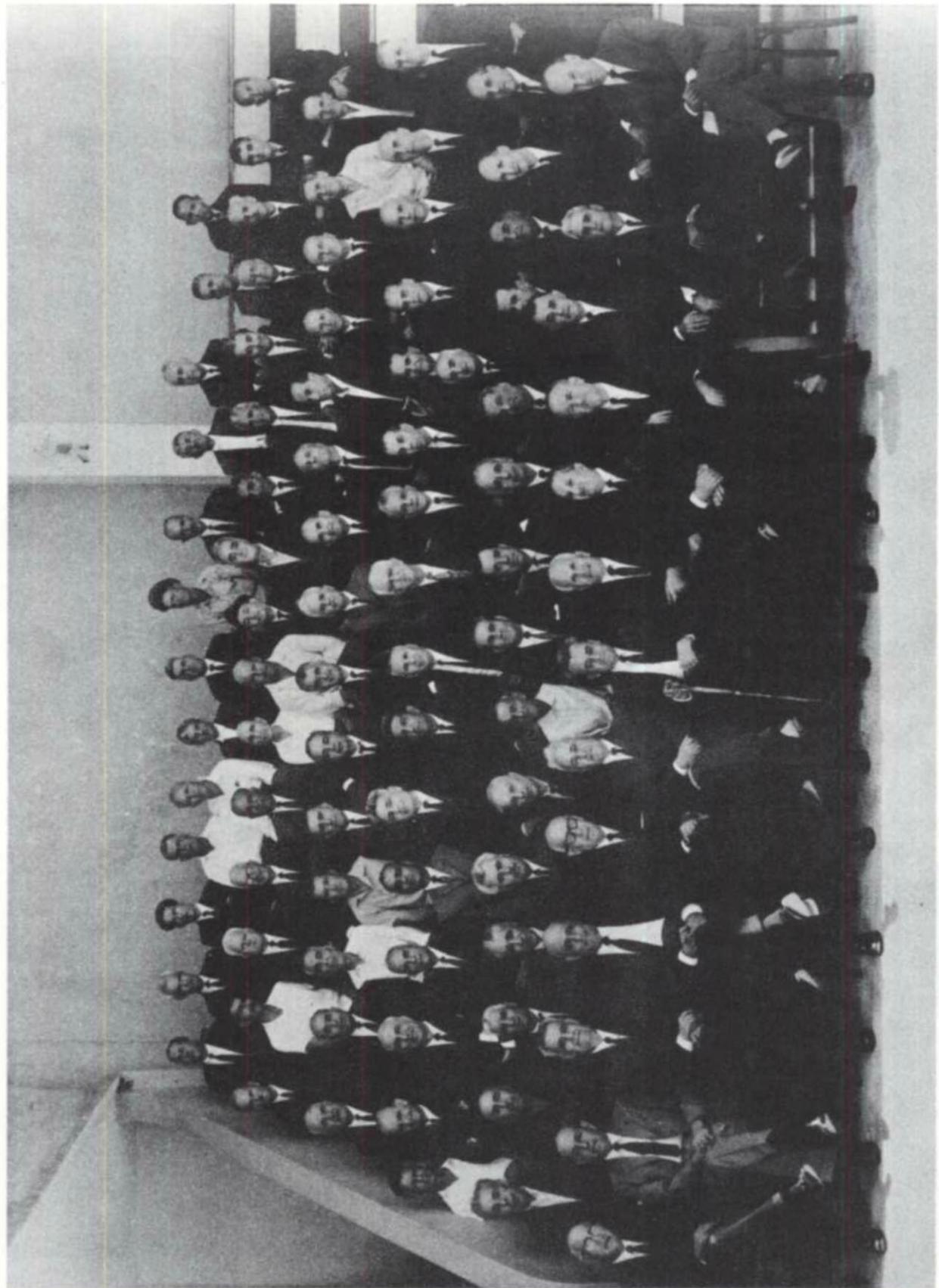
Յարութիւն
Քըրեան

Արամ
Աֆարեան

«ՅՈՒԺԱՄԱՏԵԱՆ»Ի ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵՐՈ. ՅԱՆՉԱԽԱՌԻՄՔԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ,
ԵՂԲԱՅՐ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՇԱՀԻՆՅԱՆԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹԵԱՆ ԱԹԻԹՈՎ:

Պէտքութաբնակ ձիթելի նԱևկին ՍԱՆԵՐՈՒ ԽՈՒՄԲ ՄԸ,
ՆՎԱՐՈՒԱԾ «ՅՈՒՇԱՄԱՏԱՆՆ» ՀԱՄԱՐ 15 ՅՈՒՆԻՍ 1969ԻՆ:

«ԶԱՓԱՀԱՍՈ ՈՐԲԵՐ»

Ճեմարանի բակին մէջ հաւաքուած էին ճիպէյլի որբանոցին նախկին սաները, մօտ հարիւր հոգի:

Հաւաքուած էին՝ խմբանկարի մը համար, որ տեղ պիտի գրաւէ իրենց որբանոցին նույիրուած յուշամատեանին մէջ: Գիրքը մամուլի տակ է արդէն եւ մօտ ատենէն լոյս կը տեսնէ:

Նպատակս չէ արտայայտուիլ նման հրատարակութեան մը կարեւորութեան մասին: Կասկած չկայ, թէ արժէքաւոր գործ մը պիտի ըլլայ եւ պիտի գայ լրացնելու մեր նորագոյն պատմութեան խորապէս յուզիչ եւ հերոսական էջերէն մէկը:

Ճեմ դիտեր ինչու՝ հոգեկան խոռովք մը զգացի ի տես այդ «չափահաս որբեր»ուն: Հաղարներու հասնող հայ որբերու հսկայ բանակէն հարիւրեակ մը միայն, բայց որքա՞ն պերճախօս եւ սրաառուէ: Գրեթէ բոլորն ալ սպիտակ մազեր ունէին, բոլորն ալ ընտանիքի հայրեր, բոլորն ալ դիրքի եւ գործի տէր:

Ու երեւակայեցի պահ մը զանոնք վոքքիկ, կիսամերկ ու բոկոտն, անօթի եւ հալածուած՝ աքսորի ճամբաներուն վրայ: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը ճանչցաւ մահուան արհաւիրքը եւ տառապանքներուն ամէնէն անմարդ-

կայինը: Անոնցմէ շատեր մանուկի իրենց անմեղունակ աչքերով տեսան ջարդը, արիւնը, հրդեհն ու աւերը մեծ եղեռնին։ Տեսան իրենց ծնողներուն ու հարազատներուն մահը, թշնամի ձեռքերու վայրագ հարուածներուն տակ կամ սովի եւ համաճարակի ձիրաններուն մէջ։ Տեսան դժոխքը Միջազետքի կիզիչ անապատներուն եւ հրաշքով վերապրեցան։

Երեւակայեցի տակաւին զանոնք հիւծած մարմիններով եւ սարսափահար աչքերով, ձիոլէյլի ծովափին, ճակատագրի նոյն սեւ դիրով եղբայրացած, զուրկ ծնողական գուրգուրանքէ, վերջին շառաւիզները չէն ու բաղմանդամ օճախներու։

Ի՞նչպէս կրցան խաղաղեցնել իրենց բովանդակ էութիւնը ցնցող փոթորիկը, ի՞նչպէս կրցան յաղեցնել իրենց մարմինն ու հոգին սպառող անսահման քաղցը։ Սակայն պատմութիւնը յստակ է. պատառ մը չոր հացը եւ քանի մը հատոր գիրքերը բաւեցին, որ անոնք կեանքին վերադառնան, ածին, ուռճանան, ամբողջական դիտակցութեան տիրանան եւ վերստին վաւեն պապենական օճախներու մարած կրակը։

Աւա՛զ, այդ կրակը կարելի եղաւ վառել միայն օտար հողերու վրայ։ Այսուհանդերձ, վերականգնումի եւ վերածագկումի հրաշքը չի դադրիր զարմանք պատճառելէ։

Հեռուէն գաղտագողի դիտեցի մեր «չափահաս որբեր»ու զուարթ եւ խրոխա խումբը եւ սիրտս լեցուեցաւ ազգային խոր հպարտութեամբ։

Երէկուան թշուառ ու դժբախտ որբուկները այսօր մարդ էին արդէն, պատուառը եւ պատուարեր գիրքերու վրայ։ Անոնց մէջ կային կրթական մշակներ, ազգային գործիչներ, գեղագործներ, երկրաչափներ, առեւտրականներ։ Ոչ մէկը կարօտ էր ընկերութեան նպաստին։ Ընդհակառակը բոլորն ալ իրենց նիւթական ու բարոյական դրամագլուխով դարձած էին սիւներ մեր ազգային եւ ընկերային կեանքին համար։

Յիսուն տարի եւ ահա մահը կեանքի փոխակերպուած է, արցունքը՝ ժպիտի, թշուառութիւնը՝ բարեկեցութեան։ Որբեր չկան այլեւս, այլ բազմաթիւ զաւակ-

ներու ձեռքէն ամրօրէն բոնած գաղափարապաշտ հայրեր, որոնք կեանքի ոլայքարը շահելէ ետք, կը շարունակեն պայքարիլ նաեւ մեր ազգային դատին ու գոյութեան համար:

Երբ նախկին որբերը կը նկարուէին ժամադէմ եւ հսկարտ, ես խորհեցայ մեկուսի.-

Թշնամին ուզեց մեզ ջախջախել, փոշիացնել եւ որբել աշխարհիս երեսէն: Ցեղասպանութեան իր ծրագիրը գործադրեց ամէնէն վայրագ միջոցներով եւ կարծեց թէ մնացորդացը պիտի վերածուի թափառական բոշաներու, մուրացիկ ու ամօթարեր խլեակներու: Ան գաղափարը չունէր մեր ցեղի ներքին հզօր կենսունակութեան մասին: Զէր կրնար երեւակայել իսկ, թէ անապատներէն հաւաքուած կմախակերպ որբերը օր մը կրնան ա'յոքան տիրական ներկայութիւն դառնալ նորէն եւ կեանքի մըրցադաշտերուն վրայ գրաւել առաջին շարքերը:

Հո՛ս է արդէն մեր ազգի զօրութեան անմահութեան գաղտնիքը: Զարմանալի չէ բնաւ, որ միայն ջարդել եւ աւերել գիտցող ժողովուրդները չըմբռնեն այս գաղտնիքը, որովհետեւ իրենց որդիները, մեր պայմաններուն մէջ, իսկապէս պիտի վերածուէին ողորմելի խլեակներու:

Որբանոցի մը չոր տախտակներէն բարձրանալ մինչեւ ազատ ասպարէզներու նախանձելի դիրքերը, եղեռնագործ գիշերներու խաւարէն դուրս գալ եւ հասնիլ մինչեւ նորագոյն գիտութեանց լուսաբացը, ընդունեցէք որ հպարտառիթ երեւոյթ մըն է մեր ժողովուրդին համար:

Իրենց հայրերու կերտած այս յաղթանակը հսկարտութենէն աւելի բան մը կրնայ ներշնչել նորահաս սերունդին — հաւատք եւ վստահութիւն մեր ազադային եւ առաքելութեան հանդէպ:

Մ. ԻՇԽԱՆ

«ԱԶԴԱԿ», Յուլիս 17 1969, 43րդ տարի թիւ 113 (11378):

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Էջ

Ինքնուկ ԱՅՍ «ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ»Բ	5
ՈՊՐՈՑՆԻ ԽՕՍՔ — Ստ. Տարտումի	12

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱԿՆԱՐԿ ՄՅ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՃԻՊԵՑԻ ԿԱՄ ՊԻՊԱՍԻ ՄԱՍԻՆ	19
ՄԵՐՉԱԽՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՆՊԱՍՏԱՄԱՏՈՅՅԻ ԴԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆՔՈՒԹԻՒՆԻ	28
ՄԵՐՉԱԽՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՆՊԱՍՏԱՄԱՏՈՅՅԻ ԳՈՐԾՈՒՆՔՈՒԹԻՒ-	
ՆԲ ՍՈՒՐԻՈՑ ԵՒ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՄԵԶ	47
ՈՐԲԱՆՈՑԻՆ ՆԵՐԲԻՆ ԿԵԱՆՔԲ	54
ՃԻՊԵՑԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՑԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՑԻՆ ԿԵԱՆՔԲ .	
ԵՒ «ՅՈՒՆ» ԱՄՍԱԳԻՐԸ	66
ՄԱՐԶԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԲ	91
ՄԱՆՐԱԴԵՊԵՐ	103
ՄՆՈՒՆԴԲ	105
ՆՈՒԱԳԱՆՈՒՄԲ	116

ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԸ

ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԸ	127
ԲԵՐ ՓՀ ԹՐԵՎԻԶ	137
ՍՏԵՓԱՆ ՏԱՐՏՈՒՄԻ	144
ԿՈՍՏԱՆ ՊԱՆՏԻԿԵԱՆ	150
ՄԻՀՐԱՆ ՊԱԼԻԿԵԱՆ	156
ՀԱՅԿ ՊԱԼԵԱՆ	160

ՓՈՒՆՉԱՐԱԿԱՆ «ՏՈՒԻՆ»ԵՆ

էջ

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒՆ — Հ. Մարգարեան	167
ՄԵՇ ԳԻՒՏԸ — Ս. Քէշիշեան	171
ՄԽԵԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽԵՏԻՆ — Հ. Տ. Յակոբեան	173
ՅԱՐԴԱՆՅԻ ՆՈՆԱՍԱԿԻՆԵՐՈՒԻՆ — Արմեն	174
20Ն՝ ՄԱՅԻՍ 28 — Գ. ՃԱՑԻԿԵԱՆ	175
ՅՈՒՍԱՆԱՐ ԺՈՂՈՎՐԴԻՐԴԻ — Յ. Խոիրեան	176
Ս. ՄԵՍՐՈՊ — Մ. Գիղիրեան	178
» » — Մ. Ղազարեան	.
» » — Ա. Մերունեան	.
» » — Ա. Կիւլիզեան	.
» » — Գ. Կերսէսեան	.
» » — Հ. Ջէյրունցեան	179
Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԽՈՐԴ — Ա. Պետրոսեան	.
ՀԱՅՐԵՆԻՔ — Վ. Ա.	180
ՀԱՅՐԵՆԻՔ ՏՈՒԻՆ — Գեղամ	180
* * * — Ս. Փայլեան	180
ՍԻՐԵԼԻ ՏՆԱԿ — Մ. Կիւրեղեան	181
ՎԱՐՈՒԺԱՆԻՔ — Ս. Փիլիկեան	181
* * * — Մ. Մարգիսեան	182
ԿԲ ՍԻՐԵՄ ՔԵԶ — Գ. Արխանկէսեան	182
ԽԲԱԽԵՑՍ ՀԱՅՈՐԴԻԻՆ — Գ. Ա.	182
I ԱՆՐՁԱՆՔ	183
II ՑԱՅԳԱԹԻԹԵՌՆ ԵՐԱԶԻՍ — Յ. Մեղրունի	183
ՊԱՐՏԵԶԻ ՄԵԶ — Յ. Մեղրունի	184
ՆՈՎ — Գ. Շովենց	185
ՃԵՐՄԱԿ ԱՍՏՎԻՆ ՈՒՂԵՐՁ — Մ. Ղազարեան	186
«ՀՈՍԱՆՅԻ»ԵՆ «ՏՈՒԻՆ» — Յ. Մեղրունի	187
«ՏՈՒԻՆ»Ի ԿՈՂՔԸ — Գիր	189
«ՏՈՒԻՆ»Ի ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԻՆ ԱՌԹԻՒ — Հ. Մահանեան	192
ՆԻԿՈԼ ԱՐԱՄԱՆԱԿ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ — Ս. Քէշիշեան	193

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՈՐԲԱՆՈՅԻ ԵՒ «ՏՈՒՆ»Ի ՄԱՍԻՆ

Էջ

ՍԻՐԵԼԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԱՇԱԽԵՐՏԱԿԱՆ «ՏՈՒՆ»Ի	200
ՀԱՊԵՑԼԻ ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՈՐԲԱՆՈՅԻՆ — Սահմանադրություն	197
ԵՐԲ ԳՈԼԵՔ ԿԱՅԻ — Ա. Ահարոնիկան	200
ՏԱՐՁ. ՊԱՅԱՐԸ ՏԱՋԻ ՄԵԿ ՃԱՐԵԿԻՆ	201
«ՏՈՒՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐԱՒԹԵԱՆ — Փոխ-Տնօրիք	201
ՆԻՒ-ԵԽՐԴԻ Արտադրին Գործերու Պաշտօնատան	201
«ՏՈՒՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐԱՒԹԵԱՆ — Սուրեն Վարդ . Քեմիանիկան	202
* * * — Փոխ-Տնօրիք ՆԻՒ-ԵԽՐԴԻ Արտ. Գործ. Պաշտօնատան	202
«ՏՈՒՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐԱՒԹԵԱՆ — Արշ. Յովհաննէսկան	203
ՍԻՐԵԼԻ «ՏՈՒՆ»ԵՅՅԻՆՆԵՐԸ — Տագր. Լ. Փորուժեան	203
«ՏՈՒՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐԱՒԹԵԱՆ — Գոկա. Խ. Թիւրիննէսկան	204
«ՏՈՒՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐԱՒԹԵԱՆ — Գեյրուրի Պատ. Միուրեան Վարչուրին . .	204
» » — Լուրեր	204
» » — Գամեր	205
» » — Հ. Ամասիկեան	205
» » — Վահկ	205
» » — Գեղամ	205
«ՏՈՒՆ»Ի ԲՆԱԿԻՉՆԵՐՈՒՆ — Վ. Արծրունիք	206

ՈՐԲԵՐՈՒ ԱՐՏԱ-ՈՐԲԱՆՈՅԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԸ

ՈՐԲԵՐՈՒ ԱՐՏԱ-ՈՐԲԱՆՈՅԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԸ	211
---	-----

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ ԵՒ ՅՈՒՇԵՐ

ԵԶ

ՄԵՌ ՄԱՐԴԻ — Տիգրան Վարժապետեան	225
ԵՍ ՃԻՊԵՑԻ ՈՐԲԵՐԵԿՆ ԵՄ — Ֆ. Զաբարեան	233
ՄԻՇՏ ԿԵՆԴԱՆԻ ՃԻՊԵՑԻ. — Շ. Տէրտէրեան	249
ՄԵՂԱԽՈՐԸ ՄԵՆՔ ԶԵՆՔ — Գ. Թէրթամեան	266
ՅՈՒՇԵՐ ՈՐԲԱՆՈՑԻ ԿԵԱՆՔԻՆ — Խ. Մակարեան	272
ՅՈՒՇԵՐ ՃԻՊԵՑԻ ՈՐԲԱՆՈՑԻՆ — Ա. Վարժապետեան	278
ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՄԱՐԶԱՆՔՆԵՐ — Մ. Ցոլաքեան	285
ՃԻՊԵՑԻ ՈՐԲԱՆՈՑԻՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՆՈՅԸ — Ե. Կէօյպաշեան	287
ԱՏԱՄՆԱԲՈՅԺԻ ՅՈՒՇԵՐԵԿՆ — Յ. Յ. Արագեան	291
ՄԵՐ ԽՈԶԵՐԸ — Յ. Մարկոսեան	297
ՄԱՆՐԱԴԵՊԵՐ Ա. ՓՈՔՐԻԿ ԱԶԱՏԱՐԱՐՆԵՐԸ	300
Բ. ԵԹԵ ԴՐԱՑԻԻԴ ԱՅԳԻՆ ՄՏՆԵՍ	302
Գ. 23 ՍԱՂՄՈՍ	303

ՄԱՄՈՒԼԻ ԿԱՐՌԻՔԸ

ՃԻՊԵՑԻ ՈՐԲԱՆՈՑԸ ԵԽ ԻՐ ՈՂԲԵՐԳԱԿԱՆ ՎԱԽԱՇՆԸ — Վահե	307
ՄԵՌԱԾ Է ՃԻՊԵՑԻ, ԲԱՅՑ ԿԵԶՑԵ՛ ՃԻՊԵՑԻ. — Խմբ. «ՅՈՒՍԱՐԵՐՁԻ»	314
ԶԱՓԱՀԱՍ ՈՐԲԵՐ — Մ. Խշան	317

Драма

МАРИНАНД 83ИМКИОН
ЭТНАС АЛ ЗО ВІДАРДАНН
НОРЭ ЗҮЙ
ИАВЧ - НТЦОНУУТВ

ДС-ВИРУСЫН 1. Шолтой

1987 г. Т. А. Григорьев

1987 г. Т. А. Григорьев

1987 г. Т. А. Григорьев

ДС-ВИРУСЫН 2. Шолтой

Հայոց

HOVHANNÈS CHAHINIAN
PHARMACIE DE LA SANTÉ
RUE FOCH
BEYROUTH - LIBAN

Տպարան ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ

Պատուէք	300
Տպագանձակ	1200
Պրակ	20,5
Աւաբառում	22-10-1969

